GESCHIEDENIS

VAN DEN

VAL DER JEZUITEN

IN DE

ACHTTIENDE EEUW.

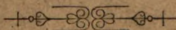
Naar het Fransch

VAN DEN

Graaf Alexis de Saint-Priest.

voorheen

Pair van Frankrijk.

AMSTERDAM,
G. PORTIELJE.
1849.

GESCHIEDENIS

VAN DEN

VAL DER JEZUITEN.

GESCHIEDENIS

VAN DEN

VAL DER JEZUITEN

IN DE

ACHTTIENDE EEUW.

Naar het Fransch

VAN DEN

Graaf Alexis de Saint-Priest,

VOORHEEN

PAIR VAN FRANKRIJK.

AMSTERDAM,
G. PORTIELJE.
1849.

Talrijk is het aantal der geschriften, vooral in Frankrijk, waarbij de leerstellingen der Jezuiten met veel naauwkeurigheid zijn onderzocht en uiteengezet. Minder ijverig heeft men zich bezig gehouden met al wat tot de geschiedenis der societeit betrekking heeft. Die geschiedenis echter is hoogst merkwaardig, niet alleen voor de kennis der inrigting zelve, maar ook omdat zij grooten invloed heeft gehad op den gang der gebeurtenissen in Europa. Zeer verdienstelijk is in dit opzigt het werk van St. Priest, Histoire de la chute des Jésuites au XVIIIe siècle, *dat met veel scherpzinnigheid en kennis van zaken is geschreven. De schrijver was hiertoe meer dan iemand anders in staat, dewijl hij door zijne familiebetrekkingen den toegang had tot officiële stukken, die niet voor ieder verkrijgbaar zijn, en waarvan hij veelvuldig gebruik heeft gemaakt. Op deze wijze leert men de hoofdpersonen kennen, die den val der Jezuiten voornamelijk hebben bewerkt. Men ziet, als het ware, de raderen in beweging brengen, die den gang van het geheel moesten besturen. Men bespeurt de drijfveêren, die hiertoe hebben aangespoord, en, volgens de eigene getuigenis van den schrijver, stelde hij zich voornamelijk ten doel, »den toestand der gemoederen, den gang der gebeurtenissen, de karakters der hoofdpersonen, met één woord, de geheele staatkundige en zedelijke gesteldheid van Europa te schetsen, op het oogenblik van den val der societeit."*

Wie gevoelt niet, dat, voor de kennis van dit gedeelte der achttiende eeuw, het werk van St. Priest schier onmisbaar is? Doch bovendien heeft de schrijver niet alleen den val der Jezuiten te boek gesteld, maar ook nog veel dat uit die gebeurtenis is voortgevloeid. De vergiftiging van Clemens XIV; *de regering van Paus Pius* VI; *de togt van dezen naar Weenen; de bescherming door Frederik* II *aan de Jezuiten verleend; de twist van dezen monarch met de Fransche philosophen; het verblijf der Jezuiten in Rusland tot aan hunne herstelling door Pius* VII, *benevens een belangrijk aanhangsel. Dit alles geeft meer dan de*

titel belooft. Wij mogen dus onderstellen, dat ook aan hen, die in het Fransch minder ervaren zijn, de vertaling van dit werk niet ongevallig zal wezen, te meer omdat het overal in een levendigen stijl, beknopt en onderhoudend is geschreven.

Wat de Pauselijke bullen betreft, ter opheffing en herstelling van de orde der Jezuiten, is het mij niet gelukt de Latijnsche tekst dier stukken in handen te krijgen. Ik ben dus genoodzaakt geweest het Fransch van St. Priest te volgen, waarbij ik nog eene andere vertaling heb geraadpleegd, benevens de uittreksels der breve van Clemens XIV, *die men vindt bij Speijert van der Eijk en bij Michelet en Quinet. Deze bullen kunnen uit den aard der zake niet dezelfde onderhoudendheid hebben; maar al wie zich met de gebeurtenissen zelve heeft bezig gehouden, zal, buiten twijfel, gaarne inzigt nemen van beide deze staatsstukken. De Stedehouder van Christus had het werk van een zijner voorgangers vernietigd. Rome was nooit met zich zelven meer lijnregt in strijd geweest. En toch, die uitkomst was te voorzien; de mogelijkheid daarvan had den schranderen blik van den Kardinaal de Bernis niet kunnen ontgaan. »Men kan niet verwachten," dus schrijft hij eenige maanden na de opheffing der orde, »de ex-jezuiten langen tijd rustig te zien. Hoe meer zij vervuld waren met den geest van hun politiek bestuur, des te meer pogingen zullen zij aanwenden, om hunne partij staande te houden. Hoe meer zij zullen doen gelooven, dat het onmogelijk is op den duur buiten hen te blijven, des te meer zullen zij verspreiden, dat een ander Paus, die zich minder met staatkunde bemoeit, of die minder schroomvallig is, de orde zal herstellen." (Officiële brief van Bernis aan d'Aiguillon,* 16 *Maart* 1774.)

Voor het overige stellen wij ons geenszins in alle opzigten aansprakelijk voor het gevoelen van den schrijver, wiens werk wij nu, zoo getrouw mogelijk overgebragt, laten volgen. Op eene enkele plaats hebben wij in eene noot van onze verschillende zienswijze rekenschap gegeven. Enkele drukfeilen, als bl. 32 die *voor* dien, *bl,* 55 de vòòr den, *gelieve men goedgunstig te verschoonen.*

En hiermede wenschen wij den Lezer heil!

DE VERTALER.

1 October 1849.

INHOUD.

VOORREDE. . . . . Bladz. IX.

EERSTE HOOFDSTUK. — De Jezuiten in Portugal. — Hun invloed. — Zwamenzwering der Fidalgo's. — De Markies de Pombal. — De Jezuiten uit Portugal gebannen. . . . . 1.

TWEEDE HOOFDSTUK. — De Jezuiten en Mad. de Pompadour. — Regtsgeding van Pater Lavalette. — Lodewijk XV zendt de Jezuiten uit Frankrijk weg. — Karel III verjaagt hen uit de geheele Spaansche Monarchie. . . . . 21.

DERDE HOOFDSTUK. — Portret van den Hertog de Choiseul. — Zaak van Parma. — Dood van Clemens XIII. — Conclave. — Keizer Joseph II te Rome. — Verkiezing van Ganganelli. — Clemens XIV. 56.

VIERDE HOOFDSTUK. — Onderhandelingen. — De Kardinaal de Bernis. — De Graaf van Florida Blanca. — Breve van opheffing der orde. — Clemens XIV sterft door vergif. . . . . . . 92.

VIJFDE HOOFDSTUK. — Gevolgen van den dood van Clemens XIV. — Verkiezing van Pius VI. — Zijne regering. — De Jezuiten en Pius VI. — De welgelukzalige Palafox en de welgelukzalige Labre. . . . . 136.

ZESDE HOOFDSTUK. — Joseph II. — Zijne hervormingen in kerkelijke zaken. — Reis van Pius VI naar Weenen. — 1782 en 1804. . . . . 157.

ZEVENDE HOOFDSTUK. — De Jezuiten weigeren de breve van opheffing te erkennen. — Hun toevlugtsoord in Pruissen. — Frederik de Groote beschermt de Jezuiten en geraakt in onmin met de philosophen. — Beweegredenen van deze oneenigheid. — De Jezuiten in Rusland. — Hun verzet tegen den Heiligen stoel. — Dubbelzinnig gedrag van Pius VI. — Bulle van herstel. . Bladz. 193.

AANHANGSEL. 225.

I. Kuiperijen van de Engelsche Regering met de Jezuiten. . . . 227.

II. Brieven van Lodewijk XV aan den Hertog van Choiseul. . . 229.

III. Zaak van Parma. . . . . 232.

IV. Geheime brief van Pater Ricci, generaal der societeit van Jezus, aan de Fransche Jezuiten na hunne verdrijving. . . . 236.

V. De Passie der Jezuiten. . . . . 237.

VI. Ongenade en verbanning van den Markies de Pombal. . . . 239.

VII. Werken van Pius VI in de Pontijnsche moerassen. . . . . 245.

VIII. Vertrouwelijke brief van den Kardinaal de Bernis aan Pius VI. 249.

IX. Organisatie der Geregtshoven te Rome. . . . . 252.

Breve van Clemens XIV. . . . . 257.

Bulle van Pius VII. . . . . 289.

VOORREDE.

Wij schrijven geen leerstellig werk over de grondbeginselen der Jezuiten. Pascal heeft daaromtrent alles gezegd en er blijft niets overig om hem te beantwoorden. Bovendien is de societeit van Jezus niet meer zoodanig, als Pascal die had aangetroffen, toen hij haar in eene opwelling van levendige verontwaardiging en bittere scherts tot zijn speeltuig en slagtoffer maakte. Hij zelf zou haar met moeite herkennen, en wel des te minder, omdat die verandering zijn eigen werk is. Zijne brieven (*Lettres Provinciales*) hebben aan het Jezuitisme een anderen keer gegeven. Na de uitgave dier brieven, nam het een anderen gang en andere gelaatstrekken aan. Het werd geenszins verbeterd, maar verwisselde van gedaante. Gewaarschuwd, onder Hendrik IV, door de nederlagen der Ligue, teruggehouden, onder Lodewijk XIII, door de hand van Richelieu, had het Jezuitisme in Frankrijk sluwe en buigzame vormen aangenomen. Nu en dan, wel is waar, hadden de wanhopende aanvallen van een enkelen roekeloo-

zen voorvechter der factie, op eene vreesselijke wijze, die sluwheid verzaakt en gelogenstraft, doch dit geschiedde slechts voor een korten tijd. Sedert de verschijning der *petites lettres*, vertoonde het Jezuitisme zich niet langer voorkomend en toegeeflijk. De geest van vervolging nam de plaats in der geheime voorbehouding (*restrictio mentalis*). Eene trotsche gestrengheid van zeden en levenswijze verving de schikkingen van het geweten. Geen Jezuit was langer een vijand der vorsten; allen, integendeel, verklaarden zich tot buitensporige verdedigers van het opperste gezag. Het was toen, dat Port-Royal geslecht werd, en dat men het vee zag grazen in die heilige *Velden* 1), waar onlangs deugd, door geleerdheid versierd, en wetenschap door vroomheid gekenmerkt, haren bloeijenden zetel hadden gevestigd. Het was toen, dat, ten aanzien van het onderwijs, de naijver niet meer een wedstrijd was van het verstand, maar een oorlog op leven en dood; zoo er ten minste oorlog kan plaats hebben, dáár, waar het geweld aan eene enkele zijde is. De hooghartigste der stervelingen, de onafhankelijkste der Vorsten, kende geen ander juk, dan dat der Jezuiten. Hij droeg het uit vrees 2), en legde het zijn volk, zijn hof, zijne bloedverwanten op. Eene jeugdige Prinses, die hij beminde, niet als zijn kind, dit zou te weinig gezegd zijn, maar als zich zelven, waagde het hare laatste bekentenissen aan een Jezuitisch biechtvader te weigeren, en ontsnapte aan de ongenade niet anders, dan door den dood 3).

---

1) Zinspeling op Port-Royal des Champs, dat in de Geschiedenis van het Jansenisme zulk eene gewigtige rol heeft gespeeld.

Aanm. van den Vertaler.

2) Saint-Simon, Mémoires; Paris, Sautelet, 1829, T. VII. p. 21.

3) Saint-Simon, T. X. p. 221.

Overal deed hunne tegenwoordigheid zich met ruwen nadruk gevoelen. Een Jezuit, met de bulle *Unigenitus* in de hand, werd de lotbestuurder van Frankrijk, en vervulde het met schrik 1). Bisschoppen, die hij tot zijne slaven had gemaakt, bewaakten het sterfbed van den Grooten Koning, en verboden hem zich te verzoenen of vergiffenis te schenken 2). Naderhand keerde die monnik in het stof terug, maar zijn geest overleefde hem. Wie herinnert zich niet de biechtbriefjes? Stervenden, die geen deel hadden willen nemen aan de haat der Jezuiten, bliezen den adem uit zonder de vertroostingen der Kerk te erlangen. De gunstige uitslag der pogingen, door de orde in het werk gesteld, maakte eindelijk al deze geweldadigheden nutteloos, de overwinning volgde op den kampstrijd, en in dit tijdperk genoot de societeit van Jezus alle de voordeelen van de gewetensbezwaren der aanzienlijken en van de opvoeding der jeugd. Zij verkreeg eene geheele vrijstelling van al de schatting, die door de overige geestelijkheid moest betaald worden 3), en zij doorliep die gulden eeuw in overvloed van alle zaken, midden onder de onmagtige vijandschap van hare tegenstanders en mededingers. Gelukkig, wanneer zij van zoo vele voordeelen gebruik had gemaakt, niet met den hoogmoed, dien men haar vaak verwijt, en die haren val verhaastte, maar met de gevatheid en schranderheid, die men hun nog vaker gewoon is toe te schrijven.

En echter, het is niet waar, dat de Jezuiten, in dit tijdperk van hun bestaan, al die schranderheid hebben be-

1) Saint-Simon, T. IX. p. 128; T. X. p. 434; T. XVII. p. 302, 305.

2) Saint-Simon, T. XII. p. 480.

3) Saint-Simon, T. II. p. 460.

zeten, die hun door vrienden en vijanden zoo goedgunstig wordt verleend; of liever, er is in hunne instelling eene zonderlinge vermenging van kracht en zwakheid. De kracht van het Jezuitisme is persoonlijk en op zich zelve staande, zijne zwakheid is betrekkelijk. De Jezuiten zijn sterk als orde, zwak als verdedigers van die uitgebreide Roomsche Kerk. Even als de Chinezen, die zij zoo veel bezocht hebben, en wier ijdelheid Pekin plaatst in het middelpunt van den aardbol, gelooven de Jezuiten, dat zij in het hart en in de ingewanden van het Christendom zijn gezeteld. Zij vergeten hun laten oorsprong, en kunnen zich niet voorstellen, dat de Katholieke godsdienst zonder hen kan bestaan. Niets evenaart de fijnheid van hun individueel instinkt. Al wat zich beperkt tot een regtstreeks en onmiddellijk belang der orde; al wat hunne magt heeft te voorschijn geroepen, gevoed en voltooid, is een wonder van volharding en kennis in het behandelen van zaken. Doch hoe doordringend haar blik is, wanneer die gerigt wordt op nabijgelegene en persoonlijke belangen, even zoo zwak en onzeker dwaalt haar oog in het rond, wanneer zij het tracht te vestigen op de algemeene bestemming van het Katholicisme. Dat schouwspel verbijstert en verblindt haar. Schrander in het berekenen der kansen, bij het listig smeden van een voortgezet, maar beperkt plan, is het Jezuitisme ongeschikt zich een wijduitgebreiden gezigteinder te vormen. De geest van deze orde kan zich niet verheffen tot onpartijdigheid. Het is volkomen ter goeder trouw, dat zij altijd in haar eigen behoud het zekerste onderpand, ja de volstrekt noodzakelijke en eenige voorwaarde, heeft gezien tot den bestendigen duur van het Roomsche Geloof. Ingenomen met dit zelfzuchtig denkbeeld, heeft zij zich nooit kunnen losmaken van

de kleine belangen, die tot het klooster en den biechtstoel betrekking hebben. Vandaar de hardnekkige weigering, om zich te stellen tot een der stralen van het algemeen middelpunt. Vandaar de onverbeterlijke waan van zelf het middelpunt der Christelijke vereeniging te zijn. Vandaar de volstrekte onmogelijkheid, om de minste voordeelen der orde aan het algemeen belang der Kerk ondergeschikt te maken. Op het voorbeeld der vredes-onderhandelaars, ten tijde der Fronde, die wetten schonden om reglementen te redden, zijn de Jezuiten minder aan tucht onderworpen, dan men denkt, of ten minste zij binden zich slechts aan eene plaatselijke en bijzondere tucht. Hun streven is een Staat in den Staat te vormen, zonder den Heiligen stoel hiervan uit te sluiten, en alzoo trachten zij het juk van Rome aan de gansche wereld, en hun eigen juk aan Rome zelve op te leggen.

In groote gevaren, die de Kerk, het geloof, de godsdienst bedreigen, is de toestand van den Jezuitischen geest allerdroevigst. Het is alzoo, dat de societeit van Jezus door besluiteloosheid te gronde ging in dat tijdperk der achttiende eeuw, waarvan wij de geschiedenis hebben geschetst. Men zal zich misschien verwonderen over de geringheid van sommige beweegredenen, over de duisterheid van enkele voorvallen, die veroorzaakten, dat de Jezuiten uit de geheele Katholieke wereld werden verdreven. Men zal naauwelijks kunnen begrijpen, dat eene gebeurtenis, tot dus verre zonder voorbeeld, werd teweeg gebragt door schijnbaar nietige en ligtzinnige redenen. Doch men gelieve wel in acht te nemen, dat, in weerwil van onze talrijke inlichtingen, die gegrond zijn op onuitgegevene en authentieke stukken, vele dier oorzaken nog in een geheim floers zijn gewikkeld, waarvan wij de duis-

ternis niet hebben getracht te ontveinzen. De sluijer, waarmede de staatkunde van den toenmaligen tijd die beweegredenen heeft bedekt, is nog niet opgeheven.

De weinige moeite, die het kostte, zulk eene magtige orde te doen verdwijnen, niet slechts uit eene enkele landstreek, maar uit alle, niet uit landen, die het Katholicisme vijandig waren, maar juist uit de meest Katholieke Rijken, bewijst, dat haar uur gekomen was, en dat, volgens eene dagelijksche, maar krachtige uitdrukking, er slechts een droppel water noodig was, om de vaas te doen overloopen. Inderdaad, de Koningen en hunne Ministers konden niet langer adem halen onder den druk van het Jezuitisme. Zij konden geen plan beramen, geen stap voorwaarts doen, geen onderneming, van welken aard ook, begunstigen, zonder de Jezuiten als getuigen aan hunne zijde te vinden, die alles te Rome verkondigden en hun overal eèn hinderpaal in den weg stelden.

De Zuidelijke Hoven, tot dusverre zoo leerzaam en onderworpen, verbraken het eerst een keten, die ondragelijk was geworden. In Frankrijk gold de beweging tegen de Jezuiten niet eens het belang eener dynastie of van een ministerie. Het nationaal gevoel verhief zich tegen hen met veel meer kracht, dan de voorbijgaande politiek der kabinetten. Het had de Staatsligchamen tot orgaan, en aan hun hoofd het magtigste van allen, het Parlement van Parijs. De grieven van het Parlement waren van vroege dagteekening. Herhaalde malen hadden de Jezuiten reeds gepoogd de Inquisitie bij ons te planten en den, met het Fransch karakter strijdigen, geest van het Oostenrijksche Spanje, waarvan het Jezuitisme de eigenaardige afspiegeling is, bij ons inheemsch te maken. In Frankrijk is het aanwezen van dezen noodlottigen geest

en van zijne natuurlijke zendelingen ten allen tijde verzeld geweest van allerlei openbare rampen. Zoo men hieraan mogt twijfelen, men leze onze geschiedenis van de zestiende eeuw tot de negentiende, van de Ligue tot aan de Ordonnantien.

Geen wapenstilstand is mogelijk met het Jezuitisme. Wat ook diegenen hunner ingewijden mogen zeggen, die den geest dezer orde niet begrijpen, zij is altijd in een staat van oorlog 1). Rust is voor haar de dood. Daarom bevindt zij zich ook in volstrekte tegenspraak met den tijd, waarin wij leven, een tijd van transactie en stilstand.

Een ander ongeluk van den toestand dezer Orde, waarvoor wij geen der leden in het bijzonder aansprakelijk zouden willen stellen, is daarin gelegen, dat alle godsdienstige terugwerking, alle wederkeer der gemoederen in het algemeen tot een opregt geloof, in Frankrijk twijfelachtig wordt, zoodra de naam van Jezuit daarin gemengd is. De schrik daardoor ingeboezemd, doet den ijver verflaauwen en het wantrouwen geboren worden.

Het is alzoo met eene innige overtuiging, dat men weinig tijds geleden, op een onzer beide tribunen 2) heeft kunnen zeggen: „Ik beschuldig in geen opzigt een berucht genootschap, behalve dat het door zijne instelling zelve niet bestaanbaar is met de grondbeginselen eener nationale opvoeding. De Jezuiten kunnen geen lessen geven in hetgeen met hunne inrigting in strijd is. Het is eene voorwaarde van hun bestaan, waarin noch hunne

1) Dit gezigtspunt is volkomen juist aangewezen door Ripert de Monclar, *Compte rendu de la constitution des Jésuites*, 1763.

2) In de kamer der Pairs, zitting van 23 April 1844.

vijanden, noch hunne verdedigers, noch hunne verdiensten, noch hun ongeluk, noch hunne kennis, noch hunne onwetendheid eenige verandering kunnen teweeg brengen. De Jezuiten kunnen geen lessen geven, vooral niet aan Franschen, hoe men zich geheelenal aan eenig doel moet toewijden. Dit zoude een te ver gedreven eisch zijn, om zich zelven te vergeten en te verzaken. Hiermede zouden zij hunne eigene geschiedenis en de onze al te hevig logenstraffen. Zij kunnen geen lessen geven, om de jeugd aan te sporen tot de liefde voor Frankrijk. Het is daarom, dat zij hier niet kunnen geduld worden; het is daarom, dat Frankrijk hunne diensten niet verlangt."

GESCHIEDENIS

VAN DEN

VAL DER JEZUITEN

IN DE ACHTTIENDE EEUW.

EERSTE HOOFDSTUK.

DE JEZUITEN IN PORTUGAL. — HUN INVLOED. — ZAMENZWERING DER FIDALGO'S. — DE MARKIES DE POMBAL. — DE JEZUITEN UIT PORTUGAL GEBANNEN.

Tegen het einde der achttiende eeuw werden de Jezuiten uit de voornaamste Katholieke Staten gebannen en hunne orde door den Heiligen Stoel opgeheven. Ofschoon deze gebeurtenis de tijdgenooten levendig heeft getroffen, is de geschiedenis daarvan nog niet beschreven. De feiten althans, die hiertoe betrekking hebben, zijn onder de meest valsche kleuren voorgesteld. Het is eene wezenlijke gaping in de jaarboeken der achttiende eeuw, die wij, als eene nuttige zaak, gaarne wenschten aan te vullen. Wij zullen dit met des te meer vertrouwen beproeven, omdat wij een onpartijdig verhaal kunnen leveren door echte bescheiden ondersteund. Niet ons zal men hooren, maar de tooneelspelers zelve van het drama: Pombal en Choiseul, Clemens XIV en Pius VI, de kardinaal de Bernis en pater Ricci, Karel III en Lodewijk XV, Frederik en Joseph, voorts (wij zeggen het met leedwezen), aan de zijde van

deze souvereinen en staatsmannen, eene vrouw, eene gunstelinge, de Markiezin de Pompadour.

Voordat wij treden in een uitvoerig onderzoek van deze zonderlinge omwenteling, moeten wij ons verzetten tegen eene dwaling, die algemeen, maar met opzet, is verbreid. Al de overwonnene partijen zoeken de oorzaken harer nederlaag van buiten, terwijl zij de grondoorzaak in zich zelve zouden vinden. De lofredenaars der societeit stellen ons haar voor als het slagtoffer eener zamenzwering, die met list was voorbereid, van verre aangebragt, door een zamenweefsel van allerlei kunstgrepen onvermijdelijk gemaakt. Zoo men hen wil gelooven, is er door de Koningen, de Ministers, de Philosophen, een verbond aangegaan tegen haar, of, hetgeen in hunne oogen hetzelfde is, tegen de godsdienst. Dit gezigtspunt is onjuist. Om het Jezuitisme te doen vallen, was er oorspronkelijk geen voorbedacht plan of zamenspanning. Buiten twijfel waren er sedert lang verschillende belangen tegen de Jezuiten vereenigd, die levendige vijandschappen hadden te weeg gebragt, maar hetgeen hen heeft te gronde gerigt, was noch de wijsbegeerte, noch de staatkunde: het was dood eenvoudig het toeval. Het gegeven teeken tot hun ondergang is noch van Ferney, noch van Versailles uitgegaan. Niettegenstaande de herinneringen, die de bulle *Unigenitus* had nagelaten, was er niemand in Frankrijk, die aan de verdelging der societeit had gedacht. De Jansenisten alleen hadden belang om haar te verbannen, maar deze hadden te veel vijanden om niet anders dan bondgenooten aan te treffen. Genoegzaam evenzeer van de twee partijen afkeerig, begeerden de Philosophen geenszins de vernietiging van het Instituut der Jezuiten, omdat zij nog minder de zegepraal van het Parlement van Parijs en de herrijzing van Port-Royal verlangden. Er bestond dus in Frankrijk, ofschoon men later het tegendeel heeft vol-

gehouden, van te voren geen partij tegen de Jezuiten, noch eene ministeriële zamenzwering. De Hertog van Choiseul verwekte hun geen vijanden in het Zuiden van Europa, hij zocht niet naar iemand om zijnen naam te leenen aan een plan, dat door hem niet was ontworpen of aangehitst. Het is Frankrijk niet, het zijn niet de schrijvers of staatsmannen van dit Land, die het ongelijk of de eer hadden van het Jezuitisme te verbannen. Zelfs de Wijsbegeerte kan men hiervan niet dan zeer zijdelings beschuldigen. Ja wat meer is, die gebeurtenis kwam tot stand buiten haar invloed. De mannen, die het eerst de Jezuiten aanvielen, waren geen ingewijden in de Fransche Wijsbegeerte, waarvan zij de grondstellingen niet eens kenden. Geheel plaatselijke, geheel bijzondere, geheel persoonlijke redenen tastten de societeit aan in hare magt, die zoo lang onbetwist bleef. En, tot overmaat van verwondering, dat ontzagchelijk ligchaam, waarvan de armen, gelijk men meermalen gezegd heeft, zich uitstrekten tot in gewesten onlangs nog onbezocht, — die naar alle kanten verspreide volkplanting van Rome, zoo geducht voor allen, somtijds voor hare moederstad, — met één woord de societeit van Jezus, zoo schitterend, en schijnbaar zoo stevig gevestigd, ontving hare eerste wonde, niet van een der groote Mogendheden, niet op een der voornaamste schouwplaatsen, maar in een der uithoeken van Europa, in een der meest afgezonderde en meest verzwakte Rijken.

Van Portugal kwam de slag. Moest men die van daar verwachten? Voorzeker neen, wanneer men denkt aan de magt der Orde, die in dat Land alles, den Monarch en het Volk, den troon en het altaar beheerschte. Voorzeker ja, wanneer men bedenkt, hoe overdreven zulk een toestand van zaken is, en bijgevolg hoe weinig duurzaam; vooral wanneer men zich de omstandigheden te binnen

brengt, die met de komst der Jezuiten aan het hof van Lissabon in verband staan. Buiten twijfel hadden zij aan dit gedeelte van het Schiereiland eenige bepaalde diensten bewezen, en daaraan nieuwe en nuttige onderdanen toegevoegd. In China en de Indiën hadden zij op den Portugeschen naam den glans geworpen eener prediking door martelaren geheiligd. Desniettegenstaande treft de vestiging der societeit met den teruggang der Portugesche Monarchie te zamen. Tot ongeluk van Portugal vertoonden zich de Jezuiten en de invloed van vreemden te gelijker tijd. De afname van magt geschiedde niet langzaam en trapsgewijze, maar snel en oogenblikkelijk. Tegen de verzekering van bijna alle de geschiedschrijvers, wachten wij ons wel dit aan de Jezuiten toe te schrijven; wij willen slechts opmerken, dat het voor hen droevig was, hiervan werkzame getuigen te zijn geweest. De verantwoordelijkheid der gebeurtenissen komt, te regt of ten onregte, altijd op het hoofd van hen, die de magt uitoefenen, en het valt niet te ontkennen, dat de magt in Portugal zonder tusschenpoozing of gaping, gedurende dat gansche tijdperk van twee eeuwen (1540 tot 1750), aan de Jezuiten heeft toebehoord.

Van de veertiende tot de zestiende eeuw vertoont Portugal ons het verschijnsel van eene zwakke, maar levendige bevolking, die met moed bezield en door de zucht tot avonturen opgewekt, den geest der riddertijden met de berekeningen van den handel vereenigt. Door deze vereeniging en als het ware ineensmelting en verbinding van het verledene en toekomende, van de middeleeuwen en de latere tijden, verheft het zich eensklaps tot rijkdom, tot roem, tot magt. Vervolgens, toen het dit toppunt had bereikt, begint het terstond weder te dalen, teruggestooten door dezelfde kracht, die het zoo schielijk en zoo hoog had doen stijgen. Het was toen dat de Jezuiten in

Lissabon verschenen. In 1540 worden zij voorgesteld aan Jan III. Van dat oogenblik af had er een stilstand plaats. Naauwelijks zijn zij toegelaten, of zij voeren heerschappij. De inquisitie zelve ziet hunne komst met naijverige blikken aan. Zij biedt hun eenigen tegenstand, doch te vergeefs. De inquisitie zwicht, en neemt hen aan. De societeit van Jezus vordert vrije uitoefening van het onderwijs, en de universiteit van Coimbra bezwijkt. Eerst deelen zij met haar het bezit der gebouwen; na verloop van zeven jaren verjagen zij haar geheel en al van daar. De bijgeloovige jeugd van Don Sebastiaan en de regering van den Kardinaal-Koning, kenmerken te gelijker tijd de zieltoging der Portugesche Monarchie en de zegepraal der Jezuiten. Zij ontvangen de Spanjaarden met opene armen; later bedroeft hen de uitdrijving van dezen; maar zij brengen weldra de nieuwe dynastie onder het juk. Zij regeren onder den naam van twee koninginnen, de weduwe van Jan IV en de gemalin van Alphonsus VI, met haren schoonbroeder hertrouwd bij het leven van haren eersten echtgenoot, dien zij onttroont en op een rots geketend houdt. Onder Jan V is hunne magt tot het hoogste toppunt geklommen; zij heerschen onbeperkt, en Portugal, uitgeput en naar verademing snakkende, valt, om niet weder op te staan, onder de beschermende handen van Engeland.

De Nieuwe Wereld opende voor de Jezuiten een luisterrijker loopbaan. In weerwil van de bedenkingen, die men kan maken op hunne vestiging in Paraguay, moet men bekennen, dat zij er een voortreffelijk voorbeeld gaven. Men ziet een handvol ongewapende menschen Christelijk geloof en beschaving brengen midden onder wilde volksstammen. Dit schouwspel heeft aller oogen getroffen. De Jezuiten kunnen niemand verwijten, dat men de zonderlinge schoonheid hiervan heeft miskend. Zelfs de philosophen hebben hun eene toejuiching geschonken, die door

de Jezuitische schrijvers geenszins is versmaad; want zij hebben die telkens herinnerd en brengen die nog dagelijks te berde. Wij zijn niet onbekend met al het geweldadige, of ten minste hoogst willekeurige, van hun bestuur. Wij weten dat de mensch aldaar niet gelukkig kan zijn, dan onder voorwaarde van altijd een kind te blijven; maar daar wij beter dan onze voorgangers onderrigt zijn door de latere omwentelingen dier verafgelegene streken, en daar wij getuigen zijn van het wreede dictatorschap, uitgeoefend door een grillig leeraar, die de Jezuitische Vaders vervangen heeft, kunnen wij niet anders dan onze goedkeuring schenken aan eene heerschappij, die de magt had om wreed en despotiek te handelen, en die zich echter beperkte om zachtzinnig te blijven, al ging dit dan ook met veel willekeur vergezeld. Dit neemt niet weg, dat de toestand der Jezuiten in Amerika, uit een politiek oogpunt beschouwd, wanorde is van den staat. Schijnbaar waren zij door een band aan de beide Monarchiën van het schiereiland verbonden, maar inderdaad waren zij souvereinen. Van daar hun onvermijdelijke val, zoodra een dier twee Hoven zich zijne regten te binnen bragt. Dit moest vroeg of laat geschieden, en het geschiedde inderdaad. In het jaar 1753 sloten de koningen van Spanje en Portugal een tractaat, waarbij eene wederzijdsche uitwisseling werd vastgesteld van *reducties* of wingewesten. Men bepaalde daarbij, dat het afgestane grondgebied door de inwoners zou worden verlaten, en dat deze hun vaderland zouden vaarwel zeggen, om onder hun eigen Vorst te kunnen blijven. Die ongelukkigen boden wederstand, en werden hierin gesteund, door de Jezuiten. Naderhand hebben deze hardnekkig ontkend, dat zij eenig deel hadden aan het vast besluit der inboorlingen, maar wanneer men de vredelievende ondergeschiktheid van die bevolking vergelijkt met de onbegrensde werkzaamheid van hunne eigen-

lijke meesters, kan men dan twijfelen aan het gebruik, dat deze hiervan maakten? Bovendien hebben de Jezuiten ongelijk met op dit feit het systeem van ontkenning toe te passen, waarvan hunne schrijvers een standvastig gebruik maken. Met meer rondborstigheid en fierheid zouden zij hun verzet tegen een zoo drukkenden maatregel belijden, en zich geluk wenschen met edelmoedig een hinderpaal te hebben gesteld aan zulk eene geweldadige verhuizing. De wijze van verdediging, die zij hebben aangenomen, heeft er hen altijd toe gebragt om, in het belang van het oogenblik, alles te ontkennen, zelfs hunne moedige en eervolle bedrijven. Voor het overige, ofschoon wij hen in dit bijzonder punt, tegen hunne begeerte, regtvaardigen, kan men zich afvragen: welke regering, in den tegenwoordigen staat van Europa, die te regt of ten onregte een dergelijk besluit als de Hoven van Portugal en Spanje genomen had, zou een enkel oogenblik kunnen dulden, dat een genootschap, of eene vereeniging, van welken aard ook, hieraan het minste beletsel durfde toebrengen? Is het dan, na zulk een voorbeeld, wel moeijelijk de oorzaken op te sporen der vijandelijke gezindheid van de wereldlijke magt tegen eene geestelijke Orde, die stout genoeg was om het gewigt van haren naam in de schaal van eene Staatsverbindtenis te werpen? In den tegenwoordigen tijd zou het antwoord op deze vraag spoedig gereed zijn; maar vóór de groote Staatsomwenteling in Frankrijk was het, niettegenstaande de vorderingen der wijsbegeerte, geenszins eene gemakkelijke taak, vooral in het Zuiden van Europa, wanneer men krachtig en nadrukkelijk partij wilde kiezen tegen vijanden, door geestelijke wijding geheiligd.

Hoe duidelijk ook aangewezen, was het noodzakelijk dat de ware gesteldheid der zaken werd begrepen door een helderen geest, en ontleed met eene krachtige en on-

wrikbare hand. De vastberadenheid, bij zulk eene onderneming, moest opklimmen tot stoutheid. Al deze eigenschappen vereenigden zich in Sebastiaan Carvalho, naderhand Graaf van Oeyras, en eindelijk Markies van Pombal. Wij zullen hem alleen den laatsten naam geven. De geschiedenis heeft dien gewijd, en zijne overige titels vergeten. De haat, die de gedachtenis van Pombal vervolgt, de hulde, die men daaraan toebragt, de aanvallen en verdedigingen, die ook nu nog in zijn vaderland bij voortduring aan dezen naam verbonden zijn, bewijzen genoegzaam, dat geen middelmatig verstand, noch een gewoon karakter, hem was ten deele gevallen. Men moet noch aan zijne vijanden, noch aan zijne lofredenaren geloof hechten. Zijne wreedheid, zijne ijverzucht, zijne gierigheid werpen al te donkere schaduwen op zijn moed, zijne volharding, zijn onvermoeide geestkracht. Pombal was geen groot man, maar er was voorzeker nooit een grooter minister in een zoo kleinen Staat. „Koning Sebastiaan is weder opgestaan," zeiden zijne vijanden, zinspelende op zijn doopnaam en zijne magt. Zijne vijanden waren de grooten en de Jezuiten. Hij versloeg hen, de eene zoowel als de andere. Laat ons zien, waarom hij dit deed, en hoe hij dit wist aan te leggen.

Gesproten uit een burgerlijk geslacht, of welligt op zijn hoogst een zeer gering edelman, had hij zich reeds vroeg in verklaarde vijandschap gesteld met de Portugesche aristocratie, een der fierste en meest onvermengde van Europa. Nog jong zijnde had hij eene maagd geschaakt van zuiveren bloede. De Portugezen noemen het *blaauw* bloed (*sangre azul*). Hij had haar gehuwd in het aangezigt van den verontwaardigden adel. Buigzaam en stoutmoedig tevens had hij te vergeefs getracht de *fidalgo's* (aristokraten) te bezadigen en zich door hen te doen opnemen. Al zijne pogingen waren mislukt. Van dien dag af aan zwoer hij in het bin-

nenste van zijn hart den ondergang van hen, met wie hij zich niet in gelijken rang had kunnen stellen. Te Londen gekomen, waar hij als zaakgelastigde (chargé d'affaires) werd geschat, 1) versterkte hij zich in zijne gevoelens, bij het aanschouwen van eene aristocratie, die niemand terugstootte, maar al wat luisterrijk was in haar eigen glans oploste, en die hem voorzeker hare gelederen zou hebben geopend, indien hij een geboren Engelschman was geweest. Het evenwigt en de wederzijdsche werking der Staatsmagten trokken weinig zijn aandacht. Hij werd slechts flaauw getroffen door eene inrigting, die iets ter zijde van een Vorst of boven een Minister stelt. Hetgeen hij aan Engeland benijdde, was niet de vrijheid, maar het vooruitzigt, dat fiere en vruchtbare vooruitzigt, waarmede toen ter tijd, in de gansche wereld, een Engelschman alleen zich kon streelen. Bovenal was hij verbaasd over de materiële voorspoed van Groot-Britannië. Bij het aanschouwen van zoo vele wonderen dacht hij aan Portugal, en ten gevolge van zijn helder doorzigt, ofschoon niet geheel zonder eigenbelang, mengden zich edelmoedige gedachten, grootsche en voortreffelijke inzigten, onder de ontwerpen, die hem meer persoonlijk betroffen. Terstond bij zijne komst aan het ministerie maakte Pombal de toepassing dezer beginselen, en men kan er alzoo niet aan twijfelen, of zij hebben hunnen oorsprong aan zijn verblijf te Londen te danken. Het is daar dat hij besloot den hoogen Adel te evenaren of te onderdrukken, den Koning te beheerschen, en zijn Vaderland te hervormen.

Jozeph I, opvolger van Jan V, was de Lodewijk XIII van Frankrijk. Even als Frankrijks Koning had hij zijn Richelieu. Die vergelijking streelde de ijdelheid van Pombal. Hij paste die op zich zelven toe, wanneer hij zijn

1) Carvalho werd naderhand ambassadeur te Weenen, en trad aldaar in een tweede huwelijk met eene nicht van den Veldmaarschalk Daun.

hart vertrouwelijk opende, doch in het publiek vergeleek hij zich met Sully. Joseph I was verstoken van dat innemend voorkomen en die vorstelijke manieren, die aan eene ligtzinnige levenswijze luister bijzetten, zonder haar te regtvaardigen. Traag, vervelend, zwaarmoedig, liet hij de bezigheden over aan zijn staatsdienaar, en vergenoegde zich met, in de schoone zomerdagen, langs de boorden van den Taag, eene koninklijk uitgedoschte bark te geleiden, met vrouwen en speellieden opgevuld. Bovendien wantrouwend en achterdochtig, opende hij het oor voor geheime aanklagers, en leefde in onophoudelijke angst voor eene zamenzwering. Het viel niet moeijelijk zulk een vorst door vrees aan den band te leiden. Pombal bediende zich met bekwaamheid van dit middel, waarvan het gebruik hem door het karakter van den Koning zelf werd aangeraden. Gestadig begaf hij zich bij Joseph, en verstrikte hem niet door gedienstige vleijerij, maar deed hem sidderen voor zijn leven. Nogtans verblindde hem de gunst nooit zoo zeer, om de zorg voor zijne eigene veiligheid te vergeten. Nooit deed hij den minsten stap zonder een onderteekend bevelschrift des Konings; eene heilzame voorzorg, die hem naderhand het leven heeft gered.

De strekking der regeringen in de achttiende eeuw laat zich in deze formule zamenvatten: hervorming door willekeur. Al de vorsten, al de staatsmannen van eenig gewigt gingen aldus te werk, en streefden naar dit doel. Zij pasten dit systeem echter met meer of minder geveinsdheid toe, en zoo zij hunne toevlugt namen tot de willekeurige oppermagt, hebben zij zich echter het voorkomen gegeven van de wijsbegeerte daarvoor vergiffenis te vragen. Pombal was niet zeer geletterd, en onderhield geene betrekkingen met de Fransche Encyclopedisten 1). Hij be-

1) In de uitgebreide correspondentie van Voltaire vindt men geen enkelen brief gerigt aan den Graaf van Oeyras (Markies de Pombal).

vorderde hunne pogingen zonder hen te raadplegen. Hen overtreffende in werkzaamheid en openhartigheid, ontkende hij niets, verontschuldigde niets, trachtte het woord vrijheid zelfs niet te stamelen, en noemde de beschaving stout weg eene dochter van het despotisme. Bij hem geen verzwijgingen, geen uitleggingen, geen eervolle boetedoening. Zijn beperkte, maar stijfhoofdige geest wilde geen redekunstige voorzorg gedoogen, noch in eenige schikking treden. Hij voerde de willekeur tot het uiterste, en vorderde van haar al wat zij kon geven. De algemeene bestemmingen van het menschdom wekten geen deelneming bij dezen praktischen twijfelaar; zijn begrip ging niet zoo ver, noch zoo hoog; maar de wonden en vlekken van Portugal in het bijzonder troffen hem levendig; hij overzag die geheel, en tastte allen te gelijk aan. Eene menigte edicten, snel na elkander uitgevaardigd, deed de Portugezen weldra uit hunne doffe zorgeloosheid voor het wereldsche ontwaken. Wij zullen die verschillende verordeningen niet ter toetse brengen. Lof en blaam kan daarop beurtelings worden toegepast. Zij zijn niet allen overeenkomstig met de beginselen van eene gezonde staatkunde. Men zou echter Pombal geenszins het verwijt kunnen doen van den vooruitgang der wetenschap niet te hebben bevorderd, en in de dwalingen zijner eeuw, of van zijn verstand, moet men niet altijd de berekeningen zien van het eigenbelang en de hebzucht. Zonder twijfel was hij daarvan niet vrij te pleiten, maar over het geheel van zijn karakter, wanneer men het op een afstand van verre beschouwt, zonder zich door de vooringenomenheid van tijdgenooten te laten verblinden, heerscht een indrukwekkende grootheid, die wel ruw is, maar toch in eene merkwaardige omstandigheid schitterend uitblonk. De aardbeving van 1755 had drie vierde gedeelten van Lissabon vernield. Het hof, in verbijstering, had den tijd niet om te vlugten; het volk kwam om in de

puinhoopen, in de vlammen of onder het staal der moordenaars. De hovelingen wilden de koninklijke familie naar Porto brengen. Pombal alleen hield hen terug. „De plaats des Konings is midden onder zijn volk," zeide hij tot Joseph; „laat ons de dooden begraven en aan de levenden denken." In eene dergelijke omstandigheid dingt de eerzucht niet mede, de magt is het eigendom van sterke zielen. Pombal maakte zich hiervan meester volgens zijn regt. Hij verklaarde dat hij eerste Minister was, en was het ook inderdaad. Op dat tijdstip spanden alle onheilen te zamen tegen het ongelukkige Portugal. Alleen staande beloofde de Minister, dat hij die zou bezweren en overwinnen. Er was in dien moed iets van de dagen der oudheid, waarover de achttiende eeuw verbaasd stond. De kolonien verschaften voedsel aan de hoofdstad zonder de hulp van vreemden; gruwzame, maar noodzakelijke strafoefeningen joegen den struikroovers schrik aan, en driehonderd galgen deden bescheid aan de dieven, die op klaar lichten dag en gewapenderhand zich in de bouwvallen van Lissabon hadden verspreid. Met één woord, in weerwil der rampen van allerlei aard, en midden onder de zorgen van twee staatkundige regtsgedingen, verloor Pombal noch het hoofd, noch het hart. Uit de overblijfselen der oude hoofdstad deed hij een nieuw Lissabon oprijzen. Het was met regt, of liever met eene soort van zedigheid, dat Pombal, bij het oprigten van een standbeeld voor Joseph, zijne eigene beeldtenis op het voetstuk plaatste 1).

Nu genoot hij een onbegrensd vertrouwen, en dacht aan niets anders, dan het ten uitvoer brengen van zijne twee groote ontwerpen, de vernedering der aristocratie en de verdrijving der Jezuïten. Het eerste was stoutmoedig,

1) Het bas-relief met het borstbeeld van den Markies de Pombal werd weggenomen door Don Miguel, en op nieuw geplaatst volgens het bevel van Don Pedro.

maar Ximénès in Spanje, Richelieu in Frankrijk hadden aan den Portugeschen minister den weg gewezen. Daarentegen was het tweede zonder voorbeeld. Pombal besloot des niet te min deze beide aangelegenheden moedig het hoofd te bieden.

Op welke wijze men ook het besluit moge beschouwen om de Jezuiten uit te roeijen, hetzij men zich onder de vrienden of vijanden der societeit wil rangschikken, men moet toestemmen, dat de Markies de Pombal hierbij niet handelde als een getergd of wraakzuchtig hoveling, maar als een Staatsman. Zoo hij, om dit doel te bereiken, dikwijls al te kronkelende paden zocht, hij werd ten minste gedreven door overwegingen van verlichte staatkunde, en niet, gelijk men ook nu nog verzekert, door de ijskoude drijfveer van het egoïsmus. Hij trof de Jezuiten als gevaarlijk voor het algemeene welzijn, niet als gevaarlijk voor zijn eigen gezag. De Jezuiten waren zijne vijanden niet: integendeel zij waren het, die hem tot magt hadden verheven. Zij rekenden op hem, en, door eene diep verborgene ontveinzing zijner eigenlijke bedoelingen, voedde Pombal dit vertrouwen bij hen tot op het oogenblik zelf, dat hij zich openlijk tot hun tegenstander verklaarde. Tot verwondering van de Orde en van geheel Portugal verbande hij de Jezuitische biechtvaders des Konings en die der Koninklijke familie uit het paleis. Men verving hen door biechtvaders, die tot andere geestelijke Orden behoorden. Ter zelfder tijd deed de Markies van Pombal hevige aanvallen op de societeit door het gewigt zijner manifesten, die wij straks met kalmte en onpartijdigheid zullen onderzoeken. De minister maakte den Paus deelgenoot van zijne grieven, en verzocht hem nadrukkelijk den bijstand zijner apostolische wapenen. Benedictus XIV had nooit de Jezuiten bemind, die hij grondig kende. Hij had hun val voorspeld; maar daar het in het karakter lag van dit

schrander en veelomvattend opperhoofd der Kerk, om iedere bepaalde beslissing, zoo veel mogelijk, te ontwijken, had hij slechts den tijd, om de woningen der Orde door den Patriarch van Lissabon te laten onderzoeken, en het toeval wilde, dat hij stierf, vóórdat hij uitspraak had gedaan tusschen de societeit van Jezus en de kroon van Portugal.

Twee magtige familiën, de Maskarenhas en de Tavora's, bevonden zich toen aan het hoofd der Portugesche aristocratie. Pombal trok geen partij tegen een van deze. Hij had zich door zijne echtgenoote doen binnenleiden in den gezelschapskring van donna Eleonora, gemalin van den Markies van Tavora, oud-gouverneur van Indië, en, in alle opzigten, de aanzienlijkste vrouw van Portugal. Zij was eene persoon van achtenswaardige zeden, maar van een hooghartig karakter, en men bespeurde in hare oogen een onheilspellenden trek, als voorbode van haar droevig lot 1). Pombal had voor zijnen zoon durven streven naar eene zoo edele en ongenaakbare verbindtenis. „Helaas," zeide hij eens tot een geestelijke uit het geslacht der Tavora's, „de koning moge mij met weldaden overladen, mijn geluk zal niet volkomen zijn, voordat de erfgenaam van mijn fortuin de schoonzoon is geworden van de schitterende donna Eleonora." — „Uwe Excellentie heft de oogen wel hoog," antwoordde de monnik. Van toen af ontstond er eensklaps eene verkoeling tusschen den minister en de Markiezin. Zij had voor haren man den titel van Hertog gevraagd. Pombal deed haar verzoek mislukken. Om kort te gaan, van onverschilligheid tot haat was slechts eene schrede, en al het *blaauwe* bloed trok partij in dezen twist. Joseph de Mascarenhas, Hertog van Aveiro, overlaadde den minister met verachting. Deze Aveiro, een trotsch en beleedigend man, was bekleed met

1) Deze blik, die mij getroffen heeft in het portret van de Markiezin Tavora, vindt men eveneens in dat van Strafford.

de aanzienlijkste posten, en aan het Koninklijk huis vermaagschapt. Van dit oogenblik af liet Pombal in zijnen geest het schavot oprigten voor de grooten. Door de Jezuiten opgehitst in deze vijandige gezindheid bedreigde die Hof-Adel de magt en het leven zelfs van den minister, toen eensklaps, in den nacht van den 3den September 1758, de poorten van het paleis zich sloten. De Koning vertoonde zich niet gedurende verscheidene dagen. Al de pogingen van Pombal strekten daarheen, om de slagtoffers, die hij had uitgekozen, de grootste zorgeloosheid in te boezemen. Eindelijk, na lang wachten, werden de Hertog van Aveiro, het geslacht van Tavora, hunne bloedverwanten, hunne vrienden, in hunne woning gevangen genomen. De fiere donna Eleonora, aan haar bed ontrukt, werd half ontkleed in een klooster van Lissabon gesleept; de overigen van hare familie werden in de diergaarde van Belem opgesloten, die sedert de aardbeving ledig was gebleven.

Wat was er dan in dien tusschentijd gebeurd? Waartoe dat geweld en die folteringen? Wat legde de minister den geheelen Adel ten laste? Zie hier de feiten. Donna Teresa, echtgenoote van den jongen Markies de Tavora, had een verboden omgang met den Koning. Toen Joseph haar des nachts een bezoek bragt, was hij in zijn rijtuig verraderlijk overvallen met twee pistoolschoten. Aan den arm gekwetst, sloot hij zich op in zijn paleis, in afwachting van het gevangen nemen der beschuldigden. Die beschuldigden waren de Hertog van Aveiro en de echtgenoot van de geliefde des Konings, beschouwd als ontwerpers van het misdrijf; de oude Tavora's als medepligtigen, en de Jezuiten als aanstokers. Van al de leden der aangeklaagde familie was donna Teresa de eenigste, die met toegeeflijkheid werd behandeld. Men weet nog niet, of de ontdekking der zamenzwering niet haar werk is geweest.

Lodewijk XV betuigde aan zijn gezant de grootste belangstelling in het lot van deze jeugdige vrouw 1).

Pombal dacht er niet aan, om deze aanzienlijke beschuldigden aan de uitspraak hunner Pairs te onderwerpen. Welligt was de toestand des Adels zoodanig, dat de handhaving van dit voorregt onmogelijk werd. De minister droeg de zaak ook niet op aan de gewone regtbanken. De aangeklaagden werden gedaagd voor eene buitengewone vierschaar, die den naam droeg van *inconfidence*, dat is te zeggen: voor eene commissie. De strafoefening volgde weldra op het vonnis. In den nacht van den 12den op den 13den Januarij 1759 werd een schavot opgerigt van achttien voeten hoog, op het plein van Belem, tegenover den Taag. Reeds met het krieken van den dag was dit plein opgepropt met troepen en volk, en de rivier zelve was overladen met aanschouwers. De huisbedienden van den Hertog van Aveiro verschenen het eerst op het schavot, en werden aan een der hoeken vastgehecht, om levend te worden verbrand. De Markiezin van Tavora kwam vervolgens met de strop om den hals en het crucifix in de hand. Eenige gescheurde kleederen dekten haar ter naauwernood, maar alles droeg bij haar het kenmerk van geestkracht en waardigheid. De scherpregter, die haar de voeten wilde binden, ligtte haar kleed van onderen een weinig op: „Laat af," zeide zij, „vergeet niet wie ik ben, en raak mij niet aan, dan om mij te dooden." De beul knielde voor donna Eleonora en vroeg haar verschooning. Zij trok een ring van den vinger en zeide tot hem: „Ziedaar al wat ik bezit; neem het en doe uw pligt." Daarna legde de moedige vrouw haar hoofd op het blok en ontving den doodelijken slag. Haar echtgenoot, hare zonen, waarvan de jongste nog geen twintig jaren telde, haar schoonzoon en

1) Officiële stukken van den Hertog de Choiseul aan M. de Saint-Julien, chargé d'affaires van Frankrijk te Lissabon.

verscheidene dienaars werden na haar omgebragt, onder afschuwelijke martelingen. De Hertog van Aveiro werd het laatst opgeleid. Men hechtte hem aan een rad, het ligchaam met lompen bedekt, de armen naakt, de dijen ontbloot. Levend geradbraakt, gaf hij den geest niet dan na lange folteringen, en deed het plein en de rivier van zijn afgrijsselijk gegil weergalmen. Eindelijk stak men den brand in het gevaarte; in een oogenblik werd rad, schavot, lijken, verbrand, en alles te zamen in den Taag geworpen.

De paleizen der veroordeelden werden geslecht, en zand gestrooid ter plaatse waar zij zich verhieven. Hunne wapens werden van alle bijzondere en openbare plaatsen weggenomen, met name van de zaal der ridders op het kasteel van Cintra, waar men ook nu nog hun schild met een zwart floers bedekt ziet, even als het portret van Faliero in het Hertoglijk paleis te Venetië. Eindelijk liet Pombal op een der pleinen van Lissabon een schandpaal stellen, die hij door bijzondere vergunning alleen aan den hoogen adel toewijdde. Naderhand, op het einde van zijn ministeriëlen loopbaan, verbond hij door dwang eene Tavora, kleindochter van Eleonora, met zijnen zoon, den graaf van Oeyras, in het huwelijk. Eene talrijke nakomelingschap is uit dezen tragischen echt voortgesproten. Het bloed van den vervolger en zijne slagtoffers is thans vredelievend vermengd, en vloeit, aan de oude veeten ongedachtig, door dezelfde aderen.

De grieven van Pombal tegen de fidalgo's, in weerwil van zijn haat, in weerwil der beleedigingen, die hij had ondervonden, waren voor hem niet meer dan een middel geweest. Hij had het op de Jezuiten nog feller gemunt, dan op de aristocratie, maar zij waren veel moeijelijker te bereiken. Hunne verstandhouding met de zamengezworenen was niet twijfelachtig. Zij waren hunne raadgevers

en vrienden. Zij hadden een zeker deel genomen aan het gemompel, ja zelfs aan de oppositie der fidalgo's, Konden zij echter overtuigd worden van zich te hebben bezoedeld door hunne medewerking in het eedgespan tot koningsmoord? Pombal aarzelde niet hen hiervan te beschuldigen. Op den dag zelven van de gevangenneming der Tavora's werden de gebouwen der Jezuiten met troepen omringd, aan de paters werd geen vrije doorgang vergund, hunne opperhoofden werden in den kerker geworpen, en drie van deze, Mattos, Alexander en Malagrida bleven onder eene bepaalde aanklagt van de zamenzwering te hebben aangestookt.

Pombal vervulde Europa met zijne manifesten. Men las die met gretigheid. De ontknooping en vooral de gebeurtenis, die daartoe aanleiding had gegeven, vestigden de aandacht van al de kabinetten. Die koningsmoord volgde onmiddellijk op die van Damiens. Een geheim, ofschoon duister, instinct gaf aan de vorsten het voorgevoel van een naderend onweder. Men zou kunnen gelooven, dat de openbare meening in Frankrijk, meer dan elders, geneigd was een gunstig oor te leenen aan de beschuldigingen van den Portugeschen minister. De encyclopedisten hadden hem tot ijverige en getrouwe bondgenooten moeten strekken. En toch was dit het geval niet. De stukken, die van het Hof van Lissabon uitvloeiden, beschouwde men als belagchelijk wat den vorm, en onhandig, wat den inhoud betreft. Dat brandoffer van de hoofden des adels gaf aanstoot aan de aanzienlijke klassen, tot dus verre door de philosophen zoo zorgvuldig gespaard. Zoo veel wreedheid was te zeer in strijd met de zeden eener maatschappij, die wel reeds met het Hof in strijd, maar nog hoogst beschaafd was. Men had medelijden met de slagtoffers, men spottede met den beul, men lachte met het beroep op de denkbeelden der middeleeuwen, dat tijdperk

der geschiedenis, waarvan de mode toen zoo geweldig afkeerig was, dat zij die in onze dagen weder heeft voor den dag geroepen. Die titels uit de archiven weggescheurd, die uitgewischte wapenschilden, die vervloekingen met trompetgeschal verkondigd, schenen een onzinnig offer aan barbaarsche vooroordeelen. Er was ook eene algemeene afkeuring van de heerschzuchtige beginselen, die bij menigte in de manifesten waren verspreid 1). Eindelijk, wat de Fransche Wijsgeeren nog het meest in het harnas joeg, was te zien, dat Pombal hunne bescherming niet aannam, en er niet aan dacht, om zich als een ingewijde van hen te doen voorkomen. Ofschoon hij de societeit vervolgde, beschuldigde hij de Jezuiten niet van te behooren tot eene strafwaardige instelling, noch van onzedelijke en slechte grondbeginselen te belijden. Hij verweet hun alleen, dat zij minder getrouw gebleven waren, dan hunne voorgangers aan de leerstellingen van den heiligen Ignatius, en hij stelde er zelfs een eer in van aan de derde klasse der orde. verbonden te zijn, en de voorschriften daarvan naauwlettend in acht te nemen 2). Indien Pombal met Rome gebroken had, indien hij de Jezuiten verjaagd had, was dit alzoo niet geschied in naam der philosophie. De verwijten, die hij hun in zijne manifesten had gedaan, rustten niet op algemeene denkbeelden, maar op bijzondere feiten, die betwistbaar waren en kwalijk uiteengezet. Niet alleen dat de Portugesche minister geen steun had gezocht bij de keur der Fransche philosophen, hij scheen zorg te dragen, om zich aan alle hechte verbindtenis met hen te onttrekken. Hij had zich zelfs niet durven verheffen tot de vrijheden van de Gallicaansche Kerk,

1) Correspondentie van den Hertog van Choiseul.

2) Staatspapieren en handschriften van den Markies de Pombal; bibliotheek van den Hr. S., burggraaf van A., te Lissabon.

waartoe men in dien tijd weinig moed behoefde; doch ook deze moed had hem ontbroken, of hij had die versmaad. De wijsbegeerte vergaf hem nooit deze nalatigheden. Zij vergaf hem nog minder, dat hij zich tot den Paus had vervoegd om Malagrida en zijne medebroeders te doen vonnissen. Voltaire beklaagt er zich meermalen over, met eenige betamelijkheid in de *Eeuw van Lodewijk XV*, en op andere plaatsen op eene zeer onbetamelijke wijze 1).

Pombal had den Heiligen Stoel geraadpleegd. Het antwoord liet zich wachten. Rezzonico regeerde toen onder den naam van Clemens XIII. Hij was den beminnelijken en bedachtzamen Benedictus XIV opgevolgd. Geheel aan de Jezuiten toegewijd, had Clemens niet begrepen, dat in deze omstandigheid de Koning van Portugal eene laatste hulde had toegebragt aan de oude vorderingen van het Pausdom. In Portugal had het geregtshof van den nuntius tot dus verre het regt behouden om uitspraak te doen omtrent kerkelijke personen. Vast besloten om hen te onderwerpen aan eene commissie, door hem zelven benoemd, had Pombal gemeend zich niet te kunnen ontslaan van de verpligting, om in naam de bekrachtiging te verlangen van het Hof van Rome. Hier had men de zaak in ernst opgenomen, en toefde met het afzenden van eene breve, die alzoo, dewijl de minister ongeduldig werd, met de wet ter uitbanning kruiste. Al de bisschoppen in Portugal ontvingen bevel van de regering, om aan de Jezuiten het onderwijs van de jeugd te ontnemen, en hen op de universiteit van Coimbra, en elders overal, terstond te doen vervangen. In weinige dagen werden de schepen der koninklijke Marine en de koopmansvaartuigen opge-

1) *Siècle de Louis XV*, T. XXIX. p. 38. édit. Delangle. — *Sermon du rabbin Akib.* T. XLIII. p. 231.

vuld met geestelijken, die men aan wal zettede op de kusten van Italië. Dezelfde orders, naar Brazilië en de overige Portugesche volkplantingen gezonden, werden onmiddellijk ten uitvoer gebragt. Op deze tijding liet de Paus het manifest van Pombal op een openbaar plein verbranden. In plaats van te antwoorden, liet de Portugesche minister de goederen der societeit in beslag nemen, en verklaarde die met de kroon verbonden 1). Hij deed meer. Gebruik makende van een onvoorzigtigen stap van den nuntius, zond hij hem zijne paspoorten, en riep, met een gemaakten ophef, den Portugeschen ambassadeur terug, die credietbrieven had bij den Heiligen Stoel.

Hebben toen de philosophen der achttiende eeuw, die in den beginne het bestuur van Pombal niet gunstig waren, zich door de hevigheid van zijn ijver laten overhalen? Rome vernederd; een nuntius verjaagd, de Jezuiten uitgeroeid, wat konden zij meer verlangen? Kon het anders, of de Portugesche minister moest in al de landen, die den nieuwen tijdgeest huldigden, in Engeland, in Frankrijk bovenal, de afgod der publieke meening worden? Moesten Voltaire, Diderot, d'Alembert hem niet tot de wolken verheffen, dien verklaarden vijand van den Paus en de Jezuiten? Zij onthielden zich hiervan meer dan ooit. Men zal er ligt de reden van bevroeden. Pombal verdelgde de Jezuiten, maar hij begunstigde de inquisitie. Zeker zijnde van den patriarch van Lissabon, en ontslagen van den nuntius, vond hij in dit geducht ligchaam een geschikt

1) Zie hier eene anekdote, waarvan wij de echtheid kunnen waarborgen. Bij de haast van hun vertrek vertrouwden de Jezuiten van Lissabon hunne schatten aan een hunner dienaars. Deze hield die in bewaring, en zond die met zulk eene trouw aan zijne meesters over, dat zij hem uit dankbaarheid een groot fortuin bezorgden. Van hem is een staatsman afkomstig, die zich zeer heeft onderscheiden bij de laatste lotwisselingen van Portugal.

en vaardig wapen, eene soort van veiligheids-commité; en sprak er ook niet anders van, dan met geestdrift. Eens zeide hij tot een zaakgelastigde van Frankrijk. „Ik wil uw land verzoenen met de inquisitie en aan de geheele wereld het nut aanwijzen, dat dit geregtshof aanbrengt. Het is om geene andere reden door het gezag van den zeer Katholijken Koning gevestigd, dan om eenige ambtsbezigheden der bisschoppen te vervullen, die veel zekerder zijn toevertrouwd aan de handen eener corporatie, door den souverein gekozen, dan in die van een enkel persoon, die kan bedriegen of bedrogen worden." Om deze grondstellingen door een voorbeeld te bekrachtigen, schepte Pombal er behagen in, om die op de Jezuiten toe te passen. Hij liet pater Malagrida uit de gevangenis halen, waar hij vergeten kwijnde, en deed hem door de inquisitie beschuldigen van ketterij. Deze gaf hem over aan den wereldlijken regter, dat is te zeggen, aan het geregtshof der *inconfidence*, een willekeurige bloedraad, die sedert de zamenzwering des adels was ingesteld. Malagrida werd daarop geworgd en in een plegtig auto-da-fé verbrand. Voltaire gaf luide zijn afkeer te kennen van zulk eene schijnheilige wreedheid. Hij toonde, dat, in die geheele zaak, „de uiterste mate van het belagchelijke gevoegd was bij de overmaat van gruwel." Met het fijn gevoel, dat hem eigen was, wanneer hij niet door hartstogt werd verblind, betuigde hij, dat het lafhartig en ongerijmd was, een man, die van hoogverraad was beschuldigd, wegens ketterij te veroordeelen 1). Pombal plukte dus geen andere vruchten dan van veel tegenzin, en verwierf geenerlei medegevoel, zelfs niet bij hen, die de Jezuiten schuldig geloofden. Door deze uitkomst aangemoedigd, dreven de vrienden der societeit de tegenbe-

1) *Siècle de Louis XV.* T. XXV. p. 433.

schuldiging nog veel verder. Zij beweerden, dat de zamenzwering denkbeeldig was, en dat de minister zelf misdadige drijfveeren had doen werken, om des te beter zijne heerschappij te vestigen over een kleingeestig Vorst. Zij verstoutten zich zelfs deze schijnbare aanval, waaronder zij moesten bezwijken, aan de regering toe te schrijven. In onzen leeftijd behoeven wij ons geenszins over zulk een kunstgreep der partij te verwonderen. Nogtans, daar men in dien tijd de vermetelheid niet zoover dreef, om schaamteloos het gevaar te ontkennen, waaraan een Koning, door het lood van sluipmoordenaars bedreigd, was bloot gesteld geweest, twijfelde niemand, buiten de Jezuiten en hun aanhang, of Joseph inderdaad door een schot was getroffen. Om het tegendeel te gelooven moest men aannemen, of dat Pombal, door eene roekeloosheid, die aan dolzinnigheid grensde, zelf zich had willen wagen, om den Koning, zijn eenig steunpunt, om het leven te brengen, of wel dat de wond slechts was verzonnen; maar dan was Joseph medepligtig, hetgeen volstrekt onverklaarbaar is. Hij zelf had de gedachtenis van dit voorval geheiligd door een model van zijn arm, met kogels doorboord, dat als een ex-voto in een der kerken van Lissabon als wijgeschenk was weggelegd. De oogluikende deelneming van den Koning van Portugal in zulk een plan kan niet in ernst als waarheid worden aangenomen. Desniettegenstaande had die meening veel ingang bij de verdedigers der Jezuiten, en in Portugal zijn hiervan ook nu nog vele sporen overig. Het is niet mogelijk de duisternis, die Pombal al te ondoordringbaar heeft gemaakt, geheel op te helderen. Zijn gedenkschrift draagt hiervan met regt de verantwoordelijkheid. Het schijnt bewezen te zijn, dat sommigen onder de beschuldigden naar het leven van den Koning hebben gestaan. Waren zij *allen* in het eedgespan? Dit is het, waaraan men mag twijfelen. Wij

moeten hierbij echter opmerken, dat tijdens den omkeer van zaken aan het Hof, toen de gedachtenis der slagtoffers in hunne eer werd hersteld, de pogingen tot terugwerking, die door de zegevierende partij tegen Pombal werden in het werk gesteld, op geen enkel bewijs de aanklagten konden steunen, die tegen hem werden gerigt. De geschiedenis heeft dus duizend redenen om aan de wettigheid van het vonnis te gelooven; maar zij kan het niet klaarblijkelijk bevestigen, noch de vormen goedkeuren, waarmede het gepaard ging. Zij moet vooral de keus der middelen laken. Indien Pombal regtvaardig geweest is, dan heeft zijne wreedheid zijnen roem kwalijk gediend.

In het waarlijk verbazend aantal verklaringen, die op dit oogenblik door de Jezuiten en hunne verdedigers zijn verspreid, is de naam van den Hertog de Choiseul altijd met dien van den Markies de Pombal verbonden. Men duidt hen aan als van den beginne af zamenspannende tot verdelging van de societeit. Men herhaalt het gestadig, na den Abt Georgel en zoo vele anderen in hunne vlugschriften, dat Choiseul de Jezuiten immer haat had toegedragen. Men stelt hem voor als degene, die de overigen tot hun val heeft aangehitst. Men heeft gepoogd, en tracht nog dagelijks, deze grove dwaling door gewaagde anekdoten te bewijzen. De Jezuiten zelve hebben die in omloop gebragt. Onderstellende dat er een naauwe band bestond tusschen de twee ministers, hebben zij op hen gezamenlijk de schuld geworpen van het uitdelgen der orde. Als men de schrijvers van deze partij gelooven wil, zouden Pombal en Choiseul de rollen onder elkander verdeeld hebben. De eerste moest beginnen, de tweede hem te hulp komen. Niets is meer onwaar. De diplomatieke correspondentiën, de meest vertrouwde brieven van den Hertog van Choiseul zijn ons alle onder de

oogen gekomen. In eene geheime memorie, aan Lodewijk XV zelven gerigt, herinnert de Hertog den Koning, dat deze gewigtige maatregel niet van hem is uitgegaan. „Uwe Majesteit," zegt hij, „weet zeer wel,.... ofschoon men beweert, dat ik pogingen heb in het werk gesteld om de Jezuiten te verdrijven,..... dat ik, noch van nabij, noch van verre, noch in het openbaar, noch in het geheim, een enkelen stap met dit oogmerk heb gedaan 1)." De twee staatsmannen waren niet verbonden. Zij verstonden elkander niet; zij konden elkander niet verstaan. Er bestond geenerlei gemeenschap tusschen den ruwen, wraakzuchtigen Portugees en den schitterenden, ligtzinnigen, beschaafden minister van Lodewijk XV. Nooit juichte Choiseul de handelwijze toe van Pombal. Hij sprak er niet anders over dan met koelheid, dikwijls zelfs met verachting. Zijne ruwheid scheen hem grof toe, zijne gezwollenheid misplaatst, zijne vermetelheid onbeschaamd. Hij maakte die meermalen bij den Prins von Kaunitz tot het voorwerp van zijnen spot. „Die persoon," zeiden zij, „heeft dan altijd een Jezuit te paard op het spoor." Als minister, als gunsteling, en meer nog als man van hoogen rang, versmaadde de Hertog alle vergelijking met den door het fortuin begunstigden Markies. Hij had een afkeer van zijne onregtvaardigheid, van zijne wreedheid, en, hetgeen nog erger is, van zijnen slechten smaak.

Gedurende een oogenblik echter naderden zij elkander. Choiseul zocht het familieverdrag tot stand te brengen, en hoopte ook Portugal er in te slepen, wegens de afstamming van het Huis van Braganza met dat van Capet. Bovendien vereenigde hen een gemeenschappelijke haat. Frankrijk was op dat tijdstip in oorlog met de Engelschen, en de levendigste spijt vuurde Pombal jegens hen aan,

1) Staatspapieren en handschriften van den Hertog de Choiseul.

Zijn gedrag met Engeland was zonderling geweest. Een of twee koene staatsstukken hebben hem bij tijdgenooten en nakomelingen den naam verworven van vriend zijns vaderlands en vijand der Engelschen. De partij, die de denkbeelden van dien minister is toegedaan, (en die partij bestaat altijd in Portugal) verheft hemelhoog zijne onafhankelijkheid, die toch slechts schijnbaar is geweest. Met woorden was Pombal tegen Engeland in oppositie, maar inderdaad was hij daaraan altijd onderworpen. Terwijl hij luide de vrijheid van Portugal verkondigde, bragt hij de stad Porto in opstand voor de vestiging der kompagnie, die aan de Engelschen het monopolie der wijnen in handen speelde. Er bestaat zelfs eene overlevering in de politieke wereld, dat de snorkerijen van den Markies somwijlen, volgens een bepaald plan, met het kabinet van Londen waren afgesproken, om voor zijne gedienstigheid des te beter tot dekmantel te dienen 1). Er had echter eene werkelijke verkoeling plaats tusschen Engeland en Portugal. De Engelschen (wie zou het gelooven?) hadden met leede oogen de verdrijving der Jezuiten gezien. Hun handel had daarbij geleden; zoo zeer waren de belangen der orde daarin betrokken. De overzeesche bezittingen der Portugezen zagen toen onlusten ontstaan, die Pombal in officiële stukken, waarvan wij de echtheid waarborgen, aan den invloed van Engeland toeschrijft 2).

---

1) De Markies de Pombal, met de whigs verbonden, en voornamelijk met Pitt (Lord Chatham), vond veel minder aanhang bij de torypartij, die, kort na de troonsbestijging van George III, door Lord Bute werd vertegenwoordigd.

2) Men vindt een spoor van deze zonderlinge beschuldiging in de brieven van Madame du Deffand. Lady Rochford, gemalin van den Engelschen ambassadeur, was, zoo men zegt, in verstandhouding met de Jezuiten en met den Hertog de Lavauguyon hun beschermer. (Brief van 13 Febr. 1769.) — Wij hebben dergelijke beschuldigingen gevonden in de Keizerlijke archiven van Rio-Janeiro, in de correspondentie van den

De eensgezindheid tusschen de kabinetten van Versailles en Lissabon kon niet van langen duur zijn. In de betrekkingen van Portugal met Engeland is klagt en onderwerping evenzeer onvermijdelijk. Choiseul trachtte Portugal over te halen tot het familieverdrag. Dit plan mislukte. De ambassadeurs van Spanje en Frankrijk boden tegelijkertijd, uit naam hunner hoven, nota's aan om den Koning van Portugal te bewegen, dat hij zich ter hunner gunste zou verklaren, en zijne havens voor Engeland sluiten, op straffe van hem als vijand te behandelen. Zij eischten antwoord binnen den kortst mogelijken tijd. De toon, waarop zij dit vroegen, duidde aan, dat zij minder eene inwilliging, dan eene weigering verwachtten. Pombal antwoordde met waardigheid en gematigdheid. Hij vorderde de onzijdigheid van Portugal. Terwijl hij grondige redenering aan eene vast besloten partij tegenoverstelde, trokken de Spaansche troepen de grenzen over, en verkondigden, dat zij de Portugezen niet kwamen bevechten, maar ten oogmerk hadden hen van het juk der Engelschen te bevrijden. Op deze tijding vierde Pombal den teugel aan eene dier opwellingen van fierheid, die men zoo gaarne ziet in een staatsman, dewijl zij het bewijs leveren, dat het hoofd het hart niet altijd buitensluit. Van alles ontbloot, zonder middel van verdediging, onverhoeds overvallen, wachtte hij het manifest van Spanje niet af, en verklaarde zelf den oorlog. In weerwil eener oneenigheid, die meer schijnbaar dan wezenlijk was, kon de hulp van Engeland niet uitblijven; hij vorderde die. Zoo had men aan de eene zijde Frankrijk en Spanje, aan de andere zijde Portugal en Groot-Britannië. De maatregelen ter verdediging waren beter genomen, dan die tot den aanval. Pombal ontwikkelde eene groote veerkracht: hij beurde

---

Markies de Pombal met de Onderkoningen van Brazilië. (Zie het Aanhangsel.)

den geest des krijgsmans op, die door zijn eigen toedoen verflaauwd was. Die oorlog, door een Fransch-Spaansch leger verkeerd aangevangen, was niet van zeer langen duur. Portugal, dat gedurende eenige jaren Europa had bezig gehouden, keerde tot zijn gewoon stilzwijgen terug. De algemeene aandacht werd elders heengetrokken 1).

---

1) Handschriften van Fr. Em. Graaf van St. Priest, ambassadeur en minister onder Lodewijk XV en Lodewijk XVI. (Zoo ik mij niet bedrieg was deze St. Priest de grootvader van onzen schrijver. *Aanm. van den Vertaler.*)

TWEEDE HOOFDSTUK.

DE JEZUITEN EN MAD. DE POMPADOUR. — REGTSGEDING VAN PATER LAVALETTE. — LODEWIJK XV ZENDT DE JEZUITEN UIT FRANKRIJK WEG. — KAREL III VERJAAGT HEN UIT DE GEHEELE SPAANSCHE MONARCHIE.

Op het gerucht van den val der Jezuiten in eene ver afgelegene landstreek, waren hunne vijanden wakker geworden. In Frankrijk was men verwonderd over de gereede onderwerping, waarmede de orde haar vonnis had ondergaan. Het gebrek aan tegenstand maakte de vijandschap stouter. De schranderheid, die aan de eerwaarde Vaders werd toegeschreven, was voor hen tot dusverre de magtigste steun in Frankrijk geweest. Niemand had de bres tegen hen willen openen; maar toen men zag, dat zij zich overgaven zonder strijd, toen de breuk van een der kleine hoven met den Heiligen Stoel, ter oorzake der Jezuiten, luide was verkondigd, zonder eenige opschudding te veroorzaken, ja zelfs zonder een diepen indruk te verwekken, — zag men hetzelfde gebeuren, wat meermalen in menschelijke zaken wordt opgemerkt: de waarschijnlijkheid van een goeden uitslag verdubbelde het getal der tegenstanders. Men behoefde slechts eene aanleiding, en, volgens eene andere wet der wereldsche zaken, liet deze zich niet lang wachten. De ondergang der Jezuiten in Frankrijk werd onvermijdelijk. Een hof-in-

trigue had die voorbereid, een openbaar schandaal voltooide haar.

Het is zeer waar, dat Mme. de Pompadour, na eene onderhandeling bij de Jezuïten beproefd te hebben, zich met hen niet kon verstaan, en tot hun val besloot. Hier is de getuigenis der gunstelinge van te hooge waarde, de uitdrukkingen zijn te zonderling, en schilderen al te zeer den geest van dien tijd, dat een eenvoudig afschrift, of eene getrouwe vertaling van hare woorden, niet oneindig verkiesselijker zou zijn, dan de beste uitleggingen. Men moet Mme de Pompadour hooren. Het zijn voorschriften, die zij geeft aan een vertrouwd persoon, door haar in het geheim naar Rome gezonden 1).

„In het begin van 1752, vast besloten (door beweegredenen, waarvan het onnoodig is rekenschap te geven) om voor den Koning geene andere gevoelens, dan die van dankbaarheid en de zuiverste genegenheid te blijven behouden, verklaarde ik dit aan Zijne Majesteit, met nederig verzoek van de doctoren der Sorbonne te doen raadplegen en aan zijnen biechtvader te schrijven, om ook het gevoelen van anderen te vragen, ten einde middelen te beramen om mij in de nabijheid van zijn persoon te laten (dewijl hij dit verlangde), zonder bloot gesteld te zijn aan het vermoeden eener zwakheid, die mij niet meer eigen was. De Koning, mijn karakter kennende, begreep, dat er van mijne zijde op geen terugkeer te hopen was, en gaf toe aan mijnen wensch. Hij liet de doctoren raadplegen, en schreef aan pater Pérusseau, die van hem eene volkomene scheiding vorderde. De Koning antwoordde

1) Een uittreksel uit denzelfden brief met eenige afwijkingen, vindt men bij Bungener, *Trois Sermons sous Louis XV*. In weerwil van den stroeven stijl van dien brief, is het origineel in vele opzigten merkwaardig.
Aanm. van den Vert.

hem, dat hij geenszins in het geval was van daarin toe te stemmen; dat hij niet voor zich zelven eene schikking verlangde, die geen vermoeden bij het publiek overliet, maar ter voldoening van mijn eigen wensch; dat ik noodzakelijk was voor het geluk van zijn leven, voor het welzijn van den Staat; dat ik de eenige was, die hem de waarheid, voor koningen zoo nuttig, durfde zeggen. De goede Vader koesterde op dat oogenblik de hoop, dat hij zich meester zou maken van het gemoed des Konings, en herhaalde telkens dezelfde zaak. De doctoren gaven antwoorden, die eene schikking mogelijk zouden gemaakt hebben, wanneer de Jezuiten er in hadden toegestemd. Ik sprak in dien tijd personen, die het belang van den Koning en van de godsdienst behartigden. Ik verzekerde hen, dat als pater Pérusseau den Koning niet door de sacramenten geboeid hield, hij zich aan eene levenswijze zoude overgeven, die de gansche wereld verdriet zou berokkenen. Ik kon hem niet overtuigen, en binnen weinig tijd zag men, dat ik mij niet bedrogen had. De zaken bleven derhalve schijnbaar in denzelfden toestand als te voren tot in 1755. Langdurige overdenkingen omtrent de ongelukken, die mij zelfs in den grootsten voorspoed vervolgd hadden; de zekerheid van nooit door de goederen dezer wereld gelukkig te zullen zijn, daar toch geene mij hadden ontbroken, en ik echter het geluk niet had kunnen bereiken; de onverschilligheid omtrent zaken, die mij het grootste vermaak hadden verschaft, — alles bragt er mij toe, van dien tijd af aan, om te gelooven, dat het eenige geluk bij God te vinden was. Ik vervoegde mij tot pater de Sacy, als tot den man, die van deze waarheid het meest doordrongen was. Ik legde mijn hart geheel voor hem open. Hij stelde mij in het geheim op de proef, van de maand September tot het einde van Januarij 1756. Hij deed mij in dien tijd den voorslag een brief aan mijnen

echtgenoot te schrijven, waarvan ik het klad nog bezit, dat hij zelf voor mij schreef. Mijn man weigerde mij ooit te zien. De pater liet mij tot meerdere welvoegelijkheid eene plaats vragen in het gevolg der Koningin. Hij liet de trappen veranderen, die naar mijne vertrekken geleidden, en de Koning komt er niet meer, dan door het gezelschaps-vertrek. Hij schreef mij een gedrags-regel voor, die ik naauwkeurig heb opgevolgd. Die verandering maakte groot gerucht aan het Hof en in de stad. De intriganten van allerlei soort bemoeiden er zich mede. Pater de Sacy werd er door omsingeld en zeide mij, dat hij mij de sacramenten zou weigeren, zoo lang als ik aan het Hof was. Ik bragt hem onder het oog al de verbindtenissen, die hij mij had doen aangaan, de verandering, die de intrigue in zijne denkwijze had teweeg gebragt, en dergelijke. Hij eindigde met mij te zeggen: „ „dat men al te zeer den spot gedreven had met den biechtvader des overleden Konings, toen de Graaf van Toulouse was ter wereld gekomen, en dat hij niet zou verlangen een dergelijk lot te ondervinden." " Op zulk eene bedenking had ik niets te antwoorden, en na alles te hebben uitgeput, wat het verlangen om mijne pligten te vervullen mij kon doen vinden als het meest geschikt om hem te overreden, opdat hij alleen aan de godsdienst en aan geen kuiperij gehoor zou geven, ik zag hem niet weder. De afschuwelijke 5de Januarij 1757 1) brak aan, en werd gevolgd door dezelfde kuiperijen van het vorige jaar. De Koning deed al wat hij vermogt om pater Desmarêts tot ware gevoelens van godsdienst te brengen. Dezelfde beweegredenen bestuurden zijne handelingen, en alzoo was het antwoord niet verschillend. De Koning, die levendig verlangde zijne pligten als Christen te vervullen, was hiervan verstoken,

1) De aanslag van Damiens op het leven van Lodewijk XV.

Aanm. van den Vert.

en verviel kort daarna in dezelfde dwalingen, waaruit hij gewis te redden was geweest, indien men ter goeder trouw had gehandeld."

„In weerwil van het uiterste geduld, dat ik, gedurende achttien maanden met pater de Sacy had in het werk gesteld, was mijn hart niet minder verscheurd door mijn droevigen toestand. Ik sprak er over met een eerlijk man, in wien ik vertrouwen stelde. Hij was er door getroffen, en zocht middelen tot herstel. Een abt onder zijne vrienden, even geleerd als schrander, ontvouwde de geheele toedragt der zaak aan een man, die ter beoordeeling niet minder geschikt was, dan hij. Zij waren beiden van gedachte, dat mijn gedrag geenszins verdiende, dat men mij zoo vele moeijelijkheden deed ondervinden. Dien ten gevolge heeft mijn biechtvader, na een nieuwen vrij langen proeftijd, die onregtvaardigheid doen ophouden, en mij vergund tot de sacramenten te naderen, en, ofschoon ik mij eenigzins bezwaard gevoel met het geheim, dat ik moet bewaren (om mijnen biechtvader geen onaangenaamheden te berokkenen), is het nogtans eene groote vertroosting voor mijn gemoed."

„De onderhandeling, die bedoeld wordt, heeft dus geen betrekking tot mij, maar boezemt mij een levendig belang in voor den Koning, aan wien ik zoo gehecht ben, als ik behoor te zijn. Het is niet van mijne zijde, dat men bevreesd behoeft te zijn onaangename voorwaarden te maken. Die van tot mijnen man terug te keeren, kan niet meer worden voorgesteld, dewijl hij voor altijd heeft geweigerd. Derhalve is mijn geweten op dit punt zeer gerust. Alle overige voorwaarden zullen mij geen moeite kosten. Doch het is van belang, die te leeren kennen, welke aan den Koning zullen worden voorgesteld. Geschikte personen, die het welzijn van Zijne Majesteit ter harte nemen, moeten de middelen hiertoe opsporen."

„De Koning doordrongen van de waarheden en de pligten der godsdienst, verlangt al de middelen, die hij vermag, in het werk te stellen om zijne gehoorzaamheid te doen blijken aan de godsdienstige voorschriften der Kerk, en vooral wenscht Zijne Majesteit alle de beletselen te zien opgeheven, die hij bij de nadering tot de sacramenten ontmoet. De Koning wordt gekweld door de moeijelijkheden, die zijn biechtvader hem op dit punt heeft aangewezen, en hij is overtuigd, dat de Paus en de personen, die Zijne Majesteit wel te Rome wil raadplegen, wanneer zij van de feiten onderrigt zijn, door hun goeden raad en gezag de hinderpalen zullen wegnemen, die den Koning terughouden om een pligt te vervullen, heilig voor hem zelven en stichtend voor de volken."

„Het is noodzakelijk aan den Paus en den Kardinaal Spinelli de juiste volgorde der feiten te doen opmerken, opdat zij de moeijelijkheden, die hem in den weg zijn gelegd, zoo voor het wezen der zaak, als wegens de kuiperijen, die daarvan oorzaak zijn, leeren kennen, en de hulpmiddelen daartegen kunnen aanwenden."

Hier verandert de Markiezin, zonder den lezer te waarschuwen, van stijl, en spreekt, even als Caesar, in den derden persoon.

„De Koning heeft in zijn hart eene genegenheid en vertrouwen voor Mevrouw de Markiezin de Pompadour, die het genoegen en de rust van zijn leven uitmaakt. Die gevoelens van Zijne Majesteit zijn geheelenal vreemd aan hen, die door de hartstogt worden bestuurd. Men kan met de volkomenste waarheid verzekeren, dat er, sedert vier jaren en langer, in den omgang van den Koning met Mme de Pompadour niets voorvalt, waarbij de hartstogt in het spel komt, en bij gevolg niets, dat in het minst strijdig is met de voorschriften van de zuiverste zedelijkheid."

„Daar nu de gezindheden van den Koning en Mme de Pompadour zoodanig waren, als hier boven is beschreven, met het vast besluit van weêrszijde om dien staat van zaken te doen voortduren, schreef Zijne Majesteit, eenige jaren geleden aan zijnen toenmaligen biechtvader pater Pérusseau, dat hij tot de sacramenten wenschte te naderen. Deze biechtvader antwoordde hem, dat hij aan het verlangen des Konings zijne diensten niet kon toewijden, ten minste zoo hij Mme de Pompadour, die volgens den biechtvader een voorwerp van ergernis was, niet van het Hof verwijderde. De Koning antwoordde den biechtvader, dat Mme de Pompadour noch door haar gedrag, noch door haar verlangen, voor hem eene aanleiding was tot zonde, en dat hij het geluk van zijn leven en van een vertrouwelijken omgang niet wilde opofferen, aangezien Mme de Pompadour voor hem geen wezenlijke oorzaak was van eenig verkeerd gedrag. De biechtvader bleef volhouden en de Koning naderde niet tot de sacramenten. Zoodanig is de toestand van het geweten des Konings. Sedert dien tijd heeft pater Desmarêts in de betrekking van biechtvader pater Pérusseau vervangen. Van meer beperkte begrippen, dan zijn voorganger, en, even als hij, omringd door personen, die Mme de Pompadour van het Hof willen verwijderen en hem doen gelooven, dat het hem tot oneer zoude verstrekken den Koning de absolutie te geven, volgt hij dezelfde beginselen 1)."

Ziedaar hetgeen Mme de Pompadour schreef. Zij vattede het voornemen op zich hiernaar te gedragen, en hield getrouw woord. Misschien zal men zeggen, dat de Jezuiten bij deze gelegenheid zich zelve te gronde rigtten, door dat zij zich niet gelijk waren gebleven. Wij zullen regtvaardiger zijn: dat kortstondig gemis aan schranderheid

1) Handschriften van den Hertog de Choiseul.

strekt hun tot eer. Minder gelukkig waren zij bij eene andere gelegenheid, die nog veel beslissender was. Laat ons met weinige woorden een al te bekend voorval in het geheugen terug roepen. Pater Lavalette, een stout gewinzoeker, begaafd met die soort van geest, welke zijne eeuw verfoeide, maar de onze zich toeëigent, stond aan het hoofd van eene inrigting der Jezuiten op het eiland Martinique. Hij maakte hiervan gebruik om handel te drijven en rigtte eene bank op. Jaloersche vrienden, misschien wel medebroeders, stelden zijne handelingen hindernissen in den weg. Zijne wissels werden geprotesteerd, zoowel in Frankrijk, als op Martinique. Een huis van Lyon en van Marseille legde zijn balans over, verklaarde openlijk den handeldrijvenden Jezuit schuldig aan bankbreuk, en klaagde de geheele societeit aan, als aansprakelijk voor een harer leden. Hier verzaakte de societeit nogmaals haren ouden roem van schranderheid, maar op eene minder edele wijze, dan bij Mme de Pompadour. In plaats van te betalen, in plaats van de geheele orde daartoe te laten bijdragen, leverde de generaal den pater Lavalette en het huis te Martinique over. Hij beging een zeer grooten misslag met de uitspraak van het regtsgeding toe te kennen aan het hoog geregtshof (*la grande chambre*) van het Parlement van Parijs. De Jezuiten, zeggen hunne schrijvers, gaven gehoor aan trouwelooze raadgevingen. Dat kan zijn; maar wat behoefden zij hiernaar te luisteren? Waartoe dient die beroemde geslepenheid, indien het niet is om strikken te vermijden? Wat hiervan zijn moge, indien er een strik gespannen werd, zijn zij er in gevallen. Dat regtsgeding maakte het grootste gerucht. De Jezuiten, aansprakelijk verklaard voor de schuld van pater Lavalette, werden veroordeeld aan het huis te Marseille te betalen *één millioen vijfhonderd twee duizend twee honderd zes-en-zestig livres.* Bovendien werden zij verwezen in al

de onkosten. Hunne goederen, in beslag gelegd, moesten, indien het noodig was, verkocht worden voor de geheele uitbetaling. Dit geldelijk verlies, dat met een weinig beradenheid en gevatheid ligt viel te dekken, was niets in vergelijking van het zedelijk nadeel, dat aan de societeit tegelijkertijd werd toegebragt. Gedurende den loop van het procès, werd zij gedagvaard om de regelen der orde te vertoonen, die men altijd zoo zorgvuldig voor ongewijde oogen had verborgen. Van toen af verdwenen alle ondergeschikte vragen: maîtressen, bankbreuken, Mme de Pompadour, pater Lavalette, het te kort der bankiers (die nooit betaald werden), al de bijomstandigheden in deze zaak werden overschenen door de societeit zelve. In Frankrijk blijft een belangrijk regtsgeding moeijelijk binnen den kring der personen, die daarin betrokken zijn. Eene zaak, die alleen het regt van enkelen betreft, wordt ras vergeten. Om dit lot te ontgaan moet zij zich hechten aan algemeene begrippen, want, wat men ook doen moge, deze alleen kunnen ons levendige belangstelling inboezemen. Door een karaktertrek, die Frankrijk eigen is, en die het gewis nooit zal kunnen verzaken, verdwijnt het onderzoek naar de gebeurtenissen en omstandigheden altijd voor het onderzoek naar de beginselen. Het is daar dat, bij slot van rekening, alle redetwist op uitloopt, terwijl men elders bijna altijd vervalt in persoonlijke beschouwingen. Men heeft het in Portugal gezien. De praktische toepassing was levendig en nadrukkelijk geweest; de eerste inzigten waren beperkt en kleingeestig. Alles was besloten gebleven binnen den naauwen kring van eenige eigen namen en bijzondere feiten. In Frankrijk was het geheel anders. De grieven van deze of gene begunstigde bijzit, de eerzucht van dezen of genen minister konden de openbare meening slechts flaauw bezig houden; maar men klom op tot de oorzaak van het geschil.

Die lang vergetene twistvragen over leerstellige begrippen verkregen al de kracht van eene dadelijke belangstelling, al het aantrekkelijke der nieuwheid. Overal wilde men die geheimzinnige grondstellingen zien en van nabij onderzoeken. De vrouwen, de jonge lieden legden hierbij den ijver aan den dag van oude regtsgeleerden. Pascal werd de heilige, la Chalotais de held van den dag. Zijn *Compte rendu*, waarvan de Jezuiten hem te vergeefs den roem hebben willen ontnemen, die van den Advokaat-generaal Joly de Fleury en van den Procureur-generaal Ripert de Montclar, het rapport van Laverdy, het requisitoir van den abt Chauvelin, vond men op de toiletten naast de *Tanzaï* en de *Bijoux indiscrets*. In de ververschingzalen der schouwburgen vergat men het stuk van den avond voor het gebeurde van den morgen. Tartuffe verbleekte voor Escobar. In de uitgestrekte hotels van de Cité en het eiland de Saint-Louis, als erfelijke woonplaats der oude afstammelingen van magistraatspersonen, zoowel als in de sombere winkelvertrekken, waar vele geslachten van kooplieden sedert eeuwen waren opeengehoopt, was de redetwist meer ernstig en opregt, maar niet minder vurig en hartstogtelijk. Alle sexen, alle leeftijden, alle standen ontrukten elkander de geschriften, die in menigte te voorschijn kwamen uit de drukkerij der Blancs-Manteaux. Men sprak niet anders, dan van probabilisme, van schikkingen met het geweten, van losbandige grondstellingen, van geheime voorbehoudingen. Om kort te gaan, men sprak er toen zoo veel van, dat wij er nu niets van zullen zeggen.

Ook de philosophen vonden dat men er te veel van sprak. De zegepraal der Jansenisten deed hen overhellen tot de zijde der Jezuiten. Zij zeiden, dat zij met regt gestraft werden voor hunne onbeschaamde trotschheid, gelijk zij het noemden. Zij glimlachten bij dien

val, waar de aanzienlijken en rijken in toestemden, ofschoon deze altijd met de Jezuitische Vaders aan dezelfde tafel hadden gezeten. Zij schepten er behagen in hen te zien vallen als monniken, maar als veroordeelden begonnen zij hen te beklagen. De Jansenisten werden te magtig 1). IJdele tegenstand! Het was te laat; de stoot was gegeven. Voltaire zelf zou de beweging niet hebben kunnen stuiten, al had hij het gewild, hetgeen nog niet zeker is 2). Er bleef echter een hinderpaal van meer gewigt

1) «Wat zoude het mij baten van de vossen ontslagen te zijn, wanneer men mij aan de wolven overleverde?" Voltaire aan de la Chalotais, 3 Nov. 1762. Volt. ed. Delangle. T. LXXXII. p. 37.

2) De wijze, waarop St. Priest deze zaak voordraagt, is niet juist. De philosophen hadden wel een afkeer van de Jansenisten; Voltaire zegt zelfs: »C'est bien pis que le règne des Jésuites" (aan Helvetius, 11 Mei 1761), maar daarom neigden zij nog niet naar den kant der discipelen van Loyola. Zij mogen gespot hebben met de aanzienlijken en rijken, die in den val der Jezuiten hadden toegestemd, maar daarom beklaagden zij de verbannenen geenszins. Voltaire geeft niets anders te kennen, dan dat hij het lot der Jezuiten ook aan de Jansenisten, en alle andere priesters, toewenscht. Wanneer de uitroep van St. Priest: »Vaine et tardive opposition!" moet te kennen geven, dat Voltaire gaarne in het verdrijven der Jezuiten het Parlement zou hebben tegengewerkt, is dit niet met de waarheid overeenkomstig. St. Priest schijnt zijn gezegde ook niet te durven volhouden, want hij laat er op volgen: «le mouvement était donné. Voltaire lui-même n'aurait pu l'arrêter, l'eût-il voulu, *ce qui n'est pas sûr.*"

Uit den brief zelven van Voltaire aan de la Chalotais, door St. Priest aangehaald, blijkt dat hij zeer was ingenomen met de nederlaag der Jezuiten. Aldaar lezen wij: «C'est une belle époque que l'abolissement des Jésuites; j'oserais dire avec Horace:"

»Quid te exempta juvat spinis e pluribus una?"

»On me répondra, que, de toutes les épines, c'était la plus pointue et la plus embarrassante, et qu'il faut commencer par l'arracher; je répliquerai:"

»Perge quo coepisti pede."

»La raison fait de grands progrès parmi nous; mais gare qu'un jour le Jansénisme ne fasse autant de mal que les Jésuites en ont fait. Que

te overwinnen, namelijk de tegenstand des Konings. Er was in Lodewijk XV eene zonderlinge vermenging van verschillende indrukken en tegenstrijdige gewoonten. Hij was opgevoed in begrippen van eerbied voor de Jezuiten, maar die eerbied was niet geheelenal zonder vrees. De oude beschuldigingen van koningsmoord hadden geen geringen indruk gemaakt op zijn schroomvalligen geest. Op het voorbeeld van alle zijne voorgangers sedert Hendrik IV, zag hij in het behouden van een Jezuitisch biechtvader, die zijn persoon nabij bleef, niet alleen eene zedelijke welvoegelijkheid, maar ook een stoffelijken waarborg. Met één woord, hij hield het voor gewaagd, en zelfs voor gevaarlijk, met de Jezuiten in onmin te geraken. Bovendien was hij overtuigd van hunne geschiktheid voor het onderwijs, maar deze beweegreden van algemeen nut had weinig invloed op de zelfzuchtige gezindheden van dezen Vorst. De zorg voor zijne veiligheid hield hem veel meer bezig. Op den troon geboren, het voorwerp van vleijerij sedert zijn vijfde levensjaar, aan den dood ontrukt onder het geschal der algemeene toejuichingen, verklaard tot den wel beminden (le bien aimé) van zijn volk, hechtte Lodewijk XV eene onschatbare waarde aan zijn eigen leven. Bovendien was hij de kleinzoon van Lodewijk XIV, en hij was dit niet te vergeefs. Even als zijn grootvader, maar niet met dezelfde geestkracht, geloofde hij van eene meer verhevene natuur te zijn, dan het overige gedeelte der stervelingen. Zoodanig was de opvoeding van Versailles. Lodewijk XV dacht zeer rondborstig, zeer opregt, met de meest mogelijke trouw, dat

---

me servirait d'être délivré des renards, si on me livrait aux loups?" Hetzelfde blijkt uit vele andere plaatsen. Hij wenschte al de Jansenisten in zee te zien, ieder met een Jezuit aan den hals. D'Alembert dacht er niet gunstiger over. Zie ook Bungener, *Trois Sermons sous Louis XV*. Tom. III. § 56. p. 205. *Aanm. van den Vert.*

de gehechtheid der Koningen aan de godsdienst en hare dienaren overvloedig voldoening gaf voor hunne zwakheden, en hen plaatste in een kring, die van de groote menigte der zondaren was afgescheiden. „Gij zult verdoemd zijn," zeide hij eens tegen Choiseul. De Hertog verzettede zich tegen deze uitspraak, en nam de vrijheid aan Zijne Majesteit te doen opmerken, dat men, na zulk een gestreng oordeel, ook voor Haar beducht kon zijn; dat de Koning, die zoo hoog boven het overige menschdom geplaatst was, nog meer dan zijne onderdanen misdeed, wanneer hij ergernis en een gevaarlijk voorbeeld gaf. „Onze toestand is zeer verschillend," hernam de Vorst, „ik ben de gezalfde des Heeren." Om zijne meening duidelijker te verklaren, deed hij den Hertog begrijpen, dat God zijne eeuwige verdoemenis niet zou gedoogen, wanneer hij, als Koning, de Katholieke godsdienst beschermde. Choiseul de uitlegging der koninklijke woorden nog verder, en misschien al te ver drijvende, beweert, dat Lodewijk XV op die voorwaarde geloofde, met een gerust geweten, zich aan alle zijne lusten te kunnen overgeven. „De Koning," voegt hij er bij, „was in zijne godsdienst onderrigt als eene portierster van het Heilige Maria-klooster. Hij kon er niet van hooren spreken zonder tegenzin, en, hetgeen ongeloofelijk is, — hetgeen ik ook alleen geloof, omdat hij zelf het mij gezegd heeft, — tot het bondgenootschap met het huis van Oostenrijk heeft hij om geene andere reden zich laten overhalen, dan met het kwalijk berekende doel om het protestantisme uit te roeijen, na den Koning van Pruissen te hebben verplet 1)."

De tegenstand van Lodewijk XV zou onoverkomelijk geweest zijn, indien de ligtzinnigheid van zijn karakter de

1) Handschriften van den Hertog de Choiseul.

vooroordeelen zijner opvoeding niet had beheerscht. Mme de Pompadour en, om aan deze gunstelinge te behagen, ook de Hertog van Choiseul, spanden strikken om den Koning. Zij wezen hem op de Parlementen en op het Volk, beiden evenzeer op de Jezuiten verbolgen. Zij boezemden hem vrees in voor eene nieuwe Fronde. Tusschen twee uitersten geplaatst, wendde de Koning zich naar den kant, die hem als het minst gevaarlijk werd voorgesteld. Choiseul liet hem de keuze tusschen de verdrijving der Jezuiten of het wegzenden der Parlementen. Tot dien geweldigen maatregel van Staat was Lodewijk XV nog niet voorbereid. Het onderdrukken der orde scheen hem veel gemakkelijker toe. Men gaf hem te kennen, dat de Christelijke godsdienst vijftien eeuwen zonder de Jezuiten had bettaan, en dat zij ook wel zonder deze zou blijven voortduren. De grondstellingen van eenige casuisten tot verdediging van den koningsmoord, werden hem onder de oogen gebragt. Meer vermoeid dan overtuigd, en in iedere zaak niet zoo zeer inlichting, als rust zoekende, liet Lodewijk XV zich bewegen. Nogtans door eene neiging tot gematigdheid, die hem tot eer verstrekt, stemde hij niet toe in de onmiddellijke vernietiging der orde. Hij liet naar Rome schrijven om eene hervorming te erlangen, maar op staande voet, zonder aarzeling, zonder uitvlugt, renbode op renbode. Choiseul stelde zelf het programma en zond het naar den Heiligen Stoel. Door tusschenkomst van den Kardinaal de Rochechouart liet hij den Paus weten, dat één-en-vijftig bisschoppen in Frankrijk zich vereenigd hadden, niet in eene geregelde en gezaghebbende vergadering, maar in eene bijzondere zamenkomst bij den Kardinaal de Luynes, die tot hen behoorde, om, ofschoon zij voor de Gallicaansche Kerk niets beslisten, den Koning van goeden raad te dienen. Aldaar hadden zij eenparig, met uitzondering van zes stemmen,

na een grondig onderzoek van de instellingen der orde, besloten, dat het onbeperkt gezag van den generaal, die te Rome zijn verblijf hield, onvereenigbaar was met de wetten van het Koningrijk. Om alle vereischten te bevredigen, moest de generaal een vicaris benoemen, die in Frankrijk zou gevestigd zijn, eene zaak, die voor het overige niet strijdig was met de statuten, want deze magtigden den generaal om in dringende gevallen een vicaris te benoemen. Het inwendig bestuur der societeit zou door dezen maatregel niet veranderd worden; integendeel, wanneer bij toeval de generaal zelf in Frankrijk kwam te wonen, zoude hij alle gezag over zijne orde uitoefenen, en de magt van den vicaris zou geschorst blijven. Alzoo zou de handhaving der societeit in overeenkomst worden gebragt met de uitvoering der wetten van het Koningrijk, vooral van het edict, door Hendrik IV in 1601 uitgevaardigd, waarvan eene bijzondere bepaling uitdrukkelijk vaststelt, dat er altijd een Jezuit, met magt bekleed, bij den Koning zijn verblijf zou houden, als waarborg en onderpand van de societeit 1).

Die schikking was ten allen tijde eervol, en boven alle verwachting in de tegenwoordige omstandigheden. Men weet, hoe zij door de Jezuiten werd opgenomen: *sint ut sunt aut non sint;* „zij moeten blijven bestaan, gelijk zij zijn, of zij moeten niet bestaan." Hunne schrijvers ontkennen tegenwoordig dit antwoord. De onmogelijkheid om eenige wijziging te brengen in het grondkarakter, ook bij het aannemen van verschillende vormen, maakt tegelijkertijd de kracht en de zwakheid uit van deze societeit. Dit is het, wat hen zoo dikwerf brengt op het punt van te bezwijken, maar dit is het ook, wat hen belet te sterven.

Kortom, in weerwil der pogingen van eene magtige

1) Officiële brief van den Hertog de Choiseul aan den Kardinaal de Rochechouart, van 6 Januarij 1762.

partij, met den Dauphin en de Prinsessen aan het hoofd, zond Lodewijk XV het genootschap der Jezuiten uit Frankrijk weg (1764). Zijne geheele lijkrede bestond in de woorden: „Het zal grappig zijn pater Pérusseau als abt te zien.”

Twee jaren later was het de beurt van Spanje. Hier zijn de oorzaken van dien maatregel nog met een ondoordringbaren sluijer omhuld. Nooit had een geringer beweegreden eene meer beslissende uitkomst ten gevolge. De naam, door de geschiedenis aan dit voorval gegeven, toont er het beuzelachtige van aan. Men noemt het: *het oproer der hoeden.* Men droeg in dien tijd te Madrid groote hoeden met lange luifels, even als die van Basile bij Beaumarchais. Bij de drift tot hervorming, die toen op kleine zaken, zoowel als op groote, werd toegepast, wilde Karel III dit hoofdtooisel verbannen. Hij werd nogtans hiertoe geregtigd door de talrijke misbruiken, die het gevolg waren van deze dragt, gepaard met het gebruik van groote mantels. De minister Squillace wilde de *capas* en *chambergos* verbieden. Doch die minister was een Napolitaan. De Spanjaarden wilden niet gehoorzamen; zij maakten een opstand. Squillace werd bestormd in zijn huis, dat onder duizend armen ineen stortte; alleen door de vlugt redde hij het leven. Te vergeefs trokken de Waalsche garden tegen het volk op, te vergeefs sprak de Koning zelf de muitelingen aan van de hoogte van een balkon. Noch de gewapende magt, noch de Koninklijke Majesteit konden er toe geraken om het oproer te stillen; alleen de Jezuiten slaagden hierin met zoo weinig moeite, dat men hen beschuldigde den opstand te hebben aangestookt. De Koning geloofde het, en vergat het nooit (1766).

De opschudding had verscheidene dagen geduurd. De ambassadeurs waren in dien tijd weinig gemeenzaam met

dergelijke volks-episoden. De Markies d'Ossun, die het Hof van Versailles te Madrid vertegenwoordigde, door een ridderlijken ijver gedreven, bood den Koning van Spanje de hulp van Frankrijk aan. De gezant, wel is waar, werd bij die aanbieding door zijn Hof niet verzaakt (die gewoonte was toen nog niet in zwang), maar Karel III, in zijn hart een Kastiljaan, antwoordde met eene weigering. Dit stelde Lodewijk XV gerust, die door de onlusten te Madrid in den beginne zeer verschrikt was. Begeerig om de minste bijzonderheden van deze gebeurtenis te weten, deed Lodewijk navorschingen met de beangstheid van eene zwakke ziel, en het doorzigt van een helder verstand. Op dat tijdstip was een verzet tegen de wettige magt nog geen dagelijksch voorval, en het gerucht van een opstand in een naburig Land was in staat om den dofsten Souverein uit zijn slaap op te wekken. Bovendien gevoelde Lodewijk XV, in weerwil van zijne zorgeloosheid, zich diep gegriefd door eene zoo groote verguizing van de Koninklijke Majesteit. Welk een tafereel! een Vorst van zijn geslacht, gedaagd om te verschijnen voor het laagste gepeupel! Desniettegenstaande, als slot van alle redenering, daar de traagheid van Lodewijk XV op zijne verontwaardiging de overhand moest behouden, gaf hij aan zijnen ambassadeur bevel om in het vervolg geenerlei voorslag te doen aan het kabinet van Aranjuez, en verklaarde, dat hij blindelings berustte in *de wijsheid van zijnen Neef den Koning.*

Indien de Hertog van Choiseul zijne eigene ingevingen had gevolgd, zoude hij minder geduld hebben getoond. Hij velde een gestreng oordeel over de zwakheid van Karel III, en over de onbekwaamheid van zijn minister Grimaldi. De mogelijkheid, dat don Ricardo Wall en de Hertog van Alba aan het bestuur der zaken zouden terugkeeren, verbitterde bovendien zijn gemoed. Hij was

verontwaardigd over de werkeloosheid van Karel 1). De gedachtenis evenwel aan dit oproer werd spoedig uitgewischt. Wat de hoofdzaak betreft, daar het van 27 Maart 1766 tot 2 April 1767 ongestraft bleef, werd het vergeten, en niemand dacht meer, noch aan de oorzaken, noch aan de gevolgen van deze beweging, toen op het oogenblik dat Spanje en Europa zulks het minst verwachtten, een Koninklijk besluit verscheen, waarbij de instelling der Jezuiten in het Schier-eiland werd opgeheven, en zij uit de Spaansche monarchie werden verjaagd.

Men stelle zich de verwondering voor van Europa op deze tijding. Niets had de gemoederen daarop voorbereid; geen bedreigingen, geen voorboden van den storm; integendeel eene verdubbeling van loftuitingen en eerbiedbetooningen. De ligtgeloovige societeit was ingeslapen bij deze vleijende klanken. Door Frankrijk verworpen, droeg zij roem op de vriendschap van den Katholieken Koning, en op het oogenblik zelf dat zij die gunstige gezindheid met den meesten ophef deed gelden, werd de arm, die haar scheen te schragen, opgeheven om haar te verpletten. Hoe den slag af te weren? Vooral, welk eene uitlegging aan zulk een vernederende smaad te geven? Tot dus verre had de eigenliefde der Jezuiten zich weten te dekken. Bloot gesteld aan de aanvallen der philosophische ministers, der Jansenistische Parlementen, hadden de Vaders, volgens hunne standvastige gewoonte, de godsdienst aansprakelijk gesteld voor hunne nederlagen. De grondstellingen hunner vervolgers heiligden hunnen val. Doch nu, welke beweegreden aan te voeren? D'Aranda, het hoofd van den raad, Monino, Roda, Campomanès, ministers van minderen rang, zijn voorzeker doortrokken

1) D'Ossun aan Choiseul (27 Maart 1766). — Officieel antwoord van Choiseul aan d'Ossun (20 Mei). — Bijzondere brief van Choiseul aan d'Ossun.

met het vergif der nieuwe leerstellingen; maar, indien men bij hen ligtelijk eenige zwakke trekken kan herkennen van de Pombals en de Choiseuls, gelijkt dan Koning don Carlos aan een Joseph van Braganza, aan een Lodewijk van Bourbon? Is hij, even als die twee monarchen, door luiheid verdoofd, door genot ontzenuwd? Hij is werkzaam, deugdzaam, zelfs onbesproken van gedrag en zeden; hij is niet ondergeschikt aan zijne ministers; hij onderzoekt alles met het oog des meesters; hij vereenigt in de uitoefening zijner magt een gezond verstand met een vurigen geest; zijne vroomheid is bovendien zoo levendig als opregt. Nooit was een Vorst meer Katholiek in de strengste beteekenis van het woord. Pas voorgevallen wonderen van zijn eigen leeftijd verbijsteren zijne rede niet. Verre van zich vijandig te betoonen aan het Hof van Rome, of de geestelijke gunsten van den Paus te versmaden, worden zij begeerig door hem opgezocht en verlangd. De heiligverklaring van dezen of genen monnik is altijd voorop gezet in de instructien, die hij zijne afgezanten bij den Heiligen Stoel medegeeft. Al deze feiten, die bij het publiek wel bekend waren, bragten de Jezuiten en hunne aanhangers in verlegenheid. Zij wisten niet, hoe zij het zouden aanvangen om het gedrag van den Koning van Spanje te verklaren, en om den schandvlek uit te wisschen, die aan de societeit werd toegebragt door een braaf, opregt en hoogst godsdienstig Vorst. Hunne eerste listige aanvallen werden gerigt tegen de Dominikanen, eene orde, die mededingster was van de hunne, en waartoe pater Osma, de biechtvader des Konings behoorde 1). Doch ofschoon er een groote naijver bestond tusschen de verschillende godsdienstige orden, was deze uitlegging toch niet voldoende; men moest

1) Coxe et Muriel, *l'Espagne sous les Rois de la maison de Bourbon*, T. V. p. 31.

iets anders bedenken, dat aannemelijker was. De naam van Choiseul bood zich van zelven als het meest natuurlijk aan. De Hertog, hij alleen, had alles gedaan; zijne slinksche streken hadden het gepeupel te Madrid in opstand gebragt, om daardoor de verdrijving der Jezuiten te bewerken. Deze minister, volgens de wijze van voorstelling der Jezuiten, wilde den laatsten slag toebrengen aan de wankelende vroomheid van Karel III, en had besloten daartoe gebruik te maken van eene valsche handteekening in een bijzonder geschrift. Een brief, door Choiseul, gelijk men zeide, aan Ricci toegeschreven, waarin het schrift van dien generaal der orde volmaakt was nagebootst, strekte om den Koning van Spanje te doen doorgaan voor een basterdzoon van d'Alberoni, en den Infant don Lodewijk voor den wettigen souverein 1). Deze beschuldiging is ongerijmd. Het is even onmogelijk, dat Choiseul den brief heeft ondergeschoven, als dat de generaal der orde dien heeft geschreven. Noch de een, noch de ander was van zinnen beroofd. Zij wisten, dat zulk een verzinsel bij niemand geloof zou vinden. De eerzucht was de eenige hartstogt van Elisabeth Farnèse, de moeder des Konings; nooit werd zij beschuldigd van verliefde avonturen. Bij volslagen gebrek eener wiskundige zekerheid neemt de geschiedenis haar toevlugt tot zedelijke aanwijzingen. Hier moet hare jury uitspraak doen tusschen de eerwaarde Vaders en den Koning van Spanje, tusschen een hoogst eerzuchtig genootschap en een Vorst van beperkten geest, maar van erkende eerlijkheid en openhartigheid. Wij hebben de aantijgingen van de societeit gezien, de getuigenis van Karel III ontbreekt ons niet. Wij vinden die in een onderhoud van den Koning

1) De Abt Georgel, *Mémoires*, T. I. p. 110, 112. Georgel, verbannen Jezuit en doodvijand van Choiseul, beroept zich op geheime depeches van een ambassadeur, dien hij niet eens de moeite neemt van te noemen.

met den gezant van Frankrijk. Karel III zwoer op zijne eer bij den Markies d'Ossun, dat hij nooit eenigen persoonlijken wrok tegen de Jezuiten had gevoed; dat hij zelfs, vóór het laatste eedgespan, alle bezwaren, die men herhaalde malen tegen hen had ingebragt, standvastig had van de hand gewezen. Getrouwe dienaars mogten hem waarschuwen, dat die geestelijken, sedert 1759, niet ophielden zijne regering, zijn karakter, en zelfs zijn geloof in een ongunstig daglicht te stellen, hij gaf aan zijne ministers ten antwoord, dat zij, naar zijne meening, vooringenomen of kwalijk onderrigt waren. Maar de opstand van 1766 had den Koning de oogen geopend. De Jezuiten hadden die aangestookt, Karel was er zeker van, hij had er het bewijs van. Vele leden der societeit waren gevat, terwijl zij geld onder de menigte uitdeelden. Nadat zij den geest der burgerij door lasterlijke opruijingen tegen de regering hadden verpest, hadden de Jezuiten slechts op een te geven teeken gewacht. De eerste gelegenheid de beste was hun voldoende. Zij hadden zich vergenoegd met de kinderachtigste voorwendsels; nu eens was het de vorm van een hoed of mantel, dan weder waren het de kwade praktijken van een intendant, of de schurkerijen van een corregidor. De onderneming mislukte, omdat het oproer reeds op Palmzondag was uitgebarsten. Het was op witten Donderdag, gedurende de kerktijden, dat men Karel III moest overvallen en aan den voet van het kruis omsingelen. De rebellen wilden gewis geen aanslag maken op zijn leven; zij waren slechts voornemens geweld te gebruiken, om hem voorwaarden te kunnen stellen. Zoodanig is de hoofdinhoud der beweegredenen door den Koning van Spanje aan den Markies d'Ossun bloot gelegd. De Vorst bezwoer ten tweeden male de waarheid van zijne gezegden; hij beriep zich op de getuigenis van al de onpartijdige regters en onomkoopbare magistraats-

personen, die zijne Staten bevatteden. Hij verzekerde zelfs, dat, wanneer hij zich eenig verwijt had te doen, het alleen dit was, dat hij zulk een gevaarlijk ligchaam te lang had gespaard. Daarna, een diepen zucht slakende, voegde hij er bij: „Ik heb er te veel van leeren kennen 1)."

Het regtsgeding tegen de Jezuiten duurde een jaar; het werd in de diepste stilte gevoerd. Nooit werd een geheim beter bewaard. Het is het meesterstuk van Spaansche stilzwijgendheid. Choiseul zelf werd niet gewaarschuwd, dan een oogenblik voor de uitvaardiging van het edict. De graaf van Aranda koesterde vrees voor zijne ligtzinnigheid en zijne onbescheidenheden met hovelingen en vrouwen 2). Om zijn werk des te beter te verzekeren, verzuimde hij geenerlei voorzorg. Hij legde er zich vooral op toe om Rome in slaap te wiegen. De Koning en de minister lieten niemand in hun vertrouwen toe, dan don Manuel de Roda, lid van den Raad, een bekwaam regtsgeleerde en vroeger zaakgelastigde van Spanje te Rome. Wat Monino en Campomanès betreft, twee overheidspersonen van veel invloed, d'Aranda hield beraadslagingen met hen door zonderlinge en bijna romaneske middelen. Beiden begaven zich afzonderlijk, zonder dat de een van den ander iets wist, op eene afgelegene plaats, eene soort

1) Officiële berigten van den Markies d'Ossun aan den Hertog de Choiseul.

2) De abt Georgel (T. I. p. 120) verzekert, dat Karel III geenerlei vertrouwelijke mededeeling deed aan den Hertog de Choiseul. Dit feit is slechts ten halve juist. Het bevat nogtans genoeg waarheid om de beschuldiging te wederleggen, waarvan wij reeds gesproken hebben, en die men eenige regels verder vindt. Volgens den abt, was het de Hertog de Choiseul, die het oproer te Madrid aanstookte, om de verdrijving der Jezuiten te bewerken. Coxe (*Hist. des Bourbons d'Espagne*, T. IV) doelt op hetzelfde feit, maar schrijft het aan andere beweegredenen toe. Niets is meer onwaar. Men vindt er geen enkel spoor van in de bijzondere en diplomatieke correspondentie van Choiseul en d'Ossun, zijn vriend, zijn bondgenoot, en een der meest blinde werktuigen van zijne politiek.

van bouwval. Daar werkten zij alleen en hadden vervolgens geen gemeenschap, dan met den eersten minister. De graaf verzamelde hunne raadgevingen, schreef die zelf af, of liet die zorg over aan jonge Pages, kinderen die men niet behoefde te mistrouwen 1). 'Nooit zijn de ordonnantien of memorien, die tot de Jezuiten betrekking hadden, door de bureaux van zijn ministerie gegaan. Hij zelf bragt de stukken, die gereed waren tot den Koning, en liet hierbij noch Monino, noch Campomanès, als derde persoon toe. Hij bevredigde hunne eigenliefde door hen te verklaren, dat hij van de zaak meester wilde blijven, en dat dit billijk was, dewijl hij zijn hoofd daarbij op het spel zettede.

D'Aranda liet zich door niets buigen of van zijn voornemen afbrengen. Met vasten wil en onverschrokken moed ging hij regelregt tot het beoogde doel. Door zijne raadgevingen bewogen, trad Karel III volstrekt niet met den Paus in overleg, maar berigtte hem de uitdrijving der Jezuiten als eene volbragte daad. Er had geen buitengewoon gezantschap plaats; geen vreemde maatregelen werden er in het werk gesteld. Een eenvoudige renbode bragt aan Clemens XIII een eigenhandig geschreven brief, en op hetzelfde oogenblik werd op last van den Koning een bevelschrift openbaar gemaakt, waarbij de societeit der Jezuiten in de geheele Spaansche monarchie werd opgeheven. Volgens dit bevelschrift kan een gewezen Jezuit, onder geenerlei voorwendsel, naar Spanje terugkeeren. Iedere briefwisseling met dat Rijk is hem op de zwaarste straffen verboden. Aan de geestelijke opperhoofden wordt nadrukkelijk verboden eenige toespeling op de tegenwoordige gebeurtenis bij den kanseldienst te vergunnen. De

1) Georgel, T. I. p. 117. — *Souvenirs et Portraits du duc de Levis*, p. 168; article *Aranda*.

Spanjaarden van alle klassen zijn gehouden het diepste stilzwijgen over dit onderwerp te bewaren. Alle tegenspraak, alle afkeuring, alle oordeelvelling, ja zelfs alle verdediging van den nieuwen maatregel zal beschouwd worden als misdaad van gekwetste Majesteit, *dewijl het niet aan bijzondere personen toebehoort, de begeerten van den Souverein te beoordeelen en uit te leggen.*

De bevelen van het Hof werden terstond ten uitvoer gebragt. Den 2den April 1767, op denzelfden dag en hetzelfde uur, niet alleen in Spanje, maar ook in het noorden en zuiden van Afrika, in Azië, in Amerika, op al de eilanden van het Rijk, openden de Gouverneur-generaal der provincien en de alcaden der steden de ontvangene paketten, die met een driedubbeld zegel waren voorzien. De inhoud daarvan was eensluidend: onder de gestrengste straffen, men zegt zelfs op straffe des doods, werd hun opgelegd zich onmiddellijk, ondersteund door de gewapende magt, in de huizen der Jezuiten te begeven, die in bezit te nemen, hen uit hunne kloosters te jagen, en hen als gevangenen, binnen vier-en-twintig uren, over te brengen naar eene bepaalde haven, die hun te voren werd aangeduid. De gevangenen moesten aldaar terstond worden ingescheept, en hunne papieren verzegeld achter laten. Zij mogten niets medenemen, dan een gebedenboek, eene beurs en kleederen.

Op het eerste gerucht van dezen maatregel kon de regering beducht zijn voor eene volksbeweging; maar het Spaansche phlegma nam weder de overhand. Het volk bleef de zaak onverschillig aanzien. De talrijke aanhangers, die de Jezuiten onder den adel telden, gehoorzaam aan de bevelen des Konings, verbergden hun misnoegen binnen in hunne paleizen, en vestigden al hunne hoop op de vaste houding van het Hof van Rome. Clemens XIII, een zwak grijsaard, stortte een stroom van tranen. De

Kardinaal Torrigiani, die hem beheerschte, ofschoon in het hart getroffen, liet den Paus weenen en besloot te handelen. Torrigiani regeerde over Clemens XIII, maar bukte zelf onder een zeer hard juk. Als Staats-Secretaris was hij nooit anders dan de zaakgelastigde der Jezuiten. Met ziekten beladen, wilde hij reeds sedert lang het ministerie verlaten; maar pater Ricci, generaal der orde, hield hem met heerschzuchtigen dwang aan den voet van den troon. Hij legde Torrigiani de pligt op om voor de societeit te sterven. De Kardinaal gehoorzaamde. De buigzaamheid, die men aan de Jezuiten verwijt, was zeer vreemd aan hun opperhoofd. Bovendien was het hun belang, wreed vervolgd te schijnen. Voor hen was geen middelweg tusschen de rol van souvereinen en martelaren. Een gedeeltelijke ramp zou hen slechts vernederd hebben. Ricci besloot de afzonderlijke personen aan de belangen van het geheel op te offeren. Reeds had hij de Portugesche en Fransche uitgewekenen niet anders dan koel en met verachting ontvangen. Hij zag in de verbanning en verwerping een wezenlijken smaad voor eene vereeniging, die grootendeels haren roem op een bestendig geluk had gevestigd. De val der Jezuiten in Spanje, dat voedsterland der monnikenorden, scheen hem nog vernederender toe. Karel III zond hen naar de havens van den Kerkelijken Staat; Ricci besloot hen af te wijzen. Gehoorzaam aan zijne aansporingen, of liever aan zijne bevelen, liet Torrigiani het Spaansche ministerie weten, dat de Paus de Jezuiten niet zou ontvangen. Karel versmaadde deze waarschuwing en beval hen goedschiks of met geweld te ontschepen.

Men moet erkennen, dat de gevangenneming en inscheping der Jezuiten geschiedde met eene overhaasting, die misschien noodzakelijk was, maar barbaarsch. Bijna zesduizend priesters van allerlei ouderdom, van allerlei rang

en stand, mannen van luisterrijke geboorte, geleerde personen, grijsaards met kwalen overstelpt, werden, van de onontbeerlijkste voorwerpen beroofd, in het hol van een schip geworpen, en zonder bepaald doel, zonder juiste bestemming, midden in zee gejaagd. Na eenige dagen reizens kwamen zij voor Civita-Vecchia aan. Zij werden aldaar verwacht, en met kanonschoten ontvangen. De Jezuiten vertrokken woedend op hunnen generaal. Zij verweten hem zijne ongevoeligheid, en beschuldigden hem van al hunne ongelukken. De Spaansche bevelhebber zou de zwakke verdedigingsmiddelen van den Paus hebben kunnen trotseren en de ontscheping met geweld doen plaats hebben, maar hij onthield zich hiervan en zeilde naar Livorno en Genua. Daar trof eene nieuwe weigering die ongelukkigen. De diplomatie knoopte onderhandelingen aan, die mislukten. Welke partij te nemen? Het eiland Corsica bleef overig. Frankrijk had het toen in bezit. De Koning van Spanje verzocht Choiseul deze schuilplaats voor de vlugtelingen open te stellen. Marbeuf, de Fransche Kommandant, verzettede er zich tegen, omdat het eiland ontbloot was van alle hulpmiddelen. Naauwelijks leverde het de noodige plaats op voor de troepen, die het bezet hielden. Nergens steden, bijna geen dorpen, overal kale rotsen en rooversholen. De soldaten zelve kregen hun onderhoud van buiten. De toezending van eenige magere koeijen of geiten was men alleen verschuldigd aan de beleefdheid van Paoli. Het gebrek was zoo groot, dat het onderhoud van drie duizend man aan Frankrijk jaarlijks een millioen kostte, buiten de soldij. Marbeuf kon geen toevoeging van tweeduizend vijfhonderd Jezuiten aannemen, hij weigerde het; Choiseul ondersteunde hem. Karel III nam het euvel op. Eindelijk door het dringend aanzoek van den Koning van Spanje overgehaald, wilde Choiseul hem geen misnoegen geven wegens eenige mon-

niken 1), en beval hunne ontscheping op Corsica. Op deze wijze geschiedde het, dat de Spaansche Jezuiten, na zes maanden op zee te hebben rondgezworven, zonder hulp, zonder hoop, door vermoeijenissen overstelpt, door ziekte in getal verminderd, door hunne eigene orde verstooten, eindelijk in casematten eene elendige schuilplaats vonden, en zich een lot zagen te beurt vallen, dat weinig verschilde van hun ondergang 2).

---

1) Vertrouwde brief van Choiseul aan Grimaldi, gedagteekend van Saint-Hubert, 24 Junij 1767.

2) Bij gelegenheid der edicten tot verbanning der Jezuiten uit Frankrijk en Spanje, hebben wij de leer der Jezuiten niet in bijzonderheden willen aanwijzen. Dit is het onderwerp van eene menigte zeer bekende schriften. Hetgeen wij ons voornamelijk hebben voorgesteld, is de toestand der gemoederen, den gang der gebeurtenissen, de karakters der hoofdpersonen, met één woord, de geheele staatkundige en zedelijke gesteldheid van Europa te schetsen, op het oogenblik van den val der societeit.

DERDE HOOFDSTUK.

PORTRET VAN DEN HERTOG DE CHOISEUL. — ZAAK VAN PARMA. — DOOD VAN CLEMENS XIII. — CONCLAVE. — KEIZER JOZEPH II TE ROME. — VERKIEZING VAN GANGANELLI. — CLEMENS XIV.

Moede van deze twisten met monniken, verwonderd, verontwaardigd over hun gewigt en invloed, wilde Choiseul er een einde aan maken, en hij wilde dit tot iederen prijs. Zijne eerste pogingen, om eene hervorming van de societeit tot stand te brengen, waren van de hand gewezen. De gevolgen daarvan hadden zich naar zijnen zin al te ver uitgestrekt. Zij leidden hem af van meer gewigtige bezigheden. Hij besloot dan den band, dien hij niet had kunnen ontknoopen, los te snijden. Hij maakte gebruik van een opwelling van toorn bij den Koning van Spanje, en stelde hem een stoutmoedigen maar beslissenden stap voor. Hij verbond hem, om in overeenstemming met Frankrijk en Napels, van den Heiligen Stoel te vorderen de volslagene en algemeene uitroeijing, de opheffing van de orde der Jezuiten. De geschiedschrijvers beschouwen dien stap als het gevolg van een ingewortelden haat en onverzoenlijke gevoelens van wrok. Om hunne gissingen te regtvaardigen, klimmen zij op tot de ambassade van den Hertog bij Benedictus XIV. Zij bedriegen zich; de klagten der Jezuiten verbijsteren hen. Choiseul verwaar-

digde zich niet aan geestelijken genegenheid of haat te schenken. Geen laaghartigheid, maar ook geen diep gevoel kon doordringen in dit even edel, als ligtzinnig gemoed. Choiseul zou niet in staat zijn geweest het Koningrijk te redden, maar hij wist een schitterenden sluijer te werpen over den ondergang, die het bedreigde. Hij was slechts een man van de wereld, en inderdaad hij was er het ideaal van. De verantwoordelijkheid zou hem in eene constitutionele regering hebben doen vallen. Een Republiek zou in hem slechts een verwaanden fat en een verkwister gezien hebben. Om te leven, om te ademen, om te bestaan, had hij de lucht van Versailles noodig. Hoedanigheden, gebreken, gunsten, grillen, alles in dezen minister was overeenkomstig zijn rang, zijne verkeering, zijn tijdperk. Altijd droegen zijne handelingen, zijne gesprekken, zijne gedachten hiervan het kenmerk, maar hij wist die den stempel te geven van een groot karakter. Het eerst vereenigde hij in zijn persoon het kaartspel met den staatsman; het eerst, ja hij alleen misschien, verhief onbescheidenheid tot openhartigheid, aanmatiging tot waardigheid, ligtzinnigheid tot onafhankelijkheid. Nogtans begreep dit meer geslepen dan kloek verstand zijne eeuw op een wondervolle wijze, zonder die ooit te beheerschen. De philosophen hadden op hem een invloed, dien hij zich zelven trachtte te ontveinzen. Afgemat door leermeesters, die zoo veel vorderden, verwijderde hij hen, ontweek hen, en verviel toch altijd weder onder hunne voogdijschap. Het was de philosophie niet, die hem aanspoorde zich met de Jezuiten bezig te houden, het was de politiek, de noodzakelijkheid om aan Karel III te behagen. Die Vorst vervolgde hen hardnekkig. Te veel laauwheid had den Hertog in onmin kunnen brengen met den Koning van Spanje. In deze onderstelling werden de Jezuiten een hinderpaal, dien hij uit den weg ruimde zonder gram-

schap, zonder drift, even als de reiziger met den voet een keisteen voortschopt, die zijn pad belemmert. Hij stelde dus de opheffing der orde voor uit verveling. Men oordeele hierover door een enkel voorbeeld. De gezant van Frankrijk zocht het ontslag van den Kardinaal Staats-Secretaris te bewerken. Hij schreef hierover aan den Hertog de Choiseul. Zie hier zijn officiëel antwoord: „Gij zijt verlegen, mijnheer, met de keuze van een Staats-Secretaris, wanneer de Kardinaal Torrigiani ons kwam te begeven, en ik ben verzadigd van een dwazen nuntius, dien gij mij gezonden hebt, en die voorzeker in geen geval van eenig nut kan zijn voor Frankrijk. Laten wij onze bezwaren vereenigen. Doe ginds uw best om den nuntius tot Staats-Secretaris te helpen bevorderen. Hij zal gewis niet meer of minder gelden dan een ander, en ik zal van hem ontslagen zijn 1)." Voorzeker dit is niet de taal van een fanatiek vervolger. Het was dus niet uit een diep gevoel, waarvan de Jezuiten hem de eer geven, dat Choiseul den Koning van Spanje het denkbeeld aan de hand gaf om de opheffing der orde te verlangen; hij gaf toe aan de hernieuwde aanmaningen van het Parlement van Parijs, dat hij oordeelde met hem gelijke belangen te hebben. „Wat baat het ons," dus spraken die magistraatspersonen, „of wij de Jezuiten uit Frankrijk hebben verdreven, wanneer zij niet voor altijd verdwijnen. Hunne terugkomst bij ons blijft altijd mogelijk. Wat is daartoe noodig? eene verandering van regering of minister, misschien nog minder, de gril van eene begunstigde vrouw, of een aanval van vroomheid bij een Vorst, die reeds in jaren toeneemt. Heeft Lodewijk XIV hiervan niet het voorbeeld gegeven? En wat heeft men dan niet te vreezen van het terugkeeren van

1) Choiseul aan d'Aubeterre; Versailles, December 1768.

verbitterde en zegevierende priesters?" Zoo dacht het Parlement. Onverschillig liet Choiseul het begaan. Met zijne hem eigene ligtzinnigheid meende hij den Jezuiten een dienst te doen door de bepaalde vernietiging der societeit te verzoeken. Hij vervolgde hen uit medelijden, en verlangde hun ondergang uit menschlievendheid. Hij zag met smart de behandeling, die zwakke grijsaards van magtige Koningen ondergingen. Hunne zeetogten, hun gebrek op Corsica bedroefden hem van harte. Volgens hem was de voorgestelde maatregel in het belang van de Jezuiten zelve. Ontslagen van alle vooringenomenheid, beschut tegen de haat der regeringen, zouden zij inwendig in den kring hunner familien den vrede terug vinden. Zij zouden leven zonder vrees, onderworpen aan de wetten van hun geboorteland, en zouden zich regt gelukkig gevoelen met in het gewone leven terug te keeren 1).

Karel III en Choiseul streefden naar hetzelfde doel, maar door middelen, die, ten gevolge van hun verschillend karakter, zeer onderscheiden waren. Er was eene zeer groote tegenstrijdigheid tusschen dien zorgeloozen minister, die eene geestelijke orde als slagtoffer van den tijdgeest deed sneven, en dien opregt Katholieken Koning, die haar vervolgde met al de partijdigheid, al den ijver en al den ernst van een Dominikaan. Men moest er zich op voorbereiden het voorstel van den Hertog te Madrid gretig te zien aannemen. Tegen de verwachting van den minister, deinsde Karel terug voor het denkbeeld van de orde op te heffen. Zijn geweten stelde hem het verdrijven der Jezuiten uit Spanje voor als een eenvoudigen maatregel van politie, maar de volslagene vernietiging van de societeit als een brandoffer op het altaar der wijsbegeerte van Voltaire. De voorslag van Versailles werd

1) Choiseul aan d'Ossun; Marly, 11 Mei 1767.

dus op het Escuriaal zeer koel ontvangen. Tot overmaat van verbazing maakten Napels, Venetië, Portugal zelfs, eensklaps bedenkingen tegen zulk een uitgestrekt plan en zulk een geweldig besluit. Deze kabinetten stelden hem de onmogelijkheid voor, van eene breve tot intrekking der orde te verkrijgen, onder het bestuur van Clemens XIII. Zij baden Choiseul te wachten tot het eerstvolgend conclave. Maar al dat uitstel prikkelde zijn moedwil aan. De Hertog had voorgesteld de orde op te heffen, enkel en alleen om er niet meer over te hooren spreken. Hij bragt met nadruk onder het oog, dat zulk een magtig en beleedigd ligchaam te laten voortleven hetzelfde was, als het bestaan van het Huis van Bourbon op het spel te zetten. Men meent hier de overdrevene taal van den haat te hooren; het was alleen die van ongeduld. De vertrouwde brieven van den Hertog van Choiseul verzekeren het ons. Nog eens, hij haatte de Jezuiten niet; hij had er een walg van.

Intusschen, het gunstige oogenblik was nog niet gekomen. Men behoefde eene nieuwe aanleiding, om deze belangrijke zaak tot beslissing te brengen. De Heilige Stoel zelf deed die aanleiding geboren worden. Clemens XIII bragt eene uitbarsting te weeg, die Benedictus XIV had voorzien, maar die hij met alle inspanning van krachten had gepoogd te vermijden. Napels en Parma hadden het voorbeeld van Spanje gevolgd. Daar Clemens XIII Napels niet durfde treffen, meende hij wraak te kunnen nemen van den Infant van Parma, voorzeker een zeer gering Vorst, wat de uitgestrektheid zijner Staten betreft, maar magtig door zijne verbindtenissen. De Paus zag niet meer dan een Farnèse in een kleinzoon van Frankrijk, Infant van Spanje. Hij meende slechts een oud leengoed van den Heiligen Stoel aan te vallen en hij tastte een der goederen aan, die zamenhingen met de groote Monarchie der Bourbons. De vervallenverklaring van den

Hertog van Parma werd verkondigd door eene bulle. Noch Karel III, noch Lodewijk XV hadden zulk een hevigen maatregel verwacht. Zij waren er beiden evenzeer over verwonderd, maar ieder volgens zijn eigen karakter. Aan zich zelven overgelaten, zou Lodewijk volstrekt geen deel genomen hebben aan deze Kerkelijke twist; dat was geen opwekking genoeg voor zijne onverschilligheid, maar het was te veel voor de levendigheid van Choiseul. Verontwaardigd, buiten zich zelven, snelde de minister naar den Koning. Hij stelde hem al de gevolgen der onderneming van den Paus voor oogen, en smaadde op eene welsprekende wijze deze hernieuwing der ontwerpen van Gregorius VII en Sixtus V. Lodewijk XV toonde meer verdriet dan verontwaardiging. Opgevoed, door de molinisten, vreesde hij Rome, en wilde niet gaarne met den Heiligen Stoel in onmin geraken. Hij was wankelend, besluiteloos, en van eene zwakheid, die alle gevoel uitsluit, behalve den hoogmoed. Wij hebben het gezien, nooit was er een Vorst, die meer, dan hij, overtuigd was uit godenbloed gesproten te zijn. Van dien kant tastte Choiseul hem aan; met vaste hand greep hij die koorde. Hij toonde hem een Rezzonico, den zoon van een Venetiaansch koopman, die een kleinzoon van den Heiligen Lodewijk beleedigde. De staatkundige redenen waren niets in vergelijking van zulk een schilderij, doch de minister meende ook deze niet te moeten verwaarloozen. „Indien de Paus eenige geschillen meende te moeten vereffenen met den Infant, was het dan zijn pligt niet zich aan het Hof van Frankrijk te wenden? Na eene dergelijke verongelijking, zou Lodewijk XIV den Kardinaal Torrigiani hebben ontboden, om hem midden op de galerij van Versailles vergiffenis te komen smeeken. Zijn opvolger zal zachtere middelen gebruiken, maar niet minder doeltreffend. Hij zal Clemens XIII opeischen om zijn dreigend bevel te herroepen, en wanneer de

Paus, na verloop van acht dagen, antwoordt met eene weigering, zullen de ambassadeurs der twee Koningen Rome verlaten, en de nuntiussen van Versailles en Aranjuez worden terug gezonden 1)." Het is op deze wijze, dat Choiseul de nationale eer deed spreken. Het Parlement van Parijs verleende hem de gewone ondersteuning door de nieuwe bulle niet aan te nemen.

Karel III was niet minder vurig, noch minder driftig dan Choiseul. Beiden haastten zich om elkander te raadplegen. Hunne koeriers kruisten elkander op weg. Naauwelijks had de Koning van Spanje de tijdingen gekregen van Parma, of hij verklaarde, dat hij persoonlijk beleedigd was. Hij riep zijn buitengewonen Raad bijeen, zamengesteld uit leeken van een achtbaar karakter en uit verscheidene bisschoppen. Even als de Fransche minister, was hij van gevoelen, dat de ambassadeurs bij den Heiligen Stoel moesten worden teruggeroepen. De graaf d'Aranda verzettede zich tegen dezen maatregel. Hij bewees, dat het vertrek der buitenlandsche gevolmagtigden den Paus de handen te veel zoude vrij laten; bovendien was hunne tegenwoordigheid noodzakelijk in geval van een conclave. In afwachting van deze gebeurtenis, die door de gezondheid en den leeftijd van den Paus als zeer nabij te beschouwen was, konden zij in hunne betrekking als afgezanten, de herroeping van het bevel eischen, en, indien de Heilige Vader nog tegenstand bood, hem bedreigen met de bezetting van Avignon door Fransche troepen, van Benevento en Castro door die van den Koning van Napels. Choiseul omhelsde het gevoelen van den Spaanschen minister 2). In kerkelijke zaken had hij altijd ont-

1) Brief van den Hertog de Choiseul aan d'Ossun en Grimaldi. — Brieven van Grimaldi aan den Graaf de Fuentes.

2) Beraadslaging van den buitengewonen Raad van Spanje, ter oorzake van de breve van den Paus tegen den Infant Hertog van Parma, bijeen verzameld door Monino, Madrid, 21 Februarij 1768.

zag voor het gevoelen van den Koning van Spanje, en bespaarde zijn invloed voor aangelegenheden, die hij van meer belang achtte. Hij beval den Markies d'Aubeterre, ambassadeur te Rome, dat hij in overleg zou treden met den aartsbisschop van Valencia, Azpuru, chargé d'affaires van Spanje en met den Kardinaal Orsini, den Napelschen gezant. Na het ontvangen hunner instructien vroegen zij alle drie een onverwijld gehoor bij den Paus. Dit verlangen was gevaarlijk voor de partij der Jezuiten. De oude Rezzonico kon zich zwak betoonen; men moest hem voorbereiden op dien schok. Torrigiani en de ijveraars (*zelanti*) onder de Kardinalen verloren hem volstrekt niet uit het oog, tot op het beslissend oogenblik. Zij toonden hem in een zegevierenden tegenstand den roem van het martelaarschap, door den vromen Clemens XIII zoo dikwijls gewenscht. Zij zeiden hem dat Benedictus XIV de driedubbelde kroon had doen bukken voor de souvereinen, en dat God den tegenwoordigen Paus had voorbestemd, om die weder omhoog te rigten. Stoffelijke middelen kwamen bovendien deze opwekkingen te hulp. Rezzonico vond in zijne vertrekken vele kopieën van fresco's, door Raphaël geschilderd, die den Heiligen Leo voorstelden, terwijl hij Attila te gemoet trekt. Met één woord, de Jezuiten verzuimden geene gesprekken of afbeeldingen, die hun oogmerk dienstig konden zijn. Zij schreven den Paus, die reeds onder den last der jaren gebukt ging, de hevigste antwoorden voor. Clemens herinnerde zich volkomen hunne lessen, bij den aanvang van zijn onderhoud met d'Aubeterre. Hij verwaardigde zich naauwelijks een blik te slaan op de memorie, die de ambassadeur hem aanbood, en verklaarde hem, dat hij liever duizendmaal wilde sterven dan zijn decreet herroepen; dat hij door de wettigheid der regten van den Infant van Parma te erkennen een groot misdrijf jegens God zou begaan; dat

hij zou handelen tegen de inspraak van zijn geweten, waarover hij zelf alleen kon oordeelen, en waarvan hij geen rekenschap had te geven, dan aan de Goddelijke vierschaar. Maar deze vastberadenheid kon zich niet lang staande houden. Toen de grijsaard, bij het verder lezen van het geschrift, was gekomen aan het woord represailles, begon hij over zijn geheele ligchaam te beven, een koud zweet bedekte zijne wangen, en hij riep met een afgebroken stem: „De Stedehouder van Christus wordt dan behandeld als de laagste der stervelingen! Hij heeft voorzeker geen legers of geschut; het valt ligt hem alles te ontnemen, maar het is buiten de magt der menschen hem te doen handelen tegen zijn geweten." Deze betuiging bragt hij ten einde onder het storten van een vloed van tranen.

De stad nogtans deelde niet in de gerustheid der raadgevers van den Paus. Verre van daar, zij was vervuld met vrees over den uitslag van deze tweespalt. Rome berispte den Heiligen Vader, en beschuldigde hem van onvoorzigtig de bemiddeling der groote Mogendheden te hebben van de hand gewezen, hetgeen een eervol middel was om de eigenliefde te redden. Het duurde niet lang, of de vrees der Romeinen werd verwezenlijkt. Zij vernamen dat de Franschen zich meester hadden gemaakt van Avignon, de Napolitanen van Benevento en Ponte-Corvo. Tevreden met hem zulk eene groote kastijding te hebben opgelegd, vervingen de drie hoven hunne eerste hevigheid door eene smadelijke koelheid. Hunne ministers verklaarden geenerlei betrekking meer te willen behouden met den Kardinaal Torrigiani, en verzetteden er zich zelfs tegen, dat hij briefwisseling hield met de nuntiussen van Frankrijk en Spanje 1).

1) D'Aubeterre aan Choiseul; Rome, 23 November 1768.

Op dit oogenblik vermenigvuldigden zich de moeijelijkheden voor den Paus. De Republiek van Venetië, de Hertog van Modena, de Keurvorst van Beijeren trachtten insgelijks het voorbeeld van den Infant van Parma na te volgen. De Paus, afgemat door een langdurigen strijd, veinsde van deze nieuwe tegenkanting onbewust te zijn. Zijne hoop was alleen gevestigd op het huis van Oostenrijk; maar de schrandere Maria Theresia, zonder haren naam openlijk te mengen in dergelijke twisten, wist er wonderbaar partij van te trekken. De Prins von Kaunitz scheen eerst zeer verstoord op den Paus; hij gaf zelfs luide het voornemen te kennen, om hem door eene memorie aan te vallen. In het wezenlijke der zaak was het hof van Weenen begeerig zich meester te maken van de uitsluitende regeling van het geschil, ten einde op de bouwvallen der Pauselijke aanmatigingen, de vermeende regten van Oostenrijk te hernieuwen op de souvereiniteit van Plaisance. Zoodra de Koningen van Frankrijk en Spanje met nadruk bij Clemens XIII en den Infant waren tusschen beiden gekomen, werd Kaunitz veel koeler, speelde den onverschillige, en sprak niet meer van de memorie. Terwijl de Keizerin-Koningin het oor leende aan de klagten van het oude opperhoofd der geestelijkheid, terwijl zij geene vleijende oplettendheden, noch troostrijke mededeelingen aan hem spaarde, noodzaakte de Graaf de Firmian, haar minister in Lombardye, den aartsbisschop van Milaan, Kardinaal Pozzo-Bonelli, zich stil te houden, en verbood hem op de zwaarste straffen het gebruik van de bulle *in coena Domini*. De stem der Keizerin verhief zich niet midden onder het geschreeuw te Rome en te Parma; maar te Versailles, op het Escuriaal, zoowel als op het Vatikaan, verbreidden hare diplomatieke agenten overal de verzekeringen eener geheele overeenkomst van gevoelens.

Ondertusschen bleef Clemens XIII altijd weigeren zijne bulle te herroepen. De verbittering der Bourbonsche Koningen kwam tot het uiterste, en werd nog overtroffen door die van hunne gevolmagtigden. Er vestigde zich zelfs tusschen hen een naijverige wedstrijd van gewelddadige maatregelen tegen het Pauselijk Hof. Men vindt, niet zonder eenige verbazing, in de officiële brieven van den Markies d'Aubeterre den voorslag om Rome te blokkeren en door hongersnood te dwingen 1). Die ambassadeur stelt aan den Hertog de Choiseul in koelen bloede voor, om over zee een tiental Fransche bataillons te laten oversteken van het eiland Corsica naar Orbitello en Castro; om Spanje te bewegen dit voorbeeld na te volgen; bij die tien bataillons vier of vijfduizend Napolitanen te voegen, en al die troepen te brengen aan de boorden van den Tiber, rondom Rome, ten einde alzoo den toevoer van levensmiddelen te beletten. Hij voegt er bij, dat het volk, tot honger gebragt zijnde, buiten twijfel tot opstand zou geraken, en den Paus noodzaken toe te geven aan den eisch der Vorsten. „Dit is," zeide hij, „*het eenige middel om de Jezuiten te verdrijven.*" Wat waren dan de Jezuiten, dat men tegen hen een volksopstand wilde beproeven? en hoe groot was de onervarenheid der menschen van die eeuw, die er aan durfden denken om het volk in beweging te brengen, ten einde eenige monniken te verjagen! Het is waar, dit gevoelen had de overhand niet in den raad; maar, en dit is reeds veel, men vond het niet belagchelijk. Choiseul oordeelde tot een minder onredelijk en meer afdoend middel zijn toevlugt te moeten nemen. Hij stelde de gebiedende vraag niet langer uit tot de geheele vernietiging en opheffing der orde van de societeit van Jezus. Den 10den December 1768, deed de ambas-

1) Depeche van den 30sten November.

sadeur van Frankrijk dien eisch in eene memorie aan Zijne Heiligheid overhandigd uit naam der drie monarchen.

Die slag was onverwacht, ten minste niet zoo schielijk voorzien. Toen de Paus die ontving, bleef hij vernietigd, zonder spraak, zonder zijn blik op iets te kunnen vestigen. Hij herstelde zich niet meer van zulk een geweldigen schok. Weinige dagen daarna werd hij ongesteld, ten gevolge van eene ligte verkoudheid en de buitengewone vermoeijenis, die hij bij eene plegtigheid had moeten verduren. Hij stierf plotseling (1769). Zijn dood, zeggen de Jezuitische schrijvers 1), scheen niet natuurlijk; eene bedekte aantijging zonder grond, en ontbloot van alle waarschijnlijkheid. Dat een Paus, met eene stevige gezondheid voorzien, en eene kracht boven zijne jaren bezittende, de bedreigingen van eene magtige partij trotseert, den ondergang van die partij onderteekent, en dan voor het eerst aanvallen ondervindt van eene kwaal, waaraan hij eindelijk bezwijkt; — dit geeft reden om te twijfelen, en de verdenking is geoorloofd. Maar dat een grijsaard van twee-en-tachtig jaren, met een aanleg tot beroerten, altijd slaperig, altijd ziek, zoo zelfs, dat de officiële berigten der diplomaten vol zijn van gissingen over zijn niet ver verwijderden dood en een nabijzijnd conclave; dat zulk een grijsaard eindelijk sterft ten gevolge van een hevigen schok, — dit zoo eenvoudig feit moet iedereen natuurlijk voorkomen. Bovendien, niemand had er belang bij om Clemens XIII van kant te maken. Zijne ligchaamskwalen bezadigden genoegzaam het ongeduld der gekroonde hoofden, die bij zijnen dood niets

1) Georgel T. I. p. 123. — Deze gewezen Jezuit legt zelfs den Paus eene taal in den mond, die deze beschuldigingen zouden schijnen te bevestigen door de getuigenis van het vermeende slagtoffer; doch deze bouwstof is valsch. Clemens XIII, door eene beroerte overvallen, werd niet bij tijds te hulp gekomen, en had de kracht niet om iemand te roepen. Van het eerste oogenblik af aan verloor hij de spraak, die niet weder terugkeerde.

konden winnen, want hij zelf zou aan hunne wenschen hebben toegegeven. Door de hand van Europa geschud, moest de boom van het Jezuitisme vallen.

Rezzonico had zijn uiterste best gedaan om dezen val te vertragen. De philosophische geschiedschrijvers hebben hem hunnen blaam niet onthouden; de vrienden der societeit hebben hem altaren opgerigt. Van beide zijden heeft men zich bedrogen. Het gezag van Rome was voortaan niet meer te redden door het winnen van tijd. Clemens XIII was een Paus van de twaalfde eeuw, verdwaald in de achttiende. Onder zijn bewind eindigde de magt van den Heiligen stoel in de schaduw. Deze vernedering heeft die grijsaard niet kunnen verdragen. Hij heeft de beleediging ondergaan, maar zich daaraan niet onderworpen. In plaats van zich tot tegenstand te beperken, is hij blind genoeg geweest, om het teeken tot den aanval te geven, en in de tegenstand zelve heeft hij geen vooruitzienden blik, geen schranderheid van begrip, geen geschiktheid in het handelen doen blijken; maar bij gebrek aan bekwaamheid, bezat hij een moedig hart. Hij was altijd bekrompen, nooit verachtelijk. Hij beschermde de kunsten geenszins, en de kunsten hebben hem beschermd. De graftombe van Clemens XIII, door zijne neven in den tempel van St. Pieter opgerigt, vereeuwigt zijne vrome houding en zijne eerwaardige gelaatstrekken. Aan zijne voeten zijn leeuwen geplaatst, eene vleijerij na zijn dood, het zinnebeeld eener kracht, waarvan de Heilige Vader altijd droomde, en die hij nooit verwezenlijkte. Het standbeeld der Godsdienst, die hem ondersteunt, vertoont een getrouwer beeldtenis. Canova heeft daaraan logge en gothieke vormen gegeven, als de verouderde voorregten, die Clemens te vergeefs wilde doen herrijzen en beschermen.

Naauwelijks had Clemens XIII den adem uitgeblazen, of de gezanten van Frankrijk en Spanje besloten zich

meester van het conclave te maken. Zij verkondigden met luider stemme de noodzakelijkheid om een Paus te kiezen, die aangenaam was aan de gekroonde hoofden, en lieten de mogelijkheid niet toe van wederstand. Hun plan was niet gemakkelijk ten uitvoer te brengen. De ledigheid van den Heiligen stoel kwam hen overvallen op een oogenblik, dat zij er volstrekt niet aan dachten. Door altijd den dood van Clemens XIII te voorzien en aan te kondigen waren zij geëindigd met er hunne gedachte niet bij te doen stilstaan. Deze gebeurtenis bragt al hunne plannen van aanval in verwarring. De ambassadeur van Frankrijk vooral bevond zich in een neteligen toestand. De instructien van zijn hof, in het geval, dat toen plaats had, waren duidelijk en krachtig genoeg. Zij schreven den Markies d'Aubeterre voor onmiddellijk en stellig met het Heilige collegie te handelen; maar deze diplomaat had volstrekt geen middel om dit te volvoeren. Ofschoon Frankrijk te Rome verscheidene bezoldigden telde, het bezat aldaar geen een vriend. Zij die het rijkelijkst uit de schatkist putteden, namen naauwelijks de moeite hunnen tegenzin te verbloemen. Zich schamende hunne stem veil te zien, en toch al te hebzuchtig om het voordeel op te offeren van zich te verkoopen, geloofden zij zich met de eer te kunnen bevredigen door den vreemdeling, die hen kocht, te verraden. Van eene andere zijde bezat de generaal der Jezuiten al de middelen, waarvan de vertegenwoordiger van Lodewijk XV verstoken was. Het hing slechts van hem af, om de keuze te verhaasten. Een enkel oogenblik kon alles beslissen. De overwinning werd de prijs van list of stoutmoedigheid. Te kampen in sluwheid met Italiaansche prelaten, dat was strijden met al te ongelijke wapenen. De afgevaardigden der Bourbons begrepen dit ligtelijk. Een stoute, vast beslotene, bijna aanmatigende taal was alleen in staat de Jezuitische geslepenheid te beheerschen.

Het ontaarde Rome kon slechts overwonnen worden met de oude wapenen van het zegevierende Rome. Bij gebrek van het te kunnen verleiden, moest men het vrees inboezemen. De instructiën van den Franschen ambassadeur waren in dien geest vervat. Hij bragt die naar den letter ten uitvoer; hij vond zelfs goed die te overdrijven. D'Aubeterre gaf hoog op van zijne naauwe verbindtenis met de gezanten van Spanje en Napels, en verklaarde dat hij zich geenszins aanmatigde den toekomenden Paus te benoemen, maar dat noch hij, noch zijne ambtgenooten ooit zouden dulden, dat er een nieuw opperhoofd der Kerk werd benoemd zonder de goedkeuring der drie Hoven. Vervolgens eischte hij in bepaalde termen, dat men de verkiezing zou uitstellen tot de aankomst der Fransche en Spaansche Kardinalen. Die uitdrukkelijke voorschriften, in het publiek verspreid, werden op een dreigenden toon aan elk der leden van het Heilige collegie herhaald. De gezanten hielden hunne Eminentiën voor oogen, dat eene vijandige keuze een vredebreuk zou te weeg brengen tusschen den Heiligen stoel en de Vorsten van het huis van Bourbon, dat hunne vertegenwoordigers zouden weigeren den gekozenen Paus te erkennen, dat zij op eene in het oog vallende wijze Rome zouden verlaten, en zich tot nadere orders naar Frascati zouden begeven. Ziedaar de trotsche taal, die de afgevaardigden der Mogendheden toen voerden tot de erfgenamen van den Romeinschen Senaat. De Kardinalen onderwierpen zich en beloofden hunne buitenlandsche ambtgenooten te zullen afwachten, en nadat zij in alle haast de lijkplegtigheden van Clemens XIII hadden ten einde gebragt, vereenigden zij zich in conclave 1).

De kampstrijd, door Clemens XIII geschorst, en door zijnen dood beslist, vertoonde eene zaak van wezenlijk belang, en was niet zonder achtbaarheid of gewigt. Het

1) D'Aubeterre aan Choiseul, Februarij 1769.

gold niet alleen de lotbestemming eener geestelijke orde, maar voor den Heiligen stoel hing het hiervan af, de grondstellingen der Gallicaansche kerk, die Spanje en Napels als de hunne hadden aangenomen, te overwinnen, of wel voor altijd de aanspraak op oude voorregten te laten varen: met één woord, het vroegere alvermogen te herkrijgen, of daarvan onherroepelijk af te zien. De Jezuiten waren slechts eene aanleidende oorzaak. Bij hen bestond de vorm niet de grondreden van het verschil. In den toestand, waarin de zaken zich op dat tijdstip bevonden, viel aan geen minnelijke schikking te denken. De fierheid der Bourbons gedoogde niet, dat zij de aangevangene onderneming in den steek lieten. Na de Jezuiten uit hunne eigene Staten te hebben verbannen, geloofden zij zich eershalve verpligt, hen van den aardbodem uit te delgen. In weerwil der zwakheid van het Pausdom, bleef dit eene zeer ingewikkelde taak; want, om kort te gaan, men moest aan den Heiligen stoel zelven dit offer ontrukken. Deze was het, die goedschiks een leger moest afdanken, dat de zestiende eeuw geheel gewapend had zien geboren worden, om den nieuwen tijdgeest te bestrijden. Moest men dit leger laten omkomen onder de slagen eener leugenachtige philosophie? Moest men de regten erkennen van deze dochter der hervorming, veel gevaarlijker dan hare moeder? De Vorsten, die de Jezuiten vijandig waren, hadden slechts één middel om te slagen. Er bleef hun niets overig, dan het conclave vrees aan te jagen en den Paus te noemen. Ofschoon bezig gehouden door zaken van meer onmiddellijk belang, was de aandacht van Europa gespannen op dit kerkelijk twistpunt. Ons geslacht zal er zich niet over verwonderen.

Men oordeele over den angst der Jezuiten! Voor hen was het geen belangstelling van bloote nieuwsgierigheid, maar een vraag van leven of dood. De aanbieding der

memorie over Parma had het genootschap van Jezus van schrik doen verstijven. Pater Delci was overhaast naar Livorno vertrokken, en had de schatten der orde medegenomen, die hij naar Engeland wilde overvoeren. De generaal, minder kleingeestig, stuitte hem in zijne vlugt. Ricci begreep, terstond bij de opening van het conclave, dat de stoutmoedigheid voortaan naar het gevaar moest worden afgemeten. Zijne bedrijvigheid vermenigvuldigde zich als door een wonder. Rome vertoont, zoolang de Heilige stoel onbezet is, altijd een zonderling schouwspel. Het grappige, het koddige zelfs, heeft de overhand in de straten, op de pleinen, en dringt door tot in de gangen van het Vatikaan. In 1769 verleende de toestand der Jezuiten nog eenige nieuwe trekken aan het voorkomen dier dagen van opgewondenheid. Dwars door de talrijke detachementen van eerewachten, een prachtig geleide voor de spijzen der Kardinalen, die in rijkversierde draagstoelen de stad doorkruisen; — midden door de deftige menigte der Transteverijnen, door de bonte en nieuwsgierige troep van buffelhoeders, herders, boeren, zamengevloeid van Sabina, van Tivoli, van Albano, van het binnenste der Pontijnsche moerassen, om de groote plegtigheid te zien, — was de algemeene aandacht gevestigd op pater Ricci, die men overal ontmoette, vol onrust, hijgende, buiten adem. Reeds met het krieken van den dag begon hij de wijken van Rome te doorloopen van Ponte Mole tot aan de kerk van Latran. Op het voorbeeld van hun opperhoofd, zag men de Jezuiten *van aanzien* (met dezen naam worden zij in een echt stuk van dien tijd bestempeld) aanhoudend bezoeken afleggen bij de biechtvaders en vrienden der Eminentiën. Met de handen vol geschenken vernederden zij zich voor de Vorsten en aanzienlijke Romeinsche vrouwen. Die zorg was niet overbodig. Reeds verwijderde men zich van de Jezuiten, reeds had de

Prins van Piombino (noodlottig voorteeken!), die de Spaansche partij was toegedaan, geweigerd aan den generaal zijne koets te geven, door zijne familie, sedert een eeuw, tot dit vroom gebruik beschikbaar gesteld. Bij de kardinalen binnengelaten, gedurende de weinige dagen, die de bepaalde sluiting van het conclave voorafgaan; omhelsde Ricci hunne knieën en besproeide die met zijne tranen. Met luider stemme beval hij hun die societeit aan, door zoo vele Pausen goedgekeurd, door eene algemeene Kerkvergadering bevestigd. Hij herinnerde hen zijne diensten en verhief die, zonder eenig hof of eenig kabinet te beschuldigen. Voorts, op een lageren toon, bij meerdere vrijheid van een geheim gesprek, stelde hij aan de Hoofden der Kerk voor, hoe onwaardig het juk was dat de Vorsten der eeuw hun wilden opleggen. Hij deed hen gevoelen, dat zij er zich niet aan konden onttrekken, dan door eene spoedige verkiezing. In plaats van deze Franschen en Spanjaards af te wachten, moest men hen dwingen de voeten te kussen van den Paus, die zonder hunne toestemming benoemd was. Deze aanmaningen, ondersteund door Torrigiani en door den Oud-Kardinaal-Deken, bleven niet zonder weêrklank op het Vatikaan. De *zelanti* waren zelfs op het punt van die te doen zegevieren. De verkiezing van Chigi, een der hunnen, was slechts mislukt, door gebrek aan twee stemmen. D'Aubeterre, bij tijds gewaarschuwd, ging die kuiperijen te keer door eene edele en kalme houding. In het publiek, in de salons van den Romeinschen adel, weigerde hij er geloof aan te hechten. „Hij kon zich niet voorstellen," zeide hij, „dat de Heilige stoel *zich zelven wilde te gronde rigten*." Tegelijkertijd schreef hij naar zijn Hof om aan te dringen op de komst der Fransche Kardinalen 1).

De politiek van het kabinet van Versailles, die te Rome

1) D'Aubeterre aan Choiseul, Februarij 1769.

zoo ingewikkeld is, kon niet handelen zonder bekwame bemiddelaars. De conclaves zijn altijd een klip voor Frankrijk geweest. Het vertrouwen, tot onbescheidene openbaring van geheimen gedreven, is in dat land een nationale trek, die in edele eigenschappen zijn oorsprong heeft. Te Rome is dit een onvergeeflijke fout. Weggesleept door de levendigheid hunner verbeelding verwarren zich de Fransche onderhandelaars in een doolhof van listen, die zij niet begrijpen. De Italiaansche kardinalen houden zich in gesloten gelederen; die van Frankrijk daarentegen geraken telkens uit elkander. Zij omringen zich met jeugdige leden van het conclave, die, vol eerzucht, begeerig zijn naar onderrigtingen, en nog begeeriger om onderrigt te schijnen. Die grondstoffen van openbaarheid kunnen niet met voordeel worstelen tegen eene duurzame achterhoudendheid, die door noodzakelijkheid en eigenliefde wordt ingeboezemd; want de achterhoudendheid is te Rome de maatstaf der talenten van een staatsman. Zonder dezen grondslag zouden de gelukkigste gaven algemeen miskend worden. Inderdaad, dat men den toestand van een Romeinsch prelaat op dat tijdstip onderzoeke. Hij is geplaatst tusschen de noodzakelijkheid om aan zijn Hof te behagen, dat bijna altijd met de mogendheden in tweespalt is, en de niet minder gebiedende noodzakelijkheid om die mogendheden te ontzien, wier *veto* hem zou kunnen vernietigen. Daarom, zoodra zijne eerzucht den kardinaalshoed ziet blinken, zelfs in een duister verschiet, bedekt zich zijn aangezigt met een masker, dat alleen de slaap, de laatste uitdrukking van vermoeidheid, hem kan ontrukken. Heeft hij eenmaal de belooning verkregen voor dit verbazend geduld, dan is de gewoonte tot temperament geworden, en de oude *porporati*, geschraagd door wantrouwende en geestige leden van het conclave, zijn er altijd op uit, om de *barbaren*, die zij gedwongen zijn tot ambtgenooten aan

te nemen, te doorgronden, te misleiden en van den weg af te brengen.

De keuze van het Fransche ministerie moest natuurlijk vallen op den Kardinaal de Bernis. Na zijnen val hield hij zich afgezonderd in zijn bisdom Alby, en had bisschoppelijke verdiensten aan den dag gelegd, die men van zijne jeugd niet had verwacht. Het grootste gedeelte zijner inkomsten werd besteed aan aalmoezen, het overige voldeed om zijne uiterlijke waardigheid staande te houden. Liefderijk en mild verspreidde Bernis meer glans midden uit zijn bisdom, dan toen hij op het toppunt was van magt. Lodewijk XV bemerkte dit. Hij gaf zijne goedkeuring te kennen in tegenwoordigheid der vrienden van den Kardinaal. Deze herinnerden zich, dat Bernis reeds eenmaal minister geweest was. Choiseul begreep hen. Hij besloot zijnen ouden begunstiger te verwijderen, die voor hem een mededinger kon worden. Te schrander om zijne verdiensten te verkleinen, gebruikte hij die juist als wapenen tegen hem, verhief bij den Koning zijne staatkundige bekwaamheden, en schiep er behagen in om de gedachtenis op te halen van zijn gezantschap naar Venetië, dat zoo aangenaam was geweest aan Benedictus XIV. De goedkeuring van zulk een Paus strekte tot groote aanbeveling van Bernis bij het Hof van Rome. Choiseul, om hem over te halen dat hij zich derwaarts begaf, beloofde hem de betrekking van den Markies d'Aubeterre, en Bernis beloofde Choiseul een Paus te zullen doen benoemen, die aan Frankrijks belangen was toegewijd. Hij kwam te Rome in de overtuiging, dat hij woord zoude houden. Zijne eigenliefde deed hem gelooven, dat de keus van het opperhoofd der Kerk slechts van hem afhing. Zijn ambtgenoot de Kardinaal de Luynes, een man van vrij middelmatige bekwaamheid, beschouwde hij ter naauwernood als een medearbeider. Bernis twijfelde dus niet

aan den goeden uitslag; maar, ofschoon hij, in den grond van zijn hart, zijne intrede in het conclave beschouwde als eene bezitneming, was hij voorzigtig genoeg om den glans van zijne onbetwistbare zegepraal te temperen door zedige taal. Verre van zich een dictatoriaal gezag aan te matigen, trachtte hij van zijne oude gewoonten al de wegslepende manieren te ontleenen van een beminnelijk en innemend hoveling. Hij schiep er behagen in die rijkelijk ten toon te spreiden. Zoo hij zijne meerderheid nu en dan een weinig liet doorschijnen, nooit pronkte hij daarmede, en zoo zijne vermeende aanspraak om een onbegrensden invloed uit te oefenen geen oogenblik twijfelachtig was, droeg hij ten minste zorg die met zooveel matiging aan te duiden, dat zij bemerkt kon worden, zonder vat te geven op eenig verwijt. „Frankrijk," zeide hij tot zijne medebroeders, „heeft slechts één wensch, namelijk, van op den troon te zien verheffen een wijs, gematigd Vorst, wel doordrongen van de achting, die hij aan de groote mogendheden verschuldigd is. De keuze van het Heilige collegie kan zich buiten twijfel alleen vestigen op de deugd, want die schittert bij ieder zijner medeleden; maar deugd alleen is niet voldoende. Wie kon Clemens XIII overtreffen in godsdienstigheid, in zuiverheid van leer? Zijne bedoelingen waren uitstekend; en toch, onder zijne regering, is de Kerk tot het diepst harer ingewanden geschokt. Dat uwe Eminentiën de eendragt herstellen tusschen den Heiligen stoel en de Katholieke Staten, Frankrijk zal tevreden zijn." Deze algemeene welwillendheid strekte tot dekmantel voor meer bepaalde instructien, Bernis had in last heimelijk te onderhandelen over de terugkeering van het Graafschap Avignon aan Frankrijk 1), maar al die bemoeijingen waren ondergeschikt aan

1) Memorie om te dienen tot instructien voor de Kardinalen de Luynes en de Bernis, 19 Febr. 1769.

een volmaakte overeenkomst met de vertegenwoordigers van Spanje. Deze vertoonden zich nog niet. Bernis trok voordeel uit hunne afwezigheid door zich een overwigt te verzekeren, gegrond op de waardigheid en innemendheid zijner manieren. Zijne spraakzaamheid, die wel wat gekunsteld, maar toch altijd verleidelijk was, bragt het Hof van Lodewijk XV over midden in de sombere cellen van het Vatikaan. Om dezen gunstigen uitslag algemeen te maken, vergat hij ook de publieke meening niet, die te Ferney haren zetel hield, en haastte zich derwaarts eenige aanmatigende briefjes te zenden.

Al deze behagelijke vormen, bij eene vergadering van grijsaards ten toon gespreid, hadden weldra een jeugdiger en meer aanzienlijk getuige. Joseph II kwam eensklaps te Rome. Dit was aldaar eene gebeurtenis van groot gewigt. Door eene kwalijk uitgedoofde herinnering, door een valschen wederschijn van oude tijden, vergunde Rome nog aan de Keizers eene soort van denkbeeldige heerschappij, en sedert meer dan twee eeuwen was er geen Caesar binnen zijne muren verschenen. Karel V was de laatste geweest. Hij had zich aldaar vertoond in al den luister van zijn zegepraal over Tunis, in het ijzer geharnast, omringd van diezelfde benden, die, onder den Connétable van Bourbon, kort te voren verslagenheid en rouw in de hoofdstad der Christenheid hadden gebragt. Joseph had een afkeer van pracht. Een bestudeerd, maar treffend, contrast stelde hem aan de Romeinen voor onder een zedig incognito, dat hij zelf had uitgedacht. Zijne kleeding, zijne manieren, het weg laten van alle versierselen, het klein getal der personen van zijn gevolg, schenen te behooren aan den Graaf van Falkenstein, bezitter van een klein onmiddellijk leengoed in den Elsas. Zijn broeder, Leopold van Toskane, verzelde hem onder eene dergelijke vermomming. Deze koninklijke goedwilligheid,

die toen bijna onbekend was, had eene wonderbare uitwerking ten gevolge. Al te nieuw om van list verdacht te worden, nam men die aan als welmeenend en opregt. De tegenstelling van zoo veel eenvoudigheid met zoo veel magt verbaasde en bekoorde tevens. Het was, als het ware, eene verwezenlijking der utopiën, door Fenelon in den Telemachus voorgesteld. Een zoo liefelijke indruk werkte terug op het gemoed van Joseph, en de gelukkige uitslag dezer proeve bragt hem van toen af aan tot een stelsel, dat hij naderhand zoo zeer heeft overdreven. Nadat de eerste schatting aan de geestdrift was geschonken, vroegen de Romeinen zich af, welke partij de Keizer zou nemen in den twist van het oogenblik. Zijne minste woorden begon men op te vangen en met gretigheid uit te leggen. Joseph vond er behagen in om alle gissingen te leur te stellen. Reeds vervuld met zijne ontwerpen van hervorming, maar teruggehouden door de bezwaren van zijne moeder, stelde hij zich voor dezen dwang schadeloos door evenzeer de vrienden als de vijanden der Jezuiten aan te vallen. Hij veinsde het gewigt niet te kunnen begrijpen, dat groote mogendheden hechtten aan eene vraag, die slechts monniken betrof, en liet zijne meening doorschijnen, dat hunne vooringenomenheid het gevolg was van kleingeestige vrees. Tegelijkertijd liet hij eene buitengewone minachting blijken voor de Jezuiten, en vergunde hun niet van hem eenigen steun te verwachten. Die geestelijke Vaders hadden zich echter hiermede gevleid. Joseph verdreef dien waan bij een bezoek, dat hij uit nieuwsgierigheid maakte in het gebouw *Gran-Gesù*, eene stichting voor de ingewijden der orde, en een wonder van pracht en valschen smaak. De generaal ging den Keizer tegemoet, en wierp zich met diepen ootmoed voor hem neder. Joseph, zonder af te wachten, dat hij het woord opvattede, vroeg

hem op eene koele wijze, wanneer hij voornemens was zijn kleed af te leggen. Ricci verbleekte, geraakte in verwarring, mompelde eenige woorden binnen 's monds, stemde toe, dat de tijden zeer hard waren voor zijne broeders, maar dat zij hun vertrouwen vestigden op God en op den Heiligen Vader, wiens onfeilbaarheid nooit de vernietiging kon gedogen eener orde, waaraan zijne voorgangers hunne goedkeuring hadden geschonken. Hierop begon de Keizer te glimlagchen, en bijna dadelijk zijne blikken vestigende op den tabernakel, bleef hij staan voor het standbeeld van den Heiligen Ignatius, geheelenal van massief zilver en stroomende van edelgesteenten. Hij voer uit tegen de verbazende som, die het moest gekost hebben. „Sire," stamelde de Pater-Generaal, „dit standbeeld is vervaardigd van de penningen der vrienden van de societeit."— „Zeg liever," hernam Joseph, „van de voordeelen door de Indiën aangebragt." Na deze gestrenge woorden verliet hij de vaders, die in de diepste verslagenheid achterbleven. Met het dubbelde oogmerk om tegelijk den Paus en de Bourbons te vernederen, hield Joseph niet op van uit te varen over den prijs, die de Vorsten van dit huis stelden op de verkiezing van een nieuwen Paus. Volgens hem was die keuze van geen het minste belang; zij was niet waardig de gedachte bezig te houden van een monarch in de achttiende eeuw, en, om zijne onverschilligheid te dezen opzigte des te beter te toonen, had hij zijn gezant den Kardinaal Pozzo-Bonelli verboden eenigen kandidaat aan te wijzen of af te weren.

Zulk eene beleedigende onverschilligheid kon de schranderheid van het Heilige collegie niet ontgaan. Onder de Katholieke mogendheden van den eersten rang, waren Maria-Theresia en Joseph de eenige, die met Rome nog geen ernstigen twist hadden gehad. Om hem behendig te misleiden omtrent de hagchelijke eensgezindheid van hun

Hof met den Keizer, besloten de Kardinalen hem buitengewone eer te bewijzen. In weerwil der aloude voorschriften van hoofsche welvoegelijkheid, waarbij het conclave ook voor de grootste Vorsten wordt gesloten, smeekte men Joseph aldaar te verschijnen. Hij begaf zich derwaarts, verzeld van den Groot-hertog Leopold. Al de Kardinalen trokken hun in optogt tegemoet. Een der aanzienlijkste leden van het Heilige collegie, die naar de openbare meening den hoogsten rang bekleedde, de Kardinaal Stoppani, nam Joseph bij de hand, en geleidde hem binnen in het conclave. Toen de Keizer, volgens gebruik, zijn degen wilde afleggen, verlangde men met een algemeenen kreet, dat hij dit wapen zou behouden, hetgeen men verklaarde de steun te zijn van den Heiligen stoel. Al de Kardinalen omringden hem toen met betuigingen van gehechtheid en eerbied. Albani, die Oostenrijk was toegedaan, veinsde zelfs tranen van vreugde te storten, toen hij hem zag. Joseph ontving deze buitengewone voorkomenheden met eene koele beleefdheid. Hij streelde de eigenliefde van Bernis, door hem vleijend toe te spreken; daarentegen, toen hem Torrigiani werd voorgesteld, vergenoegde hij zich met te zeggen: „Ik heb veel van u hooren spreken.” Maar zijne eerste zorg was te vragen naar den Kardinaal van York. „Hier is hij,” zeide de kleinzoon van Jakobus II, „hier is de Kardinaal, die Uwe Keizerlijke Majesteit wel met zijn aandenken wil vereeren.” Joseph groette den laatsten der Stuarts met eene zeer in het oog loopende onderscheiding, en verzocht, dat hij hem zijne cel zoude toonen. „Die is zeer klein voor Uwe Hoogheid,” zeide de Keizer na de bezigtiging. En inderdaad, Whitehall was grooter.

Op het oogenblik dat de Keizer zich gereed maakte afscheid te nemen van hunne Eminentiën, werden de betuigingen nog veel heviger. „Sire,” riep men van alle

kanten, „moge Uwe Keizerlijke Majesteit den nieuwen Paus beschermen, opdat hij paal en perk kan stellen aan de onlusten der Kerk." De Kardinalen ontvingen ten antwoord, „dat zij zelve hierin konden voorzien door een Paus te kiezen, die Benedictus XIV wist na te volgen, en die niet te veel begeerde; dat het gezag van den Paus ontwijfelbaar was in het geestelijke, dat hij zich daarmede moest vergenoegen; dat hij vooral bij zijne onderhandelingen met de souvereinen, zich nimmer zoo verre moest vergeten van de voorschriften der staatkunde en *eener goede opvoeding* te verwaarloozen." Na deze waarschuwing nam de doorluchtige reiziger afscheid van zijne gastheeren, weigerde de feesten, die reeds voor hem waren gereed gemaakt, en vertrok nog denzelfden nacht naar Napels 1).

Voorzeker, het was met een gevoel van wanhoop, dat het Heilig collegie zich zoo bukte voor de Vorsten, maar de noodzakelijkheid, die hen hiertoe dwong, stelde hen bloot aan allerlei vernederingen. Het conclave duurde reeds bijna drie maanden. Die grijsaards, in holen opgesloten, konden eene zoo langdurige afzondering, die tot dusverre vruchteloos was geweest, niet langer uithouden. Zij herinnerden zich met schrik, dat Lambertini eerst na verloop van zes maanden gekozen was. Sommigen van hen waren bijna afgeleefd, want, in dien beslissenden strijd, hadden noch ouderdom, noch ligchaamskwalen de drift der partijen verkoeld. Men zag naar het conclave

1) Al de bijzonderheden betreffende het bezoek van den Keizer op het Vatikaan en in de stichting *Gran-Gesù* zijn door dien Vorst zelf gegeven aan den Markies d'Aubeterre, gezant van Frankrijk. Joseph weidde met zelfbehagen uit over zijne versmadende politiek ten opzigte van den Heiligen stoel, verklaarde met uitdrukkelijke woorden, *dat hij het Hof van Rome te wel kende om het niet te verachten,* en hechtte zeer weinig aan zijne toelating tot het conclave. »*Die lieden*," zegt hij van de Kardinalen sprekende, »*hebben mij die onderscheiding als eene zaak van groot gewigt toegerekend, maar ik ben er geenszins door verleid. Zij hebben mij nieuwsgierig willen onderzoeken, even als zij een rhinoceros zouden beschouwd hebben.*"

overvoeren den dweepzieken bisschop van Viterbo, Oddi, negentig jaren oud, en Conti, een vijand der Jezuiten, reeds door een doodelijke ziekte getroffen. Het ongeduld maakte zich meester van de Kardinalen. Alle ochtenden begaven zij zich ter stemming met het vaste voornemen om er een einde aan te maken; maar Lacerda en Solis, de gevolmagtigden van Spanje, hadden hunnen togt vertraagd. Om hunne reis te verkorten, hadden zij eerst berigt, dat zij ter zee zouden komen. Op deze tijding had de vreugde het Vatikaan vervuld; doch zij maakte plaats voor een niet minder hevigen spijt, toen men vernam, dat Solis en Lacerda, in de haven van Carthagena, kinderachtig verschrikt bij het gevaar der zee, op hunne voetstappen waren teruggekeerd, en zich te land naar Rome begaven. De hitte begon zich te doen gevoelen. Ziekten dreigden de cellen binnen te treden. Men miste zelfs het hulpmiddel van politieke kuiperijen om de vervelende uren te korten. De Bourbonsche hoven hadden meer dan dertig bepalingen van uitsluiting te kennen gegeven; de kring der mogelijke keuzen werd dagelijks kleiner. Die zoo talrijke uitsluitingen waren onwettig. Ieder der mogendheden kon slechts eene enkele aanwijzen, en verloor zijn regt door de uitoefening; maar de Kardinalen (zoodanig was toen de toestand van het Hof van Rome) achtten zich verpligt die verwerpingen alle gezamenlijk te eerbiedigen. Het vertoef der Spanjaarden deed alles stilstaan. Hunne ambtgenooten wachtten hen af, gekweld door ongemakken van allerlei aard en onder eene verbittering, door eene smadelijke behandeling opgewekt, die des te dieper trof, dewijl het niet mogelijk was die te ontveinzen.

Gedurende deze vertraging had Frankrijk aan het conclave wetten kunnen voorschrijven en den Koning van Spanje voldoen, zonder de medewerking van zijne agen-

ten. D'Aubeterre gaf dezen raad; maar Bernis, die meer trotschheid dan geestkracht bezat, vergenoegde zich met de uitwendige hulde, die hij boven de werkelijke magt verkoos. Bovendien moet men nooit uit het oog verliezen, dat deze zaak aan den Hertog van Choiseul slechts van ondergeschikt belang toescheen, en dat hij, door eene blinde toegevendheid aan de godgeleerde gevoelens van den Koning van Spanje, de volstrekte volgzaamheid van dien Vorst wist te koopen in alle vragen, die met den vrede of den oorlog van Europa in betrekking stonden. Het plan van het Hof van Madrid was den toekomenden Paus door eene *schriftelijke* en *onderteekende* belofte te binden, om de orde der Jezuiten te vernietigen. Men bragt het oude voorbeeld te berde van Clemens V en de Tempelieren. De verkiezing van den kandidaat geschiedde voor dien prijs. Bernis door d'Aubeterre aangespoord om de wenschen van Karel III te voorkomen, deinsde terug; zijn geweten werd er door verontrust. Hij verklaarde zulk eene onderneming niet slechts voor onuitvoerlijk, maar ook voor nutteloos. Volgens hem zou niets de vervulling waarborgen van eene dergelijke verbindtenis; de Kardinaal die in staat was vooraf door zijne onderteekening zulk een koop te sluiten, zou zijne Pauselijke waardigheid onteeren, daar eindelijk toch alles openbaar wordt. D'Aubeterre, als ambassadeur van Frankrijk, de prelaat Azpuru, gezant van Spanje, deden te vergeefs alle moeite om zijne gewetens-bezwaren te overwinnen. Zij verklaarden hem dat hun ontwerp de goedkeuring had verworven van de meest verlichte casuisten. Bernis, getroffen door hun dringend aanhouden, wilde zich hunne vijandschap niet op den hals halen. Hij beloofde het te zullen overwegen en een der meest ervarenen in het kanoniek regt, een der lichten van het Heilig collegie te zullen raadplegen. Hij noemde den Kardinaal Ganganelli.

Laat ons bij dezen naam een oogenblik stilhouden en een blik terugwerpen op dat leven, nog duister in de schaduw van het purper, maar dat, ten minste voor eenigen tijd de wereld zal bezig houden. Lorenz Ganganelli werd geboren in het vlek San Arcangelo, den 31sten October 1705, uit een nederig geslacht. Zijn vader was landbouwer, anderen zeggen plattelands-heelmeester 1). Reeds vroeg begaf hij zich in den monnikenstand, en zijne roeping hiertoe was opregt. Zijn geheele karakter wist zich ligt in overeenstemming te brengen met een beschouwend leven. De eenzaamheid, die voor vele harten tot bederf strekt, was heilzaam voor Ganganelli. Het klooster gaf aan zijne gemoedsgesteldheid geenszins de eigenschappen van somberen menschenhaat. Ofschoon hij zich bij uitsluiting aan de beoefening der godgeleerdheid toewijdde, ofschoon hij onwrikbaar was in het geloof, zeer vast in het leerstellige, zag men hem nooit dweepziek. Zijn karakter, meer dan zijn verstand, had hem verlichte denkbeelden van verdraagzaamheid geschonken. De ziel van den kluizenaar, bescheiden in zich zelve gekeerd, opende zich voor alle onschuldige en kalme gewaarwordingen, die zich afspiegelden in zijne, wel niet edele, maar toch zachte gelaatstrekken. Hij kende de vriendschap. Zijne gehechtheid aan een armen leekebroeder, met name Francesco, verzaakte zich nooit. Hij kende ook de bekoorlijkheden der natuur. De kruidkunde, de natuurlijke historie vooral, hielden zijne vrije uren bezig. Dikwijls bragt hij geheele uren door met het ontleden van een insekt of bloem. Met een boek in de hand, dwaalde hij gaarne in de bosschen. Ganganelli was tevens opregt en eerzuchtig. Zijne eerzucht was vurig, diep,

(1) Caraccioli, en op zijn gezag de *Biographie universelle*, laat Ganganelli afstammen van een adelijk geslacht. Dit is onwaar. Ganganelli was werkelijk van geringe afkomst.

ingeworteld, maar tegelijkertijd vol goedwilligheid, en droeg het kenmerk van een geheimzinnig vertrouwen in de toekomst. Dat men er zich niet over verwondere. Hetgeen elkander tegenspreekt, is daarom nog niet altijd tegenstrijdig. Door dit te loochenen, zou men den mensch miskennen. Ganganelli geloofde, dat hij door de Voorzienigheid geroepen werd tot wonderbare lotbestemmingen. Van zijne kindschheid af had hij een schitterend doel voor oogen. Hij had altijd vertrouwen op zich zelven en ging voort met vasten tred, steunende op de voorbeschikking. Toen zijne ouders hem wilden afbrengen van het kloosterleven, zeide hij, dat de monnikspij dikwijls het purper was voorafgegaan, en dat de laatste Pausen, die den naam van Sixtus droegen, beiden waren voortgesproten uit de orde van St. Franciscus. De naam van Sixtus V was altijd voor zijne gedachte tegenwoordig, en zweefde hem bij al de afwisselingen zijner loopbaan voor den geest. Niets toch in Italië evenaart de populariteit van dien naam, niets streelt in zulk eene hooge mate den democratischen hoogmoed. De geitenhoeder van Abruzzo, de landbouwer van Sabina, herinnert zich met een gevoel van trotschheid, dat de fierste der Pausen van geboorte een boer, een bedelaar, een zwijnenhoeder was. Ganganelli was levenslang een monnik, een man van het volk. In geen hoofd had de indruk van Sixtus V zulke diepe sporen nagelaten.

Voorspellingen en voorteekenen, die op Ganganelli altijd veel invloed hadden, onderhielden deze onzekere verwachtingen, en, wat zijne lofredenaars ook mogen zeggen, hunne bekentenissen zelve zullen ons ten bewijze verstrekken, dat hij besloot tot het toppunt van grootheid te geraken. De waardigheid van generaal zijner orde stelde zich eerst aan hem voor. IJdele verzoeking! het kostte hem geen moeite die van zich af te stooten, en de nede-

righeid diende tot dekmantel voor berekeningen van veel hoogere vlugt. Moet men het bekennen? Ganganelli verwierf, en zocht zelfs in den beginne de voorspraak der Jezuiten. De generaal dier orde beval hem aan bij een neef van den Paus; Clemens XIII bekleedde hem met het purper, en dit feit alleen getuigt van den invloed der societeit, want Clemens deed nooit een stap zonder haar te raadplegen. Op de tijding van zijne bevordering, wierp Ganganelli zich aan de voeten van Rezzonico, en smeekte hem een waardiger voorwerp te kiezen, maar hij had het genoegen, dat hij zich met drift zag afwijzen. Toen hij kardinaal was geworden, behield hij de eenvoudigheid zijner gewoonten. Het was met opregtheid, dat hij boven ijdele plegtigheden de voorkeur schonk aan een soberen disch, aan lange ritten te paard in de woeste plaatsen van Rome, aan de vriendschap van Francesco, aan de bezoeken van eenige wel onderrigte vreemdelingen, en bovenal aan het vreedzaam onderhoud met de vaders van het klooster der Heilige Apostelen. Begeerig naar de uitoefening der magt zelve, beminde hij echter nooit de praal; maar die zachte eenvormige genoegens hielden hem niet af van de zorgen eener aanhoudende en dikwijls zeer kronkelende politiek. Zijn belang, in overeenstemming met zijne voorzigtigheid, bragt er hem toe, om den tegenstand van het Hof van Rome af te keuren. Hij verhief de magt der souvereinen. „Hunne armen zijn zeer lang," zeide hij dikwijls, „zij strekken zich uit tot over de Alpen en Pyreneën." Ganganelli toefde niet lang de partij der Jezuiten te verlaten en ongemerkt zich te voegen bij die der gekroonde hoofden. In de bijeenkomsten uitte hij (hoewel met voorzigtigheid) gunstige gevoelens voor de vorsten. De Hertog van Parma vond in hem een bescheiden, maar zekeren steun. Eene uitgestrekte en geheimzinnige correspondentie kwam te gemoet aan de

beschroomdheid zijner staatkundige bemoeijingen. Ganganelli schreef heimelijk aan pater Castan, een geestelijke van zijne orde, die te Avignon afgezonderd leefde en zich met kuiperijen ophield. Die monnik had hem aanbevolen bij Jarente, bisschop van Orleans, die toen in Frankrijk de lijst hield der kerkelijke beneficien. Evenwel, bij den aanvang van het conclave, werd Ganganelli door de instructien van Versailles niet ondersteund. De geschiedschrijvers, die dit allen verzekeren, verkeeren allen op dit punt in dwaling. Het is waar, de naam van dezen Kardinaal stond geschreven op de lijst *der geschikte voorwerpen*, dat is te zeggen, der voorwerpen, die aan de Bourbons niet onaangenaam zouden zijn; maar die naam, gemengd onder vele anderen, gaat verzeld van beperkende aanteekeningen. Frankrijk, verre van hem te verkiezen boven de overige kandidaten, verdacht hem van list en dubbelhartigheid. De houding van Ganganelli in het conclave was niet geschikt om deze ongunstige vermoedens te doen verdwijnen. Tot dus verre gemeenzaam met de Franschen, scheen hij aan hunne belangen gehecht te zijn; daarentegen, zoolang het conclave duurde, nam hij het voorkomen aan van hen te vermijden. Hierbij kwam, dat Ganganelli bij de Kardinalen weinig bemind was. Altijd opgesloten in zijne cel, ontweek hij zijne ambtgenooten. Men kon ligtelijk zooveel terughouding toeschrijven aan eene verborgene eerzucht. Ook dacht niemand, in de eerste dagen van het conclave, dat hij ten troon kon worden verheven. Men weet niet, of Bernis er een voorgevoel van had bij het geheimzinnig verdrag, door Spanje voorgesteld. Zelf tegen dien maatregel zijnde, kon de Fransche Kardinaal dien niet voordragen onder een aanlokkend gezigtspunt; misschien zelfs liet hij zijnen tegenzin eenigermate blijken, hetgeen den Italiaan noodzaakte dien met verontwaardiging te verwerpen. Wat hiervan

zijn moge, Bernis en Luynes bleven volharden bij hunne bezwaren, en bewerkten dat Lodewijk XV hierin deelde, die altijd aan het leerstellige het ontzag verleende, dat hij aan het zedelijke weigerde.

De tijd verliep, en de onderhandeling vorderde niet. De Spanjaarden alleen konden die ondernemen en ten einde brengen. Eindelijk kwamen zij. Zij lieten aan Bernis al het uiterlijke van den invloed. Zij streelden zijne eigenliefde door blijken van ontzag voor zijn gevoelen, maar zij besloten buiten zijn weten te handelen. Op den weg gebragt door schrandere leden van het conclave, bespeurden zij terstond bij hun ambtgenoot al zijne ijdele vertooning en zwakheid van karakter. Zij ontdekten ook in zijn hart een geheim medelijden met de Jezuiten. Zij zagen dat deze neiging niet ontsnapt was aan de scherpe blikken der *zelanti*, en dat hunne stoutmoedigheid daardoor was toegenomen. Ten gevolge hiervan besloten zij Bernis in slaap te sussen en hun spel met hem te drijven. Eerst dwarsboomden zij onopgemerkt zijne onderhandeling om Avignon aan Frankrijk te verzekeren, en beweerden, dat de vraag omtrent de Jezuiten afzonderlijk moest worden behandeld, daar iedere bijkomende zaak aan de hoofdzaak schade toebragt. Vervolgens lieten zij Bernis een kandidaat kiezen, en voorzien van bijzondere aanwijzingen omtrent de gezindheden van Ganganelli, vingen zij met hem regelregt eene geheimzinnige onderhandeling aan. Solis hield heimelijk, uit het binnenste van zijne cel briefwisseling met Ganganelli, die de zijne nooit verliet. Deze stelde zich van zijn kant in betrekking met Albani, het opperhoofd van de factie der *zelanti*, en terwijl die twee opgeslotenen den draad dezer gewigtige kuiperij in het duister bestuurden, spreidde de Kardinaal-dichter zijn gunstig voorkomen en hoofsche manieren ten toon, ontving de eerbiedbetuigingen van het Heilige collegie, en

riep, bij de ontboezeming van zijne ijdelheid, met belagchelijke zelfvoldoening uit: „Nog nooit hebben de Kardinalen van Frankrijk meer invloed gehad, dan in dit conclave."

Bernis had nogtans te veel verstand, om niet te twijfelen aan eenige dier verborgene sluipwegen; doch de behendige antwoorden der Spanjaarden bragten zijne ligtzinnigheid telkens van den weg af. Zij hielden hem aangenaam bezig met valsche vertrouwelijkheden en onderhandelden altijd. Ganganelli, alle echte gedenkstukken getuigen dit, streefde van zijnen kant met brandende begeerte naar de driedubbelde kroon. Hij was goedhartig, toegevend, vredelievend, en een bewonderaar van Benedictus XIV, wiens geliefde nagedachtenis hij wilde doen herleven. Hij beminde de kunsten en wilde die beschermen. De wereld te mogen zegenen van de hoogte van St. Pieter, welk een verleidend vooruitzigt voor een priester! Te leven midden onder de meesterstukken van het Vatikaan, welk een bekoorlijk genot voor een Italiaan! Clemens XIII was op het punt geweest van scheuringen in de Kerk te veroorzaken, Ganganelli zou Rome met de vorsten verzoenen. Dat doel was edel en geschikt om een gemoed als het zijne te treffen; maar waren de middelen, die hij gebruikte om het te bereiken, alle evenzeer zijner waardig? Is het waar, dat hij formele verbindtenissen heeft aangegaan tegen de Jezuiten? Is het waar, dat hij, tot onderpand voor zijne toekomstige verkiezing, aan de Spanjaarden op hun aanzoek een *eigenhandig onderteekend* geschrift heeft overgereikt, dat zonder eene bepaalde belofte van de instelling der Jezuiten te zullen vernietigen, echter daartoe de hoop heeft gegeven? Is het waar dat dit billet in deze uitdrukkingen was vervat: *„Ik erken dat het Opperhoofd der Kerk, zonder zijn geweten te bezwaren, de societeit der Jezuiten kan opheffen, wanneer hij daarbij de voorschriften van het kano-*

niek regt in acht neemt?" Wij willen hier geen uitspraak doen.

De eensgezindheid, waarmede de stemmen zich op Ganganelli gingen vereenigen, gaf echter hevige vermoedens aan Bernis. De Fransche Kardinaal wist die weldra op te helderen. Overtuigd, dat men hem om den tuin had geleid, wilde hij ten minste den schijn zoeken te redden. De Spanjaarden lieten hem gaarne deze onbeduidende rol, die zoo wel met zijne pralende manieren overeenkwam. Bernis begaf zich naar den toekomenden Paus. Hij hoopte hem te zullen misleiden door zich te beroemen, dat hij alle stemmen ter gunste van hem had doen neigen. Ganganelli gaf gaarne toe aan dit verzinsel, en puttede zich uit in betuigingen van dankbaarheid voor Frankrijk en voor zijn gezant. Men kan ligt nagaan, dat deze verregaande geveinsdheid hem eenigzins verlegen maakte. Het kostte hem buiten twijfel eenige moeite zijne voorgewende erkentenis uit te drukken, want hij nam zijn toevlugt tot zonderlinge bewoordingen van een dubbelzinnigen smaak. „Ik draag," zeide hij, „Lodewijk XV in mijn hart, en den Kardinaal de Bernis in mijne regterhand." Hij verzelde deze verklaring met een geveinsd terugkeeren tot zijne onwaardigheid, en stamelde zelfs eene soort van weigering. Bernis nam de moeite niet van op deze nederige betuigingen te antwoorden. Op den toon van een man, die het lot der Kerk gaat beschikken, vroeg hij den Kardinaal met ronde woorden, wat zijne bedoelingen waren, ten aanzien der Jezuiten en van den Hertog van Parma. Dit laatste punt beantwoordde Ganganelli op de meest voldoende wijze. Hij beloofde niet alleen zich met den Infant te zullen verzoenen, maar zelf zijn aanstaand huwelijk te zullen inzegenen in de St. Pieterskerk. Wat de Jezuiten betrof (want hij was buiten twijfel onderrigt aangaande de geheime gevoelens van dengenen, die met hem sprak), hij erkende dat de uitroeijing nuttig zoude

zijn, maar hij drong aan op de noodzakelijkheid om daarin met beleid en omzigtigheid te werk te gaan. Vervolgens, door Bernis gedrongen, die zich verpligt rekende de onmiddellijke vernietiging der societeit door een stout besluit van hem te eischen, verzocht hij hem gerust te zijn, en als zeker te gelooven, dat, wanneer hij eenmaal op den troon zat, de toekomende Paus het niet bij woorden zou laten. Met één woord Ganganelli beloofde Bernis al wat hij wilde. Hij toonde hem zelfs in het verschiet de mogelijkheid om Avignon weder aan Frankrijk te brengen, en hij verbond zich om voor de eerste bedieningen in den Kerkelijken Staat de personen te benoemen, die het Hof van Versailles hem zou aanwijzen.

Bernis geloofde zeker te zijn van alles verkregen te hebben, en liep terstond naar den Kardinaal Pozzo-Bonelli, aan wien het geheim van Oostenrijk was toevertrouwd. Deze mogendheid had eene gemaakte onverschilligheid betuigd voor den uitslag van een zoo langdurigen kampstrijd. Haar vertegenwoordiger voegde zich terstond bij de nieuwe keuze. Albani en Rezzonico, de hoofden der Jezuiten-partij, Orsini, Kardinaal van Napels, hadden zich insgelijks bij Pozzo-Bonelli begeven, en naauwelijks had Bernis gesproken, of de vereenigde Kardinalen gingen te zamen de hand kussen van hun tot Paus bestemden ambtgenoot. Ganganelli ontving hunne hulde, en, na eene stemming van blooten vorm, werd Clemens XIV tot Opperhoofd der Kerk uitgeroepen 1). Dit was de ontknooping van een gedenkwaardig conclave, dat, door gebrek aan echte bescheiden, altijd in een verkeerd daglicht is gesteld.

1) Ten gevolge van den bijgeloovigen eerbied, dien Ganganelli toedroeg aan de nagedachtenis van Sixtus V, wilde hij den naam aannemen van Sixtus VI. Doch zijne vrienden deden hem gevoelen, dat zulk eene toenadering al te veel eerzucht zou doen blijken, en wisten hem te bewegen den naam van Clemens voort te zetten, die door den bewerker van zijn fortuin was gedragen.

VIERDE HOOFDSTUK.

ONDERHANDELINGEN. — DE KARDINAAL DE BERNIS. — DE GRAAF VAN FLORIDA BLANCA. — BREVE VAN OPHEFFING DER ORDE. — CLEMENS XIV STERFT DOOR VERGIF.

Ganganelli was eindelijk gekomen tot het schitterend doel zijner geheime wenschen (1769). Zijne verheffing was de leus tot de uitbundigste en minst betwiste geestdrift. Frankrijk en Spanje schreven zich de eer toe van hem te hebben gekozen. Voldaan over de gunstige gezindheid des volks, sterk door de ondersteuning der mogendheden, kon Ganganelli zich toen beschouwen als geroepen om de wonden der Kerk te heelen. Ook vertoonde hij, op den dag zijner krooning, volgens de bekentenis van alle toeschouwers, een schitterenden glans van vergenoegdheid, en vierde den vrijen teugel aan zijne natuurlijke vrolijkheid. Op het oogenblik, dat hij de Kerk van het Vatikaan binnentrad, bespeurde hij een steen, waarop hij, nog een eenvoudige monnik zijnde, den optogt van den Paus Rezzonico had willen zien voorbijtrekken. „Ziedaar," zeide hij, op dien steen wijzende, „ziedaar de plaats, van waar men mij, tien jaren geleden, heeft verjaagd." Een der levensbeschrijvers van Clemens XIV, Caraccioli, beweert, dat hij in den nacht, die op zijne verheffing volgde, zoo diep heeft geslapen, dat men moeite

had om hem te wekken. Hier wordt zijne nederigheid geroemd ten koste van zijn verstand. In zulk een toestand zou die slaap redeloos en ongevoelig geweest zijn. Immers, welk een gebruik van een plegtigen nacht! Moest die nacht niet gestoord worden door bittere overdenkingen? Welke partij moest hij nemen, nu hij op dien lang gewenschten troon gekomen was? Hoe zou hij eene onvoorzigtige, maar verpligte belofte kunnen houden? Hoe zou hij de Jezuiten kunnen uitdelgen, hoe hen behouden? Moest hij de gramschap trotseren der magtigste vorsten van Europa, moest hij hen dwingen tot eene afscheuring van de Kerk, misschien wel tot ketterij? Moest hij den Heiligen stoel blootstellen aan het gevaar van niet alleen het eigendom van Benevento en het Graafschap te verliezen, maar ook de kinderlijke gehoorzaamheid van het zeer getrouwe Portugal, het zeer Christelijke Frankrijk, en het zeer Katholieke Spanje? Van eene andere zijde, hoe kon hij van de lijst der bestaande zaken eene orde uitwisschen, door zoo vele Pausen goedgekeurd, die beschouwd werd als het bolwerk der Kerk en het schild des geloofs? Zoodanig waren de overdenkingen, die Clemens XIV moesten beletten te slapen, indien hij niet als een dwaas wilde handelen. Zij bestormden hem buiten twijfel reeds dadelijk bij den afloop der huldiging, want wel verre van die volharding en onverzettelijke vastheid aan den dag te leggen, die zijne vijanden, zoo wel als zijne lofredenaars, hem ter eere nageven, besloot hij tijd te winnen, de vorsten met beloften te paaijen, de Jezuiten door te voren overlegde aarzelingen in bedwang te houden, met één woord, het gevaar te ontwijken, in plaats van het te trotseren. Van dien dag af aan wijdde hij zijn Pauselijk gezag aan al de hulpmiddelen en al de listen van eene moeitevolle zwakheid.

Onoverkomelijke hinderpalen verzetteden zich tegen de

uitvoering van dit plan, hetgeen eigenlijk niet anders was, dan volslagen gebrek aan eenig plan. Spanje, en Frankrijk in zijn gevolg, eischten met gezag de onmiddellijke opheffing der orde. Om een zoo hevigen aanval af te weren, verdubbelde Clemens zijn ontzag en vleijende betuigingen jegens de beide kroonen; vooral spaarde hij niets om de ijdelheid te vreden te stellen van Bernis, die den Markies d'Aubeterre bepaaldelijk was opgevolgd. Toen de Kardinaal hem zijn hof kwam maken, wilde hij van hem de huldigingen niet ontvangen, die men aan het Opperhoofd der Kerk verschuldigd is. Hij verbood hem de knieën te buigen, bood hem meermalen zijn snuifdoos aan, en wilde hem zelfs noodzaken in zijne tegenwoordigheid plaats te nemen. Bernis onttrok er zich aan met een diep eerbiedig gelaat; Clemens drong er met een gemeenzamen toon op aan. „Wij zijn alleen," zeide hij, „niemand ziet ons; dat wij de hoofsche manieren ter zijde zetten, en leven als vroeger, toen wij gelijk waren als Kardinalen." Weinige dagen later, toen Bernis hem een brief aanbood van Lodewijk XV, nam hij dien aan, kuste dien, en riep in verrukking uit: „Ik ben alles aan Frankrijk verpligt! De Voorzienigheid heeft mij onder het volk uitgekozen, even als den Heiligen Petrus. Zij heeft zich bediend van het huis van Bourbon, om mij te verheffen op den zetel van den voornaamsten der Apostelen. Zij heeft gedoogd," voegde hij er bij Bernis omhelzende, „dat gij den gezant des Konings waart bij den Heiligen stoel. Deze zamenloop van onverwachte omstandigheden schijnt mij de bescherming des hemels te verzekeren, die mij de gunst van zulke magtige vorsten heeft verleend. In u, waarde Kardinaal, zal ik een onbegrensd vertrouwen stellen. Geen slinksche wegen, geen geheimen onder ons. Ik zal u alles mededeelen, ik zal niets doen zonder u te raadplegen. Vrees niet, dat ik het voor-

beeld zal navolgen van sommige mijner voorgangers, dat ik andere middelen zal aanwenden, als die van opregtheid en waarheid. Gij zult er bij voortduring over kunnen oordeelen, want ik zal u nooit naar mijnen staats-secretaris verwijzen, en ik verzoek u vooruit u altijd regelregt tot mij te vervoegen."

Deze verzekeringen deden Bernis het hoofd opsteken; hij waande zich meester van Rome. De Paus onderhield zorgvuldig deze ingebeelde meening, en bediende zich van de ijdelheid des Kardinaals, om hem medepligtig te maken in zijn stelsel van vertraging. Ook schreef Bernis gestadig aan zijn Hof om te verzoeken, dat men het uitstel zou goedkeuren, hetgeen, volgens hem, zoo noodzakelijk en onvermijdelijk was voor den Paus in zaken, die de kerkelijke tucht betroffen 1). Karel III was altijd vurig, altijd ongeduldig; Lodewijk XV daarentegen scheen te verkoelen. Zijne opwellingen van vroomheid, zijne aanvallen van gewetensknagingen, boezemden hem veel toegevendheid in voor den Paus. De Hertog van Choiseul op zijne beurt werd afkeerig van eene langdurige en vervelende onderhandeling, en voelde zijn ijver verflaauwen. Hij bedroog zich niet, even als Bernis in de beweegredenen van Clemens XIV, hij overdreef zelfs de kunstgrepen, die hij aan zijne trouwloosheid toeschreef; maar, dewijl hij zeer onverschillig was geworden omtrent den afloop eener zaak, die hij zelf vroeger had uitgelokt, scheen hij te vergeten, welk deel hij daaraan had genomen, en verbergde niet langer in zijne officiële berigten zijne verveling en afkeer. „Ik zal de geschiedenis met de Jezuiten eindigen," schreef hij aan Bernis, „door u een tafereel voor oogen te stellen, dat u, zoo ik meen, zal treffen. Ik weet niet, of men wel gedaan heeft met de Jezuiten uit Frankrijk en Spanje weg te zenden; zij zijn

1) Bernis aan Choiseul in een groot aantal officiële berigten.

verjaagd uit al de Staten van het huis van Bourbon. Ik geloof, dat men nog veel verkeerder heeft gehandeld, na het wegzenden dier monniken, met te Rome een geruchtmakenden stap te doen tot de opheffing der orde, en Europa hiervan te waarschuwen. Die stap is geschied, en nu bevinden zich de koningen van Frankrijk, Spanje en Napels in openbaren oorlog tegen de Jezuiten en hunne aanhangers. Zullen zij opgeheven worden, of niet? Zullen de koningen de zege behalen? Zullen de Jezuiten de overwinning verkrijgen? Ziedaar de vraag, die de kabinetten in onrust brengt, en die de bron is van kuiperijen, streken, onaangenaamheden aan al de Katholieke hoven. In waarheid, men kan dit tafereel niet met bedaardheid aanschouwen, zonder al de onvoegelijkheid daarvan te bespeuren, en indien ik ambassadeur te Rome was, zoude ik mij schamen pater Ricci te zien als de antagonist van mijnen meester 1)." Het is op deze wijze, dat Choiseul, door eene ongelooflijke ligtzinnigheid, een maatregel laakte, dien hij zelf had aangeraden. Door tijd te verlangen had de Paus alzoo eenigen steun gevonden aan het Hof van Lodewijk XV. De Koning van Frankrijk belastte zich met de taak van de hevige drift te beteugelen, die zijn neef van Spanje aan den dag legde. Uit ontzag voor het Familieverdrag stemde deze met leedwezen het uitstel toe.

Clemens XIV schepte adem. In den grond van zijn hart juichte hij zijne behendige politiek toe, en hoopte wel nieuwe hulpbronnen te vinden tot eindelooze vertraging. Deze wapenstilstand was het gelukkigste, ja het eenige gelukkige oogenblik van zijne regering. Hij smaakte het genot daarvan met welgevallen. De opgeruimdheid van zijn karakter kwam weder ongedwongen te voorschijn,

1) Brief van den Hertog de Choiseul aan den Kardinaal de Bernis, Compiègne, 20 Aug. 1769.

en zij, die hem toen ter tijd naderden, vonden in hem noch een wreveligen monnik, noch een man van geringe afkomst, wien het fortuin heeft begunstigd, en die door den glans zijner magt was verblind. Zij aanschouwden een goed priester, van onberispelijke zeden, hoogst aangenaam in den omgang. Zijn hooge rang had geenerlei verandering te weeg gebragt in zijne levenswijze. Hij overzag met de onpartijdige bedaardheid van een getuige, de onmetelijke ruimte, die hij had afgelegd. Hij herinnerde zich de nederigheid zijner eerste levensjaren, den moeijelijken aanvang, dien hij had doorgeworsteld. Hij sprak er dikwijls van, misschien te dikwijls, hetgeen aan zijn omgang meer bekoorlijkheid, dan waardigheid verschafte. Uiterlijk voor iedereen welwillend, schonk hij aan niemand zijne gunst. Het Heilige collegie, door den Paus wel ontvangen, had echter volstrekt geen deel aan zijn vertrouwen. Clemens bezat eene stilzwijgendheid, die elken proef kon doorstaan. Het regt, dat men hem in dit opzigt deed, streelde hem buitengemeen. Hij overdreef deze deugd tot het uiterste. Daar hij meende in alles zelf te kunnen voorzien, riep hij niemand om zijnen arbeid te deelen, en verloor zijn tijd met het nagaan van bijzonderheden, die voor een Vorst te kleingeestig zijn. Doch de mensch kan niet alleen zijn, en alzoo schonk hij aan ondergeschikten het vertrouwen, dat hij weigerde aan personen van aanzien. De indrukken van het klooster hadden groot vermogen op hem. Hij zocht die terug bij Broeder Francesco. Aan den oever van het Meer Albano, in de schaduwrijke dreven van Castel-Gandolfo, bragt het Opperhoofd der Kerk gansche uren door met den ouden getuige zijner jeugd. Francesco was tegelijk zijn vriend, zijn majordomus en zijn kok. Clemens gebruikte niets, dan de grove spijzen, door zijne handen gereed gemaakt. Francesco bezat geen letter- of menschenkennis; desniet-

tegenstaande wist hij, in overeenstemming met een ander geestelijke, pater Buontempi, grooten invloed op zijn meester uit te oefenen. Hij omringde hem met onbekende personen, die aan het vertrouwen, dat hij genoot, geheel waren toegedaan. Ganganelli hield zich gaarne onder hen op. Weinig gewoon in de wereld te leven, en met een plebejischen afkeer voor de grooten doortrokken, wantrouwde hij dezen en vermeed hen zorgvuldig. Hij was niet gelukkig, dan omgeven door hen, die hij vroeger als zijne gelijken had gekend. Men begrijpt dat de Jezuiten dit geheime kanaal niet moesten verwaarloozen. Het heilige Collegie en de hooge Adel ondersteunden hen in hunne pogingen. De Kardinalen en de Vorsten waren verstoken van ieder regtstreeksch middel om met den Paus te spreken. Om tot hem te geraken, stelden zij hunne hoop op de bekwaamheid der Jezuiten, want deze hadden altijd de aanzienlijke klassen aan hunne bijzondere belangen weten te verbinden. In de paleizen te Rome waren de Jezuiten de rentmeesters der mannen, de onderwijzers hunner kinderen, de biechtvaders hunner vrouwen. Aan alle tafels, in alle gezellige kringen was er een Jezuit, die het hoogste gebied voerde. Hun zegepraal verzekerde ook die van den adel. De Paus nogtans beantwoordde weinig aan hunne voorkomendheid. Hij ontving hen niet in het openbaar; en in een geheim gesprek antwoordde hij met ontwijkende woorden. Hij liet hen onophoudelijk van vertrouwen tot vrees, en van moedeloosheid tot goede verwachting overgaan. Ganganelli beproefde hetzelfde spel met de kroonen. Deze bedriegelijke zekerheid schonk hem eenige oogenblikken van geluk, en verfraaide nog in zijne oogen de schoone natuur van Albano, wier bekoorlijkheden zijne gevoelige ziel zoo wel op prijs wist te stellen. Maar die misleiding duurde niet langer dan de schoone herfstdagen. Naauwelijks te Rome teruggekeerd, begreep Ganganelli,

dat hij zich te vergeefs had gevleid het overschot zijner dagen door te brengen aan de boorden van een betooverd meer, in de ledigheid van een onnoozel evenwigt, de weegschaal houdende tusschen de Jezuiten en de Koningen, en hen beurt om beurt in slaap wiegende door onophoudelijk hernieuwde, maar nooit vervulde beloften.

De Koning van Spanje, niet gezind om langer te toeven, verdubbelde zijne dringende aansporingen, en ging zelfs in drift tot dreigingen over. De Jezuiten, van hunne zijde, namen hun toevlugt tot dergelijk soort van middelen. Door verleiding hadden zij niet kunnen slagen, zij joegen dus schrik aan. Er werd niet al hun doorzigt vereischt om Ganganelli te leeren kennen; een enkele dag was hun genoegzaam geweest om hem te doorgronden. De dag zijner troonsbestijging moest die van hun ondergang zijn; dit hadden zij verwacht, en zich daartoe met gelatenheid voorbereid. Ganganelli wankelde; van toen af verachtte de societeit een vijand, die haar in het leven liet. De Jezuiten spaarden niets om het gemoed van Clemens XIV trapsgewijze met angst te vervullen. Nu eens toonde men hem het gevaar van het heilige Collegie en den Adel op te hitsen; dan weder deed men hem de noodzakelijkheid gevoelen van de Hoven van Oostenrijk en Sardinië te ontzien, die de Jezuitische vaders met hunne bescherming vereerden; maar dewijl de bedreigingen van Spanje, door Frankrijk ondersteund, op die bedenkingen van minder belang de overhand hadden, moest men persoonlijke gronden in het midden brengen. Men moest Ganganelli vrees inboezemen, niet voor zijne staatkundige belangen, maar voor zijn leven. Belaagd door eene trouwelooze bende, die hem omgaf, kon hij die indrukken niet wederstaan. Zijne opgeruimdheid begaf hem weldra, zijne gezondheid begon te wankelen, de sporen eener hevige ongerustheid kenmerkten zich op zijn gelaat. Hij

zocht de eenzaamheid met nieuw verlangen, en waakte meer dan ooit, dat de spijzen van zijne tafel alle waren toebereid door den ouden monnik, den speelmakker zijner kindschheid.

Ondertusschen vermenigvuldigden de dringende aanmaningen van Karel III. Choiseul ondersteunde die met kracht uit gedienstigheid voor Spanje. Tusschen twee gevaarlijke klippen geplaatst, trachtte Clemens de gramschap der Vorsten te bezadigen. Hij vestigde al zijne hoop op den Kardinaal de Bernis, die te Rome veel aanzien had verworven door de edele voorkomendheid zijner manieren en den bijna koninklijken glans zijner vertegenwoordiging. Van den beginne af aan betuigde de Paus hem vele blijken van onderscheiding, die naderhand tot vertrouwen overging. Bernis beantwoordde dit met eene levendige deelneming. Ganganelli had er zich op gespitst om de wenschen van den Franschen Kardinaal te voorkomen. Hij had hem, zonder aarzeling, eene menigte kleine gunsten toegestaan, zoo als vrijstellingen, opheffingen van geestelijke beneficien, vermindering van regten aan het Hof van Rome, en meer andere. Deze toegevendheid eischte eenige vergelding. Het oogenblik was voor Bernis gekomen om zijne dankbaarheid te betoonen. De Paus sloeg allerlei toonen aan om zich met de Bourbons te bevredigen, zonder deel te nemen aan de wraak, die zij jegens de Jezuiten wilden uitoefenen. Nu eens deed hij de waardigheid gelden van den Oppergebieder der Christenheid, die nooit kan of moet zwichten voor geweld; dan weder deed hij hem de noodzakelijkheid opmerken van diepe en naauwgezette overwegingen, eer men tot een maatregel kwam van zoo veel gewigt. Hij sloot zich op met Marefoschi en andere der meest ervarene beoefenaars van het kanoniek regt. Hij sloeg de boeken na en de memorien, die tot de societeit betrekking hadden.

Hij liet zelfs, om tijd te winnen, uit Spanje de brieven komen, die Philips II met Sixtus V had gewisseld. Vervolgens, na alle middelen van dien aard te hebben uitgeput, verloor hij zich in een doolhof van ijdele beweegredenen. Hij veinsde beducht te zijn voor het misnoegen van Maria Theresia en andere Katholieke Vorsten. Hij bragt zelfs regeringen te berde, die van de Roomsche Kerk waren afgescheiden, namelijk Pruissen en Rusland. Eindelijk, hij beloofde de Jezuiten te zullen verjagen, wanneer hij daartoe de toestemming van alle de Hoven zonder onderscheid zou hebben verworven. Deze handelwijze, van eindeloos langen duur, en van ongehoorde moeijelijkheden, lachte zijne zwakheid toe, omdat hij zich midden door die langdurigheden en moeijelijkheden hoopte te redden. Zijne verlegenheid bragt hem nog op andere redmiddelen, die even onaannemelijk waren. Hij beloofde geen opvolger aan Ricci te zullen geven, geen nieuwelingen meer te zullen toelaten. Hij sprak zelfs van een Concilie bijeen te roepen, om daaraan de zorg op te dragen van deze gewigtige zaak te beoordeelen. Alle deze voorstellen eindigden met het woord *hervorming*. Zoodanig waren de angstige bezorgdheden van Clemens in zijne gesprekken met Bernis. De Kardinaal zocht zijn moed weder op te wakkeren, en deed hem eenige vriendschappelijke verwijten. „Helaas!" riep de Paus toen in zijne verslagenheid uit, „ik ben voor den troon niet geboren, dit bespeur ik dagelijks meer en meer. Vergeef een armen monnik de gebreken, die hij in de eenzaamheid heeft opgedaan." Hij voegde er zelfs met naïveteit bij: „Ik geloof dat het voor een geestelijke onmogelijk is zich geheelenal van de munnikskap te ontdoen 1)." Bernis had de kracht niet van iets te antwoorden. Midden door den sluijer dezer woor-

1) Officiële berigten van Bernis, van 9 September, 20 November 1769, en van 31 Januarij, 29 April en 26 Junij 1771.

den begreep hij, dat het hart van Ganganelli getroffen was door eene levendige en inwendige onrust. Terwijl de Paus zich uitputtede in politieke redeneringen, verstijfde hij van vrees op het denkbeeld van vergif. Bernis, door medelijden bewogen, en vooral gestreeld door een Souverein weenende in zijne armen, en een Paus bijna aan zijne voeten te zien, — Bernis voegde toen zijne eigene zwakheid bij die van Clemens. Hij beklaagde hem, in plaats van hem gerust te stellen. Hij volgde zijne inzigten en regtvaardigde die bij het Fransche ministerie. Verrukt van als beschermer van den Heiligen vader te mogen optreden, verzocht hij Choiseul hem aan zijne zorgen over te laten. Hij beloofde in zijne gesprekken met Clemens XIV al die innemendheid en overreding te zullen aanwenden, die hij als onwederstaanbaar beschouwde. Dit was, volgens hem, het eenige middel om van den Paus iets te erlangen. Als men hem hard behandelde, zou men er slechts toe komen om hem in minachting te brengen, om zijne gezondheid, misschien zijn leven, gevaar te doen loopen. Als men hem overliet aan de vleijende aanzoeken van den Kardinaal de Bernis, was men zeker hem vroeg of laat te zien zwichten. Het is op deze wijze, dat de goede Kardinaal de besluiteloosheid van den Paus begunstigde, in de meening dat hij hem beheerschte. Het is waar, dat hij op het zelfde oogenblik aan zijn Hof den raad gaf af te zien van den eisch tot opheffing der orde, en daarentegen de terugkeering van Avignon aan de kroon te vorderen. Dit redmiddel was misschien door Clemens XIV zelven aan de hand gedaan. De verbindtenissen van het Hof van Versailles met dat van Aranjuez verzetteden zich tegen de uitvoering van dit plan. Choiseul lachte om de kleinmoedigheid van den Paus, behandelde zijne bezwaren als monnikengrillen, zijne angsten als lafhartigheden, en wilde niet gelooven, dat de Jezui-

ten er toe in staat zouden zijn een moord te plegen. Hij gaf daarop ten antwoord, dat niemand zeker zou zijn van op zijn bed te zullen sterven, wanneer alle intriganten moordenaars werden. Karel III stelde, met meer ernst en meer hevigheid, dezelfde ongeloovigheid tegenover de bedenkingen van den Heiligen vader, maar hij vergenoegde zich niet met koele spotternijen. Aangevuurd door den minister Roda, door Monino, door den Hertog van Alva, bood hij Clemens XIV aan, ten einde hem ieder voorwendsel te ontnemen, zes duizend man te Civita-Vecchia te doen ontschepen, om hem tegen zijne vijanden te beschermen. Voorts de goede trouw van de Bernis bij deze onderhandeling in twijfel trekkende, klaagde hij hem aan bij het Hof van Frankrijk, en verlangde dat hij werd teruggeroepen.

Bernis gevoelde den schok, die hem bijna had doen vallen. Om het gevaar af te weren veranderde hij van gedrag met den Paus. In plaats van de toegevendheid, die hij hem tot dusverre had betoond, begon hij te eischen. Bij gebrek aan iets beters, haalde hij hem over, om Karel III met een brief tevreden te stellen. De vrienden van Bernis hadden hem dezen stap aangeraden, als het eenige middel om de gunst van dien monarch te herwinnen. Ganganelli wist den strik niet te vermijden; hij gevoelde alleen de vreugde van aan een dadelijk kwaad te ontkomen, en zag niet, dat hij door eene schriftelijke verbindtenis zijne toekomst door een onoverkomelijke hinderpaal belemmerde. Gedrongen om den Koning van Spanje te bevredigen, gaf hij aan zijne beloften een stellig en onherroepelijk karakter. In dezen brief weigerde hij de hulp door zijne Katholieke Majesteit aangeboden. Hij vorderde tijd om de opheffing der Jezuiten tot stand te brengen, maar tevens erkende hij die als volstrekt noodzakelijk en stemde, volgens zijne eigene uitdrukkingen, toe, *dat de*

leden dezer societeit hun ondergang verdiend hadden door hun onrustigen geest en vermetele kunstgrepen (1770). Dit is die brief, dien alle historieschrijvers verward hebben met de veel minder bepaalde belofte, die Ganganelli vóór zijne verheffing zou hebben onderteekend. Geleid door onvolkomene berigten, hebben zij dit latere geschrift tot eene vroegere dagteekening overgebragt. Hier zijn de feiten hersteld naar staatspapieren van onbetwistbare echtheid 1).

---

1) Zie hier hetgeen de Kardinaal de Bernis zelf zegt in zijne depeche van 29 April 1770. Dit stuk is van het hoogste gewigt, en de echtheid kan niet wederlegd worden.

»De vraag is niet om te weten, of de Paus niet gaarne de opheffing der Jezuiten zou willen vermijden, maar of Zijne Heiligheid, *na de formele beloften, die hij bij geschrifte aan den Koning van Spanje heeft gedaan*, zich van de verpligting kan ontslaan, om die *ten uitvoer te brengen. Die brief, dien ik hem heb doen schrijven* aan den Katholieken Koning, bindt hem op eene zoo sterke wijze, dat, ten ware het Hof van Spanje van gevoelen veranderde, de Paus genoodzaakt is in weerwil van zich zelven zijn werk te voltooijen. Het is slechts op den tijd, dat hij iets zou kunnen winnen; maar de vertragingen zelve zijn beperkt. De Heilige Vader is te verlicht, om niet te gevoelen, dat, indien de Koning van Spanje den brief, dien *Hij* heeft geschreven liet drukken, hij onteerd zoude zijn, wanneer hij weigerde zijn woord te houden en eene societeit op te heffen, van wier uitroeijing hij beloofd heeft het plan te zullen mededeelen, en wier leden hij beschouwt als gevaarlijk, onrustig en oproerig."

Voorzeker, niets kan duidelijker zijn. Wanneer de Jezuiten het bestaan van een brief bevestigen, hebben zij geen ongelijk, maar zij vergissen zich omtrent het tijdstip. — De Kardinaal-ambassadeur is nog veel naauwkeuriger, of ten minste veel vruchtbaarder in het bijbrengen van bewijzen in eene depeche van 21 Augustus van hetzelfde jaar. »Men meent gewoonlijk, dat de Paus zeer slim en zeer schrander is. Dit gevoelen komt mij volstrekt niet gegrond voor. Indien hij zoo slim en zoo schrander was geweest, zou hij zich niet bij geschrifte verbonden hebben de Jezuiten uit te roeijen. Hij zou vermeden hebben die geestelijken, in zijnen brief aan den Koning van Spanje, af te schilderen als eerzuchtig, oproerig en gevaarlijk. Volgens deze oordeelvelling kan men hem aantoonen, dat hij in gemoede verpligt is deze orde op te heffen. Bij het aangaan van eene schriftelijke verbindtenis (indien de Paus slim en schrander was ge-

Met zulk een geschrift in bezit had Karel III van toen af de gansche onderhandeling in zijne magt. Hij vreesde niets meer, Ganganelli had zich tot zijn vazal gemaakt. Geen gedrag was ooit zoo onhandig. Of hij had zich nooit door zulke bepaalde uitdrukkingen moeten boeijen, of hij had terstond tot de vernietiging der orde moeten overgaan. Maar Clemens XIV bezat die sterkte van geest niet, die belangrijke maatregelen weet te redden door een schielijk besluit. Hij had den bitteren beker voor eenigen tijd van zich verwijderd; deze schorsing van den krijg was hem voldoende. Voordat hij tot een openbaren oorlog kwam, wilde hij, naar zijn zeggen, zich gewennen aan het geluid van het kanon. Om een eerste onderpand aan de hoven te geven, nam hij dan ook een besluit, dat zonder voorbeeld is in de jaarboeken van het Pausdom. De lezing van de bulle *in coena Domini* had op witten Donderdag geen plaats; Clemens XIV beval die achterwege te laten, niet zonder vrees voor de gevolgen. En inderdaad, zulk een gewigtig besluit, ofschoon door de omstandigheden bevolen en door de hoven verlangd, wekte veel verwondering te Rome. De partij der *zelanti* beklaagde

---

weest), zou hij die opheffing afhankelijk hebben gemaakt van de teruggave van Benevento en Avignon, en het zou hem aan geene schijnbaar geldende redenen hebben ontbroken, om deze voorwaarde te stellen. Wat was dan de bedoeling van den Paus met eene schriftelijke verbindtenis? Deze, dat hij het ongeduld der Hoven wilde bezadigen, zich zelven gerustheid verschaffen, tijd winnen door zijne briefwisseling met den biechtvader van Zijne Katholieke Majesteit, en eindelijk de Jezuiten op te heffen, wanneer de Souvereinen uit het huis van Frankrijk in dezen eisch bleven volharden. Deze opheffing hangt dus in wezenlijkheid af van den wil der drie monarchen, en het oogenblik zal versneld of vertraagd worden door de levendigheid of gerektheid der aanzoeken. Indien de Paus de Hoven slechts had willen om den tuin leiden, zou hij niets bij geschrifte hebben beloofd." Schijnt het niet, of Bernis, door deze herhaling van hetzelfde bewijs, eene ernstige tegenwerping heeft willen oplossen, die hij voorzien had?

zich daarover, doch na acht dagen hield het gemompel op. Clemens XIV zeer in onrust tot het beslissend oogenblik toe, ondervond eene aangename verrassing, dat geenerlei droevig blijk van ontevredenheid op deze krachtdadige handeling was gevolgd.

Een andere gunstige uitslag van meer belang stelde den Paus gerust en beurde zijn verslagen geest op. Terstond na zijne aanvaarding van het bewind, had hij eene geheime briefwisseling aangeknoopt met Portugal. Het was een zijner meest geliefkoosde wenschen de oude betrekkingen tusschen dit Rijk en den Heiligen stoel te herstellen. Pombal had te vergeefs getracht de breuk te doen voortduren; zulk een toestand was op het laatst onmogelijk geworden. De hooge adel van Portugal was, gelijk men weet, de minst toegankelijke en meest op zich zelven staande van geheel Europa. De aanzienlijke Portugezen huwden alleen onder elkander en maakten slechts ééne familie uit. De Paus zond echter geen vrijstellingen meer, en al degenen, die niet van Rome uitvloeiden, golden voor zoo vele heiligschennissen. De aartsbisschop van Evora trachtte, om Pombal te behagen, die dispensatien te geven, maar de geschenken van den hoofschen prelaat werden met versmading afgewezen. De klagten, die eerst heimelijk en schroomvallig geschiedden, barsten weldra algemeen en in het openbaar los 1), De Koning van Portugal zelf was er door bewogen, hij had gewetensbezwaren, vattede twijfel op en behandelde zijn minister met koelheid. Eens beantwoordde deze Vorst zijne aangevoerde bedenkingen tegen den Heiligen stoel alleen door hem in het aangezigt van geheel zijn hof den rug toe te keeren. Pom-

1) Depeches van de H. H. de Merle, de St. Priest en de Clermont d'Amboise, gezanten van Frankrijk te Lissabon, gedurende het ministerie van den Markies de Pombal.

bal verschrikte en begreep, dat hij te ver was gegaan; hij verdubbelde zijn ijver voor de inquisitie. Tot dusverre had zij slechts den titel van Excellentie gevoerd, een edict gaf haar dien van Majesteit. Het volk van Lissabon haakte naar een wettig auto-da-fé; dat van Malagrida, hetgeen bovendien reeds oud was, had de vroome gemoederen niet gesticht: een nieuw auto-da-fé, door Pombal goedgunstig toegestaan, werd met luister gevierd. De Portugezen van alle klassen verlangden eene volkomene verzoening met den Paus, en de onmiddellijke toelating van een nuntius te Lissabon. Het was slechts één kreet, tegelijkertijd door het volk, de burgerij en de fidalgo's aangeheven. Hoe onbuigzaam Pombal ook was, hij gaf toe. De vredelievende verdraagzaamheid van Clemens XIV vergunde hem bij Joseph I niet langer zijne toevlugt te nemen tot beschuldiging. Ganganelli smeekte, maar dreigde niet. De Koning sprak voor de eerste maal met gezag. Pombal gehoorzaamde; hij stond den vrede toe aan den Paus, maar op twee voorwaarden: den kardinaalshoed voor een zijner broeders, en de formele belofte van de societeit der Jezuiten op te heffen. De beide voorwaarden werden aangenomen, de tweede alleen bleef geheim.

Rome juichte met verrukking de talenten toe van Clemens XIV. De tijding van het gunstig onthaal, dat den nuntius Conti bij den Koning van Portugal was te beurt gevallen, de verschijning van dien prelaat op den Taag in eene koninklijke galei met zeventig rijk uitgedoschte roeijers voorzien, de toejuichingen van het volk, dat op den oever was verspreid, al deze bijzonderheden, door de nieuwspapieren vergroot, streelden de Romeinsche ijdelheid. Clemens XIV was niet meer de vazal der gekroonde hoofden, hij was een schrander Kerkvoogd, die in stilte zijne plannen tot rijpheid liet komen. Hij zelf scheen door den goeden uitslag beneveld. Hij liet eene medaille slaan, gaf

bevel tot vreugdebedrijven, en verkondigde den terugkeer van het verloren schaap in den schoot der Kerk. Bij de uitbundigheid zijner geestdrift en dankbaarheid voor Pombal roemde hij de deugden van dien minister en zelfs *zijne gehechtheid aan den Heiligen stoel.* De bedwelming duurde niet lang. Deze openlijke betuigingen, toegestaan aan het verontrust geweten van den Vorst en de vroomheid der volken, hadden de ontwerpen van Pombal geenszins veranderd. De nuntius leefde te Lissabon, omringd van uiterlijke eerbewijzingen, maar hij eischte te vergeefs de herstelling van het geregtshof der nuntiatuur. De ongunstige gezindheid werd zelfs zoover gedreven, dat de nuntius meer dan eens verlangde terug geroepen te worden. Bij bepaalde weigeringen voegde Pombal eene menigte van kleine vernederingen.

Tannucci, voornaamste minister van Ferdinand IV, koning van Napels, besloot Pombal nog te overtreffen in kwade bejegening. Hij was Ganganelli persoonlijk vijandig en had hem volstrekt geen dank geweten, voor het weglaten der bulle *in coena Domini.* Dagelijks gaf hij zijn haat te kennen door beleediging, die zich niet bepaalde bij godgeleerde twisten. Op een zekeren dag gaf hij onverwachts bevel om de marmeren gedenkstukken der kunst weg te nemen, die sedert meer dan een eeuw het paleis Farnese versierden. De groothertog van Toskane volgde dit voorbeeld na. Hij liet de villa de Medicis van hare kunstschatten berooven. Beiden handelden volgens hun regt, maar de verontwaardiging der Romeinen was daarom niet minder diep, toen zij den Hercules en den stier van Farnese naar Napels zagen vertrekken, en de groep van Niobe den weg nemen van Florence. De beleedigingen van deze soort zijn de gevoeligste, omdat zij meer regtstreeks het teedere deel treffen der nationale eigenliefde. Voor Frankrijk zijn de kunsten het geheele leven niet, en toch,

toen het tegelijk zijne wingewesten en de meesterstukken der kunst verloor, is het moeijelijk te bepalen, welk van deze beide verliezen het hart van een edeler drift deed kloppen. De verbittering der Romeinen kende geen grenzen. Het langdurig in beslag houden van Benevento en Avignon vermeerderde de hevigheid hunner gramschap. Clemens XIV geraakte bij zijne onderdanen in minachting. Het volk was verontwaardigd een Paus te zien geknield voor de voeten der Vorsten, en geknield zonder hoop op herstel. Het vroeg, wanneer toch Avignon en Benevento, die veroveringen zoo dierbaar aan den trots der Romeinen, eindelijk de prijs zouden zijn voor de vernedering van Ganganelli. Zijne vrijwillige armoede, die hem vroeger zoo zeer de volksgunst had verworven onder de Transteverijnen, werd een voorwerp van spotternijen; zij werd hem toegerekend als eene schandelijke gierigheid. Hij had geen gunstelingen of neven, hij verrijkte zijne familie niet; men weet hem hiervoor geen dank. Ten gevolge van een slecht bestuur, heerschte er gebrek te Rome. De Kardinalen, van hunnen kant, konden niet dulden dat de Paus zich onttrok aan hunne raadgevingen. Mannen van aanzien, vrouwen van rang, hadden noch invloed, noch vertrouwen. Allen droegen hunne wraak aan de Jezuiten op. Deze hadden weder moed geschept. Zij waren terug gekomen van hunne eerste verbijstering, zij hieven het hoofd omhoog. Om Ganganelli in slaap te wiegen, of om hem in een ongunstig daglicht te stellen, verspreidden zij de meest gewaagde geruchten. Als men hen wilde gelooven, zou de Koning van Spanje, beter ingelicht, er niet meer aan denken om hen te vervolgen. Frankrijk ondersteunde hen. Eene der dochters van Lodewijk XV, Madame Louise, had den sluijer aangenomen en bepleitte hunne zaak bij dien monarch; ook Bernis had hun zijne voorspraak beloofd. Zij deden hun best om aller oogen

te verblinden door het uitkramen hunner gewaande overwinning. Metterdaad zag de Paus zich bedreigd door de drie Hoven van het Bourbonsche huis, door Portugal, dat bevredigd was onder beding van de verbanning der Jezuiten, door den Groothertog Leopold en Keizer Joseph, die reeds de hervorming beproefden, door hen naderhand zoo hardnekkig voortgezet. Rome had geen beschermer meer in de Katholieke wereld. Karel Emanuel bleef het getrouw, maar tegenover de vijandelijkheid der twee eerste Katholieke hoven was de ondersteuning van den Koning van Sardinië geenszins voldoende om de hinderpalen voor de voeten van den Heiligen vader uit den weg te ruimen.

Clemens XIV verdiende inderdaad belangstelling, en, als men het zeggen mag, medelijden. God had zijne ziel niet geschapen, om zulke hevige stormen weêrstand te bieden. Zacht en menschlievend van aard, was hij beminnelijk in den vertrouwden omgang, niet, gelijk Benedictus XIV, door eene oorspronkelijke wending van denkbeelden of zeer fijne opmerkingen, maar door eene geestige welwillendheid, een gelijk humeur, zonder lafheid of eentoonigheid. Hij ging nooit de palen der welvoegelijkheid te buiten, die hij aan zijne priesterlijke betrekking en aan zijnen rang als opperhoofd der Kerk verschuldigd was, maar hij had geen afkeer van eene onschuldige spotternij. Het is echter ten onregte, dat men hem een naam als schrijver heeft willen geven. Nooit heeft men de originele handschriften kunnen aantoonen der brieven, die op zijnen naam door den Markies Caraccioli zijn uitgegeven. Bovendien, echt of valsch, die brieven zijn zeer middelmatig, en de partijgeest alleen kan verklaren, waarom een verzinsel van lateren tijd zoo gezocht is geweest, dat wel vernuftig, maar toch geheel en al romanesk is, en waarbij eene achtereenvolgende briefwisseling wordt tot

stand gebragt tusschen Clemens XIV en Arlequin 1).

Ganganelli stond de afwijking van gevoelen toe zoo dikwijls de uitdrukkingen in bescheidene woorden waren vervat. Even als zijne voorgangers had hij de banbliksems der Pauselijke bullen gezwaaid tegen de wijsgeerige geschriften, maar hij ontzag de philosophen zonder hen te vleijen, en ofschoon hij Voltaire nooit had toegestaan met hem te corresponderen, gelijk vroeger met Benedictus XIV, ontving hij toch met welgevallen eenige zijdelingsche groeten. Hij lachte om zijne geestigheden en liet den patriarch van Ferney zeggen, door middel van zijn ouden vriend den Kardinaal de Bernis, dat hij hem zou durven beminnen, indien hij eindigde met een goed kapucijn te worden. Op een anderen tijd had Voltaire aan een reiziger den last gegeven hem de ooren van den Groot-Inquisiteur mede te brengen. Clemens wist het, en liet den vrolijken patriarch antwoorden, dat de Groot-Inquisiteur, sedert eenigen tijd, geen oogen noch ooren meer had. Bij een monnik, die geen andere dan scholastieke kennis had aangekweekt, en dien het aan wereldkennis moest ontbreken, was deze toon aangenaam en behagelijk. Ieder Italiaan bemint de kunsten. Clemens XIV was geen kenner, maar hij wist, dat de kunsten tot luister strekken voor de Pauselijke regering. Hij beval opgravingen te doen in de stad, op het land, en zelfs in de bedding van den Tiber. Hij schafte zich mees-

1) De Hr. Sprenger van Eijk verdedigt de echtheid der brieven van Clemens XIV, en noemt de aanmerking van St. Priest onbeschaamd. Deze uitdrukking is te gestreng, ook dan, wanneer men het oordeel van St. Priest als oppervlakkig beschouwt. Het waarschijnlijkste, gelijk ook Spr. v. E. zelf erkent, is dat Caraccioli, bij het verzamelen, niet naauwkeurig genoeg is te werk gegaan, maar wel eens, zonder behoorlijk onderzoek en nadenken, wat hem gegeven werd, geplaatst heeft. Zie: *Ganganelli (Paus Clemens XIV) in zijn leven en karakter geschetst door J. P. Sprenger van Eijk. Arnhem, bij Is. An. Nijhoff* 1848. Voorrede bl. VI en IX. *Aanm. van den Vert.*

terstukken aan, bragt verspreide verzamelingen bijeen, en stichtte het Museum, dat naderhand het Pio-Clementinische genoemd is. Evenwel is de eer dier verbindtenis van twee Pauselijke namen met regt gebleven aan den opvolger van Ganganelli. Wij zullen Pius VI zien voltooijen, wat Clemens XIV had aangevangen. Wij zullen niet terugkomen op de eenvoudigheid van zijn huisselijk leven, hetgeen gedeeltelijk dat van een kluizenaar, gedeeltelijk dat van een man des volks was. Hij beminde de Grooten niet en beoordeelde hen met de uiterste gestrengheid. Verre van hen in zijn vertrouwen toe te laten, bestrafte hij zonder mededoogen hun wangedrag. De adel haatte hem. De vreemdelingen, daarentegen, hadden hooge achting voor hem en betuigden hem een opregten eerbied. Ten hunnen opzigte oefende hij op eene zeer waardige wijze de gastvrijheid uit, die ook nu nog Rome maakt tot de plaats der bijeenkomst van de geheele wereld. Door een dier toevalligheden, waarvan die stad alleen het voorbeeld oplevert, ontmoette Prins Karel-Eduard aldaar den Hertog van Glocester, broeder van George III, Hunne rijtuigen kruisten elkander op het plein Navonne. Als mededingers, maar bovenal edellieden zijnde, groetten zij elkander met koele hoffelijkheid. Ganganelli was, even als alle Pausen, de bestaande regeringen toegedaan, en bekreunde zich weinig aan legitimiteit. Hij stond nooit toe, dat men den pretendent als koning behandelde. Door zich anders te gedragen zou hij Engeland te veel beleedigd hebben. Clemens XIV ontzag het; hij liet zelfs zijne neiging voor dien Staat blijken met eene vrijmoedigheid, die bij Spanje veel achterdocht verwekte. Karel III werd de geheime zending gewaar van den prelaat Caprara aan het hof van Londen en beklaagde er zich bitter over. De Koning van Spanje beschuldigde den Paus van kuiperijen met het Britsche kabinet. Ganganelli verontschuldigde zich

en voerde tot grond aan, dat hij moest waken voor de belangen zijner zonen in Ierland. En inderdaad, het schijnt dat het Engelsche gouvernement beloofd heeft eenige vergunningen te zullen toestaan aan de Katholieken van dat land, indien de geestelijkheid de verklaring der Gallicaansche kerk wilde onderteekenen. Clemens XIV bestuurde deze zaak in het geheim met Hervey en andere Iersche bisschoppen, maar zulk eene onderhandeling moest noodzakelijk mislukken. In weerwil van dezen tegenspoed behandelde Clemens de Engelschen altijd met welwillendheid en bleef aan hen gehecht. Deze hernieuwden ter gunste van hem de eer, die zij vroeger aan Benedictus XIV hadden toegekend; men zag zijne portretten en borstbeelden in de kasteelen van verscheidene Lords bekend door hun politieken invloed. Die overeenkomst kon de Jezuiten niet ontgaan. Zij besloten er gebruik van te maken; zij vleiden de Engelschen, zij schraagden zich met hunne bescherming bij den Paus, en beroemden zich op de zending van een Britsch eskader naar Civita-Vecchia, in geval Spanje de vernietiging der orde op de punt der bajonnetten mogt eischen 1).

Midden onder deze zonderlinge botsing van verschillende en tegenstrijdige belangen, werd de hoop der societeit verlevendigd door eene meer beslissende gebeurtenis. De Hertog de Choiseul kwam te vallen (25 December 1770). Op het eerste oogenblik ging de opgewondenheid der societeit alle maat te buiten. Zij droomde, niet van hare herstelling, maar van haar zegepraal, en bereidde zich voor op wraak. Wel onderrigt van de haat des Her-

1) Deze geheime en merkwaardige bijzonderheden van de betrekkingen des Pausen met de Ieren en de ondersteuning, door Engeland aan de Jezuiten verleend, worden gevonden in de depeches van Monino, gezant van Spanje te Rome, door hem gerigt aan den Markies Grimaldi. Deze stukken zijn hoogst belangrijk, maar ongelukkig weinig in getal.

togen van Aiguillon jegens zijnen voorganger, besloot zij zich van hem meester te maken. Er werd dadelijk eene memorie aangeboden aan Lodewijk XV. De Jezuiten drukten zich daarbij uit in zeer eerbiedige bewoordingen jegens den Vorst. *Zij wierpen zich in den geest aan zijne voeten*, maar spaarden daarbij noch den laatsten minister, noch den Paus zelven. Zij schilderden zijne Heiligheid af als *omringd door een kabaal*, *die hem door allerlei begoochelingen onder het juk bragt*. Zij roemden de diensten door hen bewezen, getuigden tegen de onbillijkheid der vervolging, die zij moesten verduren, en vroegen dat een zekere abt Béliardy en andere ondergeschikte handlangers van den Hertog van Choiseul in staat van beschuldiging zouden gesteld worden. Zij zochten aldus tot den Oud-Minister zelven op te klimmen in de hoop van hem een crimineel proces te zullen aandoen 1). D'Aiguillon zou er zich gaarne toe hebben verleend, maar de noodzakelijkheid om den Koning van Spanje te ontzien, deed hem iedere dergelijke poging van de hand wijzen. Reeds op de tijding der verandering van ministerie had Karel III, diep getroffen door de ongenade van een vriend, zijn wantrouwen niet verborgen omtrent de oogmerken van zijn opvolger. Het was er dus verre van af, dat d'Aiguillon zou trachten dien monarch nog meer op te hitsen; integendeel het was noodig hem gerust te stellen. Een rondborstig en duidelijk gedrag in de zaak, die de Katholieke koning met zoo veel ijver vervolgde, was alleen in staat zulk een onafhankelijk Vorst te bezadigen. D'Aiguillon zwichtte voor deze noodzakelijkheid, die tegelijk zijne neiging en zijne plannen tegenwerkte. Hij was aan de Jezuiten gehecht; hunne kuiperijen hadden hem aan het ministerie gebragt. Door de societeit te bescher-

1) Die memorie bestaat nog.

men, door haar de verloren magt weder te geven, zou Mad. Du Barrij, die hem begunstigde, zich ijverige verdedigers zien toegevoegd. Welke eervolle betuigingen! welke lofredenen! Het Jezuitisme zou, even als de Encyclopedie, zijn Pompadour hebben. Het stond nog beter; door toedoen van eenige gedienstige en gewijde pennen zou de gunstelinge eene Maintenon worden. Dit plan streelde tevens de eerzucht van den minister en de eigenliefde van Mad. Du Barrij. Desniettegenstaande hadden de eischen van den Koning van Spanje op deze bedenkingen de overhand. Ieder opvolger van Choiseul kwam hem verdacht voor. Men moest zijn wantrouwen ontwapenen, hem winnen, hem borgtogt geven. Dien ten gevolge aanvaardde de nieuwe minister zijn ambt met eene dier laagheden, waardoor hij zijn bestuur naderhand zoo berucht heeft gemaakt. Bernis, die naar den zin van Koning Karel te laauw was, mishaagde hem sedert langen tijd. D'Aiguillon stelde de depeches van den Kardinaal ter hand aan den gezant van Spanje, den Graaf van Fuentes 1). Die officiële stukken droegen blijken van de flaauwheid, waarmede de Kardinaal de Jezuiten vervolgde. D'Aiguillon beloofde door gestrenge bevelen hieraan perk te zullen stellen; maar tegelijkertijd verlangde hij een diep geheim ten aanzien van Bernis. Zoodanig is de gang van zwakke, en bij gevolg trouwelooze regeringen.

Al de twijfelingen van Karel III waren verjaagd. Van dit oogenblik af vergat hij Choiseul, en, om d'Aiguillon zijne dankbaarheid te betuigen, handelde hij regtstreeks met hem over de zaak der Jezuiten. De gezant van Frankrijk te Madrid, en die van Spanje te Versailles dreven

1) Brief van Grimaldi aan den Graaf van Fuentes, ambassadeur van Spanje in Frankrijk, 18 Mei 1772 (Gelegaliseerd afschrift, door de onderteekening van Fuentes gewaarborgd). — Brief van don Joseph Monino aan den Markies van Grimaldi; Rome, 9 Julij 1772.

het vertrouwen zelfs zoo ver, dat zij elkander van weêrszijde hunne depeches toezonden 1).

Op dit tijdstip werd de toestand van Clemens XIV zeer ongelukkig. Alle redenen tot uitstel waren uitgeput. De bedreigingen der Jezuiten bestormden hem met nieuwe kracht, en, om zijne verbeelding des te beter te treffen, namen zij een geheimzinnigen vorm aan. Zijn ophanden zijnde dood werd verkondigd door bedriegers, wier voorspellingen geloof vonden bij het volk. Eene boerin van het dorp Valentano, met name Bernardina Beruzzi, wierp zich op als profetes. Zij verkondigde het ledig worden van den Heiligen stoel door het bijeenbrengen van geheimzinnige hoofdletters P. S. S. V, hetgeen beteekent: Weldra zal de Heilige stoel vakant zijn; *presto sarà sede vacante.* De Paus was te verlicht en te godsdienstig om de mogelijkheid toe te laten van in de toekomst te lezen; maar hij kon gelooven, dat het voor sommige waarzeggers ligt viel eene toekomst te voorspellen, waarvan zij zich meester konden maken. Hij vreesde, dat het staal of het vergif hun te hulp zou komen. In de gezelschapskringen te Rome, en bijna in het openbaar, werd Clemens door de aanhangers der Jezuiten beschuldigd en zijn naam beschimpt. Het denkbeeld van hem af te zetten en door een ander te doen vervangen schrikte hunne vermetelheid niet af. Beleedigende beelden, afschuwelijke tafereelen verkondigden eene spoedige ontknooping, onder dén vorm eener goddelijke wraak. Wel verre van de ondersteuning te weigeren eener schandelijke logen, deinsde pater Ricci niet terug voor eene bijeenkomst met de tooveres van Valentano 2). Wanneer de Paus nog maar alleen met de vrees

1) Deze afschriften geven een groot licht in de onderhandelingen met Clemens XIV, en logenstraffen door eene ophelderende tegenspraak de uitbundige lofspraak, die de Kardinaal de Bernis zich toeeigent.

2) Hij zag haar bij den advokaat Achilli. Een dergelijk feit moet be-

had moeten kampen, wanneer de vorsten hem nog maar de rust hadden hergeven, die de godgeleerden hem ontnamen, maar hun toorn, gedurende twee jaren sluimerende, ontwaakte op eens heviger dan ooit. Karel III verloor eindelijk het geduld. Hij dreigde den Paus hem te zullen onteeren door zijn brief te laten drukken. Clemens van den eenen kant door schrik getroffen, van de andere zijde met schande beladen, durfde de oogen niet opheffen voor de vreemde gezanten; hij vermeed hen te ontmoeten. Onder voorwendsel van noodzakelijke zorg voor zijne gezondheid, weigerde hij hun de gewone audiëntien, en verwijderde zich op Castel-Gandolfe, alleen door zijn getrouwen Francesco verzeld. Bernis zelf vond bij hem geen toegang meer. Een nieuw voorval verdubbelde zijne verlegenheid. Azpurù, de aartsbisschop van Valentia, was gestorven. Karel III besloot te Rome zijne plaats te vervullen door een man van een vast karakter, en benoemde Monino. Die naam alleen was reeds eene vijandelijkheid.

Francesco Antonio Monino, naderhand Graaf van Florida Blanca 1), was reeds een beroemd magistraatspersoon in Spanje. Als fiskaal of procureur-generaal, verdedigde hij altijd met kracht de regten van het Rijk tegen de misbruiken van het priesterschap, en zijn ijver voor die zaak was zoo levendig, dat men dien toeschreef aan persoonlijke vijandschap. Hij deelde met d'Aranda, Roda

---

wezen worden. De onpartijdige lezer zal het niet in twijfel trekken, wanneer hij weet, dat die beschuldigingen stellig worden aangewezen in een zeer uitvoerigen en omstandigen brief door Florida Blanca aan Pius VI gerigt, en dat zij noch wederlegd, noch ontkend zijn in het antwoord van dien Paus (Februarij 1775). Voor het overige wordt in verscheidene blaauwboekjes, die thans in het licht verschijnen, de tooveres van Valentano op nieuw gehuldigd.

1) Hij was in het vervolg eerste Minister, gedurende de gansche regering van Karel III, en gedurende de eerste jaren van Karel IV.

en Campomanes het gevaar van de verbanning der Jezuiten uit Spanje te hebben uitgelokt. Niets moest derhalve voor Clemens XIV verschrikkelijker schijnen, dan de keuze van dezen ambassadeur. Bij zijne komst waren de Jezuiten verslagen. Bernis, van zijnen kant, gevoelde zich ook niet gerust. Onderrigt aangaande de openbare meening omtrent Florida Blanca, wien de Hertog d'Aiguillon hem bevolen had stap voor stap te volgen, zocht de Kardinaal het vertrouwen van zijn ambtgenoot te winnen, en ontwikkelde, bij hunne eerste zamenkomst, die innemende manieren, waaraan hij altijd een onwederstaanbaren invloed toeschreef. Hij beklaagde zich op eene zachte wijze over de vooringenomenheden van het Hof van Madrid, en, daar hij nooit vergat zich zelven te prijzen, verwarde hij zich in eene verdediging, die meer schijn dan goeden grond bezat. Florida Blanca hoorde hem met veel welwillendheid aan; doch na de eerste beleefdheden deed hij hem gevoelen, dat de tijd van zwakheid voorbij was, dat deze in het vervolg verdacht zou schijnen, en dat de Koning zijn meester volstrekt tot een einde wilde komen. Bernis begreep die taal. Hij was gehecht aan zijne betrekking, die hij met veel glans en welgevallen vervulde, en hij zag die in handen van den Koning van Spanje. Om zijne plaats te behouden, moest hij zich blindelings aan Karel overgeven. Na die bijeenkomst zag hij dan ook af van alle kleine kunstgrepen, van al de uitvlugten, aan een Fransch hoveling eigen, en verzekerde den Spaanschen minister, dat hij openhartig met hem wilde medewerken. Zelfs, om hem des te beter te overtuigen, stemde hij gereedelijk met hem in omtrent de misslagen van den Paus; hij dreef den spot met dien *orakeltoon*, dien hij sedert lang had aangenomen, drong aan op de noodzakelijkheid van hem tot eene verklaring te dwingen, en ging zelfs zoo ver van eenigen twijfel in het midden te brengen aangaande de

goede trouw van den Heiligen Vader. Florida Blanca verkreeg veel meer, dan hij vroeg.

Ondertusschen was Clemens XIV ten prooi aan onuitsprekelijke angsten. Indien hij ooit die vastheid van geest bezat, dat groot karakter, hetgeen verscheidene historieschrijvers hem verleenen, toonde hij dit geenszins bij deze gelegenheid. De nadering van Florida Blanca had hem met eene kinderachtige vrees getroffen. Te vergeefs wendde hij voor kalm te zijn. Zijne trekken, zijn houding, de bleekheid van zijn gelaat openbaarden aan hen, die het minste doorzigt hadden, zijne inwendige gesteltenis. Door handelingen gaf hij weldra zijne gevoelens te kennen. Acht dagen liet hij voorbijgaan zonder den Spaanschen gezant gehoor te vergunnen; eindelijk, na zulk een nutteloos uitstel, was hij bereid hem te zien 1). De verlegenheid van den Paus was oorzaak, dat dit eerste gehoor volstrekt op niets uitliep. Florida Blanca verwijderde zich ontevreden, en verzocht spoedig eene tweede bijeenkomst. De Paus trachtte hem nogmaals te laten wachten. Zonder plan, zonder overtuiging, weifelende tusschen de Jezuiten en de hoven, bezat hij den moed niet om zijne vijanden het hoofd te bieden, of zijne vrienden behulpzaam te zijn, en geloofde de eigenliefde van Florida Blanca te streelen, door Bernis met koelheid te behandelen. Maar de Spanjaard, die vurige driften bij een koel uiterlijk bezat, nam dit gering offer niet aan. Een schijnbaar vertrouwen kon hem niet te vreden stellen; de volkomene uitvoering van zijn plan was alleen in staat om hem te voldoen. Daar hij niet tot den Paus kon naderen, dreef hij den spot met die plotselinge vlugt, met die voorgewende ziekten, met het gebruik der wateren buiten het saizoen. Hij verklaarde openlijk, dat hij zich zou verzet-

1) Bernis aan d'Aiguillon, Julij 1740. — Monino aan Grimaldi, Julij 1772.

ten tegen eene reis naar Assisi, waartoe de Heilige Vader het voornemen had. Hij nam het voorkomen aan van te vragen, of Zijne Heiligheid zich opsloot om te kegelen met Pater Buontempi en Broeder Francesco. Vervolgens liet hij bedreiging volgen op dien bijtenden spot, vervoegde zich bij de gemeenzame vrienden van den Paus, en gaf hen te kiezen tusschen de piasters van Spanje en de gramschap van Karel III. Uitgelokt door het aanbod en overbluft door de bedreigingen, beloofden de gunstelingen hem eene audiëntie. Ganganelli, van alle kanten gedrongen, smeekte Bernis hem te beschermen. De Kardinaal-gezant, zelf van zeer nabij gadegeslagen, trachtte hem niet te vertroosten. Hij spoorde hem aan zich te onderwerpen.

Florida Blanca verscheen toen weder voor Clemens. De bijeenkomsten werden menigvuldiger. Zij waren alle vernederend voor de driedubbele kroon. De opvolger der Apostelen sidderde voor een Kastiliaansch fiskaal; en, zoo de eerbied werd in acht genomen, met betrekking tot de vormen van uitdrukking, was de geest dier taal nogtans door den meest gebiedenden eisch voorgeschreven. Nu eens, in weerwil van den tegenstand des Pausen, noodzaakte Florida Blanca hem de lezing aan te hooren van een ontwerp tot uitroeijing der Jezuiten. Dan weder gaf hij te kennen, dat Spanje wel eens kon ophouden een land van gehoorzaamheid te zijn, en dat het, even als een naburige staat, een land van vrijheden zou worden. Hij stelde hem in de toekomst de Kastiliaansche vrijheden voor broederlijk gevestigd ter zijde van degenen, die daaraan tot voorbeeld strekten. Voor Rome zou de ketterij minder verschrikkelijk zijn geweest. Ganganelli trachtte den tijd, die hem ontvlugtte, weder te bemagtigen. Hij poogde te bewijzen, dat, onder de vrees voor eene opheffing, de Jezuiten minder gevaarlijk waren dan ooit. Hij smeekte Florida Blanca den op handen zijnde dood af te wachten

van hunnen generaal, pater Ricci; maar de onstuimige minister verwierp met versmading dit nieuw uitstel. „Neen, Heilige Vader," riep hij uit, „men moet den wortel eener tand uittrekken om de pijn te doen ophouden. Bij de ingewanden van Jezus Christus bezweer ik Uwe Heiligheid in mij een man te zien hoogst geneigd tot den vrede, maar wees beducht, dat de Koning, mijn meester, het ontwerp goedkeure, door meer dan één Hof reeds aangenomen, om al de geestelijke orden op te heffen. Indien gij die wilt redden, verwar dan hare zaak niet met die der Jezuiten." — „Ach!" hernam Ganganelli, „ik zie het reeds sedert langen tijd; het is daartoe dat men wil geraken! Men verlangt nog meer: den ondergang der Katholieke godsdienst, de afscheuring van de Kerk, de ketterij misschien, ziedaar de geheime gedachte der Vorsten." Nadat hij deze droevige klagten had geuit, beproefde hij op Florida Blanca de verleiding van een vriendschappelijk vertrouwen en eene innemende naïveteit. Het voorwerp van zoo veel zorgen wederstond dezen aanval met eene stoicynsche onbuigzaamheid. Toen Clemens genoodzaakt werd van dit middel af te zien, zocht hij het medelijden van zijn regter op te wekken. Hij sprak van zijne gezondheid, en de Spanjaard liet zulk eene volslagene, en alle hoop benemende, ongeloovigheid doorstralen, dat de ongelukkige Ganganelli eens een gedeelte van zijne kleederen opstroopte; en hem zijne bloote armen vertoonde met opene gezwellen bedekt. Zoodanig waren de middelen, die de Paus gebruikte om den zaakgelastigde van Karel III te bewegen. Het is op deze wijze, dat hij hem om zijn leven smeekte 1).

Te midden nogtans van zulk eene diepe onderwerping, vond Clemens XIV bij tusschenpoozen de waardigheid weder van een Paus en een Vorst. Eens ondersteunde

1) Monino aan Grimaldi, 16 Julij 1772.

Florida Blanca zijn aanhoudend dringen met het uitzigt op voordeel. Hij verzekerde den Paus de teruggave van Avignon en Benevento, terstond na de afkondiging der bulle. Maar de stedehouder van Hem, die de verkoopers uit den tempel dreef, antwoordde hem met moed: „Weet dat een Paus over de zielen heerscht: en er geen handel mede drijft." Na deze woorden brak hij de zamenkomst af, en verwijderde zich verontwaardigd. In zijne vertrekken teruggekeerd ontboezemde zich zijn smart in snikken, en hij riep uit: „God vergeve het den Katholieken Koning!"

Maar het uur was geslagen; geen uitstel was meer mogelijk, geene beloften meer aannemelijk. Te vergeefs begonnen de Jezuiten op nieuw schrik te verspreiden, te vergeefs hernieuwde de geestverschijning der profetessen hare begoochelingen. Ganganelli moest zwichten. Er bleef hem echter nog eene flaauwe hoop overig: het Hof van Weenen zou zich tegen de vernietiging der societeit verzetten! Het zond zijne toestemming. De loop dezer onderhandeling wordt op velerlei verschillende wijzen vermeld. Volgens het meest aangenomen verhaal ontnam de Koning van Spanje aan Maria-Theresia het vertrouwen, dat zij in de eerwaarde Vaders stelde, door haar een afschrift te doen toekomen van al de geheime bekentenissen, die zij aan haren biechtvader had gedaan, en die hij aan de societeit had overgezonden. Die uitlegging is onwaarschijnlijk; zij bevat nogtans een stellig feit: men kan, namelijk, het dringend aanzoek van Karel III bij de Keizerin-Koningin, om hare toestemming te verwerven, niet in twijfel trekken. De beslissing van Maria-Theresia is men vooral verschuldigd aan de onstuimige vorderingen van Joseph, die weinig deel nam aan de zaak der Jezuiten op zich zelve, maar die met gretig ongeduld naar hunne bezittingen haakte. Eene afzonderlijke clausule openbaarde in deze overeenkomst de grondbeginselen, de belangen en den ge-

heimen invloed van den jeugdigen Keizer. Het Hof van Weenen weigerde met de Bourbons gemeene zaak te maken, dan alleen op uitdrukkelijke voorwaarde van naar goedvinden over de bezittingen der Jezuiten te kunnen beschikken, behoudens het verleenen van pensioenen aan enkele personen, tot vergoeding der geledene verliezen. Voor het overige is het niet aan onzen gezant te wijten, wanneer de wensch van Frankrijk en Spanje door Oostenrijk gunstig werd opgenomen; want, volgens de stellige getuigenis van den abt Georgel, geheimschrijver en vriend van den Prins Louis de Rohan, vergat deze zijn mandaat zoo zeer, dat hij de societeit aan de Keizerin aanbeval 1).

Na eene laatste proef te hebben ondergaan, koos Clemens XIV eindelijk zijne partij. De afkondiging der breve werd besloten; maar voor dat hij tot dezen gewigtigen stap overging, wilde de Paus, volgens zijne eigene uitdrukking, den bliksem door eenige lichtstralen aankondigen. Oordeelende dat de vernedering der Jezuiten hunnen val moest voorafgaan en regtvaardigen, maakte hij gebruik van dien buitengewonen invloed, welke het Pauselijk Hof op de regtbanken uitoefent. Men vergunde aan bijzondere personen de regtsgedingen voort te zetten, die sedert lang tegen het genootschap waren aangevangen, en tot dus verre door hooger gezag geschorst. De Romeinen vernamen met verbazing, dat de Jezuiten ook aan de wet onderworpen waren. Tot op dien tijd hadden de eerwaarde Vaders nooit te Rome een proces verloren. De Paus zelf maakte dit aan den Kardinaal de Bernis bekend 2).

1) De Prins Louis de Rohan aan den Hertog d'Aiguillon; Weenen 11 Sept. 1773. — Men ziet in een ander gedeelte van deze briefwisseling, dat de Prins von Kaunitz het Heilige collegie weinig telde, en Hunne Keizerlijke Majesteiten den raad gaf om niet meer te antwoorden op die brieven over heilige feestdagen, *als onnut tijdverlies*.

2) Bernis aan d'Aiguillon, 21 Januarij 1773.

Hunne schulden, het slecht beheer hunner seminarien, tot dusverre aan aller oogen onttrokken, werden eindelijk in het volle daglicht gesteld. Drie gecommitteerden, benoemd om hun befaamd *Collegio Romano* te onderzoeken, namen de eigendommen van dit gesticht in beslag ten behoeve der schuldeischers. Zij plaatsten de kostbare meubelen in de bank van leening, en verkochten bij opbod den voorraad, die in het gebouw was opeengestapeld. Men maakte zich insgelijks meester van de woningen der orde te Frascati en te Tivoli. De gestrengheid was nog veel grooter in de gezantschappen. De Kardinaal Malvezzi, aartsbisschop van Bologna, onderzocht de instellingen der societeit in zijn onderhoorig gebied, hij laakte aldaar alles met eene zeer partijdige gestrengheid, en verliet de vaders, terwijl hij de sleutels medenam, en hun bedreigingen tot afscheid toevoegde. Het duurde niet lang, of deze bedreigingen werden ten uitvoer gebragt. De kweekelingen en novicen werden naar hunne ouders teruggezonden; het openbaar onderwijs, het verleenen van bijstand aan de gevangenen werd aan de volgelingen van Ignatius verboden, en velen hunner werden in den kerker geworpen.

Toen deze voorafgaande bemoeijingen waren voltooid, aarzelde Ganganelli niet langer. Hij liet zich de breve brengen, las dien over, hief de oogen ten hemel, nam de pen en onderteekende. Vervolgens, zijn werk overziende, zeide hij zuchtende: „Ziedaar dan die opheffing! Ik gevoel geen berouw over hetgeen ik gedaan heb!... Ik heb daartoe niet besloten, dan na alles wel gewikt en gewogen te hebben!.... Ik zoude het nog doen, maar die opheffing zal mij het leven kosten, *questa suppressione mi darà la morte.*"

Eindelijk, op den 21sten Julij 1773, verscheen de breve *Dominus ac Redemptor* 1). Terstond na de afkondiging

1) Zie het *Aanhangsel* achter dit werk.

daarvan, begaven zich de prelaten Macedonio en Alfani naar het huis van de ingewijden der orde, *Gran-Gesù* genaamd. Andere prelaten namen terzelfdertijd hunne rigting naar de talrijke stichtingen, die van de orde afhankelijk waren. De Corsikaansche soldaten, die hen volgden, namen die in bezit van binnen en van buiten. Men verzamelde de geestelijken der societeit, en de breve, die hen ontbond, werd hun voorgelezen bij monde der notarissen. Nadat de gebouwen der orde verzegeld waren, vertrouwden de afgevaardigden de bewaking toe aan de gewapende magt en verwijderden zich. Den volgenden dag sloot men de scholen, de Jezuiten staakten hunne ambtsverrigtingen, en de dienst in hunne kerken werd onmiddellijk vervangen door de Capucijnen. Op dien zelfden dag bragt men den gewezen generaal uit het gesticht der ingewijden over naar het collegie der Engelschen. Van de kenteekenen zijner waardigheid beroofd, en gehuld in het gewaad van een eenvoudig priester, werd hij in het oog gehouden, met een leekebroeder om hem te bedienen. De vernietiging zijner orde had hem smartelijk getroffen en verrast. Volgens zijne eigene bekentenis was hij slechts op eene hervorming verdacht geweest. Het regtsgeding tegen hem ving aan; eene commissie ondervroeg hem; hij antwoordde op eene eenvoudige wijze. Dit verhoor is van alle belangrijkheid ontbloot. Ricci weidde uit over de onschuld van het genootschap, hij beweerde geen geld te hebben verborgen of geplaatst, maar stemde toe omtrent zijne geheime betrekkingen met den Koning van Pruissen. De commissarissen hielden het onderzoek lang slepende; eindelijk, na alle hulpmiddelen van een fijn regtsgeding te hebben uitgeput, werd de ex-generaal gevangen gezet op het kasteel van St. Angelo. Hij werd behandeld met eene gestrengheid, die zelfs de vijanden der Jezuiten niet van een Paus verwachtten,

noch vorderden 1). De encyclopedisten verhieven den moed en de wijsbegeerte van Clemens XIV; eene baatzuchtige en geveinsde vergoding, die niet anders was dan de taktiek eener partij. Zij meenden het niet ernstig met hunnen grooten man, en meer dan eens spottede d'Alembert, in zijne geheime ontboezemingen aan den Koning van Pruissen, met datgene wat hij de onhandigheid noemde van den Franciscaan (*la maladresse du cordelier*). Deze taal werd niet in het openbaar geuit; maar in de philosophische kringen werd de Paus zeer luid berispt, omdat hij de Jezuiten van hunne bezittingen had beroofd zonder hun bestaan te verzekeren, en alzoo de menschelijkheid niet met de regtvaardigheid had weten te vereenigen; eene hardheid, die des te minder verschoonbaar is, omdat zij niet aan hartstogt kan worden toegeschreven.

Clemens was verwonderd over den gunstigen uitslag zijner stoutmoedigheid. Hij smaakte er genot van en was er door bedwelmd; nooit was zijn humeur vrolijker geweest; hij herkreeg zelfs op nieuw eene bloeijende gezondheid 2). De adel en het Heilige collegie, hoewel misnoegd, bewaarden het stilzwijgen. De Transteverijnen, voor wier gramschap Ganganelli beducht was, ontvingen hem met geestdrift. De ter regter tijd aangebragte prijsvermindering van sommige eetwaren had hem dit gunstig onthaal verschaft. De spoedige teruggave van Avignon door Frankrijk, van Benevento door de kroon van Napels, zettede het zegel op de volksgunst van den Paus. Eene poging tot oproer, door de overwonnene partij gestookt, smoorde in de geboorte, en geheel Rome scheen de breve *Dominus*

---

1) Processo fatto al sacerdote Lorenzo Ricci, già generale della compagnia di Gesù.

2) »Zijne gezondheid is volmaakt en zijne vrolijkheid merkbaarder, dan naar gewoonte." — Letterlijke uitdrukkingen van den Kardinaal de Bernis, op de dagteekening van 3 November 1773.

ac Redemptor vergeten te hebben. Ganganelli was gelukkig, de geringste kenteekenen verrieden zijne blijdschap; zij was naïf en kinderlijk, even als zijn karakter. Op een zekeren dag begaf hij zich te paard, door het Heilige collegie en al de Romeinsche prelaten gevolgd, naar den tempel van Minerva. Eensklaps overviel hen een geweldige regen; *porporati*, *monsignori*, alles verdween; zelfs de ligte ruiterbenden zochten een toevlugt; de Paus alleen lachte met de ontsteltenis van zijn geleide, en vervolgde moedig zijn weg midden door het onweder. Het volk juichte hem verrukt toe. Dat waren geen pralerijen van een zieken, en die slechte gezondheid, hem door de vrienden der Jezuiten toegeschreven, was nog aan aller oogen ontsnapt. Behalve een huiduitslag, die hem meer verligtte, dan schaadde, had Clemens XIV nooit eenige ongesteldheid gehad, en men kan den abt Georgel gelooven, die ons, in een aanval van verstrooidheid, verzekert, *dat het sterk gestel van Ganganelli hem een langduriger levensloop scheen te beloven* 1). Nogtans, in weerwil van den schijn, liepen er doffe geruchten rond. Terwijl men bij de openbare plegtigheden, in de straten, in de kerken, met één woord, overal den Paus vol kracht en leven zag, verspreidde zich algemeen de aankondiging van zijnen dood. De waarzeggeres van Valentano voorspelde dien met eene zeer nadrukkelijke volharding. Deze tijdingen waren voorbarig, men haastte zich te veel, om de gemoederen daarop voor te bereiden. Eensklaps, tegen het einde der heilige week van het jaar 1774, schenen die geruchten zich te zullen bevestigen. De Paus sloot zich onverwachts op in zijn paleis en weigerde iemand gehoor te verleenen; de vreemde gezanten zelfs konden niet tot hem doordringen. Eindelijk, den 17den Augustus, werden de gevolmagtigde mi-

1) Georgel, Mémoires. T. I. P. 160.

nisters der groote mogendheden bij hem ten gehoore toegelaten. Het gezigt van den Paus trof ieder met verbazing; een geraamte vertoonde zich aan hunne oogen. Clemens giste hunne vermoedens, en beijverde zich hun te verzekeren, dat zijne gezondheid nooit beter was geweest. De eerbied alleen deed hen in deze gunstigé aanduiding berusten, die door de overtuiging werd gelogenstraft. Van dien dag af aan werden de hoven door hunne gezanten voorbereid op de waarschijnlijkheid van een vernieuwd conclave. Hoe was Clemens XIV, in zoo weinig tijds van kracht tot uitteering, van het leven tot den dood overgegaan? Na acht maanden van eene volmaakte gezondheid, had de Paus, van tafel opstaande, eene inwendige ongesteldheid gevoeld, gevolgd door eene groote koude. Hij was er door verontrust; ondertusschen herstelde hij zich allengskens, en eindigde met deze plotselinge gewaarwording toe te schrijven aan het toeval eener ongeregelde spijsverteering. Eensklaps werden zijne vertrouwdste boezemvrienden getroffen door verontrustende kenteekenen. De stem van den Paus, tot dusverre vol en helder, werd geheel en al beneveld door eene heeschheid van eene zonderlinge soort. Eene ontsteking, die zich in het binnenste der keel ontwikkelde, noodzaakte hem den mond gestadig open te houden. Brakingen, zwakheid in de onderste ledematen, maakten hem zijne lange wandelingen onmogelijk, die hij gewoonlijk zonder vermoeijenis volbragt. Zijn slaap, die anders diep en gerust was, werd telkens afgebroken door scherpe pijnen. Op het laatst kende hij de rust niet meer; eene volslagene uitputting van krachten, eene vroegtijdige ontbinding, volgde eensklaps op eene vlugheid, eene frische kracht, die weinig van de jeugd verschilde, en weldra maakte de treurige overtuiging van een sluipmoord, waarvoor hij altijd beducht was geweest, Clemens XIV onkenbaar in zijne eigene

oogen. Zijn karakter veranderde, als ware het door tooverij. De gelijkheid van zijn humeur maakte plaats voor grilligheid, de zachtmoedigheid voor oploopendheid, zijn vertrouwen voor eene gestadige achterdocht. Dolken, gifbekers zweefden hem gedurig voor oogen. Somtijds, zeker van getroffen te zijn, vergrootte hij het kwaad door nutteloos tegengif; somtijds ook, in de hoop van een onheil te kunnen ontkomen, dat hij nog niet voor onherstelbaar hield, voedde hij zich met heete spijzen, door zijne eigene handen kwalijk toebereid. Zijn bloed bedierf; de benaauwde lucht van zijne vertrekken, die hij niet meer wilde verlaten, verzwaarde de gevolgen van een ongezond voedsel. Bij deze wanorde van zijn physiek gestel, zwichtte ook de morele kracht. Er bleef niets meer over van Ganganelli; zijn verstand zelfs werd verbijsterd 1). Schrikbeelden vervolgden hem in den slaap; midden in de stilte van den nacht ontrukte hij zich aan akelige droomen. Hij wierp zich op de knieën voor een klein madonnabeeld, dat hij van zijn getijdeboek had losgemaakt, en waarvoor, gedurende veertig jaren, dag en nacht twee waskaarsen brandden. Daar, in den ijzingwekkenden waan zijner eeuwige verdoemenis, riep hij snikkende uit: „Genade! genade!.... men heeft mij geweld aangedaan. *Compulsus feci! compulsus feci!*" Hij deed nogtans geene herroeping bij geschrifte, en het is ten onregte, dat een Jezuitisch schrijver dit durft verzekeren 2).

1) Pius VII, toen hij te Fontainebleau in 1814 gevangen werd gehouden: riep dat men zou eindigen met hem *krankzinnig te doen sterven, even als Clemens XIV.* — *Il papa* (Pius VII) *non prendeva riposo la notte e gustava appena tanto di cibo, quanto bastava per tenerlo in vita, onde (sono sue parole) sarebbe morte pazzo come Clemente XIV.* — Deze woorden zijn letterlijk getrokken uit de gedenkschriften van den Kardinaal Pacca (*Memorie storiche del ministero del cardinale Bartholomeo Pacca;* Roma 1830, p. 238).

2) Georgel, *Memoires.*

Eindelijk, na meer dan zes maanden van foltering, zag Clemens XIV zijne bevrijding naderen; in dit uiterste oogenblik werd hem de rede wedergeschonken. Het was bij zijne volle kennis, en in het volle gevoel van zijne smarten, dat hij tot den doodstrijd overging. Hij wilde spreken, een monnik fluisterde hem eenige woorden in het oor; terstond verstijfde de spraak op zijne lippen, en het leven in zijne aderen (22 September 1774).

De tijding van zijnen dood verwekte weinig deelneming. Het volk van Rome ontving die met onverschilligheid 1). De vijanden van den Paus schaamden zich niet eene onbetamelijke vreugde te doen blijken. Zij juichten de schandelijkste schimpschriften toe, die zij zelve aan de paleizen der aanzienlijken rondbragten. Dit gedrag kon aanleiding geven tot vreemde gissingen. Inderdaad, het ontbrak niet aan vermoedens. Het aanschouwen van Ganganelli's lijk was voldoende om die op te wekken. Hij had zelfs die menschelijke gedaante verloren, welke de natuur nog aan ons stoffelijk overschot vergunt op het oogenblik, dat het aan den dood wordt overgeleverd. Reeds eenige dagen vóór zijn levenseinde, werden, volgens de krachtige uitdrukking van Caraccioli, zijne beenderen ontbladerd, en verminderden, even als een boom, die in zijn wortel aangetast, verwelkt en zijne schors verliest. De mannen van het handwerk, geroepen om hem te balsemen, vonden een lijk met een loodkleurig

---

1) Men had het einde van den Paus lang voorspeld en vooruitgezien. Dit kan, gelijk het gewoonlijk gaat, de deelneming op het oogenblik van zijn sterven hebben doen verflaauwen. Voor het overige lijdt het geen twijfel, of Clemens XIV werd door het volk van Rome bij uitstek bemind. Het karakter van Ganganelli is door St. Priest gewis niet naar waarheid voorgesteld. De Heer Sprenger van Eijk beschuldigt hem deswegens van overmoed. (*Ganganelli* bl. 181, noot 31.)

(Aanm. van den Vert.)

aangezigt, zwarte lippen, een gezwollen onderlijf. De ledematen waren vermagerd en bedekt met paarse vlekken. De omvang van het hart was zeer verminderd. In de ruggegraat waren al de spieren los en ontbonden. Men mogt het ligchaam opvullen met specerijen en welriekende kruiden, niets was instaat de afschuwelijke uitwasemingen te verdrijven. De ingewanden van Clemens deden de vaas barsten, waarin zij waren opgesloten. Toen men hem zijn priesterlijk gewaad uittoog, bleef een groot gedeelte van de huid er aan vastkleven. Het haar bleef geheelenal op het fluweelen kussen, dat zijn hoofd ondersteunde, en eene eenvoudige wrijving deed al de nagelen een voor een afvallen. Doch zwijgen wij: deze afgrijselijke schets moge genoegzaam zijn; misschien heeft zij reeds den lezer te veel geschokt.

Het feit was al te klaarblijkelijk om aan bedenkingen van bijzonderen aard te worden opgeofferd: niemand twijfelde op het oogenblik zelve aan een geweldigen dood. De geneesheeren hadden slechts gefluisterd, maar de lijkplegtigheden spraken al te luid, en geheel Rome riep uit: Clemens XIV is omgekomen door het *acqua tofana del Peruggia* 1). De ontkenningen kwamen later. Ook nu nog is deze gebeurtenis aan historischen twijfel onderworpen. Volgens sommigen was het niet het vergif, maar de vrees voor vergif, die Clemens XIV den dood veroorzaakte; volgens anderen werd Ganganelli door zijne wroegingen gedood. Het is waar, dat hij door vrees werd gekweld, doch niet zoo hevig, dat de levensbronnen daardoor werden aangetast. Aan wroeging gaf hij zich niet over, dan in de aanvallen van waanzinnigheid, en hij schijnt daarvan meer dan een jaar na de opheffing der orde, bevrijd te zijn geweest. Waartoe dan dit laat berouw? Welke mis-

1) Gorani, een verklaard vijand van den Heiligen stoel, ontkent nogtans de vergiftiging.

daad had hij in dien tusschentijd begaan? Laat het zelfverwijt een uitstel toe? Bovendien, al valt het ligt de redenering door eene tegengestelde redenering te wederleggen, is het minder gemakkelijk achtingswaardige getuigenissen te bestrijden. Dit is de grondslag van alle twistvragen, en in dit pleitgeding zou men Bernis niet mogen afwijzen. Die Kardinaal is altijd overtuigd geweest van de vergiftiging van Clemens XIV, en zulk een getuige is van te veel gewigt, om zijne woorden hier geen plaats te vergunnen. Hetgeen men hier gaat lezen, is een uittreksel uit de officiële briefwisseling van Bernis met het Fransche ministerie. De Kardinaal begint met te twijfelen, maar zijne aarzeling zelve, die van zijne opregtheid getuigt, brengt hem des te beter tot de ontdekking der waarheid. Hij komt daartoe van lieverlede.

„Den 28sten Augustus. Zij, die onvoorzigtig of kwaadwillig oordeelen, zien in den toestand van den Paus niets natuurlijks. Men geeft aan redeneringen en vermoedens des te gereeder toe, omdat sommige gruwelen in dit land minder zeldzaam zijn, dan in vele andere. — Den 28sten September. De aard der ziekte van den Paus, en vooral de omstandigheden van zijn dood, doen algemeen gelooven, dat deze niet natuurlijk is geweest.... De geneesheeren, die bij de opening van het lijk tegenwoordig waren, laten zich niet dan bedachtzaam uit; de heelmeesters met minder omzigtigheid. Het is beter aan het verhaal der eerstgemelden geloof te schenken, dan te trachten eene al te droevige waarheid op te helderen, wier ontdekking welligt onaangenaam zou zijn. — Den 26sten October. Wanneer men zoo zeker, als ik, zal zijn ingelicht door de echte bescheiden, die de overleden Paus mij heeft medegedeeld, zal men overtuigd zijn, dat de opheffing der orde hoogst regtvaardig en noodzakelijk was.

De omstandigheden, die den dood van den laatsten Paus hebben voorafgegaan, verzeld en gevolgd, verwekken even zeer afgrijzen als medelijden. — Ik ben op het oogenblik bezig met de ware omstandigheden van de ziekte en den dood van Clemens XIV te verzamelen 1), die, als stedehouder van Jezus Christus, even als de Verlosser, voor zijne onverzoenlijkste vijanden heeft gebeden, en die de naauwgezetheid van geweten zoo ver heeft gedreven, dat hij ter naauwernood de wreede vermoedens liet ontsnappen, waardoor hij werd verteerd sedert het einde der heilige week, het tijdstip, waarop zijne ziekte een aanvang nam. Men kan den Koning de waarheden niet ontveinzen, hoe bedroevend zij ook zijn mogen, die door de geschiedenis zullen geheiligd worden."

Hoedanig was dan de kracht der overtuiging van den Kardinaal, dat zij hem deze bittere woorden ontrukte tegen mannen, wier onheil hij tot dus verre had beklaagd? Wil men een getuigenis van nog veel grooter gewigt? Men zal die niet versmaden van een Opperhoofd der Kerk, van Pius VI, den opvolger van Clemens XIV. Het is nogmaals Bernis, die ons hiervan verslag zal geven. Hooren wij hem aan, in koelen bloede en zonder eenige hartstogt sprekende, meer dan drie jaren na den dood van Ganganelli. Hij schrijft den 28sten October 1777: „Ik weet beter dan iemand, hoe ver de genegenheid van Pius VI ter gunste der Jezuiten zich uitstrekt, maar hij ontziet hen nog meer, dan hij hen bemint, dewijl de vrees nog meer heerschappij voert over zijn geest en zijn hart, dan de vriendschap.... De Paus

1) Wij hebben te vergeefs naar dit verhaal gezocht; het is verdwenen. (*Aanm. v. d. Schrijver*). — Door wiens toedoen dit is geschied zal wel altijd in het duister verborgen blijven. Het vermoeden valt van zelven op den Hertog d'Aiguillon (*Aanm. van den Vert*).

heeft sommige oogenblikken van openhartigheid, waarin zijne ware gevoelens, zich bloot leggen. Ik zal nooit drie of vier ontboezemingen van zijn hart vergeten, die hij zich bij mij heeft laten ontvallen, en waardoor ik beoordeelen kan, dat hij zeer wel onderrigt is aangaande het ongelukkig einde van zijn voorganger, en dat hij niet gaarne hetzelfde gevaar zou willen loopen."

Ongelukkig levenseinde inderdaad en al te weinig verdiend! Moet dan de zwakheid, als een misdaad, worden gestraft? Indien Ganganelli niet te spoedig op Lambertini was gevolgd, zou hij grooten voorspoed in zijne eeuw hebben gehad. Indien Clemens in 1740 of 1750 den troon had bestegen, zou hij volmaakt gelukkig hebben geleefd Hij zou oud zijn geworden, omgeven door de algemeene hoogschatting. Hij zou in vrede de driedubbele kroon hebben gedragen, waarnaar hij zoo zeer haakte, en die, in 1774, zijne sneeuwwitte haren verschroeide. Na zich te hebben verongelijkt door het geven van eene belofte, had hij slechts tusschen twee partijen te kiezen, en een enkele slechts was in allen opzigte eervol. Den dag na zijne inhuldiging moest hij de Jezuiten uiteendrijven, gelijk zij verwachtten; of wel, indien het behoud der societeit hem een hooger pligt toescheen, dan zijn gegeven woord, moest hij de gramschap van den Koning van Spanje trotseren, zijne brieven laten drukken, en zich fier aan de Vorsten vertoonen, ondersteund door de bullen zijner voorgangers en de stoutmoedige verdediging der orde, die hij zou gered hebben. Van alle besluiten koos hij het ergste: de zwakheid behield de overhand. Het was omdat hij niets bezat van een groot man. Zijne lofredenaars hebben hem verkleind, dewijl zij zich geweld aandeden om hem te vergoden. De koude redekunst, waarmede zij zijn beeld schetsten, kon eene al te bekrompene lijst niet grooter maken. Ganganelli, ofschoon verlicht en verstandig,

kende de menschen en de zaken niet. Weinig geschikt voor de behandeling van staatsbezigheden, legde hij het er altijd op toe om die te sussen. Het ontbrak zijne politiek zoo wel aan verheffing, als aan schranderheid. Maar wanneer men aan dit, welligt te gestreng, tafereel eene standvastige gematigdheid, eene wezenlijke verdraagzaamheid en de zeden van de oorspronkelijke Kerk tegenoverstelt, zal men gaarne bekennen, dat het leven van Clemens XIV opregten eerbied en zijn dood een altijddurend medelijden verdiende.

Nog een enkel woord voor dat ik dit hoofdstuk eindig. Dat men zich niet vergisse omtrent onze meening. Deze uiteenzetting van onloochenbare feiten is geen geregtelijk onderzoek; wij beschuldigen niemand; wij trachten geen ondoordringbare geheimen te verklaren. De dood heeft zijne geheimen, die wij behooren te eerbiedigen.

VIJFDE HOOFDSTUK.

GEVOLGEN VAN DEN DOOD VAN CLEMENS XIV. — VERKIEZING VAN PIUS VI. — ZIJNE REGERING. — DE JEZUITEN EN PIUS VI. — DE WELGELUKZALIGE PALAFOX EN DE WELGELUKZALIGE LABRE.

Ten gevolge der breve van opheffing en na den dood van Clemens XIV, vertoonde het Katholieke Europa een zonderling schouwspel. De souvereinen schepten adem; zoo luisterrijk en beslissend scheen hun de overwinning toe, die zij behaald hadden. In hunne kindschheid hadden zij hunne voorgangers meer bezig gezien met Jezuiten of Jansenisten, dan met zaken van grooter gewigt, die hun meer regtstreeks aangingen. Twee belangen hadden de eerste veertig jaren der achttiende eeuw vervuld: de oorlog en de bulle; en nog was in deze ongelijke verdeeling de algemeene aandacht minder gevestigd op de voordeelen door de wapenen verkregen, of op den gunstigen uitslag der staatsonderhandelingen, dan op de biechtbriefjes, op het weigeren der sacramenten en op de goochelarijen der wonderdoeners. Opgevoed in de drukte van deze godgeleerde twisten, hadden Vorsten als Karel III en Lodewijk XV er een diepen en duurzamen indruk van behouden. Die kibbelarijen werden grooter in hunne oogen naar mate van de verveling, die zij hen hadden veroorzaakt, en daar de vreedzame uitoefening van eene onbetwiste magt tot dus verre niet was gestoord, dan door de oneenighe-

den der theologische school, kon men die niet geheelenal verwaarloozen, noch eene smadelijke onzijdigheid daar tegenoverstellen. Daar was de eenige zigtbare magt gevestigd, die niet van de Koningen uitvloeide. Dit erkenden zij zelve. Aldus geplaatst konden zij slechts ééne partij kiezen, die magt te beschermen, gelijk hunne voorgangers dit hadden gepoogd, of die te verpletten. Zij konden geen middelweg kiezen tusschen deze beide uitersten; en inderdaad, een Bourbon te kunnen bewegen om zich tegen de Jezuiten, dat is te zeggen tegen priesters, te verklaren, was wel het sterkste bewijs van den toenemenden invloed, dien de tijdgeest uitoefende. Tegen over zulke bestrijders kon geen Katholiek Vorst zich ver genoeg verheffen, om hen te verachten. Zoodra zij dan ook eenige monniken hadden verslagen, waren die Vorsten bij uitstek verheugd. Bevrijd van de eenige vrees, die hen kon treffen, rustten zij met vertrouwen op hun toekomend gezag, dat, volgens hunne innige overtuiging, geen anderen vijand te bestrijden had, dan den Paus en zijne keurbende.

De bouwvallen van een oud klooster schenen hun voortaan de onwrikbare grondslag toe van de opperste magt! Men is geneigd om te glimlagchen wegens eene zoo vreemde vooringenomenheid; zij vertoont een zeker iets, dat al te eenvoudig is voor ons begrip, en om er toe te geraken dat men die bevat, moet men zich verplaatsen in die dagen van begoochelingen en onbegrensde verwachtingen, die men eenige oogenblikken den donderslag zag voorafgaan, waardoor zij allen werden uiteengedreven.

Een grillig contrast ontstond er tusschen de Jezuiten en de philosophen. Deze, die tot dus verre altijd verklaarde vijanden waren geweest van den Heiligen stoel, hieven eensklaps een loflied aan om dien te prijzen. De Paus werd de held van den *Mercure*, en van de *Nouvelles à la main;* en terwijl zijne gedachtenis werd gevierd door ver-

dedigers, waarop men zich volstrekt niet had kunnen verwachten, stortte de societeit van Jezus en hare aanhangers vervloekingen uit over Clemens XIV. Hij had haar niet verzaakt, dan na een langen strijd; door haar op te heffen had hij slechts gezwicht voor eene onverwinnelijke noodzakelijkheid; maar de Jezuiten vergaven den ongelukkigen Kerkvoogd niet dat hij hen had opgeofferd, ofschoon hij hiervoor met zijn leven had geboet. Die vaders namen geen rekenschap van zijnen moeijelijken toestand; zij gevoelden alleen hun eigen val. Vol wrok schroomden zij niet de Heilige stad als vijandin te behandelen, en dachten geen oogenblik aan de schade, die aan het geloof door hunne tegenstreving werd toegebragt. In plaats van zich te onderwerpen, met die nederigheid, waarvan Fenelon hun een gepast voorbeeld had gegeven, stelden zij de geldigheid der breve in twijfel; zij durfden zich verzetten, zij werden oproerig, zij vielen den Heiligen stoel aan, zonder zich te bekommeren over het lagchen der philosophen en de minachting der genen, die niet tot de heerschende Kerk behoorden. Hunne hoofden en tongen kenden geen breidel meer. In hunne woede overtroffen zij zelfs de school van Voltaire in stoutheid. Een deugdzaam Paus werd bespot, verguisd, in het slijk gesleept door de Jezuiten. Door dezelfde wet, die hen tot schandaal aanspoorde, vergaten zij aan den anderen kant niets, wat hun lot konde verbeteren. Van alle zijden overstelpt, verdubbelden zij in listen en standvastigheid, eene onuitsprekelijke schat, die zich in hun tegenspoed vermenigvuldigde. Zij vonden buiten de Katholieke landen een onverwachten bijstand. Maar voordat wij ons bezig houden met dit zonderlinge tusschenbedrijf in een zoo vreemd treurspel 1), moeten wij weten,

1) Eigenlijk leest men in het Fransch: »deze zonderlinge tusschenzang in een zoo vreemd heldendicht;" *ce bizarre episode d'une si étrange épopée.* *(Aanm. van den Vert.).*

wie de opvolger was van Clemens XIV. De Jezuiten en hunne aanhangers koesterden de grootste verwachtingen van de toekomstige keuze. Zij vleiden zich, dat een Paus het werk van een Paus zoude vernietigen; eene mogelijke gebeurtenis, dewijl die werkelijk heeft plaats gehad; maar die geenszins nabij was, want zij moesten nog veertig jaren wachten.

Wij zullen den lezer niet op nieuw binnenleiden in de vertrekken van het conclave. Hij heeft er de springveeren van gezien, de vervelingen en de hartstogten. Ook nu was het nogmaals Spanje, dat zijne heerschappij deed gelden; Frankrijk ondersteunde zijne pogingen; Weenen bleef onzijdig. Na een vertoef van honderd-acht-en-dertig dagen, besliste Florida Blanca, met behulp van Bernis, de keuze. De Kardinaal Pallavicini, door deze gezanten op den voorgrond geplaatst, weigerde met eene opregte zedigheid, hij behoorde tot de *gematigden*. De Paus kon niet gekozen worden, dan in hunne rangen; maar om de eenparigheid der stemmen op zich te vereenigen, moest hij een vriend wezen der Vorsten, zonder een vijand der Jezuiten te zijn. Een edel uiterlijk, eene milde, zelfs eenigzins prachtige levenswijze moest bovendien den opvolger kenschetsen van den boerschen Clemens XIV. Alles, tot zelfs zijne zedigheid, werd aan de gedachtenis van Ganganelli verweten. Door eene gemaakte eenvoudigheid had hij, zeide men, de majesteit der Pauselijke ceremonien doen tanen, hij had het geloof van den weg afgeleid, dat zigtbare teekenen noodig heeft, hij had de toevloed der geloovigen van zich afgestooten, in den Opperpriester had hij te veel den mensch doen zien. Dit gemompel bepaalde zich niet binnen den kring der prelaten of van den hoogen adel; het Romeinsche volk, het meest kunstlievende van alle volken, vereenigde zich daarmede ter goeder trouw. Rome had begeerte naar eene Pauselijke regering, die de weelde

en de kunsten begunstigde; de keus van een anderen Leon X werd de heerschende gedachte van het conclave.

De Kardinaal Braschi werd gekozen. Toen hij den troon beklom, nam hij den naam aan van Pius VI. Onder Clemens XIII was de nieuwe Paus apostolisch schatbewaarder geweest, dat is te zeggen, minister van finantiën. Onder een kwalijk geregeld bestuur is dit ambt gevaarlijk voor de eer. Braschi oefende het uit met eene regtschapenheid, die niet betwist is geworden. Clemens XIV beminde hem niet, maar hij was regtvaardig. Hij gaf aan Braschi den kardinaalshoed. Nogtans, bij den dood van dezen Paus, leefde Braschi ambteloos en onopgemerkt onder de menigte der Kardinalen. Bestond er tusschen hem en Ganganelli een te groot verschil van zeden, of wel oneensgezindheid omtrent het lot der Jezuiten? Men weet het niet. Wat hiervan zijn moge, het waren juist de laauwe betrekkingen tusschen Braschi en al de partijën, die hem aan hunne keuze aanbevalen. Hij had zich met geenerlei aanhang bij uitsluiting verbonden, allen konden hoop koesteren, gegrond op zijne vroegere handelwijze. Elke partij schiep er behagen in zich te herinneren, dat hij de welwillendheid had ondervonden van Benedictus XIV, de gunst van Clemens XIII, de weldaden van Clemens XIV, en de bescherming der Jezuiten. Dit was een arsenaal, waaruit hij wapenen, die hem pasten, kon erlangen. Alzoo had men het te danken aan den openbaren wensch tot eene verzoening, en aan de geheime hoop van den toekomstigen Paus te zullen winnen, dat de partijën zich vereenigden om de poorten van het Vatikaan voor Pius te openen.

Op het plegtig oogenblik der verkiezing, antwoordde een Paus der negentiende eeuw 1), volgens gewoonte ge-

1) Pius VIII (Castiglioni), die minder dan een jaar regeerde (1829 tot 1830).

vraagd zijnde, of hij de waardigheid aannam of afwees, in opregte taal: „Dewijl gij wilt, dat ik Paus zijn zal, wil ik het ook wel." Zoo veel eenvoudigheid lag niet in het karakter van Braschi. Toen zijn naam uit de stemmings-urne werd getrokken, wierp hij zich op de knieën, zijne oogen besproeiden zich met tranen: „Eerwaarde vaders, riep hij uit, uwe bijeenkomst is geëindigd, maar hoe ongelukkig is de uitslag voor mij!" Dit was als eene waarschuwing des hemels. Men zou gezegd hebben, dat Pius VI, uit het binnenste van het Vatikaan, de citadel van Valentia had bespeurd; maar weldra verdween die vrees voor het lagchendst vooruitzigt, dat zich ooit voor een Kerkelijk Opperhoofd, sedert de schoonste dagen van het Pausdom, had geopend. De gansche aanvang der regering van Pius VI, was niet dan vreugde en luister. Het Rome der Vorsten uit het Huis de Medicis scheen in zijn schitterenden en bevalligen praal te herleven.

De nieuwe Paus was voorbestemd om den uitwendigen glans van den Heiligen stoel te herstellen. Wanneer hij met die bedoeling gekozen werd, heeft nooit eene vergadering fijner tact en inzigt doen blijken. Alles droeg bij om hem die rol te doen spelen: zijn gang, zijn gelaat, zijne neigingen, de aard zijner welsprekendheid. Meer dan eens had Braschi, onder de regering van zijn zedigen voorganger, het veronachtzamen der overleveringen betreurd. Terstond na zijne komst tot den troon, besloot hij aan deze haren te lang verdoofden luister weder te geven. Gewoon aan de fijne trekken, en het geestige, maar weinig indrukwekkende gelaat van Benedictus XIV, aan den godsdienstigen ernst van Clemens XIII, aan de goedhartige, maar dagelijksche, trekken van Ganganelli, gevoelden de Romeinen de levendigste gewaarwording, toen zij bij de plegtigheid van het

jubeljaar tot de geheimzinnige poort een grijsaard zagen naderen van eene majesteit, die verwondering baarde. „Dat is inderdaad, zeide men, de Opperpriester, die tevens Koning is! Hoe duidelijk draagt hij het kenmerk van dit tweeledig karakter!" Zijne gestalte is rijzig, de uitdrukking van zijn gelaat is zacht en heilig. Geen rimpel misvormt zijne trekken, die nog door een overschot van frischheid bezield werden. Zijn voorhoofd is kaal, maar van onder de driedubbele kroon, die het bedekt, ontsnappen eenige lokken van een schitterend witten glans. Zij beschaduwen zijn hals en de slapen van zijn hoofd. Hij treedt voort, gehuld in eenen witten mantel met goud bezaaid. Een gouden hamer blinkt in zijne handen. Hij raakt er de heilige poort mede aan, zij valt neder. Duizend armen breken haar af; het volk werpt zich gretig op de overblijfselen. Daarna door een langen stoet gevolgd, plaatst hij zich op den troon, of liever op het altaar. Het zoude buiten twijfel eene al te groote eenvoudigheid zijn, na zoo vele reizigers en geschiedschrijvers, op nieuw het tafereel te schetsen der Roomsche ceremoniën, de Kardinalen aan te toonen, die zich nederbuigen voor hem, die den vorigen dag met hen gelijk stond, de menigte der aanschouwers af te schilderen, de kerkelijke en wereldlijke Vorsten, de wolken van wierook, het verbrande vlas, ten teeken van nederigheid, het op en neder zwaaijen der lange Indische waaijers, met één woord de vereeniging van Oostersche weelde en Katholieke pracht. Deze zeer oude ceremonien hebben niets bijzonders bij het Pontificaat van Pius VI. En toch, als men hem zag midden onder die feesten, was het, alsof hij het eerst daarbij voorzat; men zou gezegd hebben, dat hij die feesten had ingesteld, zoo zeer pasten zij voor hem, zooveel geheime overeenkomst was er tusschen den priester en den tempel, tusschen

Pius VI en de St. Pieterskerk! De een vulde bij de andere het groote denkbeeld aan van het Katholicisme. Het Romeinsche volk moest zulk een Paus, als een weldoener ontvangen. Nooit ook, bij menschengeheugen, waren de toejuichingen gereeder, levendiger, opregter. Men zou kunnen gelooven, dat de gewoonte sedert lang die indrukken heeft verdoofd; verre van daar, de ceremonien der Kerk zijn telkens weder nieuw. De menigte der vreemdelingen, door de nieuwsgierigheid naar Rome gelokt, wordt er nooit moede van, de Romeinen nog veel minder. Dit is tegelijk hun genot en hun trots. Voor de kunsten geschapen, weet dit volk de poëzy van den grond, dien het bewoont, te waarderen, ja het weet, dat het zelf hiertoe bijbrengt, dat de lompen, waarmede het bedekt is, al den adel, al de bevalligheid aannemen van den ouden toga, en dat de Transteverijnsche vrouwen nog in hun gelaat de fiere schoonheid van Cornelia vertoonen. In zijne verwarde, grove, maar sterk gekleurde historiekennis, vermengen zij de zegepralen des Keizers met die des Pausen. Caesar geniet de volksgunst even zeer als Sixtus V, donna Olympia even zeer als Nero. Als het Romeinsche volk de toevloed ziet van vreemdelingen uit alle natiën, de hulde, die men betoont aan den heiligen grijsaard, aan wien het onderworpen is, dan gelooft het de heerschappij der wereld nog niet geheel te hebben verloren. Zijn wij dus niet verwonderd, dat in de eerste tijden van deze Pauselijke regering, de gehechtheid van Rome voor Pius VI eene soort van afgoderij was geworden, en dat eene vrouw, die hem aanschouwde, in verrukking uitriep: *Quanto è bello! quanto è bello!* (Hoe schoon is hij! hoe schoon is hij!), terwijl eene andere haar met dezelfde geestdrift antwoordde: *Quanto è bello, tanto è santo!* (Hij is even heilig, als schoon!).

Nogtans, indien hij zich bepaald had tot ceremonien,

zou de ongenoegzaamheid van zulk een hefboom alleen, het gebruik daarvan weldra hebben verlamd. Rome wil feesten, maar het wil ook schilderijen en standbeelden. Pius VI nam deel in die hartstogtelijkheid voor de kunst. Hij was door de natuur tot Paus geschapen, en, als men de zeden ter zijde stelt, een Paus van de zestiende eeuw. Michel-Angelo en Raphaël ontbraken hem; hij kon hen niet doen herleven; hij kon de kracht en bekoorlijkheid dier goddelijke mannen niet stellen in de plaats van het koude coloriet van een Pompeo-Bathoni, van de pedante gemanierdheid van een Raphaël Mengs, of van het zwakke talent van Angelica Kauffmann, die meer treft door hare levensgeschiedenis dan door hare kunstwerken; maar Pius VI had een verheven blik, zijne uitgaven waren koninklijk, zijne liefde tot de kunst verlicht en duurzaam. Dat is het, wat bovenal zijn roem uitmaakt. Reeds, onder de vorige regering, had hij den grondslag daarvan gelegd. Terwijl hij het ambt van apostolisch schatbewaarder bekleedde, spoorde hij Clemens XIV telkens aan om het Museum van het Vatikaan te herstellen. Ganganelli hoorde hem goedwillig aan, en vertrouwde hem de zorg toe, om over dien arbeid het opzigt te hebben. Pius VI begon het als minister; als Paus, bragt hij het tot dien graad van luister, die de Pauselijke woning vormt tot het eerste paleis, het eerste museum en den eersten tempel der wereld. Op zijne bevelen rees er eene menigte standbeelden uit de bouwvallen van Antium, van Praeneste, en van die villa te Tibur, waar Keizer Hadrianus, door eene zelfzuchtige begeerte aangevuurd, zich met de meesterstukken der kunst had omringd, die hij aan de publieke gedenkteekenen had onttrokken. Ontzagchelijke zalen, die het uitzigt hadden op de grootsche landschappen in de nabijheid van Rome, met jaspis bedekt, met mozaïek bevloerd, verhieven zich om die schatten te ontvangen.

Het oog verloor zich in het perspectief van al die galerijen, die trappen, die zuilengangen, wier rijkdom het getal evenaarde. De Apollo, de Laocoon, tot nu toe ergens in een duisteren hoek verbannen, werden door Winckelmann midden op gewelfde voetstukken geplaatst, aan iedere zijde eener uitgestrekte rotonde met kunst verlicht, en gestadig verfrischt door watersprongen en bronnen. Kortom, overal vereenigden zich de gemakkelijkheid van toegang, de bekoorlijkheid eener uitgezochte wandeling, het meest passend gebruik, en een keurige smaak, zoowel in de bijzondere deelen, als in het geheel, met de uitstekendste pracht; en hoewel Pius VI zich bij uitsluiting de verdiensten van deze edele schepping kon toeeigenen was zijne verstandige gematigdheid tevreden, met zijne gedachtenis aan die van zijnen voorganger te verbinden. Hij gaf aan dit gebouw den naam van *museo Pio-Clementino*, waar men altijd Braschi ontmoette, en nooit Ganganelli zocht.

De letterkunde was toen in een kwijnenden toestand. Pius VI was begaafd met eene misschien al te woordenrijke welsprekendheid, maar die luister ontving van een verteederend en welluidend orgaan. Hij vond er behagen in, zich in het openbaar te doen hooren. Niets evenwel toont aan, dat hij de letteren beminde. Buiten twijfel zoude hij, in het belang van zijnen roem, met verrukking de *Gerusalemme* en de *Divine commedie* gunstig hebben opgenomen; hij erlangde slechts sonnetten. In plaats van Tasso op het kapitool te bekransen, liet hij het beklimmen door eene oude dichteres van zeer middelmatige verdienste, de improvisatrice Corilla 1).

1) Monti behoort slechts tot de laatste jaren der regering van Pius VI, even als Cesarotti, buitendien zijn het ook nog geen Dante's, zelfs geen Torquato's. De bekransing van Corilla heeft Mme de Staël het denkbeeld aan de hand gedaan van *Corinne*.

In weerwil van de gebreken der ondernemingen van Pius VI, wierpen zij in die eerste oogenblikken veel glans over hem. De vreemdelingen kwamen in menigte aansnellen. Het gerucht verbreidde zich, dat Rome weder was herrezen. Men kwam zien, wat er waar was van deze zonderlinge tijding. Het waren geen vrome pelgrimaadjen, maar afgesprokene pleizierpartijtjes door al het schitterendst, wat Europa bezat: wijsgeeren, dichters, regeringspersonen, staatsmannen, rijke kapitalisten, élégante vrouwen, fortuin, schoonheid, vermaardheid, zonder te letten op godsdienst of sexe, alles kwam zich nederbuigen aan den voet van den Pauselijken troon. Van de talrijke beweegredenen, die Europa naar Rome trokken, was de godsdienst alleen er van uitgesloten. Deze kwam volstrekt niet in aanmerking bij al die overhaasting. Pius VI bespeurde het en begreep, dat hij er zich niet over moest vertoornen, doch dat hij ook geen al te wereldsche vreugde moest doen blijken. Hij ontving die hulde met de waardigheid van een Paus en de bevallige manieren, die een man van de wereld kenschetsen. Als erfgenaam der verdraagzaamheid van Lambertini en Ganganelli, gaf hij daaraan een meer indrukwekkend merkteeken. Hij wist eenige uitwendige offers te brengen aan den tijdgeest. Door zijn toon en taal wel te schakeren en schrander naar de omstandigheden te wijzigen, zonder echter ooit zich zelven tegen te spreken, wist hij de godsdienst met de politiek te vereenigen. Op het oogenblik zelve dat hij van de hoogte zijns troons, met diepen eerbied, de plegtigheden der mis waarnam, was de Pauselijke kapel, volgens zijne bevelen, gevuld met belijders van eene andere godsdienstleer. Dat gehoor was niet hetgeen hij bij voorkeur zoude verlangd hebben. Maar hij begreep dat Rome niet meer een algemeene biechtstoel was, en daarom maakte hij er een Europesche bondsark van. Hij bood aan alle godsdiensten

eene veilige schuilplaats aan binnen die zelfde muren, waar te voren slechts eene enkele werd toegelaten. Voor het overige had hij van die verschillende meeningen niets te vreezen. Zij ontmoetten elkander te Rome op een onzijdig gebied; zij vereenigden zich daar in de liefde voor de oude kunst. Winckelmann had de smaak voor de oudheidkennis, zelfs onder de vrouwen, verspreid; het was mode geworden de bouwvallen, waarop men tot dus verre geen acht had gegeven, te bewonderen. Pius VI maakte een geschikt gebruik van deze nieuwe rigting, hij liet die in het stof bedolvene overblijfselen opgraven. Hij droeg er zorg voor, en gaf er uitlegging van in werken, die met eene toen zeldzame typographische pracht werden uitgegeven. Het is op deze wijze, dat hij het oude Rome belangrijk deed zijn voor den glans van het Christelijke Rome; de zaak van het tegenwoordige werd bepleit door het verledene; die tusschenkomst was welsprekend. De Koningen verlieten hunne paleizen, om die der Caesars te zien. Men zag op dit leerzaam schouwtooneel beurtelings verschijnen de erfgenaam van het Russische Rijk, de broeders des Konings van Engeland, de deugdzame moeder van hem, die thans Koning der Franschen is 1), de souvereinen van Toskane en Napels, Gustaaf III, Koning van Zweden, en eindelijk, voor de tweede maal, Keizer Joseph II.

Pius VI werd uitnemend bijgestaan door den Kardinaal de Bernis, ambassadeur van Frankrijk 2). Men velle geen verkeerd oordeel over Bernis, door het verhaal der moeijelijke omstandigheden, waarin hij zich bevond gedu-

1) Dit is geschreven in 1844, tijdens de regering van Lodewijk Philips. *(Vert.)*

2) Tot meerdere duidelijkheid zeggen wij *ambassadeur*, want nooit hebben de Kardinalen zich verwaardigd dien titel aan te nemen; zij noemden zich slechts *chargé d'affaires*. De Kardinaal de Bernis bekleedde die plaats tot aan de omwenteling.

rende het conclave van Clemens XIV. Met minder regtschapenheid zou hij beter geslaagd zijn. De natuur had zijn geest niet gevormd, om in een zoo kronkelend doolhof werkzaam te wezen. Maar onder den edelen Pius VI, wiens karakter zoo veel overeenkomst had met het zijne, hield hij den naam van Frankrijk op zijne volle hoogte staande. Wij hebben grijsaards gezien, die nog met verrukking gedachtig waren aan de bijeenkomsten van den Kardinaal de Bernis. Nooit hield een gezant van Frankrijk een luisterrijker staat. Eene verkwistende pracht, maar van den besten smaak, heerschte bij de inderdaad koninklijke voorstelling van dezen Vorst der Kerk. Mme de Genlis, die aan het zoo schitterend hof van het Palais-Royal leefde, zegt in hare gedenkschriften: „Ik heb nooit eenigen luister gezien, die de pracht van den Kardinaal de Bernis overtrof.... Hij nam de beleefdheden van zijn huis waar op eene onnavolgbare wijze.... Er was in hem eene vereeniging van goedhartigheid en fijnen tact, van adel en eenvoudigheid, die hem tot den beminnelijksten man maakten, dien ik ooit gekend heb." Altijd eene rijkelijk voorziene tafel, die dagelijks voor velen openstond, ontelbare livereibedienden, eene menigte van *maestri di camera*, *di capella*, intendanten, pages; en onophoudelijke feesten, concerten, *conversazioni*, met één woord, eene hofhouding. Wat den meester betreft, men vond bij hem geen stroeven ernst of stijfheid, het beminnelijkst onthaal voor iedereen, buiten twijfel wel geëvenredigd naar rang en jaren, doch niet zoo, dat de beleefdheid beleedigend werd door al te veel wijzigingen. Men vond er een hoog fatsoenlijke en betamelijke galanterie; men vond er altijd veel vrouwen van een aanzienlijken rang, van eene schitterende schoonheid, somtijds van een ligtzinnig gedrag, maar nooit eenig schandaal in het paleis van Frankrijk; beminnelijkheid, bevallige manieren, en niets

meer. Eindelijk overal en altijd de aanzienlijkste toon, de meest indrukwekkende vertegenwoordiging, en, zoowel op het Vatikaan als te Versailles, eene onbetwistbare hoogschatting. In zijn paleis van het Corso genoot de Kardinaal de Bernis al de eer van een souverein. Hij zeide dikwijls met eene wat al te gemanierde bevalligheid, dat hij *de herberg van Frankrijk hield op een der kruiswegen van Europa*; eene aanzienlijke herberg voorzeker, waar koningen uitrustten.

De ontwerpen van Pius VI waren niet alleen schitterend, maar ook waarlijk groot, en, hetgeen zeldzaam is voor een Paus, van eene grootheid, die werd toegepast op den vooruitgang der nijverheid, op stoffelijke welvaart, en op stellige verbeteringen. Indien hij zich beperkt had tot den ondergeschikten roem van een oudheidkenner, zou de geschiedenis zijn naam hebben achtergelaten in de talrijke lijsten der bijeengebragte verzamelingen. Deze roem zou zweven voorbij de bleeke schim van een gewaanden de Medicis, die zijne eigenliefde koestert, in plaats van het heilige vuur, en te vergeefs door nuttelooze pogingen het stervende Italië tracht te doen herleven. Maar Pius VI had eene meer verhevene ziel; zijne oogen waren niet alleen op de marmeren standbeelden zijner verzamelingen gevestigd, of op de groepen zijner aanbidders, die voor zijne voeten lagen nedergeknield. Hij beminde de menschen, om hen te vertroosten; hij vergenoegde zich niet met de sleur eener onbekende liefdadigheid, waarvan het medelijden dikwijls al te uitsluitend beperkt is; eenige bezoeken in hospitalen, of aalmoezen bij toeval uitgedeeld waren niet voldoende voor zijn edelmoedig mededoogen, Te veel Pausen hebben in Rome niet anders gezien, dan een verzamelplaats van paleizen en kerken; Pius VI bespeurde, dat eenige stappen verder eene woestijn begon, eene woestijn, die bewondering verdiende, eene woestijn,

die geen schilder, geen dichter zou willen ruilen tegen het vruchtbaarste grondgebied; maar waar ieder mensch, die geen dichter of schilder is, somtijds het leven en nooit de gezondheid vindt. Hij vernam, dat die bekoorlijke zoo dikwijls bezongene streek, die kust voorheen met steden en villa's overdekt, door kanalen gezuiverd, door havens verrijkt; die punten en voorgebergten, bezet met baken, vuurtorens, prachtige tempels, Laurentum, Ardea, Lavinium, Antium, — met één woord, dat het geheele schouwtooneel van de zes laatste boeken der Aeneïs, onder de laatste Pausen tot de woeste tijden van Latinus en Evander was teruggekeerd. Het gras was op nieuw over de bouwvallen opgeschoten, de hutten, weleer door de paleizen verjaagd, waren ten tweeden male te voorschijn gekomen. En dan nog welke velden en welke hutten!.... een naakte, dorre grond, vlakten golvende als de zee, en even weinig bevolkt als deze. Men vond er niet anders, dan hier en daar eene op zich zelve staande zuil, eenige bogen van gebrokene waterleidingen, en aan hun voet een troep buffels, voortgedreven door herders met dierenhuiden bedekt, met een lans gewapend, en op wilde paarden gezeten. Wat verder op het grindzand, beschaduwd door een boschje van kurk- of esschenboomen, eene hut van wilden, het verblijf van eenige kolenbranders of visschers, holoogig, geel, door de koorts uitgeteerd, die aan hunne medgezellinnen noch de vrucht van hunnen arbeid, noch die van hunnen roof kunnen te huis brengen. Eene landstreek, met vloek beladen, waar zelfs de diefstal bijna onmogelijk is, niet uit gemis aan onzedelijkheid, maar uit gebrek aan bewoners, eene weeke, verpestende grond, geplaatst aan de poorten der stad van marmer, even als een slaaf, wien het is opgedragen den overwinnaar te bespotten. Aan de voet der Apennijnen, op de grenzen van het oude Campanië, opent zich eene breede vallei,

die zich uitstrekt tot aan de zee. Twee rivieren, de Ufens en de Amasene, oorsprong van eene menigte kleine beekjes, herscheppen die vallei, gedurende den regentijd, in eene uitgestrekte moeras 1). Vandaar haar naam: de Pontijnsche Moerassen.

Pius VI besloot die te dempen. Noodlottige inblazingen waren oorzaak, dat de heilzame plannen niet ten uitvoer werden gebragt Ofschoon hij in kennis van bestuur zijne onmiddellijke voorgangers te boven streefde, daalde Pius VI bijna tot gelijke hoogte met hen door gebrek aan volharding, en vooral door eene droevige neiging tot die ziekte, welke in onze dagen onbekend is, maar gedurende eeuwen erfelijk en inheemsch in het Pauselijk gebied: het nepotisme.

Toen hij in blakende gunst was, trachtten de Jezuiten de plaats te herwinnen, die zij verloren hadden: de uitslag bekroonde hunne pogingen niet. Pius VI was voor hen in het geheim door medelijden getroffen, dat slechts naar eene gelegenheid wachtte, om in openbare bescherming te veranderen; maar de omstandigheden hielden de betuiging hiervan nog altijd terug. De societeit van Jezus in stukken gedeeld, verzamelde hare verspreide overblijfselen. Florida Blanca, altijd scherp en voortvarend, poogde den Paus eene nieuwe bevestiging van de breve te ontrukken. De gezant van Spanje begon op nieuw die zelfde verdrietige zamenwerking van gebeden en bedreigingen, die zoo treurig hadden weergalmd in de ooren van Ganganelli. Maar het was er verre af, dat zijne stappen hem tot dezelfde uitkomst leidden. Bij Clemens XIV had de vrees wanhoop en waanzinnigheid veroorzaakt; de angst

1) Comte de Tournon, *Études sur Rome*, Liv. V. Chap. IX. Dit werk is het naauwkeurigste en belangrijkste, dat over den Kerkelijken Staat is uitgegeven, met betrekking tot politiek en staathuishoudkunde. Zie het Aanhangsel achter dit werk.

kostte Pius VI geen dag van zijne gezondheid of geen uur van zijn leven. De schok, die Ganganelli verpletterde, was niet eens in staat den gelukkigen Braschi te verontrusten, en de wond van Clemens XIV, die zoo breede, zoo diepe, zoo vlijmende wond, was bij Pius VI niet meer dan eene uitwendige en ligte kwetsuur. Het was voor andere proeven, dat zijn moed bespaard bleef. De listen der Jezuiten en der diplomaten waren niet in staat zijne opgeruimdheid te verstooren. Braschi kende den prijs van het leven, en was niet verkwistend met hetgeen onrust baarde. Het zou dan nutteloos zijn deze kuiperijen te verhalen. Het is een flaauw afbeeldsel, eene verzwakte echo van de onderhandelingen gedurende de vorige Pauselijke regering. Een woord moge volstaan. Spanje had niets van zijne levendigheid verloren, Frankrijk volgde uit gewoonte, en de Paus stelde tegen deze twee hoven de kunstgrepen over van een altijddurend uitstel.

Het lot van den generaal der Jezuiten was toen de hoofdzaak. Ricci kwijnde in gevangenschap. Spanje verlangde zijn vonnis. Pius VI wilde dit tot elken prijs vermijden. Om tijd te winnen onderhandelde hij over het verplaatsen van zijn gevangene naar Toskane. Zijne verlegenheid was groot, maar de dood van Ricci maakte er een einde aan. Het gewezen opperhoofd der Jezuiten stierf op het kasteel St.-Angelo, nadat hij bij geschrifte de onschuld zijner orde en die van hem zelven had betuigd. Ten slotte eener eenvoudige uiteenzetting van de zuiverheid zijner bedoelingen, eindigt Ricci aldus: *Hetgeen ik gezegd heb, heb ik gezegd voor de eer van mijne Orde en om geene andere reden.* Wat moet men opmaken uit deze beperking? Doet zij niet eene laatste berekening onderstellen? en zou men daarin, zonder een weinig toegevendheid, de onafhankelijke en opregte uitdrukking herkennen van een volbragten pligt? Voorzeker er is eenige

duisterheid in deze taal, maar het is niet goed op de woorden der stervenden te vitten. In zulk een oogenblik is de dwaling eerder mogelijk, dan de leugen.

Het vertrek van Florida Blanca volgde kort op den dood van pater Ricci, en bragt den Paus eene nieuwe verligting aan. De ruwe afgezant van Spanje werd geroepen aan het hoofd van het kabinet van Madrid. Zijn voorganger in het ministerie, de zachtmoedige, niemand beleedigende Grimaldi volgde hem op te Rome. Pius VI won bij deze ruil. Nogtans liet Florida Blanca hem niet hopen, dat hij in de verte aan zijn waakzaam toezigt zou kunnen ontsnappen. Hij drong levendig aan op zijne eischen, en vorderde met meer nadruk, dan ooit, de zoo lang gewenschte heiligverklaring van den eerwaarden Palafox, bisschop van Osma.

De geschiedenis zou deze geestelijke bijzonderheid voorbijzien, ware het niet, dat zij den korten inhoud bevattede van twee scherp geteekende meeningen: de aanhangers en de bestrijders der Jezuiten. De Spanjaard Juan Palafox, geboren in 1600, was bisschop geweest van la Puebla de los Angeles in Mexico. Hij was beroemd geworden door zijne deugden, en vooral door zijne oneenigheden met de societeit van Jezus, die hij bij het Hof te Rome had aangeklaagd. Den 30sten September 1659 was Palafox gestorven, als bisschop van Osma in Kastilië. De Jezuiten haatten zijne gedachtenis; geheel Spanje was hartstogtelijk aan hem gehecht. Koning, geestelijkheid, boeren uit de vlakten, bergbewoners van de Sierra Morena, allen verlangden, dat Palafox onder de Heiligen zou worden geplaatst. Het was eene nationale belangstelling. Tegenwoordig zou men het gewigt van zulk eene zaak niet kunnen begrijpen. In de achttiende eeuw kwam de naam van Palafox telkens voor in de officiële stukken, die naar Rome werden afgezonden. De Koning van Spanje toonde

zich onvermoeid in het bewerken der heiligverklaring. De overige Katholieke Hoven ondersteunden zijne pogingen. De tegenstand der Jezuitische partij was even hardnekkig, als de bemoeijingen van Spanje ijverig waren. Niets kon de strijdende partijen afmatten. Één-en-vijftig jaren duurde dit geschil onder vier Pauselijke regeringen (van 1726 tot 1777); nog was het niet afgedaan. Na eene laatste zitting, door Pius VI gehouden, over de zaligverklaring van dien heiligen persoon, nam de Paus de stemmen op, en besliste niets.

De Koning van Spanje vorderde eene heiligverklaring. De Jezuiten wilden ook een heiligen, en zochten er lang naar. Eindelijk vonden zij er een; het was een Franschman. „Bewondert de Voorzienigheid, zeiden zij, die zijne uitverkorenen doet te voorschijn komen, zelfs uit het midden der Amalekiten." Het was een bedelaar, eene omstandigheid, die nog veel gelukkiger was: zijne onkunde verduisterde het valsche licht der philosophie. Hij heette Labre, en zijn lijk, gevonden op den hoek van een straat, behield nog de frischheid en buigzaamheid van het leven. Op deze tijding ontstaat er rumoer in de stad. Zij stroomt geheelenal bijeen in de kerk, waar het ligchaam, gedurende drie dagen, wordt ten toon gesteld. Allen werpen zich door elkander aan de voeten van de nieuwe voorspraak. Men is genoodzaakt wachten te plaatsen, en niet anders dan de zwakken toe te laten; zij keeren hersteld terug. Maar men vergenoegde zich nog niet met deze wonderen na zijn dood. Niemand had tot dusverre van Labre hooren spreken; men moest teruggaan tot zijn leven. Men begon met hem tot een profeet te verklaren; men zweeg nog over zijne openbaringen; de gemoederen waren echter voorbereid op iets groots. Een Fransch schilder wilde voordeel trekken van dien toeloop; hij beweerde den heilige te hebben gekend, hij bragt zijn portret te voor-

schijn, liet het graveren, en verkocht er veertigduizend afdrukken van in vier-en-twintig uren. Kortom, de geestdrift nam een zoo algemeen karakter aan, dat de Kardinaal-Vicaris eene commissie benoemde van twaalf personen om tot de zaligspreking over te gaan. Iedereen liet zich inschrijven bij den Kardinaal Bernis en bragt hem de meest nadrukkelijke pligtplegingen wegens dezen nieuwen roem van Frankrijk. Bernis ontving hen beleefd; hij wist te leven, hij verlangde in rust te leven 1).

De ijver was in zijne grootste hitte, toen die, na verloop van eenige maanden, weder, als door betoovering, verdween. Sprak men van de deugden van Labre? de Jezuiten antwoordden ter naauwernood. Van zijne profetien, zijne wonderen? zij zwegen, of bragten het op een ander gesprek. De ex-Jezuit Zaccaria, belast met de zamenstelling van het leven des wonderdoeners, schorste het drukken van dit stichtelijk boek. Wat was er gebeurd? Het was eerst een geheim; naderhand kwam men het te ontdekken. De Jansenisten waren jaloersch op hunne tegenpartij: zij hadden Clemens XIV tot heilige voorgesteld, maar zonder daarin te slagen. Het zij verkeerd overleg, het zij kwaadwilligheid, zij vonden geen anderen om hem te vervangen en vorderden voor zich den heilige der Jezuiten 2). Van Labre een Jansenist te maken was een

1) Zie hier hoe Bernis over Labre sprak: »Men drukt hier: *Het leven van een Franschen bedelaar*, met eene lijst van zijne voorgewende mirakelen. De ex-Jezuit Zaccaria is er de schrijver van...., Hetgeen niet te betwijfelen valt, is *dat men hierbij* (bij de zaligspreking van Labre) *geen acht slaat op eenige der regelen vastgesteld in de verzameling der kerkgebruiken, en dat men zich laat wegslepen, door een geestdrift, waarvan een der minst slechte gevolgen waarschijnlijk het belagchelijke zal zijn.*" Depeche van 18 Junij 1783.

2) De Kardinaal Bernis, na al deze bijzonderheden te hebben opgegeven, eindigt met deze woorden: »Men zou eenige dagen geleden als een goddelooze zijn beschouwd, indien men gewigt aan deze opmerkingen had willen geven." Lager voegt hij hierbij: »Door de berigten, die ik op

partijstreek. Het gerucht verspreidde zich dat de gelukzalige de werken las van een zekeren pater Lejeune, kweekeling van Quesnel. Van dit oogenblik af deed Labre geen voorzeggingen en genas niemand meer.

Alles scheen geeindigd. Labre, een kind van Port-Roijal, was niets meer. Maar de Jezuiten beschouwden zich niet als verslagen, en hielden hardnekkig vol, dat Labre nooit de schriften van het Kerkgenootschap van Quesnel had gelezen. Het bewijs hiervan was, dat hij niet lezen kon (2).

Deze belagchelijke anekdote schijnt beneden de waardigheid der historie te zijn. Zij zou dit ook inderdaad wezen, indien Labre, thans geheel vergeten, toen niet geheel Europa van zijne wonderen en profetien had doen gewagen. Zijn naam vervult eenigen tijd lang al de diplomatieke briefwisselingen. Pius VI nam geen dadelijk deel aan deze terugwerking van het Jezuitisme. Hij wilde niets zien en liet hen begaan, dewijl hij door dringender en gewigtiger belangen werd bezig gehouden. Inderdaad zijne betrekkingen met het Hof te Weenen hadden al zijn aandacht verdiend, en de lezer zou kwalijk den geest van dit tijdperk doorgronden, indien wij hem onbekend lieten met hetgeen er toen voorviel tusschen Joseph II en Pius VI, tusschen den Paus en den Keizer.

---

dit oogenblik van Rome ontvang, schijnt het, dat de Jezuitische partij de canonisatie van Benoît Labre niet wil laten varen. Ik weet evenwel, dat het Heilige collegie dienaangaande zeer van denkwijze is veranderd." Depeche van 29 Julij 1783, gedagteekend van Albano: de Kardinaal was daar Bisschop, en bragt er het zomersaizoen door. Deze geheele geschiedenis van Labre is, gelijk men ziet, van 1783 en hier bij voorraad geplaatst.

(2) Labre werd eerst onder het Pauselijk bestuur van Pius VII gelukzalig verklaard. Het was een der gevolgen van de zegepraal der Jezuiten.

ZESDE HOOFDSTUK.

JOSEPH II. — ZIJNE HERVORMINGEN IN KERKELIJKE ZAKEN. — REIS VAN PIUS VI NAAR WEENEN. — 1782 EN 1804.

De beroemde Maria-Theresia was in het graf gedaald. Joseph II was niet meer een onderdaan van de Keizerlijke kroon; hij regeerde. Zijne aanvaarding der erfelijke souvereiniteiten van Hongarije, Boheme en Oostenrijk kondigde een nieuw tijdvak aan in de betrekkingen van het Pauselijk gezag en het Rijksgebied; of liever, zij bragt, ofschoon in zeer verschillende mate, de dagen terug van hunne oude veete. Maria-Theresia had de uitbarsting daarvan vertraagd, die ligt te voorzien was, zoodra zij de oogen had gesloten. Al wat ook betrekking heeft tot die eerste tijden der regering van Keizer Joseph is onmisbaar voor het begrip der kerkelijke geschiedenis, gedurende dit tijdvak der achttiende eeuw. Men vergunne ons hierbij stil te staan.

„Tot nu toe," schreef Joseph aan Kaunitz, in den eigen nacht, waarin Maria-Theresia stierf, „wist ik niet anders te zijn, dan een gehoorzame zoon, en ziedaar bijna al wat ik wist." Het zelfbedrog was groot, ten minste in dit eerste oogenblik. Joseph kon zich bedriegen ten aanzien van het verledene en gelooven, dat hij een *gehoorzame zoon* was. Zijne moeder en hij hadden elkander nooit

begrepen. Hun gemeenschappelijk leven was niet anders geweest dan een doffe, verborgene worstelstrijd; maar de dood is vreedzaam, de dood is gereed tot verzoening. Zij vertoont de aangename herinneringen in een verafgelegen verschiet, en stelt voor de bitterheid der grieven eene eerbiedige en teedere vergiffenis in de plaats. Dit is de begoocheling des doods. Joseph zwichtte hiervoor. Zoodra Maria-Theresia den adem had uitgeblazen, sprak alles voor haar, niets tegen haar. Gewoonte, eerbied, dankbaarheid, hoogmoed pleitten allen te gelijk voor hare nagedachtenis. Van al de kroonen, die deze heldhaftige vrouw aan den jongen Caesar had nagelaten, was de titel van haren zoon te zijn hem altijd de schoonste. Als Joseph de oogen sloeg op de talrijke portretten, in de paleizen van Weenen verspreid, bragt hij zich met eene treurige fierheid te binnen al die boven verwachting geslaagde ontwerpen, al die heilzame bondgenootschappen, haren zoo hoog gevestigden en volkomenen roem, haar heldenmoed in het ongeluk, hare reinheid zonder vlek en zonder voorbeeld, in weerwil van de verleidingen der jeugd, der schoonheid, der magt. Midden onder deze treffende bespiegeling beheerschte eene groote herinnering alle andere gedachten. Het kind, dat Maria-Theresia in de armen hield, toen zij het aan de getrouwe Hongaren voorstelde, was hij zelf, het was Joseph. Zijn hart kon niet ongevoelig zijn bij zulk een tafereel, want dat hart was welgeplaatst. Joseph was slechts ongevoelig uit ijdelheid; van zijne eigene beschouwingen afgetrokken vergat hij somtijds het egoismus.

Die indrukken nogtans, ofschoon diep en sterk, moesten voorbijgaande zijn. De Keizer beweende zijne moeder, maar na dien eersten tol aan de natuur betaald te hebben, gevoelde hij zich van haar bevrijd. Plegtig oogenblik inderdaad voor dezen vurigen geest! Geen bewaking, geen

voogdijschap, hij was vrij, hij was Koning. De dood, die een heiligen band ontknoopte, verbrak ook een juk. Die keizerlijke kroon, die op hem drukte, als een kinderspeeltuig om hem te belagchen, was eindelijk het symbool van een werkelijk gezag. Het opperbevel der troepen, tot dusverre een bron van verdriet en schande, zou niet langer een ijdel woord zijn. Als hij hen ten strijde riep, zou hij, hun aanvoerder, hun gebieder, zich niet meer voelen terughouden door eene hand, die schroomvallig was geworden. De zucht naar roem zal niet langer oproer zijn! Zijne soldaten behooren hem toe!.... hem alleen! Op een wenk van zijn hoofd zullen zij voortaan zich bewegen. De eenheid van een onverzettelijken wil zal de Rijkswet zijn. De schatten van vier koningrijken zullen dien wil behulpzaam zijn. Om een enkelen penning te ontwringen, zal hij zich niet meer voor een minister moeten krommen. Geen hatelijke krakeelen, geen vernederende listen, geen vertrouwelijkheden, die in verklaringen, en verklaringen, die in twisten ontaarden. Op den dwang, op de tweedragt, op de altijd bloedende kwetsuren der eigenliefde, op eene gestadige verstoring der best berekende plannen, zal rust, achting, overvloed volgen, een waarborg voor het wel gelukken naar buiten, een gevolg van heilzame hervormingen binnen 's lands. De bekwame minister, die den Staat bestuurde, zal behouden blijven, maar in zijn Keizer zal hij voortaan een souverein zien, een vriend misschien, en niet meer een hoveling. Veel omvattende toekomst, schitterende rol, na een zoo lang en smartelijk wachten!

Zoodanig waren buiten twijfel de vleijende droomen, die in de ziel van Joseph aan de droefheid van een zoon tot tegenwigt strekten. Hij gaf zich daaraan des te vrijer over, omdat loffelijke beweegredenen en edele voornemens de werkzaamheid van zijne eerzucht verdubbelden. Getroffen

door de talrijke misbruiken, die in Oostenrijk, onder de regering zijner voorgangers, in zwang waren, was hij van den eersten dag af, dat hij den troon beklom, er op bedacht, niet om die te hervormen, maar om die uit te roeijen.

Hij verlangde het welzijn zijner onderdanen, maar hij verlangde dit op eene eenvormige wijze. Hij was geheelenal verstoken van de dramatische begaafdheid, die ons door de kracht der verbeelding verplaatst in de zeden, de herinneringen, de gewoonten, en, zoo het noodig is, in de vooroordeelen van anderen; eene begaafdheid, die nog veel noodzakelijker is voor een souverein, dan voor een dichter. Zijne onderdanen waren in zijne oogen niet anders, dan kwalijk gerangschikte getallen. Hij besloot hen aan eene algemeene rekenkunstige herziening te onderwerpen, dat is te zeggen, om de talrijkste en minst zamenhangende vereeniging van verschillende, dikwijls geheel tegen elkander overgestelde, landstreken te behandelen als een geheel, dat natuurlijk was ineengegroeid. Vervuld met de zucht, of liever met de koorts voor het algemeene welzijn, kende Joseph, in zijne reusachtige, ofschoon een weinig naïve, trotschheid, slechts één hulpmiddel ter beschaving: volstrekte willekeur. Regt voorwaarts gaande op een naauwen weg, begreep hij de mogelijkheid niet van eenig ander middel, en zoo, in deze eerste oogenblikken van buitensporige verbijstering, zijne gedachten zich hebben gevestigd op een volksopstand, veroorzaakt door het despotisme zijner weldaden, zoo hij zich bij toeval heeft kunnen voorstellen, dat een volk kon weigeren in weerwil van zich zelven gelukkig te zijn, moet hij dit denkbeeld als eene hersenschimmige ongerijmdheid van zich hebben afgestooten. In het geval, dat hij een oogenblik de mogelijkheid daarvan mogt hebben toegelaten, moet zijne verbazing even groot geweest zijn, als zijne gramschap.

Deze vooringenomenheid van zijnen geest, of liever deze rigting van zijn karakter, werd opgewonden door de bedwelmende dampen van den hoogmoed. Joseph geloofde, dat hij met alle talenten begaafd was. De wetgeving, de inrigting van den staat, het bestuur van den krijg kwamen hem van regtswege toe. Hij omvattede deze groote taak zonder aarzeling of vrees 1). Als men hem wilde gelooven, hadden de schroomvalligheden van Maria-Theresia zijne veelomvattende kennis onderdrukt, die algemeene veerkracht, die zich laat, misschien te laat, ontwikkelde; maar de werkzame kracht van geest en ligchaam was in staat den tijd te overwinnen. Zoo wierp hij uit de hoogte van zijne minachting voor alles, een hardnekkigen en smadelijken blik op de stof, die mensch wordt geheeten. Om op te bouwen koos hij werktuigen, die bestemd waren ter vernieling, ging met moed aan het werk, beschouwde zich als de afgevaardigde der Voorzienigheid, en beloofde de hem opgedragene taak te zullen vervullen zonder medelijden, zonder zwakheid, in het zweet zijns aangezigts.

Joseph II was bovenal vast besloten om de kerkelijke heerschappij te verbreken, die sedert eeuwen in Duitschland was gevestigd. Hij bloosde over die tijden, toen een Caesar zich moest nederbuigen voor een Jezuit. Hunne orde was in de erfelijke staten van het Huis van Oostenrijk opgeheven, maar de geest van die orde was er nog altijd aanwezig. Bovendien was de instelling van den Heiligen Ignatius niet de eenige tegenpartij, die Joseph besloten had te overwinnen. Hij wilde de magt van de gansche

1) Joseph II zeide dikwijls: »Dat de Voorzienigheid aan de Vorsten een bijzonder instinkt had gegeven om te regeren, en dat hunne meeningen, volgens een natuurlijk regt, de overhand moesten behouden op de raadgevingen hunner ministers." Depeche van den Prins Louis de Rohan, 10 Julij 1773.

geestelijkheid aantasten, hij had het voornamelijk op hare rijkdommen gemunt. Dit was een lang te voren beraamd plan, een onherroepelijk besluit; hij werd nog in zijne gevoelens versterkt door zijn broeder Leopold, Groot-Hertog van Toskane 1), en vooral, gedurende zijne reis in het zuiden van Frankrijk, door den aartsbisschop van Toulouse, naderhand Kardinaal van Loménie 2), nuttig misschien voor den broeder, maar buiten twijfel zeer noodlottig voor de zuster!

Sedert de hervorming, en vooral sedert den dertigjarigen krijg, was alle godsdienstige vrijheid uit de Oostenrijksche staten verdwenen. De scholen, de seminarien vielen bij uitsluiting in de handen der Jezuiten, eene societeit nog in hare kindschheid, maar als heerscheres geboren. Hunne leer vestigde zich, zonder betwist te worden, in de paleizen der Keizers, der Aarts-Hertogen van Oostenrijk; zij beheerschte de Keurvorsten van Beijeren, en voortaan, geloofde geen dier Vorsten zijne ziel in veiligheid, wanneer die niet door een Jezuit werd bewaakt.

Onverbreekelijke banden, door godsdienstijver en gewoonte gevormd, door gemeenschappelijken haat tegen een veldwinnend protestantisme naauwer toegehaald, hechtten die monarchen niet alleen aan den Heiligen stoel, maar ook aan de tijdelijke belangen van het Pausdom. De zwakke Keizers van dit tijdvak, een Rudolf, een Leopold, een Ferdinand, droegen dit juk zonder morren. In het binnenste der Keizerlijke vertrekken stoorde niets hun slaap, beschermd door een driedubbelen rang van legaten, kardinalen, regerende bisschoppen, Jezuiten; een priestervolk van verschillende hierarchien, een monnikental van duizenderlei kleuren.

1) Breteuil aan d'Aiguillon, 26 Julij 1775.

2) Caraccioli, Leven van Joseph II, p. 84.

In weerwil van den hervormingsgeest, die Keizer Joseph I, den oom van Maria-Theresia bezielde, behoorde de Duitsche geestelijkheid, bij de troonsbestijging van deze Vorsten nog met hart en ziel aan den Heiligen stoel. Ter naauwernood aan zoo vele gevaren en rampen ontkomen, had de Keizerin-Koningin zich weinig bezig gehouden met godsdienstige hervormingen, hare vroomheid bovendien hield haar terug van zulke stoute pogingen. Ondertusschen begaafd met een hoogen graad van volmaakt gezond verstand, dat zoo dikwijls de ware beschermengel is der souvereinen, had zij, gedurende hare ongelukken, het verregaand verschil in beschaving betreurd, waardoor het katholieke Duitschland veel lager stond, dan het protestantsche. Men kan er de natuur niet van beschuldigen. De klei van Oostenrijk is vruchtbaarder, dan de zandgronden van Brandenburg, maar in dat zoo vruchtbare Oostenrijk waren te veel kloosters, te weinig pachthoeven en boerderijen. Maria-Theresia was er door getroffen. Zij trachtte de eene te verminderen om de andere te vermeerderen; een onoverwinnelijke hinderpaal verzettede zich tegen dit wijze voornemen, en die tegenstand, wie zou het gelooven? kwam van Engeland, toen ter tijd de alvermogende en heerschzuchtige bondgenoot der jeugdige Vorstin. Wij hebben reeds, tijdens den val der Jezuiten in Portugal en Rome, den zonderlingen invloed gezien der protestantsche mogendheden in de zuiver katholieke bemoeijingen 1). Hier trad Engeland

1) Wil men een voorbeeld van deze zonderlinge en karakteristieke verbinding? Op den Rijksdag ter verkiezing van Joseph tot Roomsch Koning, was Duitschland in tweespalt door een proces van den Kardinaal-Bisschop van Spiers met den Graaf van Styrum, zijn coadjutor en naderhand zijn opvolger. De Keurvorst van Maintz stelde zich tot regter in mededinging van het Hof van Rome, dat die zaak wilde behandelen voor zijne vierschaar en de regtspleging der hoofdstad doen gelden. De nuntiussen, om de pogingen van dien Vorst te belemmeren, trachtten de

op om de bedelmonniken te verdedigen. Als de nijverheid in Oostenrijk zich ontwikkelde, zou het geeindigd zijn met den toevoer uit Groot-Britanje te kunnen ontberen, en dit was het, wat men tot elken prijs moest beletten.

Deze toestand, die gunstig was voor den Heiligen stoel, kon langen tijd duren, en de Pausen zouden zich hebben kunnen tevreden stellen met een vreedzaam *statu quo*, gewaarborgd door de Protestanten. Clemens XIII gaf desniettegenstaande het teeken tot een onvoorzigtigen worstelstrijd. In plaats van de slaafsche gezindheden der vorstelijke abten en der gekroonde prelaten te vleijen, tastte hij het eerst een kerkelijk Keurvorst aan, den aartsbisschop van Maintz.

Na aan dezen souverein buitengewone belastingen te hebben opgelegd, beval hij den nuntius beleedigende invallen te doen op het regtsgebied van den aartsbisschop van Keulen. Hij verzettede zich willekeurig tegen de secularisatie van eenige abdijen, die de Keurvorst tot adellijke kapittels wilde verheffen in het aartsbisdom van Munster. Eindelijk, door willekeurige benoemingen, door het geheel veronachtzamen van oude schikkingen, bovenal door eene onwettige uitbreiding der voorregten van de nunciatuur, verwarde Clemens XIII het wereldlijke met het geestelijke, tastte de Duitsche constitutie zelve aan, en joeg de kerkelijke Keurvorsten tegen hem in het harnas, als Duitschers, als bisschoppen en als souvereinen.

De aartsbisschop van Maintz plaatste zich aan het hoofd der misnoegden, en antwoordde door een open-

---

gunst te verwerven van de protestantsche Keurvorsten. Zij slaagden hierin. *De Keurvorsten van Brandenburg en Hanover* begrepen ligtelijk, dat, daar men een Opperhoofd der Katholieke Kerk in Duitschland behoefde, het beter was, dat die aan den Tiber, dan aan den Rijn gevestigd was. *Zij stemden dus overeenkomstig de wenschen van het Hof van Rome.*

baren aanval tegen de Jezuiten. Uit wedervergelding hief hij twee of drie kloosters op en verscheidene bedevaartsgestichten. Hij stelde eene zeer lange, zeer uitvoerige memorie op, waarin hij den Paus beschuldigde van het concordaat van Aschaffenburg te hebben geschonden, dat gesloten was in het jaar 1448 tusschen Keizer Frederik III en den Paus Nicolaus V; voorts van zich de begeving te hebben toegeeigend van beneficien, die politieke regten gaven; eindelijk van op eigen gezag Rijks-vorsten te hebben durven aanstellen. Eene opsomming der hoofdzaken, met bitschheid geschreven, verzelde deze memorie. De Keurvorst bood die den Keizer aan. Joseph II ontving die met een inwendig genoegen en met schijnbare koelheid. De kiem van al wat hij in het vervolg trachtte te bewerkstelligen werd in die memorie van den Keurvorst gevonden; en daar zijne eigene ondernemingen tot voorbeeld gediend hebben aan de constituerende vergadering in Frankrijk, zoude het mogelijk zijn in Duitschland de bron te vinden van onze groote maatschappelijke hervorming, want de denkbeelden worden somtijds in Duitschland geboren, maar het is in Frankrijk, dat zij hunnen voortgang leeren nemen.

Hij was ongeduldig om de eerste slagen aan den Heiligen stoel toe te brengen. Wij hebben hem, door het orgaan van den graaf de Firmian, gouverneur van Lombardije, te Milaan het gebruik der bulle *in coena Domini* zien verbieden, de gewetensvrijheid zien beproeven te Lemberg, de hoofdstad van Gallicië, zijne nieuwe verovering. Zijne moeder had hem werkeloos doen voortleven; toen waren zij het eens, doch hunne beweegredenen waren verschillend. Maria-Theresia verlangde al hare kinderen op eene luisterrijke wijze gevestigd te zien; Joseph, weinig aan zijne familie gehecht, had reeds het oog op het dictatorschap van Duitschland, den droom zijns levens.

Om dit dubbel oogmerk te bereiken, noodzaakten zij Maximiliaan, den jongsten der aartshertogen, het ordeskleed aan te nemen. Deze wellustige Prins ondervond een edelen tegenzin in een staat, die zoo weinig met zijne neigingen strookte. Zijn wederstand duurde niet lang. Maximiliaan begreep dat ieder andere toevlugt hem ontzegd was, dat hij daar alleen overvloed en vrijheid zou vinden. Dit was het laatste woord van een broeder, een toekomend Keizer, en misschien van eene moeder. Maximiliaan begreep het en gaf toe. Van toen af, was het Hof van Weenen er slechts op bedacht om al de groote beneficiën van Duitschland hem in handen te spelen.

Benoemd tot coadjutor van den aartsbisschop van Keulen, was het voor hem niet voldoende bij dit keurvorstendom het regt van overleving te verkrijgen, men zocht hem nog andere bisdommen te verschaffen, onder anderen dat van Munster. De Koning van Pruissen, beschermheer van de onafhankelijkheid der Duitsche Vorsten, trachtte dit plan te doen mislukken; hij dreigde de kanunniken, maar de invloed van het Weener Hof te Rome deed den Paus toegeven.

De kabinetten van Madrid en van Versailles beklaagden er zich met nadruk over. Het onze, hoewel omzigtig jegens Oostenrijk, werd minder beheerscht, dan men gedacht heeft, door de Koningin Maria Antoinetta, en de echte bescheiden der diplomatie bewijzen, dat in meer dan eene onderhandeling de tegenstand van het ministerie Vergennes tegen Oostenrijk met kracht werd volgehouden. Maria-Theresia antwoordde door teedere betuigingen, en Joseph verzamelde in zijn hart beginselen van bitteren wrok tegen Frankrijk.

Daarbij bepaalden zich de inderdaad zeer geringe verdrietelijkheden, die de Oostenrijksche souvereinen aan het Hof van Rome hadden veroorzaakt. Ofschoon tot klagten

zeer gereed, moest het zich hierover toejuichen. Zoolang Maria-Theresia leefde, bleven de betrekkingen van de Pauselijke regering met het Hof van Oostenrijk vredelievend en vriendschappelijk. Blootgesteld aan de aanvallen van al de katholieke souvereinen, en daar niets tegenover kunnende stellen dan de twijfelachtige vriendschap, de vernederende bescherming der vorsten, die het gezag van den Heiligen stoel niet erkenden, vond de Paus alleen troost in de vroomheid der Keizerin-Koningin en in de erfelijke gehechtheid van Oostenrijk: Rome verwachtte van niemand meer iets, dan van Weenen.

Rome had ongerust behooren te zijn bij de tijding van den dood van Maria-Theresia. Beschermster van den Heiligen stoel, had zij nooit toegegeven aan de nieuwerwetsche wijsbegeerte; maar, reeds onder hare regering, hadden mannen van een helder doorzigt de kenteekenen kunnen bespeuren van eene godsdienstige omwenteling. Pius VI, uit zijn aard geneigd om het beste te denken, zag niets, of wilde niets zien. De Pausen bespeuren en erkennen niets, dan de volbragte feiten.

In allen gevalle ried de voorzigtigheid het Pauselijk Hof aan, de grootste inschikkelijkheid in acht te nemen jegens den opvolger der Keizerin. Vooral was het van belang geen voorwendsel van gekrenkt eergevoel te geven aan een Vorst, wiens onrustige geest bekend en wiens philosophie ligt te gissen was. Indien Joseph de voorregten van den Heiligen stoel durfde aantasten, moest men hem de verantwoordelijkheid laten van zijne stappen. Misschien zouden billijke bedenkingen aangaande het godsdienstig gevoel zijner onderdanen hem hebben aangespoord de vijandelijkheden uit te stellen, of althans te verzachten. Daarenboven, hetzij deze redenering juist of gewaagd moge zijn, voor den Paus was dit althans het veiligste; de Paus moest vooral trachten de Oostenrijksche monarchie

te bevredigen door verschuldigde eerbewijzingen aan de nagedachtenis van Maria-Theresia. Deze zoo redelijke, zoo natuurlijke politiek versmaadde hij geheelenal. Door eene onbegrijpelijke verwaarloozing van alle de regelen der meest gewone wijsheid beleedigde hij de nagedachtenis van Maria-Theresia en daagde Joseph II uit.

Bij den dood der katholieke vorsten van den eersten rang, brengt de Paus altijd de Kardinalen in een consistorie bijeen, verkondigt hun het verlies, dat de kerk getroffen heeft en viert een lijkdienst in de kapel van het Vatikaan: dit is een geheiligd gebruik sedert onheugelijke tijden. Pius VI weigerde deze laatste eerbetooning aan de Keizerin van Oostenrijk, Koningin van Hongarije en Boheme. Zijne vrienden stelden hem met nadruk de onwelvoegelijkheid en het gevaar voor van zulk eene beleedigende handelwijze. Pius VI beweerde dat dergelijke onderscheidingen nooit waren toegestaan aan echtgenooten van Koningen. De Kardinalen, vooral Bernis, mogten hem al tegenwerpen, dat Maria-Theresia niet slechts eene gekroonde echtgenoote was, maar eene groote Koningin met eigen gezag bekleed, onafhankelijk van alle verbindtenis; Pius VI bleef bij zijne hardnekkige stijfhoofdigheid, zoo zelfs dat hij den rouw verbood aan de prelaten, die hem dienden.

De verwachtingen van Joseph zouden niet verder hebben kunnen gaan; inderdaad, hij moest den Paus dankbaar zijn, dat hij hem zoo vrijwillig de eer verschafte van uit kinderlijke liefde te handelen; maar daar het meer met de inzigten van den Keizer strookte aan het Hof van Rome minachting, dan verontwaardiging te betuigen, vergenoegde hij zich met ter zijde op de depeche van zijn gezant den Kardinaal Herzan de volgende woorden te zetten: „Het gaat mij weinig aan, of de bisschop van Rome beleefd of lomp is 1)."

1) Breteuil aan Vergennes, 18 Februarij 1781.

Deze woorden waren niet opregt, het ging hem zeer veel aan, dat de Paus niet schrander was; hij maakte er zonder uitstel gebruik van.

Indien Braschi het wachtwoord van Joseph genomen had, zou hij hem geen grooter vreugde hebben kunnen veroorzaken. Buiten twijfel kon een zoo zwakke beweegreden de hervormingsplannen, die in het hoofd van den Keizer ontsproten, niet doen geboren worden of beslissen; door den dwang gerijpt, moesten zij van zelve uitbarsten, en geen uitwendige oorzaak zou de hevigheid van zulk een verlangen hebben vermeerderd. Maar Oostenrijk is katholiek, Oostenrijk is gehecht aan het oude symbool. Die eerdienst, in de zeden ingeworteld, kon niet opgewogen worden, dan door de liefde voor het bloed van hunne souvereinen. Tot dusverre hadden die beide gevoelens zich vereenigd en elkander versterkt; het was op het voorbeeld der Vorsten, dat Oostenrijk knielde voor den Heiligen stoel. Van de zijde des Pausen was dus de scheiding dier twee heilige beginselen het toppunt van onberadenheid. Gebrek aan eerbied voor de nagedachtenis van Maria-Theresia griefde het Oostenrijksche volk ten diepste. Van alle voorwendsels, die Joseph kon aangrijpen om zijn misnoegen te toonen aan het Hof van Rome, was dit buiten twijfel het best gekozene.

Een edict van algemeene verdraagzaamheid kondigde het Keizerrijk en het Hof van Rome de plannen van Joseph II aan.

Het was in deze uitdrukkingen vervat:

„Overtuigd van de verderfelijke gevolgen van allen „gewetensdwang en van de wezenlijke voordeelen eener „waarlijk Christelijke verdraagzaamheid, besluit Z. K. K. „Apostolische Majesteit, dat de bijzondere uitoefening van „hunne godsdienst zal vergund zijn aan al zijne prote-„stantsche onderdanen van de Zwitsersche confessie, van „die van Augsburg, als ook aan al zijne onderdanen

„van de Grieksche godsdienst, in al de deelen van de „Oostenrijksche monarchie, waar zij zich in genoegzaam „aantal bevinden."

„Zij, die de katholieke godsdienst niet belijden, zullen „niet verpligt zijn een eed af te leggen onder formulen, „strijdig met de grondbeginselen hunner secte, noch „tegenwoordig te zijn bij de processiën en ceremoniën „der heerschende godsdienst."

„Bij het begeven van ambten zal de souverein geen „acht slaan op het verschil van godsdienst, maar alleen „op kunde en bekwaamheid."

„Gemengde huwelijken worden toegestaan."

„Niemand zal gestraft kunnen worden ter zake van „godsdienstige gezindheid, ten ware hij de burgerlijke wet „mogt hebben geschonden."

Beperkingen en uitleggingen werden in den text van het edict gebragt; doch dit zijn slechts bijzondere bepalingen. Joseph II stelde deze gewigtige grondslagen vast.

Eene andere wet volgde de eerste, en veroorzaakte niet minder verbazing.

De Keizer verklaarde, dat de verzoeken tot dispensatie van huwelijk en andere kanonieke gevallen niet meer aan den Paus zouden gerigt worden, maar in iedere diocese aan den bisschop, die zelf de bevoegdheid zou verliezen van tot Rome zijn toevlugt te nemen.

De bullen of breves van den Paus zouden niet meer worden toegelaten zonder het Keizerlijk *placet.*

Verbod aan leerlingen of geestelijken om aan hun klooster geschenken te geven boven 1200 gulden.

De kloosters werden geplaatst onder het toezigt van de bisschoppen der diocese, onttrokken aan het gezag der opperhoofden van hunne orde, meestal vreemdelingen.

De bullen *Unigenitus* en *in coena Domini* uit de kerkboeken gescheurd.

Wijdingen van priesters uitgesteld.

Opheffingen der abdijen, en voornamelijk der Karthuizers. Die van Pavia, een wonder van rijkdom en bouworde, onderging het gemeenschappelijk lot.

Opheffing van opeenstapeling der beneficiën.

Opheffing van verscheidene kapittels, wier inkomsten aan de algemeene schatkist werden toegevoegd.

Opheffing der godgeleerde scholen in abdijen gevestigd.

Hier moet ik afbreken. Een uittreksel te maken van al de bevelschriften, die Joseph II in den tijd van één jaar heeft opeengestapeld, zou niet anders zijn, dan alsof ik, even gelijk hij, den tijd en het menschelijk geduld wilde trotseren. Ziedaar de voornaamste. Naauwelijks waren zij verschenen, of heftige tegenkantingen verhieven zich van alle zijden. Wij zouden moeite hebben om die tegenwoordig te begrijpen. Gewoon aan de gevolgen der grondbeginselen door Joseph II gevestigd, vinden wij er niets meer in, dat de minste opschudding kan verwekken. Maar het gezigtspunt is veranderd. Het waren toen schrikverwekkende nieuwigheden! Koningen hadden zich reeds verbonden met de philosophie; maar zij hadden daarvoor de wapenen nog niet opgevat. Beslissende stap ter navolging aangewezen, voorbeeld des te vreesselijker, omdat het uitging van den troon der Germaansche Caesars. Wij kunnen ons niet vereenigen met die hartstogtelijke verwonderingen. In dit soort was alles nieuw voor onze vaders; alles is oud voor ons. Overprikkeld door omwentelingen zijn wij er naauwelijks meer door bewogen; zij waren slechts verzadigd van rust. Om te gevoelen, dat zij leefden, hadden zij noodig te worstelen. De worsteling nam toen een aanvang; nu is zij geeindigd, onherroepelijk geeindigd. De overwinning heeft uitspraak gedaan. Hetgeen wij van tijd tot tijd als een oorlog beschouwen, is niet meer dan een van die kleine afzonderlijke gevechten,

waar in den avond bij toeval eenige pistoolschoten worden gewisseld in een hoek van het reeds veroverde slagveld 1).

Men kan Joseph II niet naar waarde schatten, wanneer men zich niet losmaakt van de overleveringen van het verledene en van de indrukken van het tegenwoordige. In de allereerste plaats moeten wij zeggen: Joseph heeft blijken van moed gegeven. Wanneer men den grondslag zijner hervormingen met betrekking tot de godsdienst van nabij beschouwt, zal men dien billijk, geregeld, onberispelijk vinden. Joseph was de eerste onder de souvereinen, die niet terug deinsde voor de denkbeelden, wier kern tot het natuurregt behoort, en die tegenwoordig het algemeen regt der wereld vormen. Hij heeft de toekomst durven aanschouwen, maar hij meende die te kunnen vervroegen; hij wilde er spoedig en alleen genot van hebben; hij heeft alles in de broeibak gezet. Het is in één jaar, in het jaar van zijne komst tot den troon, dat hij den roem van vele regeringen verkwist heeft; ook is die roem mislukt. Nog eene andere zwakheid; Joseph vermengde zonder keus het groote met het kleine, het regtvaardige met het onregtvaardige. Hij geloofde de eeuwige regten van het geweten door wetten te bepalen, en hij miskende die door zijn onderzoek toe te passen op de geringste bijzonderheden van een willekeurig voorschrift. Ter zijde van een rescript over de vrije uitoefening der eerediensten, verschenen reglementen over den vorm, de bijzonderheden en de rangschikking der processiën en lijkstatien. Nu eens daalde de wetgever af om de madonna's te doen ontkleeden, die, volgens de gewoonten der zuidelijke volken, versierd waren met kostbare kleederen en gemaakte bloemen; dan weder bepaalde hij het getal waskaarsen. Fre-

1) Men vergete niet, dat dit werk vóór de gebeurtenissen van 1848 is geschreven. De schrijver zou welligt nu anders oordeelen, of althans zijne gezegden zeer wijzigen. *(Aanm. v. d. Vert.)*

derik, door zijne vroomheid gesticht, noemde hem *mijn Broeder den Koster.* Somtijds ook werden zijne goede voornemens verlamd door zijne verkeerde handelwijze. Wij zien hem de bedelarij bedwingen door nuttige bepalingen, en zijne zorg verdient onzen eerbied, maar tegelijker tijd hindert het ons in katholieke kerken aan die vereeniging den dwazen naam te hooren geven van *Broederschap van de liefde tot den naasten.* Tegenstrijdigheden verminderden daarenboven de waarde der pogingen van Joseph II, en gaven daaraan den schijn van grillige hoofdigheid. De Keizer had de talrijkheid der beneficien opgeheven, hij had den Kardinaal Migazzi beroofd van het bisdom Watzen, dewijl dit onvereenigbaar was met Weenen; maar, terwijl hij dezen wijzen maatregel nam, was hij er ver af de opeenstapeling te laten varen der kerkelijke inkomsten op het hoofd van zijnen broeder den aartshertog Maximiliaan. Toen dan ook de aartsbisschop van Weenen hem van ter zijde deze tegenwerping maakte, was de Keizer genoodzaakt met eene spitsvindigheid te antwoorden, die zijn regtschapen karakter onwaardig was. Hij beweerde, namelijk, dat het concilie van Trente, in de woorden *Viros illustres*, omtrent de vereeniging der beneficien eene uitzondering gemaakt had voor de kinderen der Koningen.

Zoodanig waren de kerkelijke hervormingen van Joseph II. Wij hebben die in een bundel bijeengebragt, omdat zij de nieuwe instellingen van dien souverein voorafgingen, die, dikwijls tot zijne schande en somtijds tot zijne eer, niets onaangeroerd lieten in zijn moederlijk erfdeel.

De regeringen van Europa waren oplettend bij deze staatsverordeningen. Zij werden er door verontrust, niet uit belangstelling voor eene zaak, die zij niet langer verdedigden, minder nog door eene godsdienstige voorzorg

aangaande de gevolgen, die in de toekomst zouden voortvloeijen uit eene zoo groote minachting van zaken, die tot dus verre als heilig waren beschouwd, maar door de onmiddellijke vrees voor de stoute eerzucht, waarvan zoo veel nieuwe instellingen het kenteeken waren. De politieke waarschijnlijkheid meer in acht nemende, dan het persoonlijk karakter van Joseph II, geloofde men in deze drift tot hervorming meer een middel dan een doel te zien. Geen der bondgenooten van Oostenrijk nogtans stelde zijne bemiddeling voor tusschen den Paus en den Keizer. Breteuil, onze ambassadeur te Weenen, Bernis, zaakgelastigde van den Koning te Rome, waren de instructien van hun Hof voorkomen, en hadden zich eenige verzoenende stappen veroorloofd, de Staatsman, op aanzoek van den Nuntius, de geestelijke, door zijne betrekking tot de kerk; maar weldra werd hun door bepaalde orders de volmaaktste onzijdigheid voorgeschreven. Vergennes, ofschoon hij de ruwheid der vormen van Joseph laakte, zag echter niets berispelijks in den geest zijner pogingen; hij was bovendien van oordeel, dat bedenkingen van een vreemd Hof, hoe vriendschappelijk ook, zijnen ijver zouden aansporen, in plaats van dien te matigen; hij vreesde vooral, dat Frankrijk, wanneer het deel nam aan zaken van dien aard, de godsdienstige geschillen weder zou opwekken, die het zoo lang verdeeld hadden gehouden, en waarvan het toen gelukkig bevrijd was. Zoo vele vereenigde bedenkingen deden Lodewijk XVI besluiten een werkelooze rol te spelen.

Reeds bij de eerste stappen van Joseph in dezen nieuwen loopbaan, had de verbijsterde nuntius zijn toevlugt genomen tot de vroomheid en de regtvaardigheid van den Prins von Kaunitz; maar de eerste dezer deugden kenmerkte den minister zeer weinig, de laatste was in zijn geest ondergeschikt aan de berekeningen der politiek.

Hij ontving den nuntius met koelheid, zelfs met gestrengheid. Ver van hem gerust te stellen, verdubbelde hij zijn schrik door hem te kennen te geven, dat de Keizer niemand zou raadplegen over het gebruik van zijn oppergezag; en toen de afgezant van den Paus hem de duurzame banden te binnen bragt, die het Hof van Weenen met dat van Rome vereenigd hielden, en die, gelijk hij zeide, gebleken waren door zoo vele geestelijke genadegiften, inzonderheid ook door verscheidene onderdanen der monarchie in het Heilige collegie in te voeren, beweerde Kaunitz, ongevoelig voor deze bedenking, dat het te wenschen ware, dat er voortaan geen Oostenrijksch Kardinaal meer bestond.

De Nuntius wilde den Keizer zien. De Prins von Kaunitz verhinderde dit gehoor. De Nuntius verdubbelde zijne klagten in nadrukkelijke voorstellingen. Hij schreef. Kaunitz antwoordde met een briefje, dat wegens zijne krachtige taal aan de vergetelheid verdient ontrukt te worden. „De Keizer is niet weinig verwonderd geweest van in het biljet van Monseigneur Garampi, Nuntius van den Paus, eene blaam geworpen te vinden op zijne laatste ordonnantiën. Zijne Keiz. Maj. heeft daarin met letterlijke uitdrukkingen gelezen, dat *nooit een vorst, die in de R. C. gemeenschap gebleven was, het had durven bestaan de uitoefening van zijn gezag zoo ver uit te strekken.* Monseigneur de Nuntius laat, buiten twijfel tegen zijne bedoeling, uit zijne uitdrukkingen het hatelijke gevolg trekken, dat een Vorst, die zijn magt zoo ver uitstrekt, zou ophouden Katholiek te zijn; hij schijnt zelfs de mogelijkheid te willen aanwijzen van onstandigheden sterk genoeg om de onderdanen van hunnen eed van getrouwheid te ontbinden. De Keizer wil een dergelijken stap wel alleen toeschrijven aan den al te driftigen ijver van Mons. den Nuntius, en gelooft, dat die geschied is buiten weten van den Heiligen Vader. Hij zou zelfs het stilzwijgen

daaromtrent hebben bewaard, zoo het niet ter zijner kennisse ware gekomen, dat Mons. de Nuntius zijn biljet had medegedeeld aan Bisschoppen van erfelijke Staten, en zelfs aan vreemdelingen. Dien ten gevolge beveelt Zijne Maj. aan den Kanselier het volgende aan Mons. Garampi tot antwoord te geven:"

„Dat de afschaffing van erkende misbruiken aan de godsdienst tot voordeel strekt."

„Dat wanneer zulke misbruiken met de godsdienst waren verbonden geweest, zij geheelenal haar eerwaardig karakter zou hebben verloren, en dat deze ver van opgenomen te zijn met dien vroomen ijver, die de gematigdheid van hare beginselen en de voortreffelijkheid van hare zedeleer verdienen, het belang van het menschdom niet zou hebben gedoogd haar aan te nemen."

„Dat de afschaffing van instellingen van welken aard ook, die niet enkel en alleen betrekking hebben op de leiding der zielen, aan den wereldlijken souverein behoort. Tot dit getal behoort de uitwendige tucht der kerk, en bovenal die van de geordende geestelijkheid: eene instelling van menschelijke uitvinding, dewijl het bewezen is, dat de eerste eeuwen der kerk die niet kenden en dat de abdijen hunnen oorsprong verschuldigd zijn aan de goedgunstigheid der Vorsten."

„Ten gevolge van deze vaste regelen, heeft Zijne Keiz. Maj. niet alleen de magt gehad, maar is zelfs door zijne pligten verbonden geweest om de regeling op zich te nemen van al wat niet in het bijzonder het leerstellige betreft en de inwendige gewetenszaken."

„Er is dus geen spraak van eenige verandering in de godsdienst. Hetgeen Mons. de nuntius zou schijnen te vreezen voor het geloof, bestaat alleen in zijne verbeelding, die wat al te levendig is getroffen."

„Het is het stipt bevel van Z. Keiz. Majesteit, dat de

Hof- en- Staats-Kanselier bij dezen volbrengt, ten einde Monsgr. Garampi in staat te stellen zijn volgend gedrag daarnaar te regelen en een blijk te geven van de persoonlijke achting van Z. M. voor Monsgr. den Nuntius."

„Er blijft den Staats-Kanselier niets overig, dan aan Z. Excellentie op nieuw te verzekeren, enz. enz."

„Weenen 9 December 1781 1)."

De menigvuldige pogingen van den Pauselijken afgezant geven genoegzaam de bezorgdheden van het Hof van Rome te kennen. Zij waren niet te beschrijven. Verzwakt door het opheffen eener geestelijke orde, die het tot zijne verdediging had opgerigt, en die het met teederheid beminde, had Rome reeds veel geleden; maar wat was deze smart in vergelijking van de algemeene wond, die nu de Kerk in het hart aantastte. Zonder het verlies te rekenen van haren krachtigsten steun, de vriendschap van het huis van Oostenrijk, zag zij zich door die zelfde mogendheid aangegrepen, niet alleen in eenige voorregten, in eenige betuigingen van uiterlijke pligtpleging, maar in hare instelling, in den geest van haar bestaan. Het gold niet meer eenige bijzondere ceremonien, eenige streelende symbolen, eenige min of meer trotsche zinnebeelden, die men haar weigerde; maar het was het regt om in te dringen in het binnenste der huisgezinnen, om voor te zitten bij alle schikkingen, om den mensch reeds bij de wieg in bezit te nemen, om hem stap voor stap, gedurende het geheele leven te volgen, en hem niet af te staan, dan bij het graf. Geboorte, opvoeding, huwelijk, uiterste wil, doodstrijd, begrafenis, bij alles was Rome tegenwoordig, van alles hield het een naauwkeurig register. De priesters waren de wettige getuigen van den civielen staat der burgers, en thans, van dit algemeen notariaat beroofd, was het heiligdom zelf hun bijna ontzegd. De abdijen, de kloosters, katholieke

1) Weener Correspondentie, 12 December 1781.

forten, over de geheele aarde verspreid, tot verdediging van een gemeenschappelijk vaderland, zouden voortaan zoo vele republieken vormen, zoo vele volkplantingen, onafhankelijk van de moederstad. Dit was nog niet genoeg. Getroffen in de uitoefening van haar gezag, was zij het evenzeer in de bron van hare rijkdommen. Zij verloor de inkomsten, die uit Amerika vloeiden, de jaarlijksche schattingen, de breves van verkiesbaarheid, de vrijstellingen, de banverklaringen en de betaalde verzoeningen, de eene uit de andere voortvloeijende, en gereed geld aan de kanselarij aanbrengende. Met één woord, er bleef haar niets meer overig. De liturgie, die, wat den inhoud en de vormen betreft, haar moest blijven toebehooren, was niet langer beschut tegen eene heiligschennende censuur; de zangen, de gebeden, de aanroepingen der heiligen, de volgorde der ceremonien waren geplaatst onder de voogdijschap van het wereldlijke gezag. Nooit had, sedert de hervorming, een zoo groote ramp de Kerk getroffen; en zelfs die oude wonde, hoe diep ook, was niet zoo smadelijk.

Toen immers werd zij getroffen te midden van een oorlog; hare vijanden verhoovaardigden zich op dezen titel; de aanval en de verdediging geschiedden in het openbaar. Hier is de gramschap zelfs haar niet vergund; de hand, die haar kwetst, blijft eene eerbiedige houding bewaren. Verre van, even als de hervormers, den naam van Roomsch Katholiek af te zweren, vordert Joseph II dien met nadruk. Hij is geen verklaard vijand van de Kerk, Met zulk eene tegenpartij heeft de Opperpriester eene gestadige bedachtzaamheid en omzigtigheid noodig; wanhopend in het binnenste van zijn hart, moet hij opgeruimdheid veinzen, want het minste teeken van ongeduld zou hem bloot stellen aan het verwijt van de scheuring te hebben veroorzaakt. Pijnlijk masker voorwaar, maar des te noodzakelijker, omdat het Romeinsche volk altijd

een erfelijken eerbied bewaart voor den grooten naam des Keizers. Ziedaar hoe toen de toestand was van Pius VI. Men zag nooit een moeijelijker. Die toestand was echter niet in staat zijnen moed te doen bezwijken.

De Paus aanvaardde een zoo ongelijken wedstrijd. Zijn vertrouwen berustte geheel en al op zijne gave van overreding, waarvoor hij God dikwijls dankte. Hij besloot Joseph II onder het juk te brengen door zijne welsprekendheid. Eene geregelde briefwisseling met dezen Vorst tot stand te brengen scheen hem het eenige middel toe om tot hem te geraken. Hij greep met gretigheid de eerste gelegenheid aan, om een overwigt op hem uit te oefenen, dat hij als niet twijfelachtig beschouwde. De Keizer schreef hem, ten einde hem een vergunningsbrief te verzoeken, waarbij aan den Rijksbestuurder de toestemming van den Paus werd verleend, tot het benoemen van al de bisdommen en beneficien in Lombardije. Pius VI gaf deze vergunning niet, die Joseph II toch ligtelijk kon ontberen. Hij schreef de hervormingen toe aan eene grilligheid, misschien wel aan het nietig voorval bij de begrafenisplegtigheid van Maria-Theresia, en vattede de hoop op, eenen man te zullen overhalen, wiens hoofd van ijzer en wiens hart den priesteren vijandig was. Pius VI schreef dan, maar hij ontving slechts een hard antwoord. Joseph was des te onbuigzamer, omdat de ruwheid zijner vormen te gelijk een genot en eene berekening was. Hij liet aan zijne Heiligheid weten, dat hij, ten gevolge zijner weigering, krachtens zijne eigene regten, voort zou varen met de begeving der Kerkelijke beneficien in het Milanesche. Dáar alzoo de luchtkasteelen van eene overredende briefwisseling waren vervlogen, veranderde Pius VI van plan. Hij veinsde eene door niets te verstoren koelbloedigheid en het volste vertrouwen in Joseph II. Niemand begreep, waarop hij een zoo weinig gegrond gevoelen kon

vestigen. Bernis vooral besefte noch zijne gerustheid, noch zijne hoop. Toegelaten tot den vertrouwden omgang met den Paus, baatte het den Franschen Kardinaal weinig hem te ondervragen, hij erlangde niets dan een standvastig stilzwijgen, of raadselachtige antwoorden. Bernis kon zich eene terughouding niet verklaren, die zijne eigenliefde beleedigde; bovendien werden zijne nieuwsgierigheid en zijne ongerustheid geprikkeld door de halve ontdekkingen van eenige in het geheim toegelaten prelaten. „Gij zult weldra een groot nieuws hooren," zeide hem eens de Kardinaal Conti, en terwijl Bernis zich uitputtede in gissingen over den aard van dit nieuws, vernam hij door zijne briefwisseling, dat Pius VI te Weenen verwacht werd.

Verwonderd, verslagen over een zoo buitengewoon gerucht, vooral gekrenkt, dat hij hiervan langs een zijdelingschen weg was onderrigt, begaf Bernis zich bij den Paus, die hem zijn voornemen niet ontveinsde. De Heilige Vader bekende hem, dat, na alle redeneringen, alle gebeden bij den Keizer te hebben uitgeput, hij hem eene zamenkomst had voorgesteld in de hoofdstad van het Rijk.

Joseph nam dit voorstel gunstig op. Zijn hoogmoed gevoelde er zich levendig door gestreeld; hij ontveinsde nogtans zijne vreugde, wendde onverschilligheid voor, en bragt den Paus onder het oog, dat wanneer hij door deze reis zijnen wil aan het wankelen hoopte te brengen, hij zich zoo vele vermoeijenissen kon besparen; maar dat voor het overige zijn eerbiedige en hem toegenegen zoon zich gelukkig zou achten zulk eene *zeldzame* gunst te verwerven; aldus drukt de Keizer zelf zich uit in een eigenhandigen brief. Van toen af verdeelde de souverein de rollen met zijnen minister; hij zelf belastte zich met de betooningen van ontzag en hulde, en liet aan den Prins von Kaunitz de minachtingen en stroefheden over. Door den nuntius geraadpleegd, deed Kaunitz het voorkomen, als

of hij de nutteloosheid wilde aantoonen van deze reis, die men te Weenen zoo vurig verlangde, en deed geenerlei poging om deze ruwe behandeling te temperen of te verzachten.

De Paus wankelde een oogenblik in zijn besluit; maar de Keizer, verwittigd van zijne onzekerheid, dreef er zeer den spot mede, en zeide openlijk, dat de Paus, na zijne reis te hebben aangekondigd, zich belagchelijk zou aanstellen, indien hij weigerde die te volbrengen. Deze bijtende spotternij was oorzaak, dat Pius VI tot een bepaald besluit kwam. Te vergeefs trachtte Bernis, de onzijdigheid vergetende, die hem door zijn Hof was voorgeschreven, hem een stap af te raden, waaromtrent men hem niet eens had geraadpleegd. Te vergeefs maakte zijne beleedigde hoogmoed hem welsprekend, en bragt den Paus alles onder het oog, wat geschikt was om hem van voornemen te doen veranderen. Bernis werd niet aangehoord. Pius VI bleef onverzettelijk.

Van dat oogenblik af aan stelde de Fransche Kardinaal zich aan het hoofd der genen, die de reis naar Weenen afkeurden; eene talrijke partij, want die verplaatsing van het opperhoofd der Kerk bragt verwarring in den gewonen gang der zaken van Rome. Er ontstond toen een soort van vriendschappelijke, maar vrij levendige schermutseling tusschen den Paus en den Kardinaal: de een trotsch, dat hij zijn geheim had bewaard, de ander spijtig, omdat hij hem de vertrouwde mededeeling niet had ontrukt. Voor het overige werden Pius VI de bedenkingen niet gespaard; doch niets was in staat hem te bewegen.

De reis naar Weenen moest den Paus in vele opzigten behagen. In vreemde landen dat bekoorlijk uiterlijk te ontvouwen, waarvan de uitwerking op zijn gewoon tooneel eenigzins begon te verminderen; den Keizer te overwinnen in zijne eigene hoofdstad; door te dringen tot dat

magtig en wederstrevend gemoed; den verloren zoon, den afstammeling der Caesars, in de schaapskooi weder te brengen; op zijn doortogt den door vrees overbluften ijver der Duitsche bisschoppen weder aan te vuren, wie weet het zelfs? — de zaak der Jezuiten te bepleiten; al deze beweegredenen konden Pius VI aansporen. Eindelijk vertrok hij. Europa, en voornamelijk Frankrijk, vernamen deze reis van den Paus met verbazing, die weldra plaats maakte voor onverschilligheid.

„In andere tijden," schreef Vergennes aan Bernis, „wanneer men zag, dat de Keizer eene omwenteling zocht tot stand te brengen, die zijne gansche regering kon te gronde rigten, zoude men hierbij welligt geoordeeld hebben, dat eene goede politiek vereischte den Paus aan te sporen om allen mogelijken wederstand te bieden tegen de ondernemingen van dien Vorst. Men zou er het dubbel voordeel in hebben gezien van zich een heerschend crediet te verschaffen, en zich vrienden te verwerven bij al de ontevredenen in Duitschland. Tegenwoordig verwijderen wij met zorg al wat de eensgezindheid van Kerk en Staat kan storen, en voedsel geven aan hartstogten, die gevaarlijker zijn geworden, naar mate de springveeren verzwakt zijn, die haar konden bedwingen. Het zou bijna even moeijelijk zijn ons te belasten met de soort van scheuring, die zich voorbereid, te voorkomen. De Koning gelooft voor de rust der wereld genoeg te doen met door zijn voorbeeld de oude instellingen en den eerbied aan de godsdienst verschuldigd, in stand te houden. De ondersteuning, die Zijne Majesteit daaraan in dit oogenblik zou willen geven, kon welligt de rampen vermeerderen, waarmede zij bedreigd wordt. Ook houd ik mij overtuigd, dat zoo dikwijls Uwe Eminentie gelegenheid zal hebben om tot zijne Heiligheid te spreken over de nieuwe instellingen, die Haar bedroeven, Zij zorg zal dra-

gen van dit niet anders te doen, dan in betrekking als Vorst der Kerk, en niet als vertegenwoordiger van Zijne Majesteit, die tot dus verre zich tot een regel heeft gesteld niet tusschen beiden te komen in hetgeen er tusschen den Keizer en den Heiligen stoel voorvalt 1)."

De reis van Pius VI was een zegepraal. Een gezant van den Koning van Spanje kwam hem op zijnen weg begroeten; de steden, die hij met zijne tegenwoordigheid vereerde, ontvingen hem met afgoderij. Met één woord, het is midden onder gestadige zegetogten, en als het ware gedragen op de armen der Vorsten, der bisschoppen en der volken, dat de opvolger der Apostelen het doel bereikte van zijne heilige pelgrimaadje.

Te Weenen scheen deze vrome geestdrift niet te kunnen evenaard worden; de Paus kon zulke levendige uitboezemingen niet vermoeden. Misschien zelfs vreesde hij in het binnenste van zijn gemoed het onthaal der Weeners. Het overtrof zijne wenschen. Geheel Weenen wachtte hem geknield; de vrouwen van deze stad waren alle op zijnen doortogt tegenwoordig, alle, van de Prinsessen af tot de dienstmaagden toe. Zoodra het plan van den Paus bekend was geworden, was er geene andere bezigheid meer in de Keizerlijke Hofstad. Het gesprek liep slechts over eene enkele gedachte op duizenderlei wijzen afgewisseld: „De Paus komt, de Paus verschijnt!" Van toen af maakte alles zich gereed tot de stichtelijkste ontvangst. Deze gezindheden van de hoofdstad waren voor den Keizer eene waarschuwing. Hij gevoelde, dat hij, in zijn eigen belang, den Paus moest ontvangen met allen schijn van eene kinderlijke vereering. Pius VI wilde afstappen aan het paleis van den nuntius. Joseph vorderde, dat hij op het Keizerlijk kasteel gebruik zoude maken van het vertrek,

1) Bernis gaf weinig acht op dezen raad. Zie in het Aanhangsel den vreemden brief, dien hij schreef aan den Paus bij zijne terugkomst te Rome.

dat aan Maria-Theresia zelve had toebehoord; eene eervolle keus, die de Keizer alleen grondde op de noodzakelijkheid van binnen dezelfde muren te blijven, elkander meermalen te zien en aan de oogen der nieuwsgierigen de uren en het getal van hunne geheime bijeenkomsten te onttrekken.

Joseph II en zijn broeder de aartshertog Maximiliaan gingen Pius VI te gemoet tot Neustadt, op eenige mijlen afstands van Weenen. Bij de nadering van den Paus stapten zij uit het rijtuig; Pius VI haastte zich hen na te volgen. Hij sloot den Keizer in zijne armen, en de beide Souvereinen kwamen Weenen binnen in het Keizerlijk rijtuig, midden onder een ontzettenden stroom van volk, onder het gelui der klokken, die Joseph bestempelde met den naam van *Priestergeschut.*

Alleen de stem van een dichter ontbrak bij deze plegtigheid. Op het oogenblik dat Pius VI Weenen binnentrad, blies Metastasio er den laatsten adem uit.

Eene zoo vleijende ontvangst gaf geen reden om den Paus berouw te doen hebben over zijn genomen besluit. Hij verzuimde geen oogenblik, om Bernis te kwellen door hem het gerucht zijner welgeslaagde pogingen te doen toekomen. Zij waren volkomen. Indien de Paus zijne oogmerken beperkt had tot den uitwendigen indruk, had hij zich niet te beklagen over de partij, die hij gekozen had. Nooit verwierf de tegenwoordigheid van een luisterrijker persoon meer opregte hulde. De groote wereld verwonderde zich over zijne edele houding; de aanzienlijke vrouwen van Weenen en de Baron de Breteuil, ambassadeur van Frankrijk, vonden in hem de wellevendste manieren, het edelste voorkomen, den besten toon, met één woord, al wat men in een Paus van rang en goeden omgang kan vorderen. De burgerstand, de lagere volksklasse waren verrukt van vreugde bij zijn aanschouwen. Hunne

verwondering was noch aristocratisch, gelijk in de salons van Weenen, noch artistisch, als in het Campo-Vaccino te Rome. De goede Weeners namen naauwelijks de moeite te onderzoeken of de Paus schilderachtige vormen of wereldkennis bezat, maar vervuld door een opregt geloof, weggesleept door eene vrome geestvervoering, konden zij zich niet verzadigen in het aanschouwen van zoo veel heiligheid, zij verdrongen elkander in de kerken, in de straten, op de pleinen, waar Pius VI moest voorbijgaan. De politie mogt er al tusschen beiden komen, de ongelukken door de opeenhooping van zulk eene ontzettende menigte op een enkel punt hernieuwden zich dagelijks zonder den ijver te doen verflaauwen; twintig of dertigduizend menschen volgden het rijtuig van den Paus, of plaatsten zich onder de vensters van zijn paleis en vroegen met luide kreeten, dat hij hen zou zegenen. De Donau was overdekt van vaartuigen met vrome zielen beladen. Eindelijk de toeloop der verst verwijderde wingewesten in de hoofdstad was zoo groot, dat men voor een tijdelijken hongersnood beducht was 1).

Die vreugde, die geestdrift mishaagden Joseph II; hij gevoelde er spijt over, misschien wel vrees 2). Hij begreep, dat hij niet te doen had met een philosophisch volk; en, ofschoon hij zijne plannen voortzettede, geloofde hij overtuigende blijken van zijn Katholiek geloof te moeten geven. Eene hardnekkige oogziekte kwelde hem sedert lang. Doffe mompelingen schreven die toe aan zijne ongeloovigheid, en sommige stemmen verzekerden zelfs, dat, wanneer hij zich niet met den Heiligen Vader verzoende, God hem met blindheid zou straffen. Verschrikt

1) Zie de dagbladen van dien tijd; *de Martelaren des geloofs* van den Abt. Guillon. T. III; *Lijkrede op Pius VI,* door Monsgr. Brancadoro, met aanteekeningen van den Abt Dauribeau, Venetië 1799.

2) Breteuil aan Vergennes.

door die geruchten zond hij, als een *ex-voto*, gouden oogen aan het klooster van Maria Zell, en droeg aan de nonnen op voor de behouding van zijn gezigt te bidden. Dit niet alleen, maar hij meende ook plegtig communie te moeten houden uit de hand van den Paus, en diende hem bij het Nachtmaal. Hij deed nog meer. Pius VI had bij eene aanspraak in het consistorie geen gewag gemaakt van de godsvrucht des Keizers; een zeer eenvoudig en natuurlijk verzuim, waarvan Joseph herstelling verlangde. Hij wilde dat eene zinsnede, ter gunste van deze twijfelachtige godsvrucht, bij het drukken dier aanspraak, zou worden ingelascht.

Toen ontstond er tusschen Joseph en Pius VI eene afwisseling van goede en kwade bejegeningen, een toestand, die niet alleen zonderling was, maar valsch en moeijelijk vol te houden. De Keizer behandelde den Paus met schijnbare blijken van eerbied en ontzag; de Heilige Vader betuigde eene waarlijk vaderlijke genegenheid voor Zijne Majesteit; en echter midden onder die treffende betuigingen ontsnapten de bitterste klagten aan Pius VI; hij verklaarde dat hij den lijdenskelk tot den droesem toe had ledig gedronken; klagten, die door de tegenstrijdige handelwijze van Joseph genoegzaam werden geregtvaardigd. Op het oogenblik zelf, dat de Keizer door een vruchteloozen ijver, bij de plegtigheden, de bedieningen waarnam van Pauselijken assistent, midden onder de huldebetooningen, die hij aan den Heiligen Vader verkwistte, liet hij hem zoo veel eer boeten door eene spottende bejegening. Wanneer de Paus de straten van Weenen doortrok, kon hij de edicten lezen, die zijn gezag miskenden en met opzet overal waren aangeplakt. Een uitdrukkelijk verbod werd aan sommige monniken opgelegd om Zijne Heiligheid te naderen, en hem geestelijke gaven te verzoeken. Het boek van Febronius, het vlugschrift getiteld: *Quid est Papa?*

(wat is de Paus?) ontvingen openlijke blijken van goedkeuring. Een enkele trek zal genoegzaam zijn om de politiek van Joseph in deze omstandigheid te kenschetsen. De Bisschop van Gorice in Stijrië, een voorbeeldig man, maar van bekrompene begrippen, was uit de duisternis te voorschijn gekomen door eenen hevigen wederstand tegen de Keizerlijke ordonnantien. Joseph, hierover vertoornd, koos den dag uit, waarop Pius door Gorice trok, om de nonnen van die stad aan te kondigen, dat zij ontheven waren van hunne geloften, en om den prelaat aan het hof te ontbieden. Het was met hetzelfde doel, dat hij de berisping van den Bisschop uitstelde tot de aankomst van den Paus te Weenen. Toen riep hij hem, en behandelde hem op eene vernederende en harde wijze. De Bisschop bevreesd geworden onderwierp zich, de Keizer, zond hem dadelijk terug, zonder hem te vergunnen de voeten van den Paus te kussen.

Wij hebben het reeds gezegd, de hervormingen van Joseph hadden op zich zelve niets dan verdienstelijks. Zijne inzigten waren niet zonder regtvaardigheid, maar door gebrek aan genie wist hij niet langs een breeden en regten weg tot zijn doel te geraken; kronkelpaden leidden hem somtijds daarheen, maar deden hem dikwijls afdwalen. Gedurende dien ganschen togt van den Paus was zijn gedrag kleingeestig, tergend en zelfs wreed. Hij had den Paus niet moeten toestaan Weenen te naderen, maar, na hem dit eenmaal te hebben vergund, had hij die toestemming niet moeten verbitteren door ellendige vitterijen en belagchelijke kwellingen. Buiten twijfel moest de stap van den Paus niets in zijnen wil veranderen; toe te geven in het wezen der zaak zou zwakheid geweest zijn; maar de onbuigzaamheid van wil kon door voorkomenheid in den vorm verzacht worden. In verhevene karakters is voorkomenheid niet anders dan de rust van kracht, maar beur-

telings over te gaan van bespottelijke en laffe veinzerijen tot eene onbeschofte handelwijze jegens een grijsaard, een opperhoofd der kerk, jegens dien achtingswaardigen Braschi, die de Pontijnsche moerassen had opgedroogd, niets was minder edel, niets minder vorstelijk, en men betreurt het in Joseph II, dat zijn hoofd niet in staat was te bevatten, dat, zonder eenige vreemde hulp, alleen de tegenwoordigheid van een Paus in de hoofdstad van het Duitsche Rijk, met woeker de oude beleedigingen vergoedde, die de Keizers in de middeleeuwen hadden ondergaan. Zoo had Frederik geoordeeld, maar Frederik was een groot man.

De hulde van zulk een Vorst kon Pius VI troosten. Frederik kon deze gelegenheid niet laten voorbijgaan, om een treffend contrast te stellen tusschen den Keizer en den Koning. De baron von Riedesel, gezant van Pruissen, ontving bevel den Paus met de meeste blijken van hoogschatting te omgeven, en die uiterlijke betooningen van eerbied dienden tot dekmantel eener geheime onderhandeling. Frederik II (men zal er zich misschien over verwonderen) verlangde vurig de erkenning van zijn koninklijken titel door den Paus als souverein. Hij verkreeg die te Weenen.

De politiek had andere ingevingen voor den Prins von Kaunitz. Die minister, die aanzienlijke Vorst, die voortreffelijke man, scheen een voorbeeld te moeten geven van de fijnste welvoegelijkheid; maar de bedwelming van magt staat al te dikwijls gelijk met gebrek aan alle beschaving. Het zou moeijelijk zijn te beslissen, wie het meest wezenlijk lomp is, een onbeschaafde boer, of een bedorven gunsteling.

Na het bezoek te hebben afgewacht van den Hof- en Staatskanselier, had Pius VI, verblind door zijn invloed, de zwakheid den minister te voorkomen. De dag bepaald zijnde, verscheen de Paus. Bij het uitstijgen van zijn rijtuig vond hij de familie van den Prins in prachtige kleederen uitgedoscht en in eene vroom eerbiedige houding;

maar zijne oogen zochten te vergeefs den gastheers. In de vertrekken binnengeleid, ging hij verscheidene zalen door zonder hem te ontmoeten. Eindelijk, aan het eind van eene galerij met schilderstukken behangen, verschijnt Kaunitz in een ongekleed ochtendgewaad, en komt den Paus met een lagchend gelaat te gemoet. In plaats van de hand te kussen, die de Heilige Vader hem toereikt, vat hij die aan met een gemeenzamen druk. De Paus ontveinst zijn misnoegen, bewondert de galerij van den Prins, die zich in ernst kwijt van de rol van cicerone, den Paus voor- en achterwaarts doende gaan, hem schuddende en trekkende, onder voorwendsel van hem beter in het licht der schilderijen te plaatsen. Pius VI haast zich dit tooneel te doen eindigen, hetgeen de Prins von Kaunitz verre was van te willen goedmaken, want zijne beleedigende en spottende koelheid stiet telkens de voorkomenheid terug, die de souvereine kerkvoogd al te veel aan hem ten beste gaf.

Het meest Christelijke geduld zou moeijelijk zulk een gebrek aan de eenvoudigste beleefdheden wederstaan. Toen de Paus geen regtvaardigheid kon erlangen, had Pius VI het Hof moeten verlaten van een Vorst, die zulke beleedigingen gedoogde, misschien beval. Maar hij was bevreesd, hij wilde slagen, en, zonderling verschijnsel, hij gevoelde eene vrij levendige genegenheid voor Joseph. Deze neiging scheen wederkeerig; maar, natuurlijk bij Pius VI, moest zij minder opregt zijn bij den Keizer. Wat hiervan zijn moge, het was Joseph gelukt den Paus te overtuigen van zijne goede trouw; Pius geloofde dat hij in den grond van zijn hart uitnemend Katholiek was, en beschuldigde hem van geenerlei dwaling in zijne bedoelingen. De Keizer stond hem niets toe, maar hij droeg zorg hem niet alle hoop te benemen; hij liet hem in het verschiet eenigermate de mogelijkheid zien van terug te keeren op de reeds genomen besluiten; hij wist hem bovendien aan zich te ver-

binden door eene groote gemakkelijkheid van spreken, en een rijkelijken overvloed van vertrouwelijkheden. Joseph ontboezemde voor zijn gast den wrevel, die zijn jaloersch gemoed verteerde. Hij schetste hem een hekelachtig beeld van al de souvereinen en hoven. Hij vertelde hem bijtende anekdoten, en spaarde noch zijn schoonbroeder Lodewijk XVI, noch zijne koninklijke bondgenooten. Pius VI geloofde, dat hij het volle vertrouwen van den Keizer bezat; hij wist niet, dat deze behoefte tot mededeeling en ontboezeming eene sleepende ziekte was, die den staat had aangetast. In die gesprekken, toegewijd aan oppervlakkige praatjes, kon Pius VI niets van eenig belang uit hem te weten komen. Misleid door de schijnbare openhartigheid van den Keizer, deed hij hem zelfs vergunningen, die hij hield, of veinsde te houden, voor welgeslaagde pogingen. De vraag omtrent de beneficien van Lombardije in het onzekere latende, of liever voor altijd de hoop verloren hebbende om daarover te beschikken, liet Pius VI aan de Bisschoppen het regt over om vrijstellingen toe te staan, behoudens de gevallen van zware schuld, met de ijdele bepaling van de Bisschoppen dan te beschouwen als legaten *a latere*. De Paus had ook nog den troost van perk te hebben gesteld aan de verdraagzaamheid, dat is te zeggen, hij verkreeg van den Keizer, dat, wanneer een Oostenrijksch onderdaan verklaring had afgelegd van de godsdienst, waarin hij wenschte te leven, zulk een man als afvallige zou behandeld worden, wanneer hij van kerkgenootschap veranderde; eene zonderlinge overwinning, die Joseph hem zonder moeite kon vergunnen; want niets is minder overeenkomstig met den geest der Katholieke godsdienst, wier kracht bestaat in het proselytisme. Er was slechts ééne zaak, waarin Pius VI werkelijk slaagde, hij bevrijdde de geestelijkheid van het afleggen van een politieken eed, een ontwerp, dat Joseph II

had gevormd, en dat later in Frankrijk ongelukkig is tot stand gebragt, niet door een souverein, maar door eene souvereine vergadering.

Zoodanig was de uitslag der onderhandelingen van den Paus. De hoop ontsnapte hem aan alle kanten. Hij dacht slechts aan zijn terugkeer. Kostbare geschenken, bijna goddelijke eerbewijzingen troostten hem over zijne nederlaag. De Keizer, gevolgd door de aartshertogen en zijn geheelen hofstoet, verzelde den Paus. Hij bedankte hem voor zijn eervol bezoek, beloofde het te zullen beantwoorden, en bad hem dringend, hem *het schouwspel eener heiligverklaring* te willen verschaffen. Zij scheidden weenende van elkander in het klooster van Maria-Brunn, op drie mijlen afstands van Weenen gelegen. Een treffend opschrift werd bevolen ter herinnering van deze gebeurtenis. De Keizer belastte met deze zorg de vrome monniken van Maria-Brunn; maar op dien eigen avond werd hun klooster in beslag genomen.

Na zich aan de spotachtige omhelzingen van den Keizer te hebben losgerukt, keerde Pius VI naar Rome terug. De verdedigers van zijne staatkundige handelwijze beweerden dat deze Paus door aan den voet des Keizerlijken troons te verschijnen zeer veel dienst aan de Kerk had bewezen; zij verzekerden, dat de welsprekendheid van den Heiligen Vader het schandaal eener scheuring had voorkomen. Nogtans droeg deze reis weinig goedkeuring weg; men vond die vruchteloos en vernederend.

Dezelfde gebeurtenis heeft zich hernieuwd in de eerste jaren dezer eeuw, maar heeft een zeer verschillenden indruk te weeg gebragt. Zij ondervond, in onze dagen, noch blaam, noch bespotting. De toejuiching was, wel is waar, niet algemeen. Vooroordeelen, belangen, overtuigingen hebben zich daartegen met luider stemme doen hooren, maar zonder spot, zonder minachting, met adel en waar-

digheid. Deze zoo sterke tegenstelling heeft zijn oorsprong zoo wel in het tijdperk, als in de personen en omstandigheden. Geen vergelijking is er mogelijk tusschen de beide Keizers, en dit is al te klaarblijkelijk om hierbij stil te staan. Geen overeenkomst vindt men ook in de beide opperhoofden der Kerk. Hij, die gezien werd in Notre-Dame was nederig en zacht. Hij had een blik van hemelsche liefderijkheid, een voorhoofd vreedzaam als zijn gemoed. Zijne buitengewone bleekheid, zijne vermagerde trekken, zijne manieren, heilig door eenvoudigheid, verblindden de oogen niet, maar verteederden de harten. De ongeloovigheid, persoonlijk voorgesteld in een jongeling, vol van eigenwaan, begon met Pius VII smadelijk te behandelen, en eindigde met voor hem neder te knielen. Pius VI, Vorst bovenal, verlangde schitterende behandelingen, luisterrijke bijna theatrale vertooningen. Pius VI nam zijn weg naar de hoofdstad van Oostenrijk, vervolgd door den bijtenden spot der hoven 1) en der wijsgeerige salons; Pius VII naderde Frankrijk, gedragen door al de krachten eener godsdienstige terugwerking. Pius VI trad op tegen Voltaire, Pius VII met Chateaubriand.

1) Getuigen hiervan deze eindrijmen, opgegeven door den Graaf van Provence, en ingevuld door den Markies de Montesquiou.

C'est en vain que de Rome aux rives du *Danube*
Notre antique Mufti vient au petit *galop*.
Aujourd'hui pierre ponce, autrefois pierre *cube*,
Il distillait l'absinthe, à présent le *sirop*.
De son vieux baromètre en observant le *tube*,
Il doit voir qu'on perd tout lorsqu'on exige *trop*.

Grimm, *Correspondance*, T. XI. p. 61. ed. Furne.

(Te vergeefs vertrekt onze oude Mufti, op een galopje, van Rome naar de boorden van den Donau. Te voren een blok marmer, doch nu een sponsachtige lavasteen, distilleerde hij voorheen de absinth, thans de stroop. Als hij de buis van zijn ouden barometer gadeslaat, moet hij bespeuren, dat men alles verliest, wanneer men te veel eischt.)

ZEVENDE HOOFDSTUK.

DE JEZUITEN WEIGEREN DE BREVE VAN OPHEFFING TE ERKENNEN. — HUN TOEVLUGTSOORD IN PRUISSEN. — FREDERIK DE GROOTE BESCHERMT DE JEZUITEN EN GERAAKT IN ONMIN MET DE PHILOSOPHEN. — BEWEEGREDENEN VAN DEZE ONEENIGHEID. — DE JEZUITEN IN RUSLAND. — HUN VERZET TEGEN DEN HEILIGEN STOEL. — DUBBELZINNIG GEDRAG VAN PIUS VI. — BULLE VAN HERSTEL.

Volgens de wetten der Roomsche Kerk was de societeit van Jezus van regtswege ontbonden. Gevallen van den Apostolischen troon, door den banbliksem van den katheder verjaagd, was het vonnis duidelijk, onherroepelijk; het was misdadig daartegen in beroep te durven komen. Bijzondere kerken of godsdienstige vereenigingen hadden al de herziening der concilien tegen dergelijke staatshandelingen van den Heiligen stoel mogen inroepen, zulk eene leerstelling, somtijds gestraft, altijd te Rome gelaakt, vooral door de Jezuiten standvastig wederlegd, moest in geen geval hunne goedkeuring verwerven. De tegenstrijdigheid zou al te duidelijk zijn geweest. Het verledene was geen breidel voor hen. Zij ontkenden het, om hunne toekomst te redden. Zij grepen de eenige plank van behoud aan, die in hunne schipbreuk bovendreef, en met eene stoute taal ontkenden velen onder hen de wettigheid der breve van Clemens XIV, en beriepen zich op een volgend concilie.

Eenige Jezuiten, zwak en afgemat, stemden er in toe

13

hunnen naam en ordeskleed te verlaten, om zich te verbergen onder de geimproviseerde benamingen van Paters *van het Kruis*, *van het Geloof*, enz.; maar die kunstgreep, naderhand aangemoedigd, kwetste toen de hooghartigheid der krachtvolle mannen van de societeit. Zij wezen eene zoo lafhartige uitvlugt van de hand; en, zeker zijnde van de geheime oogmerken des opvolgers van Clemens XIV, besloten zij fier de kenteekenen van Ignatius te dragen in het aangezigt der mogendheden, die hen trotsch hadden verbannen. Vervolgd door de Katholieke regeringen, zagen zij rond, en bespeurden met een enkelen blik, dat de monarchen, die tot de moederkerk niet behoorden, hunne beschermers zouden worden. In die eeuw van sophisme, gevoelden zij, dat zij door de kracht der tegenstelling gered werden.

Het was niet genoeg eene mogendheid te hebben gevonden, die allen sectengeest versmaadde, zij moest ook van geen dezer den invloed gedoogen. Zij moest van allen vorderen de banden af te zweren, die haar hechtten aan een vreemd gezag. Die mogendheid moest eene wederspannige orde willen onttrekken aan het juk, dat zij altijd met hoogmoed gedragen had, en waaraan zij zich fier had onttrokken. De Jezuiten hadden toen bescherming noodig tegen het Hof van Rome. Door eene zonderlinge verwarring van zaken en denkbeelden was al hun hoop voortaan gevestigd op een Vorst, onverschilig omtrent godgeleerde twisten, maar kitteloorig op al wat zijne magt betrof.

Frederik de groote was die Vorst. Zelfs vóór de afkondiging der breve door Clemens XIV, hadden de Jezuiten zich tot hem gerigt. Pater Ricci onderhield eene geregelde briefwisseling met het Hof van Berlijn, en te vergeefs had Ganganelli daaraan paal en perk willen stellen. Een kern van de societeit bestond reeds in Silezië. De in Pruissen gevestigde Jezuiten hadden geen acht geslagen

op de breve van opheffing. Om aan de gevolgen hiervan te ontkomen, hadden zij zich eene theorie gevormd voor hun eigen gebruik. Als men hen wilde gelooven, werd hunne ongehoorzaamheid door vele voorbeelden geregtvaardigd. Zonder op te klimmen tot den heiligen Paulus, die zich verzet had tegen den voornaamsten der Apostelen, had immers Jan Peccador, broeder van Liefdadigheid, geweigerd de breve op te volgen van Clemens VIII, waardoor zijne orde was opgeheven? en toch was die Jan Peccador door Clemens XIV zelven onder de heiligen geplaatst. Bovendien is eene bulle niet verpligtend in een Staat, waar de souverein de strekking niet heeft goedgekeurd en de uitvoering met zijn gezag bekrachtigd, vooral wanneer het Pauselijk geschrift geen bevel inhoudt, maar slechts eene vermaning, zoo als dat van Clemens XIV 1); een grondbeginsel, dat zeer waar is, maar slechts voor de Vorsten met betrekking tot den Paus, niet voor eene orde ten opzigte van den Heiligen stoel; een grondbeginsel, dat tot dus verre den Jezuiten zeer vreemd was.

Zij deden deze nieuwe godgeleerdheid gelden. Frederik beschouwde die als uitnemend en genoegzaam Katholiek. Het getal der Jezuiten nam toe in zijne staten. Weldra, in spijt van bullen en breves, werden er gestichten gebouwd en opperhoofden gekozen. De Bisschop van Breslau trachtte met eenvoudige opregtheid, in naam van den Heiligen stoel, deze oproerige handelwijze te stuiten. Frederik legde het bisdom in beslag en verklaarde, dat hij de orde onder zijne koninklijke bescherming nam.

In het binnenste van zijn hart wel te vreden, maar door de Spaansche en Fransche diplomatie zeer in het naauw gebragt, trachtte Pius VI eenige schroomvallige

2) Verhaal van den dood van Pater Czerniewiez, Vicaris generaal der Jezuiten, bijeengebragt te Ploçko door de eerwaarde Vaders van de societeit van Jezus, en verkondigd in de *Courant* van Warschau, 16 Julij 1785.

bezwaren hiertegen in te brengen. Het was daar dat Frederik hem verwachtte. De ware gevoelens van den Paus konden zijn doorzigt niet ontgaan. Hij vond er iets prikkelends in de geheime oogmerken van den Heiligen Vader te believen, terwijl hij den schijn had hem openlijk te trotseren. Een Paus te noodzaken zich tot een Protestantsch Vorst te wenden met verzoek van de Jezuiten weg te zenden, en dit verzoek te vergeefs te doen, dit was inderdaad een gelukkig toeval voor den philosophischen Koning. Zulk een originele toestand behaagde zijn hekelachtigen geest. Hij besloot deze staatkundige klucht, tot het einde toe voort te zetten, en zond geheime agenten naar Pius VI. De Paus, een verlicht man, maar begeerig naar loftuitingen, liet zich bekentenissen ontvallen, die weinig diplomatiek waren. Hij beklaagde de Jezuiten, hij weende over hun lot. De Pruissische agenten weenden met hem, en de Duitsche schranderheid had de overhand op de Italiaansche geslepenheid. Ongelukkig voor Pius VI, bragt de groote Frederik de gesprekken niet opregt over, en zweeg niet wat hem in vertrouwen was gezegd. Met plaagachtig zelfbehagen verbreidde hij de hartuitstortingen van den Heiligen Vader, om door die kleine list de hoven van Madrid en Napels te verontrusten. Florida Blanca, eerste Minister van Karel III, schreef naar Rome in harde uitdrukkingen. De Paus deed klagten te Berlijn: Frederik lachte in stilte met zijne verlegenheid, antwoordde op een hoogen toon, als onafhankelijk monarch, en maakte zijne teedere genegenheid voor de Jezuiten nog meer openbaar. Op dit antwoord volgde eene nieuwe uitbarsting van het kabinet van Madrid. Pius VI wreed in het naauw gebragt, vraagt genade. Frederik vergunt hem die. Hij verklaart, dat hij, om den Paus te believen, de kleedverwisseling der Jezuiten toestaat, eene verwisseling, voegt hij er bij, die noodzakelijk is tot behoud van hunne instelling, maar dat het

omtrent al het overige, inkomsten, opvoeding, enz. zijn souvereine wil was alles onaangeroerd te laten. De Paus in zijn hart verheugd en ontlast van zulk eene zware verantwoordelijkheid, haast zich toen aan den Koning van Spanje te schrijven: „Ik heb gedaan, wat ik kon, maar de Koning van Pruissen is meester in zijn eigen Rijk."

Dat alles was dus slechts een spel, een vermaak? Hoe was het mogelijk, dat Frederik dit niet moede werd? Waartoe betoonde hij zoo veel volharding om eene weddenschap vol te houden? Verbergt zijn gedrag in deze zaak geen andere beweegredenen van meer nadruk en gewigt? Ja, voorzeker, en die beweegredenen zijn van tweederlei verschillenden aard. Er zijn er, die men kan aanwijzen, er zijn er ook, die verborgen blijven. Wat de klaarblijkelijke redenen betreft, Frederik hechtte te veel aan de algemeene hoogschatting, om die redenen niet spoedig aan het publiek te doen kennen. Hij maakte die openbaar in de dagbladen van dien tijd, dat is, in zijne briefwisseling met de philosophen.

Hij schreef aan d'Alembert: „Ik heb de Jezuiten niet beschermd, zoolang zij magtig waren; nu, in hun ongeluk, zie ik in hen slechts mannen van letteren, die men moeijelijk zou kunnen vervangen voor de opvoeding der jeugd. Het is dit kostbaar kleinood, dat hen voor mij noodzakelijk maakt, want van de geheele Katholieke geestelijkheid in het land, zijn zij het alleen, die zich op de letteren toeleggen; ook zal niet ieder, die het begeert, een Jezuit van mij erlangen."

Dit waren de openbare beweegredenen van de bescherming door den Koning van Pruissen aan eene vereeniging van monniken toegestaan; maar Frederik zeide niet al wat hij dacht. Het belang, dat hij stelde in de opvoeding der jonge Katholieken in Silezië, de begeerte om de harten te winnen in dit onlangs veroverd wingewest, de schran-

derheid der Jezuiten om de mogendheden, die zich voor hen verklaarden, te ondersteunen, eindelijk de behoefte om van hun invloed in Polen gebruik te maken, al deze vereenigde beweegredenen zouden den Koning van Pruissen hebben kunnen overhalen om hen te dulden: nogtans in dit belang eener staatkunde, die eenigzins van ondergeschikten rang is, was niets, dat het stoicijnsch gemoed van den overwinnaar van Rosbach in hartstogt kon brengen, en hem eene bescherming kon afpersen, die niet alleen schitterend was, maar van een gezochten en grilligen ophef.

De philosophen waren verwonderd, verslagen, verontwaardigd. Frederik stoorde zich niet aan hunne gramschap en bleef doof voor hunne klagten; het was zelfs met een kwaadwillig genoegen, dat hij, in eene omstandigheid van zoo veel gewigt voor die secte, hunne verwachtingen te leur stelde. Er had hier echter geen berouw plaats of eervolle boetedoening. Frederik was niet van zins te aanbidden, hetgeen hij verbrand had, en zich terug te trekken: hij bleef getrouw aan de catechismus der Encyclopedisten, en schreef vroom in op het standbeeld van Voltaire. Evenwel, midden onder die goede werken van eene stichtelijke devotie, betoonde hij zich minder regtzinnig in de handelingen van inwendig bestuur, en volgde met veel naauwkeurigheid de leerwijze op, waarin de philosophen zelve hem vroeger hadden onderwezen, en, die bevat was in deze burleske spreuk: „Men moet de lieden tegen den neus knippen, terwijl men hen met beleefdheden overlaadt 1)."

D'Alembert liet zich door deze streek niet misleiden. Om Frederik te bewegen zijne nieuwe hulptroepen te laten varen, riep hij den hemel aan en de aarde, de philosophie en de trouw der eeden; en, daar hij aan de zaak wanhoopte, bragt hij ook politieke vermoedens te berde. „Hij

1) Frederik aan Voltaire, 16 Maart 1770.

wenschte, dat de Koning of zijne opvolgers nooit berouw mogten hebben van het verleenen eener schuilplaats aan intriganten, en dat zij getrouwer zouden zijn, dan zij het geweest waren in den laatsten Silezischen oorlog 1)." Toen dit middel niet baatte, zocht d'Alembert de eigenliefde des Konings te prikkelen. „Hij nam de vrijheid te twijfelen, of de Jezuiten Zijne Majesteit de eer aandeden van hem aan hunne orde te verbinden, gelijk zij het onzen grooten Lodewijk XIV hebben gedaan, die deze eer wel had kunnen missen, en gelijk ook den armen ellendigen Vorst Jakobus II, die beter geschikt was voor een broeder der Jezuiten, dan voor een Koning 2)." Kortom, na alle persoonlijke gronden te hebben uitgeput, wendde hij zich tot meer algemeene bedenkingen: „Het is niet voor Uwe Majesteit," dus schreef hij, „dat ik het herstel vrees der te voren zich zoo noemende Jezuiten, gelijk het gewezen Parlement van Parijs hen noemde; wat kwaad toch zouden zij kunnen doen aan een Vorst, wien de Oostenrijkers, de Keizerlijken, de Franschen en de Zweden vereenigd geen enkel dorp hebben kunnen ontnemen? maar ik vrees, Sire! dat andere Vorsten, dan gij, niet eveneens geheel Europa zouden kunnen wederstaan, en dat zij, die deze vergiftige plant uit hunnen tuin hebben gerukt, te eeniger tijd lust mogen krijgen van u eenig zaad te leenen, om die plant op nieuw bij hen te zaaijen. Ik zou wenschen, dat Uwe Majesteit een edict liet afkondigen, waarbij de uitvoer van het Jezuitische graan, dat slechts bij u ten nutte kan opschieten, werd verboden 3)." Frederik vergenoegde zich met hem te antwoorden, dat hij te zeer er op gesteld was om zijne Jezuiten te behouden, dan dat hij daarvan eenig

1) D'Alembert aan Frederik, 10 December 1773.

2) D'Alembert aan Frederik, Januarij 1774.

3) D'Alembert aan Frederik, 24 April 1774.

zaad zou willen geven aan wie het ook was, en dat zoo veel drift nooit binnensloop in het gemoed van een waren wijzen 1)."

D'Alembert was woedend; hij poogde nogtans zijne taal te matigen. Ondersteund in zijne eervolle bekrompenheid door de hulp van den Pruissischen monarch, durfde hij geen lucht geven aan een gevoel van spijt, die des te heviger was, dewijl zij de vriendschap verving. D'Alembert hield zich in, maar tegen wil en dank bruischte de gal op en stroomde over. Te gelijk bedachtzaam en hartstogtelijk, spaarde hij geene woorden van tweederlei zin, noch wel berekende verzwijgingen. Hij trachtte Voltaire tot zijne wraakzuchtige begeerten over te halen. „Weet gij wel," dus schrijft hij hem, „waarmede ik mij tegenwoordig bezig houde? Met het Jezuitisch canaille uit Silezië te doen verjagen. Uw oude discipel heeft maar al te veel lust om zich daarvan te ontlasten, uit hoofde van de verraderijen en trouwloosheden, die hij zelf mij gezegd heeft van hen te hebben ondervonden, gedurende den laatsten oorlog. Ik schrijf geen brief naar Berlijn, of ik zeg, dat de Fransche philosophen zich verwonderen over den Koning der philosophen, die zoo lang aarzelt de Koningen van Frankrijk en Portugal na te volgen. Deze brieven zijn den Koning voorgelezen, die, zoo als gij weet, zeer gevoelig is omtrent hetgeen de ware geloovigen van hem denken; en dit zaad zal gewis goede vrucht dragen, met hulp van de genade Gods, die, gelijk de schrift zeer juist zegt, het hart der Koningen omdraait als een spil 2)." Vruchtelooze moeite! Het gelukte hem niet zijnen vriend in onaangenaamheden te wikkelen; deze antwoordde hem met uitdrukkingen, vol van voorgewende drift, maar hij handelde niet. Van het tegenwigt der Je-

1) Frederik aan d'Alembert, 15 Mei 1774.

2) D'Alembert aan Voltaire, 15 December 1763.

zuiten ontslagen, waren de Jansenisten te magtig geworden. De vinnige haat van Voltaire hechtte zich vooral aan de Jansenisten. Tegenover de almagt van het Parlement „bruischte het oude bloed in zijne aderen." De veranderlijkste der menschen herinnerde zich dat de Jezuiten zijne leermeesters waren geweest; hij gevoelde zelfs eenige neiging om hen terug te wenschen. Bovendien scheen hun val hem geen gebeurtenis toe van den eersten rang; Voltaire had begeerte naar iets beters. Dit was de eenige bedenking niet, die hem tot veel terughouding noopte, hij was dikwijls in onmin geweest met den Koning van Pruissen; dit was noch den een, noch den ander goed gelukt. Hij wilde die kans niet op nieuw loopen, en beantwoordde het geschreeuw van d'Alembert met niets anders, dan vrij platte vertroostingen. „Frederik," zeide hij, „heeft ook zijne vooroordeelen, die men hem moet vergeven; men is geen Koning voor niets. Men moet de Koningen en God nemen, gelijk zij zijn 1). Dit is het nog niet al. De dwaze rol, die de Salomon van het Noorden gekozen had, streelde de toomelooze verbeelding van Voltaire. Niets kwam hem koddiger voor, dan Frederik generaal der Jezuiten te zien; hij hoopte dat *de Paus daardoor op het denkbeeld zou komen, om mufti te worden.* D'Alembert nam de zaak minder schertsend op; hij troostte zich niet, dan door den Koning van Spanje berigt te geven van de stappen, die de sluwe societeit bij Zijne Pruissische Majesteit had gedaan. „Daar wij spreken van die deugnieten," dus schrijft hij aan Voltaire, „heb ik u gezegd, wat de Koning van Pruissen mij berigt in een brief van den 8sten December? — Ik heb een afgezant ontvangen van den Generaal der Jezuiten, die er op aandringt, dat ik mij openlijk tot beschermer dier orde zal verklaren. Ik heb hem geantwoord, dat Lode-

1) Voltaire aan d'Alembert, 11 Junij 1776.

wijk XV had goedgevonden het regiment van Fitz-James af te danken, zonder dat ik mijne bemiddeling voor dat corps meende te moeten inbrengen, en dat de Paus evenzeer meester was, om bij hem zulk eene hervorming te maken, als hij noodig oordeelde, zonder dat de ketters er zich mede bemoeiden. — Ik heb kopij van deze plaats in den brief gegeven aan de gezanten van Napels en Spanje, die in onze genegenheid deelen voor de Jezuiten, en die dit uittreksel hebben gezonden aan hunne respective hoven, gelijk de Hollandsche Courant zegt. Ik hoop dat de liefde van den Koning van Spanje voor de societeit daardoor zal vermeerderen, en dat deze kleine omstandigheid dienen zal, om, gelijk Tacitus zegt, hunnen val te verhaasten (*impellere ruentes*) 1)."

De bescherming door den grooten Frederik aan de Jezuiten verleend, kenmerkt eene gewigtige omwenteling in de achttiende eeuw. Het is van belang die op te merken. Van dit oogenblik af, had er eene scheuring plaats tusschen de philosophen en de souvereinen. Langen tijd vermomd door elkander van weêrszijde te ontzien, bovendien vertraagd door eene langdurige tusschenpoozing van Europesche oorlogen, was die scheuring daarom niet minder geweldig, en van den beginne af aan onheelbaar.

Frederik moest de philosophen lief hebben, de overeenstemming van grondbeginselen deed hunne verbindtenis ontstaan; de dankbaarheid voltooide die. De philosophen waren zijne opregtste bondgenooten. Zij namen zijnen roem op, als eene zaak, die hun persoonlijk aanging; zij verbreidden die met egoisme. Hoe dikwijls gedurende den oorlog, hebben Diderot, d'Alembert, Marmontel, Morellet, in kleine bijeenkomst vergaderd onder de kastanjeboomen der Tuillerien, zich verheugd over de nederlagen van Maria-Theresia! Men kan zeggen, dat eene wezenlijke

1) D'Alembert aan Voltaire 9 Januarij 1773.

vriendschap den Koning van Pruissen verbond aan de keur der nieuwe school. De gebeurtenis, die dezen band kwam verstoren, moet wel van zeer ernstigen aard zijn geweest. Toen Frederik zijne oude meesters vijandig werd, had hij hun buiten twijfel eenige zware verwijten te doen. Het is een vreemd raadsel om op te lossen. De philosophie zelve zal ons de sleutel daarvan geven.

In dit tweede tijdperk was de school hervormd. Uit de oude grondstellingen leidde zij nieuwe gevolgen af. Het Opperwezen, de godsdienst waren niet meer genoegzaam voor hare vlugt. Vermoeid van den hemel te bedriegen, tastte zij de aarde aan. Tot dus verre was de philosophie der achttiende eeuw godsdienstig, zedekundig, beschouwend geweest, nu was zij stellig, praktisch, toegepast, met één woord, politiek geworden.

De geschiedschrijvers van deze school hebben niet met de vereischte naauwkeurigheid hare verschillende leeftijden gekenmerkt. Als men hen gelooft, zou zij op één dag als een geheel leger ontstaan zijn; en toch zij heeft zich niet onttrokken aan de algemeene wetten; zij heeft, even als al wat leeft, hare wieg, haren wasdom, hare jongelingsjaren en haren mannelijken leeftijd gehad.

Zonder den oorsprong hooger te zoeken, kan men zeggen, dat de eerste leeftijd van de philosophie der achttiende eeuw werd voorgesteld door Fontenelle, wiens „handen vol waren van waarheden, maar die zich wel wachtte deze handen te openen." Hij opende die nogtans enkele malen, maar altijd met bedachtzaamheid.

Daarop volgde Voltaire. Aan eene stoutheid, die tot dus verre ongehoord was, wist hij eene soort van voorzigtigheid te verbinden. Zijne grondwet vindt men geheel en al terug in dit fragment van een zijner brieven: „Neen, waarde Markies (de Hr. de Villevieille), neen, de nieuwe Socratessen zullen den gifbeker niet drinken.

Socrates van Athene was, onder ons gezegd, een zeer onvoorzigtig man, een lastig babbelaar, die zich duizend vijanden maakte, en die zijne regters zeer ten onpas trotseerde."

„Onze tegenwoordige philosophen zijn veel bekwamer; zij hebben de dwaze en gevaarlijke ijdelheid niet van hunnen naam te zetten voor hunne werken; het zijn onzigtbare handen, die het fanatisme doorboren, van het eene eind van Europa tot het andere, met de pijlen der waarheid. Damilaville is onlangs gestorven. Hij was de schrijver van het ontmaskerd Christendom (*le Christianisme dévoilé*), en van vele andere geschriften. Men heeft het nooit geweten. Zijne vrienden hebben het geheim voor hem bewaard, zoo lang hij leefde, met echt philosophische trouw. Niemand weet nog, wie de schrijver is van het werk, dat uitgegeven is onder den naam van Fréret. Men heeft in Holland, sedert de laatste twee jaren, meer dan zestig boeken gedrukt tegen het bijgeloof. De schrijvers zijn volstrekt onbekend, ofschoon zij zich stout weg kunnen bekend maken. De Italiaan, die de hervorming van Italië (*Riforma d' Italia*) heeft geschreven, heeft zich wel gewacht dit werk den Paus te gaan aanbieden; maar zijn boek heeft een ontzettenden invloed gehad. Duizend pennen schrijven en honderdduizend stemmen verheffen zich tegen de misbruiken en ter gunste van de verdraagzaamheid. Wees verzekerd dat de omwenteling, die sedert bijna twaalf jaren, in de gemoederen heeft plaats gehad, niet weinig heeft toegebragt om de Jezuiten uit zoo vele staten te verjagen, en dat zij de Vorsten zeer heeft aangemoedigd om den afgod van Rome te treffen, die hen allen te voren deed beven. Het volk is zeer onnoozel, en toch dringt de verlichting ook daar door. Wees, bij voorbeeld, verzekerd, dat er in Genève geen twintig personen zijn, die Calvin niet even zeer afzweren, als den Paus, en

dat er philosophen zijn tot in de winkels van Parijs."

„Ik zal getroost sterven, indien ik zie dat de ware godsdienst, dat is te zeggen, die van het hart, op de puinhoopen der grimassen wordt gevestigd. Ik heb nooit anders gepredikt, dan de vereering van een God, de weldadigheid en toegevendheid. Met die gevoelens trotseer ik den duivel, die niet bestaat, en de ware fanatieke duivels, die maar al te veel bestaan." Deze brief is van het laatst van 1768, en toch leest men er geen enkel woord in over politiek; hij handelt slechts over godsdienst, verdraagzaamheid en beschouwende wijsbegeerte.

De reden hiervan is daarin gelegen, omdat het gemis van politiek een kenmerkende trek is van die wijsbegeerte, waarvan Voltaire de hoogepriester, en d'Alembert de proost was. Wij, mannen van de negentiende eeuw, hebben moeite om het te begrijpen. De politiek was niets voor de ouders van onze ouders; zij is veel geweest voor deze laatsten; zij is alles voor ons. Verdiept in algemeene beschouwingen, dwalende over eene onbegrensde, maar onzekere, toekomst, peinsde de achttiende eeuw op de onbepaalde volmaaktbaarheid van het menschelijk geslacht, en verwaardigde zich niet stil te staan bij het onderzoek over de vormen van regering. Een belang, zoo gewigtig in onze oogen en zoo groot in werkelijkheid scheen haar toe geheel en al van ondergeschikten rang te zijn. Van de meermalen hersenschimmige hoogten, waarop zij zich geplaatst had, vertoonde de menschheid alleen zich bij haar altijd op den voorgrond. Toen lieten de uitgelezene vernuften de politiek over aan de menigte der Vorsten, ministers, ambtenaren, maitressen. Voltaire hield zich in Engeland bezig met de Pausen, met het deïsme, met Lord Bolingbroke, met de logica van Locke, en drie of vier verzen van de *Henriade* moesten volstaan om zijne schuld te betalen aan den vertegenwoordigenden regeringsvorm.

Er was echter één man, die begrepen had, dat de politiek, uit de philosophie geboren, zich met haar in gelijken rang kon stellen. Hij geloofde niet, dat de staatkunde minder achting verdiende, omdat zij kon worden toegepast. Door eene poging van zijn genie, die men thans moeijelijk op hare regte waarde kan schatten, begreep hij, dat de overgang van algemeene stellingen op praktische feiten geen achteruitgang was, maar eene vordering. Het werk over den geest der wetten (*l'Esprit des lois*) verscheen in het midden der eeuw, maar het verscheen alleen, en was niet veel meer dan een wonderbaar toeval. Eene cosmopolitische wijsbegeerte, eene afgetrokkene maatschappij vergisten zich door den vorm van het boek. Zij lieten zich misleiden door de schijnbare ligtzinnigheid van stijl, die zich hier en daar vertoont. Daar zij tot de gedachte van Montesquieu niet konden doordringen, beschuldigde men hem van zijn onderwerp oppervlakkig te hebben behandeld. Die beschuldiging schijnt vreemd te zijn. Zij was echter opregt. Al wat de onbepaalde droomerijen over de bestemming van den mensch te buiten ging, scheen middelmatig en beuzelachtig toe. Helvetius, toen hij door den President over zijn handschrift werd geraadpleegd, beklaagde hem, dat hij zich met zulke nietigheden vermaakte. — „Wat wil hij ons toch leeren met zijn vertoog over leengoederen? Is dat een stof, die een wijze en redelijke geest voor zich moest kiezen?.... Zijn uitstekend genie had hem in zijne jeugd doen opklimmen tot de *Lettres Persanes*.... Onze vriend Montesquieu zal niets meer zijn, dan een regtsgeleerde, een edelman en een fraai vernuft. Zie, dat spijt mij voor hem en voor de menschheid, die hij beter had kunnen dienen!!! 1). Het werk van Montesquieu verblindde dus geenszins aller oogen bij de eerste verschijning, die te vroeg plaats had, niet voor

1) Brief van Helvetius aan Saurin.

hem, maar voor zijne regters. Zijne vermaardheid daalde niet af van Frankrijk op Europa, maar werd door Europa in Frankrijk ingevoerd. De eerste philosophische school, zedekundig en godgeleerd, wentelde zich om dit kolossale standbeeld rond, zonder het ergens aan te vatten. *L'Esprit des lois* werd eerst begrepen na de verschijning van *le Contract social.* Rousseau, die het stellige der politiek in de philosophie bragt, behoort nog tot de eerste school, en stichtte de tweede. Wij zullen hier niet van hem spreken. Zijn naam alleen is eene geheele revolutie.

Deze politische school, die zijdelings door Jean- Jacques en regtstreeks door Raynal en Diderot is gesticht, week zeer af van Montesquieu; zij was echter geheelenal van hem afkomstig. Zij was voorzien van eene oorspronkelijke, maar nog onrijpe frischheid; men vindt daarin de kiem niet alleen van de Constituerende vergadering, maar ook van de Conventie 1).

1) Om zich te overtuigen, dat die school nog zeer onbedreven was in politiek, is het voldoende de briefwisseling te lezen van Diderot met Mlle Voland. »Wij hebben met ons beiden alleen gewandeld, de oude Heer Hoop (Hope?) en ik, van half vier tot zes ure. Die man bevalt mij meer dan ooit. Wij hebben over politiek gesproken. Ik heb hem honderd vragen gedaan over het Engelsche parlement. Dit is een ligchaam bestaande uit nagenoeg vijf honderd personen; de plaats, waar de zittingen gehouden worden, is een ruim gebouw. Voorheen, het is zes of zeven jaren geleden, was de toegang open voor iedereen, en de meest belangrijke staatszaken werden behandeld onder de oogen der natie zelve, vergaderd en bijeengezeten in groote tribunen, opgerigt boven het hoofd der Volksvertegenwoordigers. Gelooft gij, waarde vriendin! dat iemand, in het aangezigt van een geheel volk, een schadelijken maatregel zou durven voorstellen, of zich tegen een nuttig plan verzetten, en zich in het openbaar als slecht of dom doen kennen? Gij zult mij buiten twijfel vragen, waarom de beraadslagingen tegenwoordig met geslotene deuren geschieden? — Dit is, antwoordde mij de Hr. Hoop (want ik deed hem dezelfde vraag), omdat er een groot aantal zaken vóórkomen, wier goede uitslag geheelenal van het geheim afhangt, en dat dit onmogelijk zou kunnen bewaard worden. Wij hebben menschen, voegde hij er bij, die

Herhalen wij het dan, de philosophie was politiek geworden. Zoolang Voltaire zich staande kon houden aan het hoofd der nieuwe denkbeelden, troffen de pijlen, van alle kanten afgeschoten, slechts één doel, het Christendom. Geen andere instelling werd aangerand; integendeel, allen werden ontzien en gevleid. Rijkdom, magt, geboorte, geloofden niet, dat zij eenig belang hadden bij de nederlagen der godsdienst. Door de modezucht deelnemende in het verbond tegen de Christelijke eerdienst, vonden de souvereinen en grooten in hunne deelneming zelven een waarborg. De mannen, die in het bestuur waren geplaatst, de ministers, of zij die het hoopten te worden, vreesden de terugkomst der Kardinalen en der prelaten, meesters van het Rijk. Alzoo, verre van den overmoed der philosophie te beteugelen, stelden de aanzienlijken door hunnen adel of magt er een eer in die philosophie aan te moedigen, te versterken, te doen toenemen. Nooit zoude zij zonder hunne hulp haar doel hebben kunnen bereiken. Daarentegen, de steun, die haar had beschermd bij hare geboorte, moest haar nadeel berokkenen in mannelijken leeftijd. Toen was de keur der maatschappij voor haar niet meer voldoende: de menigte alleen was voor haar noodzakelijk, en daar het getal de keuze uitsluit, moest zij het bondgenootschap met de aristocratie verzaken. Het duurde niet lang, of de scheuring openbaarde zich. De philosophie verbrak het eerst den band. Deze nieuwe rigting der gemoederen, toen nog weifelend en aan zich zelve onbekend, deed zich weldra op eene gebiedende wijze gevoelen. Zij vond op staanden voet tolken, die,

---

een verkort schrift bezitten, en wier pen de grootste vlugheid van spreken vooruitloopt. De redevoeringen in de kamers verschenen hier en in vreemde landen woord voor woord, zoo als zij gehouden waren. Dit was een groot ongerief." Zou men niet zeggen, dat Gulliver verslag geeft van het land van Lilliput? En dit is geschreven in 1770!

met de drift van een nieuweling, de zorg op zich namen van haar te verbreiden. Diderot, die op alles zoo veel nadruk legde, Raynal, die altijd declameerde, Holbach, Naigeon, en nog meer anderen maakten zich meester van de Encyclopedie, van den Mercure, van de vlugschriften, kortom van alles, wat toen de plaats der dagbladen verving. Zij gaven aan hunne aanvallen, die tot nu toe algemeen waren geweest een persoonlijk karakter, hetgeen de hoogere klassen zeer verontrustte. Zij beperkten zich niet bij de godsdienst of bij de priesters; van de Christelijke heiligdommen durfden zij zich opheffen tot de zalen van Versailles (*l'Oeil-de-boeuf*). Tot verwondering van het hof, en tot vermaak der stad, werd een voornaam kamerjonker, eene zeer aanzienlijke hofdame in een ander gewaad gehuld, beschimpt, en, wat bovenal ongehoord was, zij zagen zich *bij hunnen naam* aangeduid in de openbare vlugschriften en blaauwboekjes 1).

De Bastille werd geopend voor de schuldigen. De aanzienlijken tastten wel Christus aan en zijne priesters, maar zij duldden geen wederwraak. Zij vergaten geheelenal hunne betrekking van philosooph, èn de Hertog van Choiseul zelf moest zwichten voor den geest, die de aanzienlijken vereenigd hield. Voltaire werd berispt en stond doodsangsten uit. Hij deed de hevigste verwijten aan zijne vrienden, en voorspelde hun onvermijdelijke rampen, indien zij dezen weg bleven bewandelen; maar de plebeji-

1) Zie, in de Gedenkschriften van dien tijd, den twist tusschen Marmontel en den Hertog d'Aumont, als ook het pamphlet getiteld: *la Vision.* Voltaire beklaagde er zich over: »Men heeft zeer ten onpas de dochter van den Maarschalk van Luxemburg gemengd in den twist over Palissot. De letterlievende mannen kunnen elkander zeer wel gebraden appelen in het gezigt werpen, zonder te mikken op de Montmorency's. Ik bemoei mij niet met die oneenigheden. De Markiezin en de Hertog vereeren mij met hunne welwillendheid, de Koning beschermt mij, en ik leef vrolijk." Voltaire aan den President de Brosse, p. 126. Correspondentie uitgegeven door M. Foisset; Parijs, Levavasseur, 1837.

sche ziel van d'Alembert luisterde weinig naar de klagten van den ouden aristocraat. De vondeling van Saint-Etienne-le-Rond schiep behagen in deze beleedigingen, die zich jegens den adel vermenigvuldigden. Al vroeg Voltaire, dat men zijne vrienden de hovelingen zou sparen, niemand gaf acht op zijn dringend verzoek. Men was Voltaire vooruitgestreefd.

Genoodzaakt de hovelingen te laten varen, trachtte hij ten minste de vorsten te redden. Zoolang de eersten alleen werden aangerand, geloofde Voltaire nog niet alles verloren. De vreemde hoven beminden Versailles niet; Zij namen weinig deel in het spijtig gevoel van eene Markiezin of een Franschen Hertog; zij zagen zelfs met eenig genoegen de vernedering van eene societeit, wier ligtzinnigheid zij berispten, omdat zij hare welwillendheid en goede manieren benijdden. Die hoven waren dus niet zeer verontrust, en bovendien, ofschoon Voltaire inderdaad veel minder invloed had dan te voren, was dit nog niet algemeen bekend. Van hem zeker zijnde sliepen de gekroonde hoofden gerust; zij vertrouwden op den goeden smaak, de wijze van zich te gedragen en de bekwaamheid van hunnen ouden correspondent. De vorsten geloofden met vertrouwen tot zich zelve te kunnen zeggen: de kweekeling van een Vendôme en Du Maine, de dischgenoot van Frederik, de beschermeling der maitressen zal ons weten te sparen. Hij zal ons niet op eene onwaardige wijze plaatsen naast een Fréron of *den ezel van Mirepoix*. De redenering was juist. Voltaire zou gaarne gewenscht hebben de zaken op dien voet te behouden; maar Voltaire had geen invloed meer. Zijne leerlingen waren zijne meesters geworden, en eischten eenen anderen gang van zaken. Het oude ontzag was verdwenen; zij smeekten den grijsaard niet, zij vorderden hem op; zij spraken hem toe op een trotschen, koelen en ruwen toon; zij vroegen geen raad, maar onderpand. Voltaire verfoeide hun juk, maar moest

er nogtans voor bukken. Overwonnen, ontwapend, zong hij nieuwe hymnen, die hem door de bezetenen werden voorgeschreven. Met eene zwakke hand begon hij de grooten der aarde, die hij zoo zeer gevierd had, aan te randen, en overlaadde zijne ontelbare werken met zwaarmoedige en stroeve varianten, door zijne gewoonten wedersproken, door zijne herinneringen wederlegd.

Frederik had medelijden met zoo veel zwakheid. Voltaire, van zijn invloed verstoken, was niet in staat hem te verontrusten; maar, als koning, als onbepaald opperhoofd van een krijgshaftigen staat, begreep hij al het gevaar, dat hem van zijne heerschzuchtige discipelen te wachten stond. Langen tijd ongevoelig voor de persoonlijke aanvallen, zag de Pruissische monarch met ongerustheid de talrijke oordeelvellingen, waaraan zijne politiek ten doel strekte. Hij bespeurde daarin eene geheele verandering van systeem, eene geheele zedelijke omwenteling. Indien de nieuwe philosophen zijne vermaardheid nog liefkoosden, het geschiedde, zonder afgoderij, met beperkingen, in één woord, voorwaardelijk. Zoo, b. v. eindigde Raynal, in zijne *Histoire des deux Indes*, eene hartstogtelijke aanspraak tot hem met deze weinig vleijende woorden: „o Frederik! gij waart een krijgshaftig Vorst; wees meer! gij hebt uwe munt aan Joden overgeleverd, uwe finantien aan vreemde booswichten." Diderot, op dezelfde wijze handelende, maakte eene dubbele en spottende toespeling op het talent des Konings voor de muzijk en op de dorheid van den Pruissischen grond. „Het is wel jammer," zeide hij, „dat de opening van die fluit bedorven is door de zandkorrels van Brandenburg 1)." Frederik was dikwijls aangevallen, maar altijd oppervlakkig; nu drong men door tot op den bodem. Het waren geene platte beschuldigingen meer van eerzucht en despotisme, geen onbepaalde

1) *Encyclopédie*, eerste editie.

hekeling van zijne zeden of karakter; het was een ernstig onderzoek van zijn bestuur, van zijne regeringsmiddelen, van zijne finantiële hulpbronnen, met één woord, het was kritiek in plaats van satire. Inwendig diepen wrok gevoelende, betuigde de Koning van Pruissen, in het openbaar, niets dan eene smadelijke onverschilligheid. Zijn spijt ontsnapte hem slechts in vertrouwelijken omgang. Men heeft dikwijls dit gezegde van hem herhaald: „Indien ik eene provincie moest straffen, ik zou haar overleveren aan philosophen." Dit was de krachtige hoofdinhoud van zijne gemeenzame gesprekken. Eens, in eene opwelling van haat, nam hij Thiébaut ter zijde, en voegde hem met een bitteren glimlach toe: „Het is u nog niet te beurt gevallen mij onder vier oogen te betuigen, hoe wonderbaar en verheven de philosophen onzer eeuw zijn! Ach! laat ons niet ondankbaar zijn: zeggen wij liever, dat er nooit iets dergelijks bestaan heeft, en laten wij ons beperken met ons zuchtende te beklagen, dat zij niet een weinig meer onder ons bereik zijn. Inderdaad, hoe ongelukkig, dat zij van de hoogte der spheer, waarop zij zweven, niet tot ons kunnen afdalen; opdat wij, zwakke stervelingen, alzoo een weinig nut konden trekken van hunne lessen. Nogtans, wanneer eenig gelukkig gesternte mij sommige van hunne bewonderenswaardige werken in handen speelt, tracht ik, zoo veel ik kan, den zin daarvan te doorgronden en er mijn voordeel mede te doen. Ik heb mij in dit opzigt niets te verwijten. Ik besteed om hen te bestuderen zoo veel moed en volharding, als in mijn vermogen is.... Erken dan, dat het wel groote mannen zijn die philosophen van onze dagen! Indien zij u ingewikkeld, duister en gezwollen toeschijnen, geloof dat het is, dewijl gij te klein zijt om tot de hoogte van zulke zeldzame genieën te ıeiken 1)."

1) Thiébault, *Souvenirs* T. III, p. 153; Parijs, Bossange.

Deze stof tot gisting kon niet lang inwendig besloten blijven. Frederik wachtte slechts op eene gelegenheid. Het kon niet anders, of de persoonlijke beleediging moest algemeen worden. Weldra nam zij dit karakter aan, en de worstelstrijd werd besloten tusschen de philosophen en hunnen koninklijken beschermer. Zij ving aan met een pennetwist over de plaats, waar de algemeene strijd zou gevoerd worden. Voltaire met zijne natuurlijke levendigheid vierde zich bot aan deze aandrift. De lofredenaar van Fontenoy, de zanger van Hendrik IV, dreef den spot met den zegepalm in den krijg. Als men hem wilde gelooven, was de oorlog niet anders, dan de kunst om zijn naasten den hals af te snijden.

Frederik moest verontwaardigd zijn over deze ontheiliging. Hij besloot eene wetenschap te wreken, die zijn roem had uitgemaakt, en die hij, wat meer is, had bezongen. Voltaire voorzag dit. Hij geloofde den Koning te zullen misleiden door eene dier gemeenzame geestigheden, die de gunst zoo wel weet te schatten, maar die zonder haar niet kunnen gelukken. Hij zond hem eenige bekoorlijke verzen, gelijk hij, twintig jaren geleden, zou gedaan hebben 1). Zij werden kwalijk opgenomen.

De gunst had plaats gemaakt voor eene gestrengheid, die vooraf berekend was. Al de losheid en bevalligheid

---

1) A Frédéric surtout offrez ce bel ouvrage,
Et soyez convaincu qu'il en sait davantage.
Lucifer l'inspira bien mieux que votre auteur.
Il est maître passé dans cet art plein d'horreur,
Plus adroit meurtrier que Gustave et qu'Eugène.

(Poésies légères, *la Tactique.*)

(Biedt dit fraaije werk vooral Frederik aan, en wees overtuigd, dat hij er meer van weet. Lucifer bezielde hem vrij wat beter, dan uw schrijver. Hij is een volmaakt meester in die afgrijsselijke kunst, en een veel bekwamer menschenmoorder, dan Gustaaf of Eugenius.)

van Voltaire kon deze gestrengheid niet ontwapenen. De Koning veinsde verstoord te zijn over eene vermetelheid, die hij voorheen zou beloond hebben. Hij verweet de philosophie, dat zij de edelste gevoelens, de eer, de dapperheid, de vaderlandsliefde, in hunne bron zocht te verstikken. Sedert de verschijning van die noodlottige *Tactique* (dit was de naam van het gedicht), was zijne briefwisseling vol ontevredenheid en bitschheid. In plaats van dankbetuigingen, die Voltaire verwachtte, werden hem bittere verwijten toegevoegd: „Uwe *Tactique*," dus schrijft zijn Koninklijke leerling, „heeft mij een duchtigen aanval van jicht bezorgd, waarvan ik nog niet hersteld ben; dit belet mij niet u te antwoorden, want ik weet, dat de groote heeren op hunne wenken willen gehoorzaamd worden. De regeringen laten de cynikers schreeuwen, en gaan haar gang; de oorlogs-koorts stoort er zich even min aan. Er blijft niets van overig, dan eenige wel zamengevoegde verzen, die, tot verwondering van Europa, getuigen, dat uw talent niet veroudert. Men kan even goed declameren tegen de sneeuw en den hagel, als tegen den oorlog; het zijn noodzakelijke onheilen, en het past een philosooph niet nuttelooze zaken te ondernemen...."

„Men verlangt van een arts, dat hij de koorts geneze, en niet, dat hij die in een gedicht hekele. Hebt gij hulpmiddelen? geef ons die; bezit gij die niet? heb dan medelijden met onze rampen. Laat ons met den engel Ituriel zeggen: Indien alles niet goed is in deze wereld, alles is dragelijk, en wij behooren met ons lot tevreden te zijn."

„Ondertusschen behalen uwe helden, de Russen, de eene overwinning na de andere aan de boorden van den Donau, om de hardnekkigheid van den Sultan te buigen. Zij lezen uwe schimpschriften, en gaan slag leveren. En uwe Keizerin, gelijk gij haar noemt, heeft eene nieuwe vloot naar de Middellandsche zee gezonden; en, terwijl gij

uitvaart tegen deze kunst, die gij in uwe schriften helsch noemt, word ik door een twintigtal van uwe brieven aangespoord, om mij met de onlusten van het Oosten te bemoeijen. Vereenig deze tegenstrijdigheden, zoo gij kunt, en heb de goedheid mij de oplossing toe te zenden 1)."

Voltaire trok zich ten halve terug. Die verdediging schorste voor een oogenblik de vijandelijkheden; maar zij vingen weder aan met nieuwe hevigheid, en werden onverzoenlijk, bij de uitgave van het werk, getiteld *le Système de la Nature*. Nog nooit, zelfs niet in de achttiende eeuw, was iets in het licht verschenen, zoo vermetel, zoo weinig zamenhangend, zoo krachtig in sommige bijzonderheden, en zoo ellendig, wat het geheel betreft. Dit boek, waarin alles betwist werd: God, de menschen, de zaken, de instellingen, de zeden, de ziel, de Voorzienigheid, de deugd; — dit boek, dat bijna in elke bladzijde eene omwenteling bevattede, had zijne schrijvers niet meer moeite gekost, dan, in onze dagen een vaudeville, vrolijk ontworpen, opgesteld, voltooid door een troep losbollen in een koffijhuis. Eene volkomen gelijke omstandigheid had de geboorte gegeven aan het *Systeem der Natuur*. Het was eene soort van philosophisch *piquenique*, waar ieder de bewijzen naar zijne keus had geleverd. In het midden van weelde en vermaken, onder de bescherming van den baron Holbach, die, naar het voorbeeld der oprigters van een handelhuis, zijnen naam gaf aan de associatie, hadden een dertigtal verhitte hersenen, opgewonden door gesprekken en goede sier, onder elkander de taak verdeeld, om niets onaangeroerd te laten in den hemel, op de aarde, en, wat hunne grootste schuld uitmaakt, in het menschelijk hart. Waartoe toch die rampzalige ijver? Waren die menschen schandvlekken of booswichten? Hunne tegenpartij heeft dit beweerd, doch geen waarheid gespro-

1) Frederik aan Voltaire, 4 Januarij, 9 Februarij, 30 Julij 1774.

ken. Geen ernstig verwijt drukt op de nagedachtenis van hunne bijzondere levenswijze. Die is niet te veroordeelen, noch te prijzen. Het was, gelijk altijd en overal, een mengsel van goede hoedanigheden, en menschelijke zwakheid. Bovendien was het noch eene stellige behoefte, noch een persoonlijke haat, die hen aandreef tot dit werk van verwoesting. Niemand in dit gezelschap was somber of zwartgallig. Diderot had de geestvervoeringen van eene Pythia, maar was tevens onbezorgd, onverschillig, gemakkelijk als een kind. De kleine abt Galiani, die den naam had van verheven te zijn, had alles doorgrond en zich aan niets gehecht. De weldadigheid der vorsten heeft Helvetius niet overtroffen in het edel en deugdzaam gebruik van een groot fortuin. Grimm was een man van de mode, in de wereld overal gezien, een tweeslachtig wezen, half letterkundige, half diplomaat, galant, aangenaam, gedienstig, gepoederd, vernuftig, geleerd, opmerkenswaardig bij wijsgeerige onderwerpen van niet al te grooten omvang. De vreugd blonk altijd uit op het gelaat van den baron Holbach; zijne tijdgenooten hebben hem gekenschetst als een bij uitstek eenvoudig man (*simplement simple*). Raynal verzamelde het schuim der ingevingen van Diderot, en bewerkte het met veel moeite tot eene zelfstandigheid in dikke boeken; hij bragt geestdrift in het plagiaat; maar Raynal, Naigeon en eenige anderen waren slechts in het gevolg der coryphaeën, zij plaatsten zich aan de toonladder, maar rangschikten die niet. Het was dus in eene vrolijke stemming, zonder zelfbehagen, zonder bitterheid, als goede makkers, dat zij het werk onder elkander hadden verdeeld. Zij hadden het lot er om geworpen. Weldra hadden zij ieder iets te vernietigen: deze de ziel, gene het ligchaam, een derde de kinderliefde, de dankbaarheid, het geweten; niets werd gespaard. Alles werd onderzocht, ontleed, betwist, ontkend; alles luide en zonder

hooger beroep veroordeeld. Het was eene soort van *Oud Testament*, dat het *Nieuwe* aankondigde door figuren en zinnebeelden, een verstandelijk Comité van algemeen welzijn. Men moet den noodlottigen invloed van dergelijke werken niet verbloemen. Daaraan alleen de dwalingen eener billijke en noodzakelijke hervorming toe te schrijven, is een blijk van kortzigtigheid en oppervlakkige beschouwing; dien invloed geheelenal vrij te spreken van de buitensporigheden, die later hebben plaats gehad, zou onkunde of kwade trouw verraden.

Frederik las dat wanstaltig, maar prophetisch, boek, en een noodlottig licht doordrong zijn geest. Hij begreep de toekomst. Hij voelde het oude koningschap wankelen op zijne grondvesten. Te trotsch om op zijne stappen terug te keeren, beproefde hij geene achterwaartsche en wraakzuchtige politiek. Zijne onderdanen werden geen terugwerking gewaar van het berouw, dat hij welligt ondervond. Pruissen bleef in den gewonen toestand. Frederik besloot de philosophen te bestrijden met hunne eigene wapenen, niet met het zwaard of met edicten, maar door redeneringen.

In een zoo hartstogtelijk gemoed was deze gematigdheid het bewijs van eene buitengewone grootheid van ziel; want de nieuwe philosophie had hem op de meest gevoelige plaats getroffen. De oude school van Voltaire had altijd zorgvuldig de zaak van het aloude koningschap afgescheiden van die der geestelijkheid. De school van Holbach daarentegen vestigde tusschen hen een onverbreekbaren band, die ieder op gelijke wijze aansprakelijk stelde. Zij beschuldigde beiden evenzeer bij de volken, en, hen beiden tevens bespottende, raadde zij hun aan, dat zij toch eindelijk gemeene zaak zouden maken. Door dit nieuwe gezigtspunt werd de verbindtenis van den Koning met de philosophen voorgesteld als inconsequent, ja, bijna als be-

lagchelijk. Frederik deed hierover ernstige verwijten aàn Voltaire en d'Alembert. Door den glans verblind en weggesleept, waren deze begonnen met het *Systeem* toe te juichen; naderhand, verschrikt door de uitwerking, die het op Frederik had te weeg gebragt, haastten zij zich het op te offeren aan de verontwaardiging des Vorsten.

D'Alembert dreef de schijnheiligheid zoo ver, dat hij zelfs den titel van philosooph verzaakte 1). Voltaire ontzag zich geenszins het vermetele schimpschrift met de beleedigende bijnamen te overladen, die hij altijd zoo menigvuldig gereed had; maar Frederik liet zich niet bewegen door deze verloochening van hunne vroeger geuite gevoelens. Hij was te zeer ingewijd om de opregtheid daarvan niet naar waarde te kunnen schatten. Hij ging voort met aan zijne oude vrienden een streng gelaat te toonen. Zelfs zijn omgang met hen geraakte vol doornen, zoo stekelig, dat de vrees van openlijk zulk een doorluchtig aanhanger te verliezen, dien zij werkelijk niet meer bezaten, alleen in staat was hen over te halen, om zooveel minachting te verdragen. Men vond zelfs in hunne eigene briefwisseling zigtbare sporen, dat zij de zaak moede waren; het is te vergeefs dat de oude verzekeringen van genegenheid nog de koninklijke brieven vervulden, een diepe haat verbergde zich onder de betuigingen van deze bedriegelijke gehechtheid.

„Geen oorlog tusschen de ongeloovigen," riep Voltaire tot zijnen vriend d'Alembert. „Draag zorg, dat de vijanden der philosophie de tweedragt niet bemerken in de legerplaats van d'Agramant. Een zeker vertoog zal weldra verschijnen!!!" Dit zoo gevreesd vertoog was eene openbare wederlegging van het *Systeem der Natuur* door den Koning van Pruissen. Voltaire meende den stoot af te

1) D'Alembert aan Frederik, 8 Junij 1770. »Ik begeer dien titel niet meer; er zijn te veel schelmen, die hem voeren."

weren door een philosophisch bevelschrift uit te vaardigen tegen hetzelfde boek 1). Frederik versmaadde deze kunstgreep, en beijverde zich des te meer om luide het nieuwe stelsel te onteeren, door Voltaire meermalen aangenomen, verlaten en op nieuw gehuldigd.

Dit geschrift van den Koning van Pruissen kan niet bij uittreksel of verkorting worden gegeven. Men moet het weefsel zorgvuldig onderzoeken en den draad geheelenal volgen. Men moet Frederik zijn eigen taal laten spreken. Ruw, onbeschaafd, dikwijls zonder bevalligheid, maar nooit zonder kracht. Vrij van alle gemaaktheid, vreemd van alle ijdelheid, is zij het eenvoudige en opregte werktuig van een gezond koninklijk verstand.

Alzoo stelde Frederik de Groote, op het einde van zijne roemrijke loopbaan, de Encyclopedisten bloot aan het wantrouwen van een toekomend geslacht. Hij bewaarde nogtans met naauwgezetheid het ontzag voor het verledene. Vijandig jegens de philosophen, bleef hij getrouw aan de philosophie en onthield zich van eene late boetedoening. Hij liet die zwakheden over aan menschen, wier harten, in alle tijden, te zwak waren geweest om het gewigt van hunne hartstogten te dragen, en de verantwoordelijkheid hunner denkbeelden op zich te nemen; aan die menschen, die noch hunne jeugd, noch hunnen ouderdom wisten te eerbiedigen, die de eerste hadden toegewijd aan de toepassing van een heilzaam grondbeginsel, dat zij niet begrepen, en den laatsten hadden overgeleverd aan onwaardige verloocheningen en lafhartig berouw. Zonder zich met het verledene tegen de toekomst te willen wape-

1) Er was veel verschil in het oordeel van Voltaire over het *Systeem der Natuur*. Hij begon met er vele voortreffelijke zaken in te vinden en een krachtigen geest. (Brief aan d'Alembert, 16 Julij 1770), Maar die ingenomenheid duurde niet lang. Voltaire was nog grooter vijand van het athéisme, dan van het Christendom.

nen, meende hij, groot als Vorst en als mensch, een dijk te moeten stellen tegen den stroom, die te ver zijne oevers overschreed; en het was minder in het belang zijner verovering van Silezië, dan uit het oogpunt eener algemeene staatkunde, dat hij de Encyclopedisten onschadelijk trachtte te maken door met zijne magtige bescherming de overblijfselen der societeit van Jezus te ondersteunen.

Catharina II beschermde haar insgelijks, maar de hoofdbeweegredenen, die in deze aangelegenheid den Koning van Pruissen deden handelen, waren slechts van ondergeschikten aard bij de Keizerin van Rusland. Zij hield ook briefwisseling met de philosophen, maar in eene juiste mate, zonder geestdrift of opgewondenheid. Hunne stoutheid toelatende, zonder daaraan deel te nemen, spaarzaam met scherts, somtijds ernstig, altijd bedaard, had zij zich nooit te veel gevierd of prijsgegeven in dezen moeijelijken omgang. De redenen, die haar bewogen om hare bescherming aan de Jezuiten te verleenen, verschilden dus wezenlijk, ten minste voor een gedeelte, van die, welke wij aan den grooten Frederik meenden te moeten toeschrijven. Die redenen hadden niets wijsgeerigs; zij waren enkel en alleen praktisch. Catharina zocht in de Jezuiten niets anders, dan politieke bondgenooten. Met dit oogmerk behield zij hen in Wit-Rusland, een Poolsch wingewest. Haar vertrouwen werd niet te leur gesteld. De Jezuiten waren haar van uitstekenden dienst in haren oogmerken met Polen.

In het jaar 1772, ten tijde der eerste verdeeling van Polen, bezaten de Jezuiten te Polotsk een prachtig collegie, omringd van uitgestrekte goederen, en hadden nagenoeg tienduizend boeren als lijfeigenen, waarvan een gedeelte op den linker, een ander op den regteroever der Dwina. Zij oefenden op de geheele landstreek een onbegrensden invloed uit. Bij de afkondiging der breve

van Clemens XIV, de keuze hebbende tusschen eene geheele opheffing en eene hun beloofde, veilige bescherming aarzelden zij niet, staken van den linkeroever der Dwina, die nog Poolsch was, tot de regterzijde over, deden den eed van getrouwheid aan Catharina, en hielden hunnen staat, hunne kleeding, en hunnen naam, in weerwil van de breve, wier afkondiging, op hun verzoek, door geheel Rusland werd verboden.

Van dat oogenbiik af aan schraagden zij eene soort van aartsbisschop of patriarch der Katholieken, namelijk den prelaat Siestrencewiecz, oorspronkelijk een calvinist, vervolgens getrouwd, daarna eindelijk priester van een twijfelachtig katholicisme. Zij begunstigden zijne benoeming tot den metropolitaanschen zetel van Mohilow; en, om te toonen dat hij de man was hunner keuze, of althans dat zij aan die verkiezing hunne goedkeuring schonken, lieten zij hem een der hunnen, een Jezuit met name Benislawski tot coadjutor geven. Ondersteund door al het gezag der Keizerin, voorzien van dringende brieven dezer Vorstin, vertrok de Jezuit Benislawski naar Rome, ging regelregt naar het Vatikaan, sprak uit de hoogte tot Pius VI, verlangde den mantel voor den aartsbisschop van Mohilow, kon deze gunst niet terstond verkrijgen, en verklaarde, dat, al moest hij zijn leven doorbrengen in het voorvertrek van den Paus, hij dit niet zou verlaten, zonder omtrent alle punten voldoening te hebben erlangd 1). Hij verwierf die, en weldra vertrok er een nuntius naar St. Petersburg. Sedert dien tijd gaf Pius VI, die den Jezuiten was toegedaan, zich aan zijne neiging over, en hield de opheffing der societeit in stand, wier uitbreiding in Rusland hij in het geheim begunstigde. Hij veroordeelde haar, en moedigde haar tevens aan. In 1782 vereenigden zich de Vaders van Polotsk in eene vergadering en kozen een

1) **Bernis aan Vergennes.**

Vicaris, die twee jaren lang het bestuur had. Weldra werd men het moede zich aldus te ontzien; de Vicaris nam den naam aan van generaal der orde. En toch de breve van Clemens XIV bestond altijd. Zonderlinge toestand van eene geestelijke orde, die oproerig was tegen den Heiligen Vader, ofschoon zij overeenstemde met zijne geheime wenschen; ondersteund door al de mogendheden, die zich van Rome hadden afgescheiden, in vijandschap met al de mogendheden van hare geloofsbelijdenis; en nog veel vreemder strijd van het Pausdom tegen zich zelven!

Het is in Wit-Rusland, dat de kweekschool der Jezuiten zich staande hield. Een man van bekwaamheid, een thans uitgestorven overblijfsel van die magtige Jezuiten der vorige eeuwen, een echt opvolger der Aquaviva's en Laynez, namelijk Pater Grouber, tot generaal zijner orde benoemd, handhaafde zich binnen de grenzen eener voorzigtige staatkunde. Later was een al te ijverig en onberedeneerd proselytisme oorzaak, dat de Jezuiten werden verbannen uit het Rijk, dat hun zoo standvastig een schuilplaats had geopend; maar hunne vestiging in het Noorden was voor hen niet langer onmisbaar. Reeds had Pius VII hen uit hunne vernedering opgebeurd, en de bulle van dit opperhoofd der kerk (*Sollicitudo omnium Ecclesiarum*, gedagteekend 7 Augustus 1814) 1), herriep de breve van Ganganelli door eene plegtige verloochening, en herstelde de societeit van Jezus in al de uitgestrektheid der Oude en Nieuwe Wereld.

1) Zie deze bulle in het Aanhangsel.

AANHANGSEL.

AANHANGSEL.

I.

KUIPERIJEN VAN DE ENGELSCHE REGERING MET DE JEZUITEN.

VERTALING VAN EEN OFFICIËLEN BRIEF D. D. 20 JUNIJ 1767, GEADRESSEERD DOOR DEN GRAAF VAN OEYRAS, NADERHAND MARKIES VAN POMBAL, AAN DEN GRAAF DA CUNHA, MINISTER VAN BUITENLANDSCHE ZAKEN 1).

Zeer Doorluchtige, zeer voortreffelijke Heer!

De maatregel tegen de Jezuiten genomen, die hen heeft verbannen uit het vaste land van Spanje en al zijne bezittingen in Amerika en Azia, heeft niet slechts, tusschen de betrekkingen van ons Hof met dat van Madrid, die geheele verandering te weeg gebragt, waarvan ik Uwe Excellentie berigt heb gegeven in mijn eerste officiële schrijven, waarvan dit een vervolg is, maar heeft ook onze vijanden tot vrienden gemaakt, en tevens, naar alle waarschijnlijkheid, onze vrienden en bondgenooten tot vijanden. Verscheidene feiten, die even zeker als bekend zijn, hebben Zijne Majesteit bewezen, dat de Jezuiten geheelenal in verstandhouding zijn met de

1) Wij bezitten het Portugesche originele stuk. De Markies van Pombal, ofschoon inderdaad minister van buitenlandsche zaken, even als van al het overige, nam den titel daarvan niet voor zich, en deed deze omstandigheid gelden, om niet te onderhandelen met het corps diplomatique in deze moeijelijke gevallen.

Engelschen, aan wie zij, gelijk men weet, hebben beloofd, hen binnen te voeren in al de landen, die Portugal en Spanje, ten zuiden van de linie, bezitten. Om dit plan te bevorderen, willen zij, al wat in hun vermogen is, bijbrengen, door al hunne streken in het werk te stellen, die steeds bestaan in het opwekken van fanatisme, om de volken door den uiterlijken schijn van vroomheid te misleiden, en hen op te hitsen tegen hunne wettige souvereinen, onder valsche voorwendsels van godsdienst en door het te doen voorkomen, alsof zij enkel hunne geestelijke belangen in het oog houden. Hetgeen de Engelschen kunnen ondernemen in gemeenschappelijke overeenkomst met de Jezuiten, kan gebragt worden tot de drie volgende gevallen: In de eerste plaats zouden zij de Jezuiten kunnen voorzien van troepen, wapenen en krijgsbehoeften, terwijl zij de armen, die de slagen toebrengen zouden verbergen door de soldaten in een Jezuitisch gewaad te vermommen, gelijk reeds meermalen is geschied. Het Hof van Londen zou zeggen, dat dit alles alleen het uitwerksel is van de ontzagchelijke magt der Jezuiten, ofschoon eene dergelijke krijgsmagt bij deze Jezuiten even zwak als hersenschimmig is, gelijk de ondervinding ons heeft getoond in den laatsten oorlog, dien zij ons genoodzaakt hebben te voeren in Paraguay, waar eene voorhoede, die naauwelijks uit zestig Portugezen bestond, eene bende van duizend, door deze monniken gewapende, Indianen heeft verslagen en op de vlugt gedreven. Dit nu is zoo klaarblijkelijk geweest, dat het Hof van Madrid, bij eene officiële depeche, gedagteekend in de maand September 1754, ons Hof heeft bedankt wegens dit bedrijf onzer troepen, op het rapport daarvan gegeven door den Markies van Val de Lirios, toen ter tijd gevolmagtigde van wege Zijne Katholieke Majesteit, voor de onderhandelingen, die in deze zuidelijke gewesten plaats hadden, ten opzigte der grensscheidingen van de wederzijdsche bezittingen. Volgens eene tweede onderstelling kunnen de Engelschen, gedreven door hunne onverzadelijke begeerte, door de hooge gedachte, die zij hebben van de magt en streken der Jezuiten, en door hunne ons bekende geringschatting van onze

krachten in die gewesten, het besluit nemen zich aldaar te vestigen en met dit oogmerk uitrustingen derwaarts te zenden, tot voorwendsel van hunne vredebreuk met het Hof van Madrid aanvoerende, dat men hun de prijs niet heeft willen betalen voor het terugkoopen van het eiland Manilla, en bij ons zich met dergelijke geveinsde voorwendsels verontschuldigende, zoo als, bij voorbeeld, deze: dat die zoogenaamde veroveringen van Spaansch grondgebied ons in geenen deele kunnen beleedigen, nu eenmaal de Jezuiten verjaagd zijn uit geheel Brazilië en al de bezittingen van Zijne Majesteit in die gewesten; dat, wat hun, Engelschen, betreft, zij niet voornemens zijn den noordelijken oever van de Platarivier aan te vallen, dien zij, volgens alle tractaten, bekend hebben aan Portugal toe te behooren, en dat zij alleen de bezittingen van Spanje zullen aantasten op den zuidelijken oever dier rivier, benevens de landen, die daaraan grenzen, enz. Volgens eene laatste onderstelling kunnen de Engelschen ook de bezittingen van Zijne Majesteit geweldig aanvallen, door ons den oorlog te verklaren en tot voorwendsel te nemen een groot aantal leugens en lasteringen, die de bovengemelde Jezuiten in de laatste tijden tegen ons hebben verspreid in de publieke papieren, die dagelijks in de stad Londen rondgaan. Welke nu van deze drie onderstellingen zich moge verwezenlijken, en zelfs in geval er iets anders mogt voorvallen, dat wij niet voorzien hebben, het is wel zeker, dat de Engelschen ons niet dienstig zijn in deze gewesten; want, indien zij zich vestigden aan de Platarivier en hare omstreken, zou dit hetzelfde zijn, als dat zij zich meester maakten van geheel Paraguay, Tucuman, Chili, Peru, met één woord, van geheel Spaansch Amerika, en het zou voor Zijne Majesteit hetzelfde zijn, alsof hij, door een noodzakelijk gevolg, den geheelen Staat van Brazilië verloor. Hieruit vloeijen drie zaken voort, zoo gewis, dat men er niet aan zou kunnen twijfelen: 1°. dat, zoodra de Engelschen de Platarivier aantasten, hetzij zij hunnen aanval rigten tegen den noorder- of zuideroever, zij niet alleen Spanje, maar ook Portugal zullen aanvallen, gelijk ik reeds officiëel heb verklaard aan het Hof van Londen in

1740, toen ik vernam, dat de groote expeditie, aangevoerd door Lord Cathcart, tegen Buenos-Ayros gerigt werd, en deswege zulke hevige klagten in het midden bragt, dat zij gekeerd werd tegen Carthagena, waarvan het beleg het verlies veroorzaakte van al die strijdkrachten, die men, tijdens het vertrek, algemeen te Londen in staat rekende geheel Amerika te overwinnen, nadat men zich met gemak van deze plaats meester zou hebben gemaakt; 2°. dat, wanneer de aanval der Engelschen tegen de Spanjaarden in die gewesten voldoende is, om hen als trouwelooze en verklaarde vijanden te beschouwen, wij hen met nog des te meer reden als zoodanig moeten beschouwen en behandelen, indien zij, onder welke voorwendsels ook, al ware het onder den schijn van vriendschap en bondgenootschap, eenig punt, hoedanig ook, der onderhoorigheden van Zijne Majesteit in bezit gingen nemen; 3°. dat wij, van dit oogenblik af, ons gereed moeten houden voor één van deze beide gevallen, en wel inzonderheid voor het mogelijke geval van eene verklaarde vredebreuk der Engelschen met ons, even alsof wij reeds dadelijk met hen in oorlog waren. Dit zal toch het meest geschikte, en zelfs het veiligste middel zijn om te verhinderen, dat de oorlog ons worde verklaard. Ziedaar hetgeen Zijne Majesteit besloten heeft ten uitvoer te brengen, bevel gevende tot al de geschikte en krachtige maatregelen, die ik aan Uwe Excellentie zal ontvouwen in eene derde depeche, die tot meerdere duidelijkheid op deze zal volgen. God behoede Uwe Excellentie. Paleis van onze Lieve Vrouw van Ajuda, den 20sten Junij 1767. *Geteekend:* Graaf van OEYRAS. — Aan Zijne Excellentie den Graaf DA CUNHA.

Voor kopij conform, extract van het 15de register der orders van 1767 tot 1768, dat ik weder geplaatst heb in de archiven ter secretarie van het oude gouvernement. — *Geteekend:* Joseph Paulo FIGUEIROA NABINO.

II.

BRIEVEN VAN LODEWIJK XV AAN DEN HERTOG VAN CHOISEUL.

EERSTE BRIEF, BEHELZENDE AANMERKINGEN VAN DEN KONING OP DE INLEIDING VAN HET EDICT TER VERDRIJVING DER JEZUITEN 1).

Waarom in het begin van pleitgedingen te spreken? Had er eene verwijzing naar het Parlement plaats gehad, of hadden zij uit zich zelven het hoog geregtshof in vereenigde zitting gekozen 2)?

In het geheel vind ik de inleiding veel te lang en te uitvoerig omtrent al wat het Parlement heeft gedaan, en ik zou eenvoudig zeggen, dat de societeit eene groote gisting in mijn koningrijk had te weeg gebragt, en dat ik daarom ieder van

1) St. Priest heeft in het Fransch de spelling en leesteekens van Lodewijk XV behouden. *Vert.*

2) In het origineel leest men: *la grande chambre au grand conseil.* De kroonvazallen, die vroeger door den Koning en het koninklijk geregtshof (*cour royale*) werden gevonnisd, stonden naderhand, door de beschikkingen van Philippe de Valois, te regt voor het Hof van het Groote Leen (*cour du grand fief*), en na de vernietiging van dit Hof voor het Parlement. Zie Mr. J. D. Meijer *Instit. Judiciaires*, T. II. p. 508, waar wij in eene noot het volgende lezen: »Dans chaque parlement la grand' chambre était considérée comme la partie la plus essentielle du tribunal: celles des enquêtes, des requêtes, et les chambres criminelles n'en étaient que des émanations: aussi la grand' chambre était-elle présidée par le premier président, et les autres chambres s'y réunissaient en assemblée générale. C'est donc à cette origine que remontait le privilége des gentilshommes d'être jugés par la grand' chambre du parlement auquel la connaissance de leur cause appartenait. Ordonn. criminelle d'août 1670, titre 1, art. 21.

Aanm. van den Vert.

hen beveel dit Rijk te verlaten, terwijl ik hen levenslang onderhoud toezeg, in welken staat zij zich ook verwijderen.

Art. 1.

Dit zoude ik weglaten, en op eenige andere wijze aanvangen.

Art. 2.

Indien een ambassadeur een Jezuit, als biechtvader, medebrengt, zult gij hem dien op hoog gezag doen terugzenden, of zult gij hem aan de grenzen van het Rijk beletten binnen te komen, ook wanneer hij gezeten was in zijn eigen rijtuig?

Art. 3.

Ik ben van gedachte, dat men niet moet spreken van straffen. Dit is veel te sterk.

Art. 4, 5, 6, 7.

Waartoe in het bijzonder te spreken van Vlaanderen, den Elsas en Franche Comté?

Art. 8.

De verbanning is al te nadrukkelijk gekenmerkt voor altijd en onherroepelijk. Weet men dan niet, dat de sterkste edicten zijn herroepen, ofschoon zij van alle mogelijke clausulen waren voorzien?

Ik bemin de Jezuiten niet van harte, maar alle ketters hebben hen altijd verfoeid, hetgeen hun zegepraal is. Ik zeg er niets meer van. Indien ik hen, voor de rust van mijn Koningrijk, tegen mijn zin wegzond, wil ik toch niet, dat men geloove, dat ik mijn zegel hecht aan al wat de parlementen tegen hen gedaan en gezegd hebben.

Ik blijf bij mijn gevoelen, dat men, hen verjagende, voor nietig moest verklaren al wat het Parlement tegen hen gedaan heeft.

Als ik mij overgeef aan den raad van anderen, voor de rust van mijn Koningrijk, moet men veranderen, hetgeen ik voorstel, anders doe ik er niets aan. Ik eindig, want ik zou te veel zeggen.

TWEEDE BRIEF, OVER DE ZIEKTE VAN MONS. DEN DAUPHIN.

Ik keur goed, hetgeen gij gisteren in de bijeenkomst gezegd hebt. De Hr. de Saint-Florentin zal morgen hier komen. Ik zal hem last geven, uit mijnen naam, den Hr. d'Aguesseau te vragen naar zijn opstel over de parlementen in het algemeen, en over dat van Rouen in het bijzonder; maar als ik nadenk over hetgeen gij mij eergisteren gezegd hebt, dat er een kanselier noodig is, de Hr. de Lamoignon telt meer dan twee-en-tachtig jaren, en gij weet beter dan een ander, wat men van hem kan verwachten. Indien wij er niet in slagen, of wanneer hij komt te sterven, wie moet men in zijne plaats nemen?

De Hr. de Praslin wil na deze reis zijn ontslag nemen; iedereen spreekt er over, en hij heeft zijne meubelen van Compiegnes laten terugkomen. Is dit hiertoe het geschikte oogenblik?

Voorts heeft hij mij gezegd u te hebben voorgesteld de buitenlandsche zaken weder op u te nemen, en gij hebt hem geantwoord, dat gij hem weldra zoudt volgen, en dat gij bijgevolg aan dit verzoek niet kondet voldoen. Gij weet zeer zeker, dat dit mijne meening niet is, maar dat ik er genoegen in zou nemen om uwe rust. Het oogenblik is zoo hagchelijk, dat ik niet kan gelooven, dat gij beiden, de een zoowel als de ander, er nog aan denkt.

Laatste opmerking, die mij het hart doorboort, en die ik nog aan niemand heb toevertrouwd: de toestand van mijn zoon. Het is waar, dat hij op dit oogenblik beter schijnt te zijn, maar zoo hij mij kwam te begeven (ik weet al wat men daaromtrent zeggen kan), — maar iemand, die nog gedurende vele jaren, en terwijl ik mij wel bevind, een kind is, strekt mij tot weinig hulp; met mijn zoon ben ik ten minste zeker van een opvolger, die geheel gevormd is en standvastigen moed bezit, en dit is alles tegenover eene republikeinsgezinde menigte.

Fontainebleau, 25 October 1765.

III.

ZAAK VAN PARMA.

Don Ferdinand, Infant van Spanje, Hertog van Parma, zeventien jaren oud, was de zoon van don Philips en van eene Fransche Prinses, dochter van Lodewijk XV. Een Franschman, van onaanzienlijke geboorte, du Tillot, benoemd tot Markies van Felino, bestuurde met goed gevolg het kleine hertogdom van Parma. De vermaardheid van den minister had in Italië eenig gewigt gegeven aan deze zwakke souvereiniteit. Welligt ging de uitgestrektheid der plannen van du Tillot de geringe verhoudingen te buiten van het grondgebied, dat aan zijn bestuur was toevertrouwd. Echter, alles te zamen genomen, was dat bestuur voortreffelijk, en werd met veel ophef geprezen door de Parijsche philosophen. De politiek van du Tillot moest hun behagen, want zijn voornaamste doel was paal en perk te stellen aan de aanmatigingen van Rome, die toen overal werden bestreden, maar inzonderheid te Parma, ter oorzake van eene oude aanspraak, die de Pausen op de souvereiniteit beweerden te hebben, en die zij wel niet meer durfden doen gelden, maar toch zorgvuldig in hunne staatsarchiven bewaarden. Talrijke edicten in kerkelijke zaken hadden de regering van don Philips gekenmerkt. In 1765 verbood de Infant aan vrome erfmakingen eene waarde van meer dan driehonderd kroonen toe te wijden; tegelijkertijd verklaarde hij alle geestelijken vervallen van hunne regten op erfopvolging. Hij hield de verpligting in stand van schatting te be-

talen voor de goederen van leeken, die in de handen der geestelijkheid waren overgegaan. Nog andere twistpunten verdeelden den Paus en den Infant. Zoolang don Philips leefde, ontveinsde de Paus zijne verbolgenheid. Onder den nieuwen Hertog onderhandelde het bestuur van Parma, verre van den Heiligen stoel te willen beleedigen, met gematigdheid en geduld; alles scheen zelfs vredelievend geschikt, en de opvolger van don Philips was op geenerlei vijandelijkheid bedacht, toen Clemens XIII zijne onderhandelaars logenstrafte, en het nietigst voorwendsel aangreep, om de uitbarstingen van een lang bedwongen wrok tegen hem te rigten.

Een Fransch gelukzoeker, uit de dienst van den Infant verjaagd, wordt verlaten door zijne bijzit. Hij beweert haar te hebben gehuwd. Het tegendeel wordt wettig bewezen. Deze vrouw weigert haren verleider te volgen en begeeft zich in het huwelijk, dat bekrachtigd wordt door den bisschop van Parma. De Franschman beroept zich van den bisschop op den Paus. De Kardinaal Torrigiani maakt gebruik van dit voorval, misschien vroeger aldus beraamd. De gelukzoeker wordt in bescherming genomen. De bisschop van Parma brengt een vergunningsbrief te voorschijn van Paulus III. (Farnèse), bevestigd door Benedictus XIV, die zijn bisschopszetel wettigt om dergelijke twistpunten in het hoogste beroep te beslissen. Eene vergadering van Kardinalen ontkent de geldigheid van zijnen titel. De Franschman ontvangt huisvesting en voedsel op kosten van de apostolische kamer; hij schrijft een schimpschrift tegen den Infant; het Hof van Rome begunstigt de verspreiding daarvan. De minister du Tillot, in woede ontstoken, vaardigt een edict uit of pragmatieke sanctie, gedagteekent Januarij 1768, waarbij voor het vervolg verboden wordt zaken, die aan twijfel onderhevig zijn, van het hertogdom over te brengen tot vreemde geregtshoven, dat van Rome zelfs niet uitgezonderd. Bovendien verklaart men alle besluiten, bullen, breven van dit Hof van nul en geener waarde, wanneer zij niet zijn voorzien van 's Vorsten goedkeuring (*regium exsequatur*). De verdrijving der Jezuiten tot dusverre te Parma uitgesteld, was hiervan het gevolg en

vervulde de maat der aanvallen van het Hof te Rome. De Jezuiten sporen Clemens XIII aan tot het nemen van wederwraak en vergoeding. Op een ochtend van Februarij 1768, vond het Romeinsche volk bij het ontwaken, aan de deuren van het Vatikaan, en op de hoeken van alle straten een dreigend bevel tegen den Infant, Hertog van Parma, dat aanvangt met deze woorden: »Wij vernietigen alle edicten, uitgevaardigd in *ons* Hertogdom Parma, door een *onwettig* gezag." Niet te vreden met de vermeende aanspraak van den Heiligen stoel op het Parmesaansche gebied te doen herleven en de regten te verguizen van den kleinzoon van Lodewijk XV en Philips V, verweet Zijne Heiligheid hem eene scheuring te willen tot stand brengen, beschuldigde hem van de voorregten der geestelijken te hebben geschonden, en verklaarde, dat allen die deel hadden genomen aan de handelingen, die als strafbaar waren aangewezen, onder de censuur vielen der bulle *in coena Domini*. De bulle eindigde met een verbod aan de geestelijken der staten van Parma om te gehoorzamen aan hunne regering, op straffe van in den ban te worden gedaan. De Paus ging echter niet zoo ver van den Infant zelven in den ban te doen en zijne onderhoorigen van den eed van getrouwheid te ontslaan. Du Tillot antwoordde op deze bedreiging door eene kalmte vol van waardigheid. Hij vergenoegde zich met de breve niet aan te nemen, bewaarde een diep stilzwijgen omtrent de grieven van zijn Hof, verzocht de onderdanen van zijnen jeugdigen meester hetzelfde te doen, verkreeg dit van hunne gehoorzaamheid, en met spoed handelende in plaats van zich te beklagen, zond hij terstond de bulle aan de bondgenooten, beschermers en bloedverwanten van den Hertog van Parma, namelijk aan de Koningen van Frankrijk en Spanje. Men heeft in den loop dezer geschiedenis de gevolgen eener zoo vreemde gebeurtenis gezien. De Infant don Ferdinand, die naderhand het voorbeeld gaf van de kinderachtigste bijgeloovigheid, was de vader van den Koning van Etrurië, van dien Bourbon, dien de eerste Consul aan de Parijzenaars heeft doen zien, en de grootvader van den tegenwoordigen Hertog van Lucca, ver-

moedelijk erfgenaam van Parma, na Keizerin Maria-Louisa 1).

Die zaken van Parma hebben zulk een gerucht te Rome gemaakt, dat na twee-en-zestig jaren de weerklank daarvan nog wordt gevonden. De Kardinaal Pacca, in zijne Memorien, die in 1830 gedrukt zijn, beschuldigt nog de ministers van den Hertog van Parma, dat zij een der prelaten, die de breve hadden opgesteld, hebben laten vermoorden. Die Kardinaal is onlangs gestorven in bijna honderdjarigen ouderdom.

1) Na het overlijden van Maria-Louisa (18 Dec. 1847), is de Hertog v. Lucca, Karel Lodewijk, haar werkelijk opgevolgd, nadat hij Lucca, aan Toskane had afgestaan. Hij stelde een Regentschap in en verliet Parma, 20 Maart 1848.

Aanm. van den Vert.

IV.

GEHEIME BRIEF VAN PATER RICCI, GENERAAL DER SOCIETEIT VAN JEZUS, AAN DE FRANSCHE JEZUITEN NA HUNNE VERDRIJVING.

Zeer Waarde Broeders!

»Ik kan u niet genoeg betuigen, met hoeveel droefheid en bittere smart ik ben doordrongen geworden, toen ik het besluit vernam, dat door de parlementen en den Koning tegen ons instituut is genomen. Indien men u noodzaakt u van de societeit af te zonderen, door u niet toe te staan het gewaad van onzen Heiligen Vader Ignatius te behouden, zullen wij desniettegenstaande altijd in ons hart vereenigd kunnen blijven met de gezegde societeit, waarvan hij de stichter is, en gelukkiger tijden afwachten, om u naderhand zigtbaar met haar te vereenigen. Kalmte volgt op den storm. Zorgt dus, dat gij u meer dan ooit door hechte banden aan elkander verbindt; bedenkt, dat menschelijke magten het regt niet hebben om uwe geloften te vernietigen; lijdt met geduld, en vertrouwt uwe personen toe aan den Allerhoogsten, aan de societeit en aan mij, die, in mijne hoedanigheid als opperhoofd, bestemd ben een meer gevoeligen schok te ontvangen van de slagen, die haar worden toegebragt. Ik geef u, met tranen in de oogen, mijnen vaderlijken zegen."

V.

DE PASSIE DER JEZUITEN,

OF

GESPREK TUSSCHEN DEN PAUS EN DE VORSTEN VAN EUROPA.

(Een schimpschrift, uitgegeven tijdens de breve ter opheffing der societeit van Jezus.)

DE PAUS, *den generaal der orde aan de Souvereinen van Europa vertoonende.*

Ecce homo.

DE KONING VAN PORTUGAL.

Tolle, tolle, crucifige.

DE KONING VAN SPANJE.

Reus est mortis.

DE KONING VAN FRANKRIJK.

Vos dicitis.

DE KONING VAN NAPELS EN DE HERTOG VAN PARMA.

Habemus legem, et secundum hanc legem debet mori.

DE KEIZERIN, KONINGIN VAN HONGARIJË.

Quid enim mali fecit?

DE KEIZER.

Non inveni in eo causam.

DE KONING VAN SARDINIË.

Innocens ego sum a sanguine justi hujus.

DE KONING VAN PRUISSEN.

Quid ad me?

DE REPUBLIEK VAN VENETIË.

Non in die festo ne forte tumultus fiat in populo.

DE KEIZERIN VAN RUSLAND.

Non novi hominem.

DE PAUS.

Flagellabo eum, et castigatum ad vos dimittam.

DE GENERAAL DER JEZUITEN.

Post tres dies resurgam.

DE GENERAALS *der overige monniken tot den Paus.*

Jube ergo custodiri sepulcrum, ne veniant discipuli ejus, et furentur eum et dicant plebi: surrexit a mortuis; et erit novissimus error pejor priore.

DE PAUS *tot de monniken.*

Ite ergo, et custodite sicut scitis.

VI.

ONGENADE EN VERBANNING VAN DEN MARKIES DE POMBAL.

De Markies de Pombal bekleedt in deze gebeurtenissen eene zoo belangrijke en zoo zonderlinge plaats, dat het welligt niet zonder nut is zijne ongenade, zijne verbanning en zijnen dood in het geheugen terug te roepen.

Naauwelijks had Joseph I de oogen gesloten, of de overblijfselen der partij, die door Pombal was onderdrukt, vleide zich te zullen zegevieren, en bereidde zich voor op wraak. De fidalgo's werden uit de gevangenissen bevrijd, en verlangden van Koningin Donna Maria I, die haren vader opvolgde, de herziening van het regtsgeding der slagtoffers en het ontslag van den minister. Dit was hetzelfde, alsof zij zijn hoofd eischten. Ondersteund door de Koningin-Weduwe en door den echtgenoot der Koningin, geloofden zij zeker te zijn van een goeden uitslag. Maar Pombal had de voorzigtigheid gehad van niets te doen, dan op een *geschreven* bevel des Konings; hij bragt de stukken te voorschijn en Donna Maria durfde, uit eerbied voor haren vader, niet te gestreng zijn tegen den getrouwen uitvoerder van zijnen wil. Zij vergenoegde zich met den minister te verbannen in zijn markgraafschap Pombal, nadat zij de slagtoffers van alle schuld had vrijgesproken. Zij maakte echter geene openbare melding van het vonnis, dat de nakomelingschap der veroordeelden in hunne goederen, in hunne titels en in hunne eer herstelde. De Hertog de Châtelet geeft in zijne reis door Portugal eenige merkwaardige bijzonderheden aangaande de verbanning van den Portugeschen minister, die wij hier laten volgen.

»Op een der uitstapjes, die ik maakte in Portugal, om het binnenland van dit Koningrijk te bezien, ging ik ook een be-

zoek maken bij den Markies de Pombal. Ik was aan hem bijzonder aanbevolen. Hij ontving mij ook met alle mogelijke beleefdheid. Ik kende dien minister bij geruchte, en de begeerte, dien ik had om hem persoonlijk te leeren kennen, is niet te beschrijven. Ik kwam dan in het dorp, dat zijnen naam draagt, en uit de herberg, waar ik mijn verblijf hield, schreef ik een briefje, om het uur te mogen weten, waarop ik hem de brieven, die ik had medegebragt, zou kunnen overhandigen. Ik begaf mij tegen tien uren des morgens tot hem, en ik werd binnengeleid in de hut van dien grooten man. Hij is thans iets beter gehuisvest, maar op het tijdstip, dat ik hem bezocht, woonde hij in een zeer klein huisje, en sliep in een vertrek, waarvan de muren eerst onlangs waren bepleisterd."

»Het voorkomen van den Heer de Pombal is zoo aangenaam en ongedwongen, als zich maar eenigzins denken laat. Hij deed mij duizend vragen, en hield zich, alsof hij geheel onbewust was van hetgeen er in Europa voorviel. Hij verzocht mij hem op de hoogte te brengen der gebeurtenissen. Hij ondervroeg mij zelfs omtrent Portugal, en wenschte te weten, in welken staat Lissabon zich bevond. Ook verlangde hij te vernemen, welke beweegreden, of welk toeval mij bragt in dezen afgelegen hoek der aarde. »»Van jongs af,"" zeide ik, »»ben ik gewoon te reizen, en ik bezoek altijd het binnenste der landen, die ik doortrek, zonder mij te beperken tot de voornaamste steden of zeehavens, waaromtrent niets nieuws te verzamelen valt; bovendien wenschte ik hem te leeren kennen, die getracht heeft zoo veel goeds aan zijn land te doen."" Langzamerhand kwamen wij in een levendig gesprek. Hij noodigde mij acht dagen bij hem te komen doorbrengen, en hield mij voor dien dag bij zich aan den middag- en avondmaaltijd. Ik betuigde hem mijne verwondering over den toestand, waarin ik Lissabon had gevonden, als men den geringen tijd in aanmerking nam, die er verloopen was sedert de ramp, waardoor deze stad was geteisterd. Hij antwoordde mij, dat hij tegenwoordig aan niets van dat alles dacht; dat hij oud was, en slechts rust verlangde; maar, wanneer de Voorzienigheid zijn meester langer voor hem had

gespaard, zou hij zijn best hebben gedaan, om met denzelfden ijver de onderneming te vervolgen, waarvan hij de uitvoering nu slechts in het ruwe had kunnen ontwerpen, en hij zou ongetwijfeld den grondslag hebben gelegd voor een paleis des Konings. Hij beschreef mij het prachtig plan, dat hij voor dit gebouw had uitgekozen. Geplaatst op eene kleine hoogte, nabij Belem, zou het een uitzigt hebben gehad over de zee en over de stad, en zijn opgerigt in het midden van een groot perk, met hooge muren omgeven, waaraan op bepaalde afstanden van elkander, de paleizen der voornaamste hovelingen zouden verbonden zijn geweest, benevens de hotels der personen, die door hunne bedieningen tot hen behoorden."

»De Markies heeft veel boeken medegebragt, alle in het Fransch geschreven. Hij leest gestadig, of laat zich voorlezen. Hij spreekt onze taal even gemakkelijk, als wij zelven. Hij is eveneens het Hoogduitsch, het Engelsch en het Italiaansch magtig. Hij sprak nooit anders, dan met aandoening den naam uit van zijnen eerbiedwaardigen meester. »»Hij vereerde mij,"" dus sprak hij, »met zijn vertrouwen. Zijn Koning en zijn vriend te verliezen! deze proef is te sterk, om te kunnen wederstaan; ook heeft de zon voor mij den glans zijner stralen verloren; neen, niets kan mij schadeloos stellen voor het verlies, dat ik geleden heb!"" Bij deze woorden ontvielen hem eenige tranen. Te vergeefs trachtte ik het gesprek op een ander onderwerp te leiden; hij bragt er mij telkens toe terug. »»Ik zal ten minste hier gelukkig zijn,"" dus vervolgde hij; »»Ziet gij deze hut? zij is de mijne niet; ik heb die gehuurd. De man, dien men beschuldigt van alleen aan zich zelven te hebben gedacht, heeft niet eens eene wijkplaats voor zich op zijn eigen grond gebouwd."" Vervolgens, mij op een groot, nieuw gebouw wijzende, zeide hij: »»Dit is een magazijn, dat aan de stad toebehoort. Ik heb het laten oprigten, om er het graan in te bergen, waarmede het is opgevuld. Met één woord, even als Sully, zal ik veel gelukkiger leven in mijne afzondering, dan midden onder de grooten en het Hof. Men heeft mij vergund mijne boeken mede te nemen, er blijft mij weinig te

wenschen overig."" Hij eindigde met spreken, toen Mevrouw de Pombal binnenkwam; hij had de goedheid mij aan haar voor te stellen. Zij heeft nog een gedeelte van hare bekoorlijkheden behouden; zij kleedt zich met veel zorg en smaak. Zij is buiten twijfel met verstand en geest begaafd, maar zij heeft noch de kracht, noch den moed van haren man, om zich in haren toestand te schikken. Gedurende de voorspoedige tijden van haren man, had zij aan hare voeten de aanzienlijken en het volk; hare woning was, als het ware, een Hof. Als de mannen haar een bezoek kwamen geven, knielden zij om haar de hand te kussen, volgens de gewoonte van het land. Hare ijdelheid, door zoo vele betuigingen van eerbied gevleid, kon zich niet gewennen aan de afzondering, waartoe de ongenade van haren echtgenoot haar had veroordeeld. Van de geheele wereld verlaten, zonder gezelschap, in een afgelegen dorp, heeft zij geen andere troost, dan die van nu en dan hare kinderen te zien, die van tijd tot tijd een paar weken bij haar komen doorbrengen. Als eene geborene Duitsche, bezit zij al den trots der aanzienlijke geslachten van hare natie, en zucht heimelijk over het gemis van haar vaderland, nadat zij zoo veel reden heeft gehad zich daarin te verheugen. Zij poogde voor mij haar verdriet te ontveinzen, doch kon dit niet lang volhouden. Na een gesprek van tien minuten, waren hare oogen met tranen vervuld. »»Dit is eigen aan hare sexe,"" zeide de Markies tot mij; »»haar te troosten is voor mij eene bezigheid te meer; maar, wanneer zij mijn voorbeeld volgt, zal zij weldra leeren de ongenade, waarin wij vervallen zijn, te verdragen."" Een oogenblik daarna kwam men ons zeggen, dat het middagmaal was opgedischt. »»Kom deelnemen,"" zeide hij, »»aan ons sober kluizenaarsmaal."" In plaats van een sober maal, dat hij mij aanmeldde, vond ik eene wel voorziene tafel, en niets dat de tegenspoed der fortuin te kennen gaf, ja zelfs niets, dat het kenmerk droeg van treurigheid. Wij waren slechts met ons drieën. Het gesprek was zeer vrolijk. Ik maakte bij Mevrouw de Pombal gewag van Duitschland, en wij spraken gedurende eenigen tijd hare taal. De maaltijd was kort, of scheen mij

althans zoo toe; de hitte was buitengewoon. Na het eindigen van den disch, ging ieder een oogenblik rust nemen. Ik maakte van dien tijd gebruik om de plaats te doorloopen, waar het aanzienlijk paar hun verblijf hield. Zij is niet zoo onaangenaam, als men die te Lissabon had afgeschilderd. Men vindt aldaar op eene naburige hoogte de bouwvallen van een oud kasteel, die een zeer schilderachtig gezigt opleveren; het water is er voortreffelijk. Toen ik buiten de woning kwam van den Markies, vond ik aan de deur meer dan tweehonderd personen, aan wie men brood en soep uitdeelde. Op deze wijze heeft hij zich nog een groot getal aanhangers weten te verwerven, die hem verheffen, zelfs in zijne ongenade; en het kwam mij voor, dat hij bemind werd door al de bewoners dier plaats. Eindelijk, na eene wandeling van twee uren, keerde ik bij den Hr. de Pombal terug, en vond hem midden onder zijne boeken. Wij hervatteden ons gesprek. Hij vroeg mij, of ik de plegtigheid had bijgewoond der krooning van de Koningin. Ik giste waar hij heen wilde, antwoordde bevestigend, en zeide, dat die ceremonie, naar mijn gevoelen, met veel praal en luister was geschied. Hij wenschte van mij te weten, of ik had opgelet, hoe veel vergeefsche moeite zijne vijanden, bij die gelegenheid, hadden besteed, om hem in het verderf te storten. Hij vroeg mij zelfs eenige bijzonderheden omtrent de wijze, waarop het volk zich had gedragen. Ik zeide hem, wat ik er van wist, en voegde er bij, dat die omstandigheid een zegepraal te meer was voor hem, dewijl het onvermogen zijner vijanden, zoowel als hunne verbittering, daardoor duidelijk was gebleken. Hierop antwoordde hij mij met eene bnitengewone levendigheid, die hem zeer wel staat: »»Men verspreidt eene onwaarheid, terwijl men zich opwerpt als de tolk van het publiek; men laat het volk zeggen, dat het mij verfoeit; dat is onmogelijk; mijne daden, mijn gedrag, alles verzekert mij van het tegendeel. Het Portugesche volk kan mij niet haten, en ik zal er u de reden van doen gevoelen. — Wat is de Portugees tegenwoordig? wat was hij vóór veertig jaren? Heb ik hem niet in staat gesteld zijne naburen niet meer te behoeven? Heb ik niet overal de ambachten, de

handwerken, de gilden op een vasten voet ingerigt? Heb ik niet bovendien het derde gedeelte der stad Lissabon laten herbouwen? Heb ik niet de werkzaamheid bevorderd, de welvaart verspreid onder de ambachtslieden? — Neen, met al de regten, die ik meen te hebben op de dankbaarheid van dit volk, geloof ik, dat het te regtvaardig is om mij te hebben willen verscheuren; het heeft dit niet gedaan. Ik zal u uitleggen, wie de bewerkers zijn van al wat gij, bij de krooning, hebt kunnen bespeuren en hooren: De Groote Heeren, die hardnekkig de onbeschaamde aanmatigingen bleven volhouden, welke ik wilde uitroeijen, hebben alle mogelijke middelen in het werk gesteld om mij in het verderf te storten. Zij konden niet voegzaam zich aan het hoofd stellen der partij, die mij vervolgde. Wat hebben zij gedaan? Zij hebben eenige van hunne afhankelijke schepselen uitgekozen, die, vermomd als barbiers, als schippers, als koks, enz., de openbare plaatsen rondliepen, tegen mij uitvarende, en mij onder de afschuwelijkste kleuren afschilderende. Het volk, dat men ligt kan verleiden, heeft de verbittering jegens mij begunstigd, waaraan het verpligt werd deel te nemen. Het haatte mij, dewijl men zeide, dat het mij moest haten. Verscheidene personen, die gij kent,"" voegde hij er bij, »»hebben zelfs, om mij zwart te maken, vele dagen lang, onder die vermomming rondgeloopen, en zich onder het gepeupel vermengd. Zij hebben lasteringen uitgedacht, die zij als onbetwistbare waarheden hebben voorgesteld. Voor het overige, al wat ik gedaan heb, is geschied op bevel van mijnen meester; ik heb mij niets te verwijten. Men beschuldigt mij in het bijzonder van wreed te zijn geweest; maar men heeft mij genoodzaakt met de uiterste gestrengheid te handelen. Toen ik de bevelen van den Koning liet afkondigen, en men zich niet verwaardigde hieraan gehoor te verleenen, moest ik wel mijn toevlugt nemen tot geweld; gevangenissen en boeijen waren de eenige middelen, die ik vond, om dit blinde en onwetende volk te beteugelen."" (*Voyage du cidevant duc du Châtelet en Portugal*, publié par J. Fr. Bourgoing. Paris, Buisson, an VI.)

Pombal stierf als balling in ver gevorderden ouderdom.

VII.

WERKEN VAN PIUS VI IN DE PONTIJNSCHE MOERASSEN.

Deze vlakte, 42000 ellen (mètres) lang, 18000 ellen breed, is van alle zijden ingesloten. Het water en de regens, die van de omliggende bergen daarin nederstroomen, kunnen zich niet ontlasten, dan door eene enkele sleuf, die gevormd wordt door de afsluiting der duinen, wier keten, met eene verhevenheid van tien tot twaalf ellen, de vlakte ten westen begrenst en van de zee afscheidt. Dit was het land der Volscen. Men verzekert, dat, vóór den Trojaanschen oorlog, een talrijk volk, in drie-en-twintig bloeijende steden deze streek bewoonde, doch die tijden behooren ter naauwernood aan de geschiedenis. De wonderen van den Appischen weg hebben meer historisch gezag. In het jaar 442 v. R. legde de Censor Appius Claudius, over dezen moerassigen grond, den weg, die zijnen naam draagt, een gedenkstuk, zoo onsterfelijk, als menschelijke zaken dit kunnen zijn. Wij ontwaren niet langer de graftomben en gebouwen, die toen ter tijd aan beide zijden waren opgerigt; maar het banen van dien doortogt onderstelt een werk van droogmaking, waarvan de bijzonderheden niet tot ons zijn gekomen. Meermalen is de weg hersteld door Augustus, Nerva, Trajanus, de Antonijnen; maar de burgeroorlog vernielde hun werk. Misschien zou men ook de barbaren hiervan de schuld geven, zoo niet een hunner de werken der Imperatoren had overtroffen. Deze was Theodoric. Te Terracina en in de omstreken ziet men nog overblijfselen, die de blijken dragen van zijn genie. De Pausen beproefden niets. Met moeite ontdekt men eenige sporen, waaraan zich de namen kunnen hechten van Bonifacius VIII, Martin V en

Leo X. Alleen de *Fiume Sisto*, een kanaal, dat nu is opgedroogd, herinnert, even als in alle zijne ondernemingen van hoog bestuur, de kortstondige, maar karakteristieke regering van Sixtus V. Aan alle onheilen prijs gegeven, vroeg die streek sedert eeuwen een weldoener, en vroeg dien te vergeefs. Pius VI nam die edele taak op zich. Hij ontbood de bekwaamste mannen, die de meeste ervaring bezaten, in de kunst van het water te leiden; hij raadpleegde hen over het ontwerp om de wateren op te vangen in een enkel kanaal, geschetst langs de voornaamste rigting der uitwatering. De ingenieur Rapini keurde dit plan goed, door den Paus zelven voorgesteld. Pius VI kocht toen de regten van al de belanghebbenden bij dit gedeelte der moerassen, die geheel onder water stonden, stelde den Staat als eigenaar in hunne plaats, en legde de bezitters der overige gronden eene schatting op. Er kwamen ook vrijwillige giften bij. Bij het graven van dit kanaal duurde het niet lang, of men stuitte op den Appischen weg. Toen veranderde men de rigting van het kanaal, dat den naam verkreeg van *Linea Pia*, en dat evenwijdig met den ouden straatweg werd voortgezet. Het water, een uitweg vindende, daalde spoedig, en de Romeinsche weg werd geheelenal zigtbaar. Ontdaan van slijk en van plantaardige uitwassen, die het gezigt belemmerden, kwam die zegeweg, na zoo vele eeuwen, op nieuw te voorschijn. Al had Pius VI geen andere aanspraak op de nagedachtenis van volgende geslachten, zou zulk eene herstelling hem voor de vergetelheid kunnen bewaren. Sedert de tijden der oudheid was deze weg gezakt met den beweegbaren grond, die hem droeg. Van Theodoric terug gerekend tot aan Augustus, waren er achtereenvolgens lagen van steenen geplaatst op de oorspronkelijke grondlaag. Pius VI nam die aangehechte korst weg, hij drong door tot aan den weg van Appius zelven, nam dien tot ondersteuning van zijnen nieuwen arbeid, en legde over die grondvesten den fraaijen weg, die van Rome tot Napels was ontworpen. Deze overtogt is gevaarlijk, of was dit althans voorheen, door de tegenwoordigheid van struikroovers, maar voegt ten minste bij het gevaar van plundering niet

langer die van eene moeijelijke reis, over afgronden van omstreeks dertig mijlen. Kanalen, die bijna alle in de *Linea Pia* uitliepen, bevrijdden meer dan vier vijfde gedeelten dier vallei van de overstroomingen, waaronder zij tot dien tijd toe bedekt lagen. De akkerbouw vertoonde zich op nieuw boven dezen poel. Weiden, korenvelden, beplantingen van maïs en boonen vervingen de biezen en het zeewier. Om eene diepe moeras te vermijden, had Appius aan den weg eene kleine bogt gegeven. Pius VI wilde het genie van den Romein overtreffen. Hij verhaastte de baan in eene regte lijn dwars over de kolk. Van toen af bood zij geen genoegzamen wederstand, en zakte naderhand meermalen in. Het onderhoud van dit gedeelte des wegs heeft verbazende sommen gekost, en vereischt nog vele kosten. Dit is echter niets meer, dan eene ramp, die alle groote ondernemingen met elkander gemeen hebben. Deze tegenspoed kon Pius VI niet afschrikken; maar in plaats van zijne volharding aan te wenden tot verstandige verbeteringen, bedekte hij dien beweegbaren grond met nutteloze gebouwen. Hij liet het plan eener stad vervaardigen, en om den toegang tot die denkbeeldige stad met de waardigheid van Rome overeenkomstig te maken, rigtte hij, in den meest grootschen stijl van bouworde, tolhuizen op, woningen voor de beambten, die met de droogmaking waren belast, kloosters, en eindelijk een paleis te Terracina. De gebouwen voor de douanen, het octrooi, de agentschappen, konden de bewoners niet ontvangen, voor wie zij bestemd waren. De koorts kenmerkte, in het voorbijgaan, hen, die niet door den dood waren weggerukt, en het paleis onderging het lot van alle zaken te Rome onder Pius VI, het werd weggeschonken aan den Hertog Braschi.

De hersteller van den Appischen weg zou nog wel gehandeld hebben, indien hij slechts aan dezen geliefden neef een paleis had geschonken, maar hij liet hem zijne schepping bijna geheelenal over. In plaats van de nieuw gewonnen gronden te verdeelen onder een groot getal eigenaars, die deze met naauwlettende zorg zouden hebben bebouwd, kende hij de helft daarvan toe aan het hoofd zijner familie, en gaf het

overige aan twee of drie Romeinsche baronnen. Wat was hiervan het gevolg? De zorgeloosheid der leenheeren verwaardigde zich niet de oogen te slaan op die uitgestrekte woestenijen, gelijk aan al degenen, die men achteloos, gedurende zoo vele eeuwen, onbebouwd had gelaten. Niets werd onderhouden. De verborgene bronnen drongen door den grond en sprongen van alle kanten naar buiten. De kanalen geraakten verstopt, het gezaaide verrottede onder het water; onzuivere uitdampingen verspreidden de pest onder de geringe bevolking, en tot overmaat van ramp ontstond er tusschen de apostolische kamer en de nieuwe bezitters een twistgeschrijf van verwijten; de kamer beklaagde zich over de administratie der baronnen, en deze beschuldigden de kamer, dat zij eene slechte keuze had gedaan van bouwstoffen en wijze van bewerking.

Pasquin, wiens beeldtenis met den rug tegen het paleis van Braschi gekeerd is, noemt Pius VI: *il Seccatore*, een dubbelzinnig woord, dat de beteekenis heeft van: *de droogmaker, uitdrooger*, en: *de drooge, vervelende, lastige.*

VIII.

VERTROUWELIJKE BRIEF VAN DEN KARDINAAL DE BERNIS AAN PIUS VI.

(23 *October* 1783.)

»Zeer Heilige Vader! Men verlangt te Versailles, dat de waardigheid van het opperhoofd der Kerk niet worde prijs gegeven en vooral niet *verguisd.* Daarom is men beducht, dat Uwe Heiligheid, door aan den Keizer vertrouwelijke brieven te schrijven, dien monarch zal gewennen volstrekt geen werk meer te maken van zich te doen vertegenwoordigen; bovendien zijn die brieven aan het publiek onbekend en regtvaardigen Uwe Heiligheid alleen in Hare eigene oogen, en slechts ten deele, zonder de Kerk daardoor te stichten."

»Van den anderen kant begrijpt men ligtelijk, dat de Keizer zich met regt zou kunnen beklagen, indien Uwe Heiligheid brieven openbaar maakte, die door Haar en dien Vorst onder het afgesproken zegel van vriendschap en vertrouwen zijn gewisseld."

»Men vindt er ook groote bezwaren in om onrust te verwekken in de Katholieke Kerk door de afkondiging van een algemeen jubilé, dat geen ander doel zou kunnen hebben, dan de gemoederen op te winden en in beweging te brengen. In dit geval zou het insgelijks te vreezen zijn, of dat de bulle van het jubilé geenerlei uitwerking deed, en dan zou deze niets meer zijn dan eene echte Capucijnen-prediking (*une vraie capucinade*), of dat die uitwerking al te groot was, en het kwaad vermeerderde in plaats van het te verminderen."

»Uwe Heiligheid zal buiten twijfel antwoorden: »Moeten wij dan met de armen over elkander blijven zitten, en alles

het onderste boven laten keeren, zonder een woord te zeggen?" Geenszins, Heilige Vader! maar men moet wachten en het gunstig oogenblik kiezen om te spreken; men moet zich vooraf verstaan met de welgezinde hoven, hen vertrouwelijk raadplegen, verklaren dat men hen wil volgen en *door zich naar hen te schikken*, *hunne ondersteuning wenscht te erlangen;* men moet zich in hunne oogen regtvaardigen *door de vriendschappelijke en geheime mededeeling* van hetgeen in de *vertrouwde* mededeeling eener bijzondere briefwisseling is voorgevallen; met één woord, men moet zich bovenal verzekeren van de stem, de goedkeuring, en, naar gelang der omstandigheden, van de medewerking en goede diensten dier hoven; alles zonder ophef en zonder zich in gevaar te stellen van een hevigen brand te verwekken en aan te vuren, die welligt tot eene nieuwe scheuring aanleiding zou geven en wanorden veroorzaken, die moeijelijk waren te herstellen. Er is een middelweg, dien men moet kiezen tusschen onachtzaamheid en overhaasting. Niets gelukt in deze wereld, zonder de behoorlijke voorzorgen!"

»In afwachting van het gunstig oogenblik, om den herderlijken pligt te vervullen (hetgeen een behendig en voorzigtig gedrag kan doen geboren worden), zoude ik bevel geven aan mijne nuntiussen, in Duitschland en elders, om naar Rome over te zenden alle vermetele geschriften, die uit dwaalbegrippen ontstaan, of maar eenigzins gevaarlijk zijn. Ik zou de vereeniging van het Heilige Officie belasten, die te onderzoeken en door de censuur te verbieden, wanneer zij dit verdienen. Ik zou hen, die in de godgeleerdheid en het kanoniek regt ervaren zijn en vermaarde schrijvers in het werk stellen, om die schriften te wederleggen; ik zou al de stoutmoedige en gevaarlijke boeken op de lijst der verbodene (den *index*) stellen, en *ik zou*, *in uwe plaats*, *noch mijn persoon*, *noch mijne pen aan bedilling bloot stellen in eene eeuw*, *waar men alles in het belagchelijke keert.* Door deze verstandige middelen zou het geweten zich in veiligheid bevinden, de waardigheid en het gezag zouden geen gevaar loopen van berispt en vernederd te worden."

»Wat den aartsbisschop van Milaan betreft, Uwe Heilig-

heid moet bedenken, dat de Keizer zijn partij heeft gekozen, en dat hij niet zal terug treden. Uwe Heiligheid kan het niet lang uitstellen, in de overige vacante kerken te voorzien, en eene weigering zou waarschijnlijk de deur open zetten voor eene zeer gevaarlijke nieuwigheid, dat is te zeggen: *voor de wijding en inhuldiging van een aartsbisschop zonder de kanonieke aanstelling van den Heiligen stoel*, *een gevaar*, *dat maar al te zeer te vreezen is* in deze ongelukkige tijden, en hetgeen in de allereerste plaats noodzakelijk moet vermeden worden."

»Om dit onheil en schandaal te beletten, zeer Heilige Vader! zoude ik den Keizer antwoorden, dat *op zijne aanbeveling de Hr. Visconti*, *in het eerstvolgend consistorie tot aartsbisschop van Milaan zal worden uitgeroepen*."

»In de voorstellen, die gedrukt worden vóór het houden van het consistorie, zoude men gewag behooren te maken van *de aanbeveling*, *niet van de benoeming des Keizers*. Uwe Heiligheid zoude zich in het voorstel op dezelfde wijze behooren te verklaren, en in het decreet er tusschen voegen: het uitdrukkelijk voorbehoud der regten van den Heiligen stoel, *salvis juribus*. Ik zou deze formule gebruiken bij al de *ongewone verzoeken*, die de Keizer achtereenvolgens zou kunnen doen, wanneer er eenig gevaar mogt bestaan in het weigeren, en eenig verlies voor den Heiligen stoel in het vergunnen zonder eenig voorbehoud."

»Men moet zich, zeer Heilige Vader! hulpbronnen verschaffen voor de toekomst, betere tijden afwachten, handelen met beleid en voorzigtigheid, om de terugkeering daarvan te bespoedigen, en zich niet in gevaar stellen van alles te verliezen door een tegenstand, die in geenerlei vreemde hulp ondersteuning zou erlangen."

»Ziedaar, zeer Heilige Vader! de vrucht mijner overwegingen. Ik wensch, dat Uwe Heiligheid daarin het een of ander moge vinden, dat Haar van nut kan zijn. Uwe Heiligheid zal ten minste daarin zien mijne genegenheid en mijn eerbied voor Haren heiligen persoon, als ook mijn ijver voor het hoogste welzijn der algemeene Kerk."

IX.

ORGANISATIE DER GEREGTSHOVEN TE ROME 1).

Het voornaamste van allen, het Hoog-Geregtshof van de *Segnatura*, vernietigt iedere geregtelijke handeling of vonnissen wegens gebrek aan vormen, beoordeelt de twisten over de competentie tusschen de verschillende hoven, beslist of de vonnissen ter eerste instantie geveld, provisioneel moeten worden ten uitvoer gebragt, niettegenstaande het appèl. Dit hof handelt zonder bepaalde regelen, door middel van toewijzing aan eene andere regtbank, eensklaps, midden onder de instructie, een conflict opwerpende, en willekeurig tusschen beiden komende in alle regtsgedingen.

Dit geregtshof is niet alleen willekeurig in zijne magt, maar ook niet minder in de wijze van regtspleging. Nu eens wordt die uitgeoefend door eene vergadering, waarin zeven regters zitting hebben, dan door middel van den auditeur alleen, dan weder alleen door den deken, dan eindelijk door den auditeur van den Kardinaal-prefect. Op deze wijze zijn er in dit geregtshof vier hoven, waarvan één slechts als col-

1) Het behoeft naauwelijks vermelding, dat dit geschreven is vóór de troonsbestijging van Pius IX, en de verbeteringen door hem aangebragt. Men kent de later gevolgde omwenteling te Rome, de vlugt en afzetting van den Paus, en de herstelling van het Pauselijk gezag door toedoen en hulp van Frankrijk. *Aanm. van den Vert.*

legie uitspraak doet, dat is te zeggen, dat slechts één door het getal der regters aan de partijen eenigen waarborg geeft van onafhankelijkheid. In de drie overige is het de wil van één mensch, die beslist.

Na het Hoog-Geregtshof van de Segnatura volgt het speciaal hof van de apostolische Kamer, dat al de twistpunten beoordeelt tusschen het openbaar bestuur en bijzondere personen, als ook het Hoog-Geregtshof, dat den naam draagt van *buon governo*. Dit beoordeelt in appèl alle regtsgedingen, waarbij de gemeenten belang kunnen hebben, en heeft de voogdijschap over deze gemeenten. De beide hoven zijn eene soort van comité over betwistbare punten, zoodanig als men in Frankrijk vindt bij den Raad van State.

Maar de gedrochtelijkste van alle regtsplegingen is die van den auditeur des Pausen (*uditore santissimo*). Hij kan de vonnissen van al de regtbanken der Romeinsche Staten herzien, schorsen en vernietigen. Als vertegenwoordiger van den Paus, heeft de zeer heilige auditeur eene onbegrensde magt; niets weêrhoudt hem. Het is te vergeefs, dat een pleitgeding bepaaldelijk is beslist bij de gewone regtbanken; de Paus verwijst, op verzoek van eene der partijen, de zaak naar zijn auditeur, die het procès op nieuw begint, en vonnist, gelijk het hem goeddunkt. De auditeur vermag alles, even als de Paus. Volgens de uitdrukking der Romeinsche regtsgeleerden verandert hij wit in zwart en vierkant in rond. Hij staakt naar goedvinden den loop van het regtsgeding, tot welken graad van instantie het ook gevorderd zij; hij vernietigt of wijzigt de vonnissen, die de kracht hebben van eene besliste zaak. Het regt van den auditeur vervalt nooit; een oud geschil wordt hernieuwd, een oud vonnis vernietigd, eene nieuwe uitspraak gedaan, zonder dat het regtsgeding is onderzocht, zonder dat er een gemotiveerd vonnis geschiedt; eene familie wordt beroofd van haar wel verworven eigendom, en dat alles door de willekeur van den zeer heiligen auditeur.

De vierschaar der apostolische kamer is zamengesteld uit drie prelaten, die elk afzonderlijk vonnissen. De onkunde en

de partijdige handelingen van dit geregtshof zijn eene ramp, die des te grooter is omdat alle regtszaken van de stad Rome ten slotte voor dit hof worden gebragt.

Na het geregtshof der apostolische kamer, dat te Rome den eersten en tweeden graad van instantie vervult, vinden wij in den derden graad het geregtshof *la Rota*, dat omtrent de Romeinsche pleitgedingen in hooger beroep uitspraak doet. Dit geregtshof heeft altijd in een eervollen goeden naam gestaan.

Het hof van *la Rota* is zamengesteld uit twaalf prelaten; de oudste van dezen is Voorzitter. De vreemde mogendheden, namelijk Frankrijk, Spanje, Oostenrijk, Portugal en Toskane hebben het regt ieder een prelaat van hunne natie bij dit hof te benoemen. Het voorzitterschap van la Rota geeft regt op den kardinaalshoed. De Kardinaal Isoard is het laatst auditeur van la Rota geweest.

Men hechtte toen een groot gewigt aan dit hof, want de meest beroemde zaken van Europa werden daarvoor gebragt, en hetgeen door dit hof beslist was, had gezag bij alle regtbanken. Tegenwoordig is de zamenstelling niet meer dezelfde. Spanje en Toskane hebben nog prelaten van hunne natie, die zitting nemen in dit hof. Oostenrijk benoemt onder de Romeinsche prelaten dezulken, die door eenigen band aan dit Rijk gehecht zijn. De overige prelaten, om het getal van twaalf aan te vullen, worden gekozen in de Romeinsche Staten, en vooral in de legaties, die ieder het regt hebben een prelaat in dit hof te benoemen.

Deze prelaten, van een aanzienlijken rang, betoonen zich over het algemeen regtschapen; maar het regt, dat de regering zich heeft voorbehouden, om aan het een of ander lid het onderzoek op te dragen van sommige zaken, laat nog te veel plaats over aan kuiperij en willekeur.

Na deze hooge regtsplegingen vindt men eenige andere van een lageren rang.

1°. De regtbank van den auditeur van het kamerlingschap in zaken, die de openbare verkoopplaatsen betreffen van het plein Navonne, dat de markten (*les halles*) van Rome bevat.

2°. De regtbank der daglooners, die uitspraak doet in geschillen over het loon aan buitenlieden verschuldigd, beneden twintig piasters; want voor grootere sommen worden deze geschillen gebragt voor de regtbank van koophandel.

3°. De regtbank van den prelaat, secretaris van het *buon governo*, voor de geschillen tusschen de stad Rome en bijzondere personen.

Bij deze bijzondere regtsplegingen moeten wij nog eenige bevoorregte vierscharen voegen. Zoo is de Kardinaal-Deken van het Heilige collegie altijd bisschop van Ostia en Velletri, en daar de baronnie dezer twee steden aan het bisdom verbonden was, vóór de opheffing van de feodale regtsplegingen in den Kerkelijken Staat, zoo geschiedt het, dat in naam des bisschops het regt wordt uitgesproken, en hij is het, die de overheden benoemd in administratieve, burgerlijke en criminele zaken.

De majordomus van Zijne Heiligheid, oefent dezelfde regtspleging uit in het land van Castel-Gandolfe, op vijftien mijlen afstands van de hoofdstad gelegen, dewijl dit kasteel het gewone zomerverblijf is van den Paus.

De binnenlandsche administratie is op geen betere grondslagen gevestigd. Kerkelijke legaten en prolegaten, die veeleer inquisiteurs dan bestuurders der wingewesten moeten genoemd worden; aanhoudende conflicten van verschillende magten, een monopolie op alle de levensmiddelen van eerste behoefte, uitgeoefend door de regtbanken van *l'Annone* en *la Grazia;* eene bescherming, die aan den akkerbouw wordt verleend, en duizendmaal bezwaarlijker is, dan eene volslagene onttrekking van alle zorg: — zoodanig is het geheel van een bestuur, dat al te ingewikkeld is, om in bijzonderheden te worden uiteen gezet in een werk, waarvan dit onderwerp niet het hoofddoel is. Dit bestuur is buitendien met onpartijdigheid en helder inzigt geschetst door een der beste administrateurs van Rome, toen het aan Frankrijk behoorde (namelijk, door den graaf de Tournon, overleden in 1833, als Pair van Frankrijk, lid van den Raad van State, enz.). Na de omwenteling van 1830, schenen Frankrijk, Engeland, en zelfs Oostenrijk, belang te

stellen in verbeteringen, zoowel ten aanzien der regterlijke organisatie, als van het inwendig beheer der Romeinsche Staten. Men deed hun beloften, men hield bijeenkomsten, maar ten slotte heeft het Hof van Rome daaraan geen gevolg gegeven.

BREVE

VAN

CLEMENS XIV

DOMINUS AC REDEMPTOR.

TER OPHEFFING VAN DE ORDE DER JEZUITEN.

BREVE

VAN

CLEMENS XIV.

CLEMENS XIV, PAUS, TOT ALTIJDDURENDE HERINNERING.

Onze Heer en Zaligmaker Jezus Christus, door den profeet aangekondigd als Vorst des vredes, hetgeen hij eerst, bij zijne komst in de wereld, door de stem der Engelen, heeft te kennen gegeven, en vervolgens, vóór zijne hemelvaart, zelf twee malen aan zijne discipelen heeft verklaard, na met God zijnen Vader alles te hebben verzoend, door zijn bloed, aan het kruis vergoten, alles in den hemel en op aarde bevredigende, heeft aan zijne Apostelen de bediening van het woord der verzoening toevertrouwd, opdat zij de plaats van Jezus Christus vervullende, die geen God is van oneenigheid, maar van vrede en liefde, aan het gansch heelal de vrede zouden verkondigen, en met ijver werkzaam zijn, om bij allen, die in Jezus Christus zijn wedergeboren, eene levendige begeerte in te boezemen, ten einde den geest der eenheid in den band des vredes te bewaren, slechts één ligchaam en één geest uitmakende, dewijl zij allen bestemd zijn tot de hoop eener zelfde roeping, waartoe men niet kan geraken, volgens de uitdrukking van den Heiligen Gregorius, wanneer men daarnaar niet streeft in een geest van eenheid met zijnen naasten.

Zoodra wij op den zetel van den Heiligen Petrus zijn verheven, in weêrwil van onze geringe verdienste, hebben wij

dit woord in onze gedachte terug geroepen, en dag en nacht voor oogen gehad, als ook die bediening van verzoening, die ons door God zelven nog op eene meer hijzondere wijze is toevertrouwd; en nadat wij deze diep in ons hart hadden gegrift, deden wij ons best om die bediening zorgvuldig waar te nemen, zonder ophouden om den goddelijken bijstand smeekende, opdat die zich mogt verwaardigen, ons, gelijk ook de geheele kudde des Heeren, met gedachten en beraadslagingen van vrede te vervullen, en ons den zekersten weg banen, om dien te verkrijgen. Daarenboven overtuigd zijnde, dat wij door den wil van God gesteld zijn over alle volken en koningrijken, om uit te roeijen, te vernietigen, te verderven, uiteen te drijven, op te bouwen en te planten, met oogmerk, om den wijngaard des Heeren te bearbeiden, en het gebouw der Christelijke godsdienst te schragen, waarvan Jezus Christus de hoeksteen is, hebben wij altijd geloofd en altijd het vast besluit genomen, om, gelijk wij voor de rust en vrede der Christenheid niets moesten verzuimen, dat tot planten en opbouwen geschikt was, zoo ook, gelijk de band der wederzijdsche liefde vorderde, gereed en bereid te zijn alles uit te roeijen en zelfs te vernietigen, wat ons het aangenaamste was, en waarvan het gemis ons eene bittere smart en levendige spijt zou veroorzaken.

Onder alle de zaken, die het meest toebrengen, om het welzijn en het geluk der Christenheid te bevorderen, is het ontwijfelbaar, dat men aan de geestelijke Orden bijna den eersten rang moet toekennen, die in alle eeuwen de steun en het sieraad der Kerk zijn geweest, en waarvan zij de grootste voordeelen heeft getrokken. Het is daarom, dat de apostolische Heilige stoel, die niet alleen heeft goedgekeurd en beschermd, maar haar bovendien met weldaden heeft overladen en haar vrijstellingen, voorregten en magt heeft toegestaan, om hen te verbinden, op te wekken en over te halen, dat zij de vroomheid en de godsdienst meer en meer beoefenen, de goede zeden onder de volken door hun woord en voorbeeld aankweeken, en de eenheid van het geloof onder de geloovigen bewaren en bevestigen.

Maar toen het zoover kwam, of dat de Christelijke ge-

meente van sommige geestelijke orden niet langer die overvloedige vruchten en gewenschte voordeelen trok, die zij door hunne instelling moesten verschaffen, of dat men opmerkte, hoezeer die orden veeleer verderfelijk waren geworden en meer geschikt waren, om de rust der volken te stooren, dan te bevorderen; heeft diezelfde apostolische Stoel, die zooveel zorg had aangewend, om hen te stichten, niet geaarzeld, of om hun nieuwe regelen voor te schrijven of hen tot de oorspronkelijke tucht terug te roepen, of zelfs hen te ontbinden en geheelenal te vernietigen.

Om deze reden heeft Paus Innocentius III, onze voorganger, toen hij bespeurde, dat het te groot aantal der verschillende geestelijke orden, aanzienlijke onlusten veroorzaakte in de Kerk Gods, uitdrukkelijk, in de vierde algemeene kerkvergadering van Latran, verboden in zijne gedachte te nemen om nieuwe orden te stichten, en beval iedereen, die zich aan den geestelijken stand wilde toewijden, eene der orden te kiezen, die reeds waren goedgekeurd. Bovendien stelde hij vast, dat ieder, die eene geestelijke vereeniging wilde stichten, de regelen en instellingen zou overnemen van eene dergene, die reeds door den Heiligen stoel waren bekrachtigd. Hieruit volgde, dat het niet gedoogd zou worden eene nieuwe orde te stichten, zonder eene nieuwe bijzondere vergunning van het Opperhoofd der Kerk, en dit geschiedde met reden; want daar de nieuwe vereenigingen worden ingesteld, om eene grootere volkomenheid te erlangen, moet de apostolische Stoel vooraf zorgvuldig den vorm en tucht der aangenomene levenswijze onderzoeken, uit vrees, dat, onder den schijn van meer goeds en van een heiliger leven, in de Kerk Gods velerlei misbruiken en welligt zelfs onheilen mogten ontstaan.

Ofschoon deze regelingen met zeer veel wijsheid waren gemaakt door Innocentius III, onzen voorganger, heeft men echter naderhand niet alleen door dringende verzoeken van den Heiligen stoel de goedkeuring van eenige geestelijke orden afgeperst, maar de onbeschaamde vermetelheid van sommigen heeft zelfs eene onbepaalde menigte van verschillende orden, vooral van bedelmonniken doen ontstaan, die nog niet

zijn bekrachtigd. Na deze misbruiken grondig onderzocht te hebben, heeft Gregorius X, insgelijks onze voorganger, om hieraan terstond te gemoet te komen, in de algemeene kerkvergadering van Lyon, de bulle van Innocentius III hernieuwd, en nog gestrenger verboden nieuwe orden, of nieuwe godsdienstige vereenigingen uit te denken, of een nieuw kleed aan te nemen, en voor altijd alle die geestelijke stichtingen en orden van bedelmonniken vernietigd, die na het vierde concilie van Latran waren gevestigd, en de goedkeuring van den Heiligen stoel nog niet hadden verworven. Hij beval te gelijkertijd, dat zij, die wel waren bekrachtigd, op de volgende wijze konden blijven voortduren, te weten: dat het aan de ingewijden dier zelfde orden zou vergund worden daarin te blijven, wanneer zij dat goedvonden, op voorwaarde, dat zij in het vervolg niemand tot de inwijding in diezelfde orden zouden toelaten; dat zij geen nieuwe woning of andere plaats zich zouden aanschaffen, en dat zij de woningen of plaatsen, die zij bezaten, niet zouden kunnen vervreemden, zonder eene bijzondere vergunning van den Heiligen stoel. Inderdaad behield deze Paus alle die goederen ter beschikking van den apostolischen Stoel, om door de gewone geestelijken van die plaatsen, of door hen, aan wie de Heilige stoel deze zaak had toevertrouwd, te worden besteed, het zij ten behoeve van het Heilige Land, het zij tot verligting der armen, het zij om voor andere vrome gebruiken te worden bestemd. Hij ontzegde ook volstrekt aan de leden dier zelfde orden het regt, om voor vreemden te prediken, om hun de biecht af te nemen, of hunne begrafenis te bezorgen. Hij verklaarde nogtans, dat onder deze wet niet waren begrepen de orden der Predikheeren, noch die der Minderbroeders, dewijl het klaarblijkelijk nut, dat de algemeene Kerk van hen had getrokken, hun in stede van bekrachtiging moest strekken. Hij wilde voorts, dat de kluizenaars van den Heiligen Augustinus en de orde der Carmeliten voortdurend in denzelfden toestand zouden blijven, omdat hunne instelling het vierde concilie van Latran was voorafgegaan. Eindelijk vergunde hij aan ieder lid der orden, over welke hij deze wet uitstrekte, eene alge-

meene toelating om in andere bekrachtigde orden over te gaan, op zulk eene wijze nogtans, dat geen orde in zijn geheel in eene andere zou worden opgenomen, noch een klooster met zijne goederen in een ander klooster, zonder vooraf daartoe eene bijzondere vergunning van den apostolischen Stoel te hebben erlangd.

Andere opperhoofden der Kerk, onze voorgangers, wier besluiten wij hier niet alle kunnen vermelden, zijn altijd hetzelfde spoor gevolgd, naar gelang der omstandigheden. Onder anderen heeft Clemens V, insgelijks onze voorganger, door zijne bulle van 2 Mei 1312, de krijgshaftige orde der Tempelieren, uithoofde van het kwaad gerucht, waarin zij algemeen stond, opgeheven en geheel vernietigd, niettegenstaande zij wettig was goedgekeurd, en vroeger zulke gewigtige diensten aan de geheele Christenheid had bewezen, dat de Heilige stoel haar met weldaden had overladen, en haar voorregten, goederen, vrijstellingen en uitgebreide magt had toegestaan, en ofschoon het algemeene concilie van Weenen, waaraan hij het onderzoek had opgedragen, van oordeel was geweest omtrent dit onderwerp geen bepaalde en formele uitspraak te moeten doen.

Paus Pius V, insgelijks onze voorganger, wiens uitstekende heiligheid door de Katholieke Kerk met godsdienstigen ootmoed wordt geëerd en geëerbiedigd, heeft de geestelijke orde der vernederde broeders, die vóór het concilie van Latran had bestaan en bekrachtigd was door Innocentius III, zaliger gedachtenis, door Honorius III, Gregorius IX en Nicolaas V, geheelenal ontbonden en vernietigd, uithoofde hunner ongehoorzaamheid aan de Apostolische besluiten, en hunne twisten en oneenigheden zoowel onder elkander als met andere, en omdat zij geene hoop lieten verwachten van tot de deugd terug te zullen keeren, als ook omdat sommigen van die orde eene gruwelijke zamenzwering hadden gesmeed tegen het leven van den heiligen Kardinaal Borromeus, beschermer en opzigter der gezegde orde.

Paus Urbanus VIII, zaliger gedachtenis, insgelijks onze voorganger, heeft, door zijne breve van 6 Februarij 1625, de vereeniging der hervormde Klooster-broeders opgeheven

en voor altijd vernietigd, die plegtig bekrachtigd was door Sixtus V, zaliger gedachtenis, insgelijks onzen voorganger, en door hem met weldaden en gunsten overladen. Dit geschiedde, omdat die orde de geestelijke vruchten niet verschafte, die de Kerk Gods daarvan verwachtte, en omdat er integendeel vele oneenigheden waren ontstaan tusschen dezelfde hervormde kloosterbroeders en de niet hervormde kloosterbroeders. Hij vergunde aan de kloosterbroeders Minoriten van St. Franciscus en eigende hun toe de woningen, kloosters, gronden, meubelen, goederen, bezittingen, handelingen en regten, die aan de bovengezegde vereeniging toebehoorden, met uitzondering alleen van de woning te Napels, en die van St. Antonius van Padua, gezegd *de Urbe*. Hij vereenigde deze laatste en lijfde die in bij de apostolische kamer, haar tot zijne eigene beschikking en die zijner opvolgers behoudende. Eindelijk vergunde hij aan de geestelijken der voornoemde opgehevene orde zich te begeven in de orde der Franciscanen, gezegd Capucijnen of Observanten.

Dezelfde Urbanus VIII heeft door eene breve van 2 December 1643, opgeheven, uitgeroeid en voor altijd vernietigd de geestelijke orde van St. Ambrosius en van St. Barnabas *ad Nemus*. Hij onderwierp de leden dezer opgehevene Orde aan de regtspleging en het gezag der gewone geestelijken van die plaatsen, en gaf hun de vergunning van in andere geestelijke orden over te gaan, die door den Heiligen stoel waren goedgekeurd. Innocentius X, zaliger gedachtenis, insgelijks onze voorganger, bevestigde deze opheffing door zijne bulle van 1 April 1645, bragt bovendien de beneficien, woningen en abdijen der gezegde orde, die vroeger geestelijk waren geweest, onder het wereldlijk gezag en verklaarde, dat zij in het vervolg wereldlijk zouden blijven.

Dezelfde Innocentius X, onze voorganger, heeft, door zijne breve van 16 Maart 1645, om de onlusten te stillen, die door de geestelijken der orde van de Bedelmonniken der Moeder Gods en van de vrome scholen waren verwekt, deze orde, ofschoon na een rijp onderzoek door onzen voorganger Gregorius XV goedgekeurd, in eene enkele vereeniging zamenge-

smolten, die geenerlei gelofte meer zou doen, even als de vergadering der wereldlijke priesters van het Oratorium, gesticht in de kerk van St. Maria, *in Vallicella de Urbe*, onder de benaming van St. Philippus de Neri. Hij vergunde aan de geestelijken van de aldus hervormde orden, om in elke andere bekrachtigde orde over te gaan, verbood hun nieuwelingen aan te nemen, of hen, die het ordeskleed hadden aangenomen, tot de wijding toe te laten. Eindelijk bragt hij geheel en al tot de gewone geestelijken dier plaatsen overal het gezag en de regtspleging, die berustten bij het algemeen bestuur, de opzigters en de overige opperhoofden. Al deze bepalingen zijn, gedurende eenige jaren, ten uitvoer gebragt, totdat de Heilige stoel, overtuigd van het nut, dat de voorgaande instelling had aangebragt, haar tot haren ouden vorm van plegtige geloften terugriep, en haar herstelde op den voet van eene volstrekt geestelijke orde.

Dezelfde Innocentius X, onze voorganger, heeft, door zijne breve van 29 October 1650, de orde van St. Basilius *de Armenis* volstrektelijk opgeheven, uithoofde van de onlusten en oneenigheden, die zij hadden veroorzaakt. Hij onderwierp geheelenal de geestelijken dier orde aan de regtspleging en gehoorzaamheid der gewone geestelijken van die plaatsen, gaf hun de kleeding van wereldlijke geestelijken en stond hun voldoende pensioenen toe uit de inkomsten der opgehevene huizen, ook gaf hij hun de toestemming, om in iedere andere goedgekeurde geestelijke orde over te gaan.

Dezelfde Innocentius X, onze voorganger, in aanmerking nemende, dat de kerk geen geestelijke vruchten kon hopen te plukken van de godsdienstige vereeniging der Priesters van den goeden Jezus, ontbond die orde voor altijd door eene andere breve van 22 Junij 1651; onderwierp die geestelijken aan de regtspleging der gewone geestelijken van de plaatsen, kende hun een behoorlijk onderhoud toe uit de inkomsten der opgehevene vereeniging, vergunde hun in iedere door den Heiligen stoel goedgekeurde orde over te gaan, en behield zich het regt voor, om de goederen dezer vereeniging tot andere vrome gebruiken te besteden.

Eindelijk, Clemens IX, zaliger gedachtenis, insgelijks onze voorganger, na onderzoek bevonden hebbende, dat drie geestelijke orden, — te weten: die der geestelijke kanunniken, onder den naam van St. George *in Alga*, die der Hieronymiten *de Fesulis*, en die der Jesuaten, gesticht door St. Jan Colomban, — weinig of geen nut en voordeel aan de Christenen verschafte, en dat men ook niet kon hopen naderhand meer nut van hen te zullen trekken, nam het besluit van hen op te heffen en te vernietigen; hetgeen hij ten uitvoer bragt door eene breve van 6 December 1668. Op vordering der Republiek van Venetië, wilde hij, dat hunne inkomsten en goederen, die vrij aanzienlijk waren, zouden besteed worden om de kosten goed te maken van den oorlog, dien de Venetianen verpligt waren tegen de Turken op het eiland Candia te voeren.

Maar onze voorgangers, bij het nemen en uitvoeren dezer besluiten, hebben altijd geloofd op eene voorzigtige wijze de middelen te moeten gebruiken, die zij het meest geschikt achtten, om den toegang te sluiten tot oneenigheden, en de drift van partijgeest of twisten te moeten verwijderen. Daarom verwierpen zij de moeijelijke en bezwarende handelwijze, die gewoonlijk bij de pleitgedingen in gebruik is, en met die volstrekte magt, die zij bezitten als Stedehouders van Jezus Christus op aarde, en als opperbestuurders der Christenheid, hebben zij al die zaken ten uitvoer gebragt, zonder aan de geestelijke orden, wier opheffing besloten was, te vergunnen, hunne regten te doen gelden, de zware beschuldigingen, die tegen haar werden ingebragt, te wederleggen, noch, eindelijk, de beweegredenen te bestrijden, die hen hadden genoopt deze partij te kiezen.

Toen wij dan deze voorbeelden en nog meer andere van het grootste gewigt en het grootste gezag voor oogen hadden, en van begeerte brandden, om met vertrouwen en met een vasten tred voort te gaan in het besluit, waarvan wij lager zullen spreken, hebben wij geen zorg of nasporing verzuimd, om grondig te leeren kennen, al wat betrekking heeft tot den oorsprong, den voortgang en den tegenwoordigen toe-

stand der geestelijke orde, gewoonlijk *de societeit van Jezus* genoemd, en wij hebben ontdekt, dat die door zijnen heiligen stichter was opgerigt tot het behoud der zielen, de bekeering der ketters en vooral der ongeloovigen, eindelijk, om aan de vroomheid en godsdienst nieuwen aanwas te geven; dat, om dit gewenschte doel gemakkelijker en beter te bereiken, die orde aan God was toegewijd door de meest naauwgezette gelofte van Evangelische armoede, zoowel in het algemeen, als in het bijzonder, met uitzondering van de inrigtingen voor studie en fraaije letteren, waaraan men vergunde eenige inkomsten te bezitten, op zulk eene wijze echter, dat geen deel daarvan kon worden onttrokken of besteed aan voordeelen, nut of gebruik dezer societeit.

Volgens deze en andere even wijze wetten, heeft Paulus III, onze voorganger, eerst de societeit van Jezus bekrachtigd, door zijne bulle van 26 September 1540, en haar toegestaan bepalingen en regelen vast te stellen, om de rust, de handhaving en het bestuur dier orde te verzekeren; en ofschoon hij deze pas ontstane societeit slechts tot een getal van zestig geestelijken had beperkt, heeft hij echter door eene andere bulle van 28 Februarij 1543, aan de opperhoofden vergund allen daarin toe te laten, wier opname hun nuttig of noodzakelijk toescheen. Vervolgens heeft dezelfde Paulus, onze voorganger, door eene breve van 15 November 1549, zeer groote voorregten aan deze societeit toegestaan, en aan de algemeene opperhoofden de magt verleend, om er twintig Priesters bij te voegen, als geestelijke coadjutoren, en hun dezelfde voorregten en gunsten, benevens hetzelfde gezag te schenken, dat de ingewijden der societeit genoten; hij verlangde en beval, dat deze vergunning zich zou kunnen uitstrekken, zonder eenige beperking of bepaling van getal, tot al degenen, die door de generalen zulks waardig zouden geoordeeld worden. Bovendien werd de societeit zelve, en al de leden, waaruit zij was zamengesteld, met hunne bezittingen geheel en al onttrokken aan alle oppergezag, regtspleging en berisping der gewone geestelijken, en die Paus nam hen onder zijne bescherming en onder die van den apostolischen Stoel.

Onze overige voorgangers hebben in het vervolg dezelfde goedgunstigheid en mildheid jegens deze societeit betoond. Inderdaad, Julius III, Paulus IV, Pius IV en V, Gregorius XIII, Sixtus V, Gregorius XIV, Clemens VIII en andere Opperhoofden der Kerk, hebben de voorregten, die aan deze geestelijken reeds waren toegestaan, of bevestigd, of vermeerderd, of meer in het bijzonder bepaald. Nogtans blijkt het duidelijk, uit den inhoud en de uitdrukkingen zelve dezer apostolische verordeningen, dat de societeit, nog bijna in de wieg zijnde, reeds in haren schoot verschillende zaden zag ontspruiten van tweedragt en jaloezij, die niet alleen de leden onderling verscheurden, maar die hen ook aanspoorden zich te verzetten tegen de geestelijken van andere orden, tegen de wereldlijke geestelijkheid, de Academiën, de Universiteiten, de collegies, de publieke scholen, en zelfs tegen de souvereinen, die hen gunstig hadden ontvangen en in hunne Staten hadden toegelaten. Deze onlusten en oneenigheden waren nu eens verwekt ter oorzake van de natuur en het karakter der geloften, of met betrekking tot den tijd, waarop men de nieuw aangekomenen tot deze geloften moest toelaten, of aangaande de magt om hen weg te zenden, of hen tot de gewijde orden op te leiden, zonder eenige aanspraak op dit regt en zonder plegtige geloften te hebben gedaan, hetgeen tegenstrijdig is met de beslissingen van het Concilium te Trente, en met die van onzen voorganger Pius V; — dan weder ter oorzake van de volstrekte magt, die de generaal zich aanmatigde, en van eenige andere artikelen, die het bestuur der societeit betroffen; — dan weder omtrent verschillende leerstellingen, omtrent de collegies, omtrent de vrijstellingen en de voorregten, die de gewone geestelijken en andere personen, met eene geestelijke of wereldlijke waardigheid bekleed, meenden afbreuk te doen aan hun eigen gezag en regten; — met één woord, er was bijna geene der zwaarste beschuldigingen, die niet tegen deze societeit werd ingebragt, en de vrede en rust der Christenheid werden er langen tijd door verstoord.

Van toen af verhieven zich tegen deze geestelijken duizende

klagten, die gebragt werden voor Paulus IV, Pius V en Sixtus V, onze voorgangers, ondersteund door het gezag van eenige Vorsten. Onder anderen Philips II, doorluchtiger gedachtenis, Koning van Spanje, bragt onder de oogen van Sixtus V, onzen voorganger, niet alleen gewigtige en dringende beweegredenen, die hem tot dezen stap bewogen, als ook de bezwaren, door de inquisiteurs van Spanje ingebragt, tegen de buitensporige voorregten der societeit van Jezus, en tegen haren vorm van bestuur; maar bovendien ook twistpunten, goedgekeurd door verscheidene hunner leden, achtbaar door hunne kennis en godsvrucht, en hij verzocht dezen Paus te dien einde eene commissie te benoemen, om een apostolisch onderzoek te doen bij deze societeit.

De verzoeken en de ijver van Philips schenen gegrond te zijn op regtvaardigheid en billijkheid, daarom sloeg dezelfde Sixtus V er acht op, en benoemde tot apostolischen onderzoeker een bisschop, die algemeen bekend was om zijn beleid, zijne deugd en geleerdheid. Bovendien stelde hij eene vergadering te zamen van Kardinalen, die alle zorg en waakzaamheid moesten besteden, om deze zaak ten einde te brengen. Maar, nadat een vroegtijdige dood onzen voorganger Sixtus V had weggerukt, verviel het heilzame plan, dat door hem was ontworpen, en had geen gevolg. Gregorius XIV, zaliger gedachtenis, was ter naauwernood op den Stoel van den Heiligen Petrus verheven, of hij gaf op nieuw, door zijne bulle van 28 Junij 1591, de meest uitgebreide goedkeuring aan de instelling der societeit; hij bevestigde en bekrachtigde alle de voorregten, die hun door zijne voorgangers waren toegestaan, en inzonderheid die van alle de leden dier orde uit te sluiten en weg te zenden, zonder eenigen vorm van regtspleging te gebruiken, dat is te zeggen, zonder vooraf eenige inlichting in te winnen, zonder eenige acte van beschuldiging op te maken, zonder eenig regtsbevel in acht te nemen, noch eenig uitstel, hoe gegrond ook, te vergunnen; maar alleen op zijn inzigt, omtrent de waarheid van het feit, en alleen acht gevende op de fout, op eene voldoende beweegreden, op de personen en op andere omstandigheden. Voorts

legde hij hieromtrent aan ieder een diep stilzwijgen op, en verbood inzonderheid, op straffe van wegens de daad zelve in den ban te worden gedaan, om regtstreeks of zijdelings de instelling, de wetten of de besluiten der societeit aan te tasten, of er aan te denken, om er eenig soort van verandering in te maken. Hij liet evenwel aan iedereen het regt, om voorstellen te doen en bezwaren in te brengen aan hem alleen en aan de Pausen, zijne opvolgers, hetzij onmiddellijk, hetzij door de legaten of nuntiussen van den Heiligen stoel, omtrent al wat men meende, daarbij te moeten voegen, daarvan af te snijden, of te veranderen.

Maar alle deze voorzorgen konden de klagten en kreeten, die tegen de societeit werden aangeheven, niet bezadigen; integendeel, men zag toen meer en meer, bijna over de geheele wereld, de levendigste twisten ontstaan omtrent de leerbegrippen dezer orde, die, volgens de beschuldiging van velen, geheel in strijd waren met het regtzinnig geloof en met de goede zeden. De societeit zelve werd in haar binnenste verscheurd door in- en uitwendige oneenigheden; en onder andere beschuldigingen tegen haar ingebragt, verweet men haar van al te begeerig de goederen dezer aarde na te jagen. Zoodanig was de bron dier onlusten, die, helaas! maar al te veel bekend zijn, en die aan den apostolischen Stoel zoo veel verdriet en smart hebben veroorzaakt. Zoodanig is de beweegreden der partij, die verscheidene Vorsten tegen de societeit hebben omhelsd. Dit was de reden, dat die geestelijken, van onzen voorganger Paulus V, zaliger gedachtenis, eene nieuwe bevestiging hunner instelling en voorregten wenschende te erlangen, genoodzaakt werden hem te verzoeken van wel te willen bekrachtigen en door zijn gezag te bevestigen eenige besluiten, afgekondigd in de vijfde algemeene Vergadering en woord voor woord ingelascht in zijne bulle van 4 September 1606. Deze besluiten eischen uitdrukkelijk, dat de societeit in eene algemeene Vergadering bijeen gekomen, zoowel uithoofde der onlusten en vijandschappen door hare leden aangestookt, als ter oorzake der klagten en beschuldigingen van vreemden tegen haar, verpligt is het volgende statuut te maken: »Onze socie-

»teit, door God zelven in het leven geroepen tot de uitbrei»ding van het geloof en het behoud der zielen, kan, door de »middelen, die met hare instelling overeenkomen, te weten, »door geestelijke wapenen, onder den standaard van het kruis, »gelukkig het voorgestelde doel bereiken, met nut voor de »Kerk en stichting voor den naasten; maar, van een ande»ren kant, zou zij die voordeelen beletten en zich aan het »grootste gevaar bloot stellen, indien zij zich bezig hield met »de zaken dezer wereld, die betrekking hebben tot de poli»tiek en het bestuur der Staten. Daarom hebben onze voor»ouders zeer wijsselijk bevolen, dat wij, God dienende, ons »niet moesten bemoeijen met zaken, die met ons beroep in »strijd zijn. Doch, dewijl in deze ongelukkige tijden onze »orde, misschien uithoofde der eerzucht en onbescheiden ijver »van sommige harer leden, op verschillende plaatsen wordt »aangevallen, en bij verscheidene Souvereinen in slechten naam »staat, ofschoon onze vader Ignatius, zaliger gedachtenis, ons »heeft aanbevolen hunne gunst en genegenheid te behouden, »om des te aangenamer aan God te zijn; en daar bovendien »de goede reuk van Jezus Christus noodzakelijk is om vruch»ten voort te brengen; heeft de Vergadering geoordeeld, dat »men den schijn des kwaads moest vermijden, en, zoo veel »mogelijk de klagten voorkomen, zelfs die, welke op valsche »vermoedens gegrond zijn. Dien ten gevolge verbiedt zij, bij »het tegenwoordig besluit, alle geestelijken, onder de streng»ste straffen, zich op eenigerlei wijze met de openbare aan»gelegenheden te bemoeijen, zelfs wanneer zij daartoe werden »uitgenoodigd of door de eene of andere reden daarin waren »gewikkeld; ook verbiedt zij hen af te wijken van de instel»ling der societeit, hetzij door gebeden, of door overredin»gen. Bovendien heeft zij aan de Vaders, aan wie de rege»ling is toevertrouwd, opgedragen om naauwkeurig de ge»schiktste middelen te beramen en voor te schrijven, om deze »misbruiken, ingeval van noodzakelijkheid, te herstellen."

Wij hebben met de bitterste smart opgemerkt, dat deze hulpmiddelen en vele andere, die in het vervolg zijn aangewend, niet van genoegzame uitwerking zijn geweest, en geen

voldoende kracht hebben gehad, om de onlusten, de beschuldigingen en klagten jegens deze societeit te smoren en te doen verdwijnen; en dat onze andere voorgangers Urbanus VIII, Clemens IX, X, XI en XII, Alexander VII en VIII, Innocentius X, XI, XII en XIII en Benedictus XIV vruchteloos hebben getracht aan de Kerk de gewenschte rust te hergeven door velerlei wetten, hetzij met betrekking tot de wereldsche zaken, waarmede de societeit, noch buiten hare zendingen, noch ter oorzake van deze, zich moest bezig houden; hetzij ten opzigte der zware twisten en oneenigheden, die door hare leden met zooveel hevigheid waren ontstoken, niet zonder het verderf der zielen en tot groot schandaal der volken, tegen de gewone geestelijken der plaatsen, de geestelijke orden, de plaatsen aan de godsvrucht toegewijd, en de gemeenten van allerlei soort in Europa, Azia en America; hetzij ten aanzien van de verklaring en de uitoefening van zekere heidensche ceremonien, die op verscheidene plaatsen waren geduld en toegelaten, met verzuim van de plegtigheden door de algemeene Kerk goedgekeurd; hetzij door het gebruik en de verklaringen dezer grondregelen, door den Heiligen stoel te regt verboden als schandelijk en klaarblijkelijk nadeelig voor de goede zeden; hetzij, eindelijk, omtrent andere onderwerpen van het grootste aanbelang en volstrekt noodzakelijk, om voor de leerstellingen der Christelijke godsdienst hunne zuiverheid en onschuld te bewaren, en die, zoowel in deze, als in de voorgaande eeuwen aanleiding hebben gegeven tot misbruiken en groote onheilen, zoo als woelingen en oproerigheden in verscheidene Katholieke Staten, en zelfs vervolgingen tegen de Kerk in sommige wingewesten van Azia en Europa. Al onze voorgangers hebben ter oorzake van deze societeit groot verdriet ondervonden; onder anderen Innocentius XI, vromer gedachtenis, die genoodzaakt werd haar te verbieden aan nieuw aangekomenen het ordeskleed te vergunnen; Innocentius XIII, die verpligt was haar met dezelfde straf te bedreigen, en eindelijk Benedictus XIV, die nog in versche herinnering is, en die een onderzoek beval der woningen en collegien, gevestigd in de Staten van onzen zeer beminden zoon

in Jezus Christus, den zeer geloovigen Koning van Portugal en der Algarven. Maar de Heilige stoel heeft in het vervolg geenerlei vertroosting, noch de societeit eenig nut, noch de Christenheid eenig voedsel getrokken van de laatste apostolische brieven van onzen onmiddellijken voorganger Clemens XIII, zaliger gedachtenis, die hem veeleer waren afgeperst (volgens de uitdrukking door onzen voorganger Gregorius X gebezigd in het Oecumenisch concilie van Lyon, hierboven aangehaald), dan van hem verworven, waarin hij de instelling der societeit van Jezus grootelijks prijst en op nieuw bekrachtigt.

Na zoo vele stormen, schokken en vreesselijke onweders, hoopten de ware geloovigen eindelijk den dag te zien aanbreken, die kalmte en volkomen vrede moest terugbrengen. Maar onder het Pauselijk bestuur van denzelfden Clemens XIII, onzen voorganger, werden de tijden nog veel moeijelijker en stormachtiger. Inderdaad, dewijl de kreten en klagten tegen de societeit van dag tot dag vermeerderden, zag men op sommige plaatsen onlusten ontstaan, oneenigheden, zeer gevaarlijke oproeren, en zelfs schandalen, die den band der Christelijke liefde geheel verbraken en vernietigden, en in de harten der geloovigen partijgeest, haat en vijandschap aanvuurden. Het gevaar nam zoo zeer toe, dat zij zelfs, wier erfelijke vroomheid en goedgunstigheid jegens de societeit bij alle natien voordeelig bekend zijn, namelijk onze zeer geliefde zonen in Jezus Christus, de Koningen van Frankrijk, Spanje, Portugal en de beide Sicilien, genoodzaakt werden al de geestelijken dezer orde weg te zenden en te verjagen uit hunne koningrijken, Staten en wingewesten, overtuigd, dat dit uiterste middel alleen in staat was zoo vele rampen te heelen, en het eenigste dat zij konden aanwenden om te beletten, dat de Christenen elkander beleedigen, van wederzijde uitdagen, en verscheuren in den boezem zelf van hunne moeder de Kerk.

Maar deze zelfde koningen, onze zeer geliefde broeders in Jezus Christus, waren van oordeel, dat dit middel geen duurzame uitwerking kon hebben, noch voldoende zijn, om de rust in de Christenwereld te herstellen, indien de societeit

zelve niet geheel en al werd opgeheven en vernietigd. Dien ten gevolge gaven zij aan denzelfden Clemens XIII, onzen voorganger, hunne wenschen en hun verlangen te kennen, en vroegen hem gemeenschappelijk, met het gezag, dat zij hadden, en waarbij zij hunne gebeden en aandrang voegden, om door dit krachtig middel de duurzame rust hunner onderdanen en het algemeene welzijn der kerk van Jezus Christus te verzekeren. Doch de onverwachte dood van dit Opperhoofd der Christenen, staakte den voortgang en verhinderde het nemen van een besluit in deze zaak. Naauwelijks waren wij, door de barmhartigheid Gods, op den Stoel van den Heiligen Petrus verheven, of men deed ons dezelfde gebeden en vragen met denzelfden aandrang, waarbij een groot getal bisschoppen en andere personen, luisterrijk door hunne waardigheid, kennis en godsvrucht, hunne aanzoeken en raadgevingen voegden.

Nogtans om de zekerste partij te kiezen in eene zaak van zoo veel gewigt en belang, meenden wij eene lange tijdruimte noodig te hebben, niet alleen om de meest naauwkeurige nasporingen en het ernstigst onderzoek te doen, en vervolgens met al de vereischte voorzigtigheid te overwegen, maar ook om van den Vader des lichts bijzonder hulp en bijstand te erlangen door onze aanhoudende verzuchtingen en gebeden, na vooraf zorg te hebben gedragen, om ons bij God hulp te verschaffen, zoowel door de smeekingen der geloovigen, als door hunne goede werken. Wij hebben het vooral dienstig geoordeeld te onderzoeken, op welken grond deze zoo algemeen verspreide meening steunde, dat de instelling van de geestelijken der societeit van Jezus, op eene plegtige wijze, zou zijn goedgekeurd en bevestigd door het concilie van Trente, en wij hebben bevonden, dat men geen melding van die orde heeft gemaakt, dan om haar uit te zonderen van het algemeen besluit, waarbij, met betrekking tot de overige geestelijke orden, werd bepaald, dat, na den tijd van het noviciaat, de nieuwelingen, zoo zij dit waardig werden gekeurd, tot de inwijding zouden worden toegelaten, of uit de societeit worden weggezonden. Daarom verklaarde hetzelfde conci-

lie (in de vijf-en-twintigste zitting, Hoofdst. XVI *de Regular.*), dat het geene verandering wilde maken, noch deze geestelijken wilde beletten, God te dienen, volgens hunne vrome instelling, goedgekeurd door den Heiligen stoel.

Nadat wij dan zoo vele noodzakelijke middelen hebben in het werk gesteld, en in het vertrouwen, dat wij worden bijgestaan door de tegenwoordigheid en ingeving van den Heiligen Geest; bovendien genoodzaakt door den aard onzer betrekking, die ons ten strengste verpligt met al ons vermogen de rust en de veiligheid der Christelijke gemeente te bevorderen, te handhaven en te versterken, en geheelenal uit te roeijen al wat haar de minste schade zou kunnen toebrengen; voorts bevonden hebbende, dat de societeit van Jezus niet meer deze overvloedige vruchten en aanzienlijke voordeelen kon verschaffen, waartoe zij is ingesteld geworden, door zoo vele onzer voorgangers bekrachtigd en met zeer uitstekende voorregten toegerust; en dat, zoolang deze orde zal bestaan, het bijna, ja geheelenal, onmogelijk is eene ware en duurzame rust aan de Kerk te verschaffen; door deze magtige redenen aangespoord en door andere gronden bewogen, die de wetten der voorzigtigheid en het verstandig bestuur der algemeene Kerk ons aan de hand geven, en die wij in het binnenste van ons hart bewaren; en de voetstappen drukkende van onze voorgangers, voornamelijk die van onzen voorganger Gregorius X in het algemeen concilie van Lyon, dewijl het eveneens tegenwoordig eene societeit geldt, die door zijne instelling en voorregten begrepen is onder het getal der bedelorden; eindelijk alles rijpelijk overwogen hebbende, volgens onze onfeilbare kennis en onze apostolische volmagt; —

ONTBINDEN EN VERNIETIGEN WIJ DE SOCIETEIT VAN JEZUS; heffen wij op en schaffen af alle ambten, bedieningen, administratien, gebouwen, scholen, collegien, schuilplaatsen, gastverblijven, en alle andere plaatsen, die haar op eenigerlei wijze toebehooren, in welk gewest, Koningrijk of Staat zij mogen gelegen zijn; alle hare statuten, gewoonten, gebruiken, besluiten, wetten, zelfs die bij eede, door de goedkeu-

ring van den Heiligen stoel of anderzins zijn bevestigd; gelijk ook alle en een iegelijk der voorregten en vergunningen, zoowel algemeene als bijzondere, waarvan wij willen, dat de inhoud beschouwd worde als volkomen en genoegzaam uitgedrukt door den tegenwoordigen brief, even alsof zij woord voor woord waren ingelascht, niettegenstaande iedere formule of bepaling, die daarmede in strijd mogt zijn, en alle verbindtenissen of besluiten, waarop zij mogten steunen. Derhalve verklaren wij voor altijd vernietigd en uitgeroeid iedere soort van gezag, hetzij geestelijk of wereldlijk, van den generaal, de provincialen, de opzigters en andere hoofden dezer societeit, en wij brengen volstrekt en zonder eenige beperking dit zelfde gezag en deze zelfde regtsbedeeling over tot de gewone geestelijken der plaatsen, volgens de omstandigheden en personen, op de voorwaarden en wijze, die wij hierna zullen ontvouwen; verbiedende, gelijk wij bij deze verbieden, in het vervolg iemand, wie het ook zij, in deze societeit op te nemen, iemand tot het noviciaat toe te laten, of hem het gewaad der orde te doen aannemen. Wij verbieden insgelijks op eenigerlei wijze hen toe te laten, die te voren zijn aangenomen, om eenvoudige of plegtige geloften te doen, op straffe, dat de toelating of wijding van nul en geener waarde zal zijn, behoudens andere straffen naar ons goedvinden. Voorts verlangen, bevelen en gebieden wij al degenen, die tegenwoordig in hun proeftijd zijn, terstond, onmiddellijk en werkelijk weg te zenden; en wij verbieden, dat zij, die slechts eenvoudige geloften hebben gedaan, en nog niet in eenige geestelijke orde zijn ingewijd, daartoe kunnen bevorderd worden, hetzij onder den titel of het voorwendsel hunner belijdenis, hetzij uit krachte der privilegien aan de societeit toegestaan, tegen de besluiten van het concilie van Trente.

Doch daar het doel, dat wij ons voorstellen, met brandenden ijver om het te bereiken, daartoe strekt, om voor het algemeen welzijn der Kerk en de rust der volken te waken, en tegelijkertijd hulp en troost te verschaffen aan ieder der leden van deze societeit, waarvan wij al de bijzondere perso-

nen in den Heere teeder liefhebben, opdat zij bevrijd van al de oneenigheden, twisten en verdrietelijkheden, waaraan zij tot heden toe ten prooi waren, den wijngaard des Heeren met meer vrucht mogen bearbeiden, en met beter gevolg het behoud der zielen behartigen, stellen wij vast en bevelen, dat de leden dezer societeit, die slechts eenvoudige geloften hebben gedaan, en nog niet in de heilige orde zijn ingewijd, allen uit hunne gebouwen en collegien zullen vertrekken, van diezelfde geloften ontslagen, om een staat te kiezen, dien ieder hunner met zijne roeping, zijne krachten en zijn geweten het meest overeenkomstig zal achten, binnen de tijdruimte, die door de gewone geestelijken der plaatsen zal bepaald worden, en als genoegzaam zal worden erkend, om zich een ambt of bediening te verschaffen, of eenigen weldoener te vinden, die hen wil opnemen, zonder dien tijd nogtans verder dan een jaar uit te strekken, te rekenen van de dagteekening van dezen tegenwoordigen brief; even als zij, uit krachte der voorregten van deze societeit, daarvan konden uitgesloten worden, zonder andere beweegreden, als die de voorzigtigheid en de omstandigheden aan de opperhoofden voorschreven, zonder dat er te voren eene waarschuwing plaats had, eene acte werd opgemaakt, of eenig regterlijk bevel in acht genomen.

Wat betreft degenen, die tot de heilige orden zijn opgeleid, wij vergunnen hun, wanneer zij dit verkiezen, hunne gebouwen en collegien te verlaten, en zich in eene andere geestelijke, door den Heiligen stoel goedgekeurde, orde te begeven. Zij zullen aldaar den proeftijd moeten vervullen, door het concilie van Trente voorgeschreven, wanneer zij niet anders dan door eenvoudige geloften aan de societeit verbonden zijn; terwijl die proeftijd niet meer dan zes maanden zal duren, wanneer zij plegtige geloften hebben afgelegd, krachtens de vrijstelling, die wij hun te dien einde verleenen. Het is hun ook vergund te blijven, als wereldlijke priesters en geestelijken, geheelenal onderworpen aan het gezag en de regtspleging der gewone geestelijken van de plaatsen, waar zij hun verblijf zullen vestigen. Bovendien bevelen wij, dat aan

hen, die aldus in de wereld blijven, zoolang tot dat daaromtrent op eene andere wijze zal worden voorzien, een behoorlijk pensioen zal worden toegekend op de inkomsten van het gebouw of het collegie, waar zij hun verblijf hielden, met inachtneming evenwel van het bedrag dier inkomsten en de bedieningen, die zij te voren bekleedden.

Maar zij, die belijdenis hebben gedaan en reeds in de heilige orden zijn ingewijd, en die uit vrees van niet fatsoenlijk te kunnen leven, wegens geheel gemis of schaarschheid van hun pensioen, of wel uit verlegenheid van zich eene wijkplaats te verschaffen, of zij, die ter oorzake van hunnen ouderdom en kwalen, of om eenige andere billijke en wettige reden, het niet oorbaar achten de gebouwen en collegien der societeit te verlaten, zullen de vrijheid hebben aldaar te blijven, op voorwaarde, dat zij geenerlei bestuur in deze gebouwen of collegien zullen blijven behouden; dat zij niet anders, dan het gewaad der wereldlijke geestelijken zullen dragen, en dat zij geheelenal onderworpen zullen zijn aan de gewone geestelijken der plaatsen. Wij verbieden hun uitdrukkelijk de personen, die mogten ontbreken, te vervangen, zich in het vervolg eenig gebouw of eenig goed aan te schaffen, overeenkomstig de besluiten van het concilie van Lyon, of de gebouwen, goederen en gronden, die zij thans bezitten, te vervreemden. Zij zullen zich echter in één of meer dezer gebouwen kunnen vereenigen, met inachtneming van het getal der overblijvende personen, zoodat de ledig geworden gebouwen tot vrome doeleinden kunnen worden aangewend, naarmate dit ons, ter gelegener tijd en plaats, het meest overeenkomstig zal toeschijnen met de heilige canons en den wil der stichters, en het meest dienstig voor de bevordering der godsdienst, het behoud der zielen en het openbare nut. Er zal nogtans iemand van de wereldlijke geestelijkheid worden benoemd, aanbevelenswaardig door zijn beleid en goede zeden, om het oppertoezigt te hebben over het bestuur dier gebouwen, aangezien de naam der societeit geheel wordt opgeheven en vernietigd.

Wij verklaren, dat insgelijks onder deze algemeene ophef-

fing der orde zijn begrepen al degenen, die reeds uit eenig land, wat het ook wezen moge, zijn verjaagd, en wij willen bij gevolg, dat de verbannen Jezuiten, zelfs wanneer zij reeds tot de heilige orders waren opgeklommen, zoo zij nog niet in eene geestelijke orde zijn opgenomen, van dit oogenblik af geen anderen staat zullen hebben, dan die van wereldlijke geestelijken en priesters, en dat zij geheelenal zullen onderworpen zijn aan de gewone geestelijken der plaatsen.

Indien die zelfde gewone geestelijken in hen, die krachtens deze breve van de societeit van Jezus tot den staat van wereldlijke priesters zijn overgegaan, hiertoe de kunde en regtschapenheid, die zulk een noodzakelijk vereischte is, mogten bespeuren, zullen zij, naar hunne verkiezing, hun de vergunning kunnen toestaan of weigeren, om de geloovigen de biecht af te nemen en voor het volk te prediken. Zonder deze magtiging, bij geschrifte verkregen, zal geen hunner deze bediening kunnen uitoefenen. Nogtans zullen de bisschoppen of gewone geestelijken der plaatsen deze magt nooit toestaan, ten aanzien van vreemden, aan hen, die in de gebouwen of collegien leven aan de societeit toebehoorende; en alzoo verbieden wij hen te prediken en aan vreemdelingen het sacrament der boete toe te dienen, even als Gregorius X, onze voorganger, dit verbood in het hierboven aangehaald algemeen concilie. Wij dragen uitdrukkelijk aan het geweten der bisschoppen op, om voor de uitoefening van dit alles te waken, hun aanbevelende zonder ophouden gedachtig te zijn aan de gestrenge verantwoording, die zij eenmaal aan God zullen moeten geven van de kudden aan hunne zorg toevertrouwd, en aan het vreesselijk oordeel, waarmede de opperste Regter der levenden en der dooden hen bedreigt, die over anderen het bewind voeren.

Bovendien, wanneer onder de gewezene leden der societeit zich eenigen mogten bevinden, aan wie het onderwijs der jeugd was opgedragen, of die de betrekkingen waarnamen van leermeesters in verschillende collegien of scholen, willen wij volstrekt, dat hun, van alle leiding, bestuur en gezag ontheven, niet vergund worde in deze bedieningen te blijven,

dan in zooverre als reden geeft, om goede verwachtingen van hunnen arbeid te hebben, en zij blijken zullen verwijderd te zijn van die twistpunten en leerstellingen, wier ongebondenheid en nietigheid gewoonlijk aanleiding en oorzaak geven tot nadeelige gevolgen en schadelijke twisten, en wij bevelen dat deze ambten voor altijd zullen ontzegd worden aan hen, die hun best niet zouden doen om den vrede in de scholen en de algemeene rust te bewaren, en zelfs dat zij daarvan beroofd zullen worden, zoo zij er werkelijk mede belast waren.

Voor hetgeen betrekking heeft tot de zendingen, die wij insgelijks willen begrepen hebben in al wat wij omtrent de opheffing der societeit hebben bepaald, behouden wij ons voor, dienaangaande maatregelen te nemen, geschikt om gemakkelijker en zekerder de bekeering der ongeloovigen en het ophouden van alle twist te doen plaats hebben.

Nadat wij derhalve, gelijk hierboven is aangewezen, al de voorregten en statuten dezer orde hebben ontbonden en vernietigd, verklaren wij alle hare leden, zoodra zij de gebouwen en collegien zullen hebben verlaten en den staat van wereldlijke geestelijken zullen hebben omhelsd, geschikt en bekwaam om, overeenkomstig de heilige canons en de apostolische wetten, alle soorten van beneficien te verkrijgen, hetzij eenvoudige of om opzigt over de zielen te houden, benevens alle ambten, waardigheden, persoonlijke bedieningen en andere, waarvan zij volstrekt waren uitgesloten, zoo lang zij zich in de societeit bevonden, door de breve van Gregorius XIII van 10 September 1584, die begint met de woorden: *satis superque*. Wij vergunnen hun bovendien schadeloosstelling te ontvangen voor het vieren der mis, hetgeen hun ook verboden was, en al die genaden en gunsten te erlangen, waarvan zij voor altijd verstoken waren als reguliere geestelijken der societeit van Jezus. Wij vernietigen eveneens al de vergunningen, die zij hadden verkregen van den generaal der orde en van andere opperhoofden, uit krachte der privilegien door de Pausen toegestaan, zoo als het lezen van kettersche en andere door den Heiligen stoel verbodene en verdoemde boeken; van de vastendagen niet in acht te nemen, of op die dagen

geen voedsel van onthouding te gebruiken; van de voorgeschrevene uren tot het opzeggen van hun getijboek te mogen vervroegen of vertragen, en al wat verder van dezen aard is, waarvan wij hem verbieden in het vervolg gebruik te maken, en dat wel onder de gestrengste straffen, dewijl het ons oogmerk is, dat, op het voorbeeld der wereldlijke priesters, hunne levenswijze overeenkomstig zij met de regelen van het algemeene regt.

Wij verbieden dat na de afkondiging van deze breve, iemand, wie het ook zij, het wage de uitoefening daarvan te schorsen, zelfs onder den schijn, titel of voorwendsel van eenig verzoek, beroep, toevlugt, verklaring of raadpleging omtrent twijfelingen, die konden oprijzen, of onder eenig ander voorzien of onvoorzien voorwendsel. Want wij willen, dat de opheffing en vernietiging der geheele societeit, gelijk ook van al hare officien, van dit oogenblik of hare geheele en volledige uitwerking zal hebben, in den vorm en manier, die wij hierboven hebben beschreven, op straffe van in den grooten ban te worden gedaan, waartoe het enkele feit genoegzaam is, hetgeen alleen aan ons en aan de Pausen, onze opvolgers is voorbehouden tegen iedereen, die de minste hindernis, beletsel of uitstel zou willen brengen aan de uitoefening van de tegenwoordige breve.

Bovendien waarschuwen wij en verbieden, uit krachte der heilige gehoorzaamheid, aan allen en een iegelijk der kerkelijke personen, hetzij geestelijk of wereldlijk, hoe ook hunne graad, waardigheid of toestand moge zijn, en bepaaldelijk aan diegenen, die vroeger aan de societeit waren verbonden, of daarvan een deel uitmaakten, zich tegen deze opheffing te verzetten, die aan te vallen, daartegen te schrijven, en zelfs daarover te spreken, als ook over de oorzaken en beweegredenen, de instelling, de regelen, de wetten, de tucht van de vernietigde societeit, zonder een uitdrukkelijk verlof van het opperhoofd der Kerk. Wij verbieden aan allen en een iegelijk, insgelijks op straffe van den ban, die aan ons en onze opvolgers is voorbehouden, van te durven aanvallen en beleedigen, ter oorzake van deze opheffing, hetzij heimelijk

of in het openbaar, met woorden of geschriften, door twisten, beleedigingen, affronten en andere soorten van minachting, iemand wie het ook zij, en nog minder hen, die leden waren van de gezegde orde.

Wij vermanen alle Christen-Vorsten, wier gehechtheid en eerbied voor den Heiligen stoel, wij kennen, om, tot de volledige en geheele uitoefening dezer breve, al hun ijver, zorg, kracht, gezag en magt, die zij van God verkregen hebben, in het werk te stellen om de Heilige Roomsche Kerk te verdedigen en te beschermen, om hun zegel te hechten aan al de artikelen, die zij bevat; om dergelijke besluiten te bevelen en uit te vaardigen, opdat zij met zekerheid waken, dat de uitvoering van onzen tegenwoordigen wil onder de geloovigen geen twisten, geschillen, of verdeeldheden veroorzake.

Eindelijk vermanen wij alle Christenen, en bezweren hen bij de barmhartigheid van Onzen Heer Jezus Christus, zich te herinneren, dat zij alle denzelfden Opperheer hebben, die in de hemelen is, denzelfden Zaligmaker, die hen allen voor den prijs van zijn bloed heeft vrijgekocht; dat zij allen zijn wedergeboren in denzelfden waterdoop; dat zij allen gesteld zijn tot kinderen Gods en mede-erfgenamen van Jezus Christus, en gevoed met hetzelfde brood des Goddelijken woords en der Katholieke leer; dat zij allen slechts één ligchaam in Jezus Christus uitmaken en allen elkanders leden zijn; dat het, bijgevolg, noodzakelijk is allen door één band van liefde vereenigd te zijn en met alle menschen in vrede te leven; dat het hun eenige pligt is elkander wederzijds lief te hebben, want die zijn naasten bemint, heeft de wet vervuld; voorts dat zij een afschuw hebben van beleedigingen, haat, twist, valstrikken en al de boosheden, die de oude vijand van het menschelijk geslacht heeft uitgevonden, bedacht en veroorzaakt om de Kerk Gods te verstoren, en hinderpalen te stellen aan het eeuwig welzijn der geloovigen, onder het valsche voorwendsel van gevoelens der school, dikwijls zelfs onder den schijn van eene meer Christelijke volmaaktheid; dat, eindelijk allen hun best moeten doen de ware wijsheid te erlangen, waarvan Jakobus gesproken heeft (Hoofdst. III. vs. 13—18):

»Wie is wijs en verstandig onder u? die bewijze uit zijnen goe-
»den wandel zijne goede werken in zachtmoedige wijsheid. Maar
»indien gij bitteren nijd en twistgierigheid hebt in uw hart,
»zoo roemt en liegt niet tegen de waarheid. Deze is de wijsheid
»niet die van boven afkomt, maar is aardsch, natuurlijk,
»duivelsch. Want waar nijd en twistgierigheid is, aldaar is
»verwarring en alle booze handel. Maar de wijsheid die van
»boven is, die is ten eerste zuiver, daarna vreedzaam, be-
»scheiden, gezeggelijk, vol van barmhartigheid en van goede
»vruchten, niet partijdig oordeelende en ongeveinsd. En de
»vrucht der regtvaardigheid wordt in vrede gezaaid voor de-
»genen, die vrede maken."

Wanneer zelfs de bestuurders en andere geestelijken dezer orde, gelijk ook degenen die, op welke wijze dan ook, belang hebben, of meenen te hebben, bij hetgeen hierboven is vastgesteld, niet in gevoelen met de tegenwoordige breve mogten overeenstemmen, en niet geroepen of gehoord mogten zijn; willen wij, dat dit geschrift nooit zal kunnen worden aangevallen, verzwakt of krachteloos gemaakt, ter oorzake van subreptie, obreptie, nietigheid en onwaarde, van gemis aan bedoeling van onze zijde, of eenige andere beweegreden, hoe gewigtig, onvoorzien en wezenlijk die ook zijn moge; noch wegens het verzuimen van eenige vormen en andere zaken, die hadden moeten in acht genomen worden in de bovengemelde beschikkingen of in eenige derzelve, noch om eenige andere hoofdreden, die voortspruit uit eenig regt of gewoonte, zelfs niet wanneer die in het Wetboek werd vervat onder de benaming van groote, zeer groote en volkomene benadeeling, noch, eindelijk onder eenig ander voorwendsel, reden of oorzaak, hoe regtvaardig, billijk of door voorregten gesteund zij mogten zijn, zelfs de zoodanige, die voor de geldigheid der hierboven gestelde bepalingen noodzakelijk moesten zijn uitgedrukt. Wij verbieden dat deze breve ooit worde ingetrokken, betwist of voor den regterstoel gebragt, of dat men zich daartegen voorzie door middel van geheele restitutie, of van die te betwisten, of tot bepaalde regtstermen terug te brengen, of dit door eenig ander middel te verkrijgen door een regt, een

feit, eene gunst of billijkheid, op welke wijze dit ook mogt zijn toegestaan en verkregen, om er zich van te bedienen, in regtszaken of anderzins. Maar wij willen uitdrukkelijk, dat de tegenwoordige wet van dit oogenblik af aan en voor altijd van kracht, duur en uitwerking zij, dat zij haar vol en geheel beslag krijge, onschendbaar in acht worde genomen door allen en een iegelijk van hen, tot wie zij behoort en in het vervolg zal behooren, op welke wijze het ook zijn moge.

Wij willen derhalve aldus, en op geene andere wijze, dat noch een gewoon regter of afgevaardigde, zelfs niet de auditeuren der zaken van het apostolisch paleis, noch de Kardinalen der Heilige Roomsche Kerk, noch de legaten *a latere*, noch de nuntiussen van den Heiligen stoel, noch iemand anders, hoe ook tegenwoordig, of in het vervolg, hunne magt of gezag moge zijn, in eenige zaak of instantie, de tegenwoordige breve zullen kunnen beoordeelen en uitleggen, hun daartoe alle magt en alle bevoegdheid ontnemende: en wij verklaren, dat, wanneer zij, wetens of onwetens, of door eenig ander gezag, hierop de minste inbreuk kwamen maken, hun vonnis nietig en van geenerlei uitwerking zou zijn.

Al wat wij komen te bepalen zal plaats hebben, niettegenstaande de apostolische wetten en bevelen, zelfs die, welke in de algemeene concilien zijn gemaakt; als ook, niettegenstaande onze grondregel, in zooverre dit noodig is, om niemand van een verkregen regt te berooven; niettegenstaande alle de statuten en gebruiken van de gezegde societeit, van hare gebouwen, collegien en kerken, gevestigd bij eede en door de goedkeuring van den Heiligen stoel, of op welke andere wijze het ook zij; bovendien, niettegenstaande de voorregten, apostolische brieven en vergunningen toegestaan aan deze orde, aan hare bestuurders, geestelijken en andere personen, gevestigd of hernieuwd onder alle soorten van vormen, van inhoud, ja zelfs met tegenstrijdige clausulen en andere decreten van uitsluiting, ook wanneer zij door eene gelijke beweegreden waren ingevoerd in het consistorie of elders; al ware het ook noodzakelijk geweest voor alle en een iegelijk der boven gemaakte bepalingen, zelfs om de verande-

ring geldend te maken, dat er van hunnen geheelen inhoud uitdrukkelijk en formeel, woord voor woord melding ware gemaakt, en dat zij niet in algemeene clausulen, die daarvan den zin terug geven, waren vervat, of al behoorde men eene andere bijzondere uitdrukking of vorm te bezigen; daar wij alle deze formulen beschouwen, alsof zij werkelijk, woord voor woord, in deze breve waren uitgedrukt en ingelascht, zonder iets te hebben weggelaten, en alsof men daarbij de voorgeschrevene orde had in acht genomen; het daarvoor houdende en willende, dat zij al hunne kracht zullen behouden ter uitoefening der hierboven vastgestelde bepalingen; in het bijzonder en uitdrukkelijk ons verzettende tegen al die zaken en tegen alle andere, die met de tegenwoordige breve in strijd zijn.

Eindelijk willen wij, dat men, zoowel voor het geregt, als daar buiten, aan de afschriften van deze breve, zelfs wanneer zij gedrukt waren, mits onderteekend door een openbaar notaris, en voorzien met het zegel van een persoon met eene kerkelijke waardigheid bekleed, hetzelfde gezag zal hechten, dat men daaraan hechten zou, wanneer die in het origineel was vertoond en geteekend.

Gegeven te Rome, op St. Maria Majore, onder het zegel des Visschers, den 21sten Julij 1773, het vijfde jaar onzer Pauselijke regering.

(*Get.*) A. card. NEGRONI.

BULLE

VAN

PIUS VII

SOLLICITUDO OMNIUM ECCLESIARUM.

TOT HERSTELLING VAN DE ORDE DER JEZUITEN.

BULLE

VAN

PIUS VII 1).

PIUS, BISSCHOP, DIENAAR DER DIENAREN GODS.

De zorg voor alle de Kerken, door den Goddelijken wil aan onze nederigheid toevertrouwd, in weerwil van de geringheid onzer verdiensten en onzer krachten, maakt ons tot een pligt alle hulpmiddelen in het werk te stellen, die in onze magt zijn, en die ons zijn verschaft door de goedertierenheid der Goddelijke Voorzienigheid, opdat wij, zoo veel de verschillende

1) Rome, 10 Aug. 1814. — Zondag, 7 dezer. Zijne Heiligheid heeft zich begeven naar de kerk van Jezus, om aldaar de heilige mis te vieren voor het altaar van St. Ignatius. Na eene andere mis te hebben gehoord, heeft Zijne Heiligheid zich vervoegd in het naburig oratorium van de vergadering der Edelen, waar Zij zich heeft geplaatst op den troon, die voor Haar in gereedheid was gebragt. Zijne Heiligheid overhandigde toen aan een van de ceremoniemeesters de volgende bulle, waarbij de societeit van Jezus hersteld wordt. Na de lezing dezer bulle werden al de tegenwoordige Jezuiten tot den voetkus toegelaten. Aan hun hoofd bevond zich pater Panizoni, die, krachtens een bevelschrift van de Staats-Secretarie, *ad interim* de betrekking zal vervullen van den generaal, dien men uit Rusland verwacht.

Al de Kardinalen, met uitzondering der afwezigen en der zieken, waren bij deze plegtigheid tegenwoordig, en verlieten het oratorium niet, dan na het lezen der bulle en de toelating der Jezuiten tot den voetkus. Daarop

wisselingen der tijden en plaatsen het vereischen, aan de geestelijke behoeften der wereld zouden kunnen te gemoet komen, zonder eenig onderscheid tusschen de volken en natiën te maken. Wij verlangden aan dezen pligt onzer apostolische bediening te voldoen; derhalve, zoodra François Kareu, die toen nog in leven was, en andere wereldlijke priesters, die sedert verscheidene jaren in het uitgestrekte Rijk van Rusland woonden, en die leden waren geweest van de societeit van Jezus, door onzen voorganger Clemens XIV, zaliger gedachtenis, opgeheven, ons hadden gesmeekt, hun te vergunnen, dat zij zich tot één ligchaam zouden vereenigen, ten einde des te gemakkelijker, volgens hunne instelling, zich te kunnen toeleggen op het onderwijs der jeugd in de grondbeginselen van het geloof en der goede zeden, en om zich te kunnen toewijden aan de prediking, de biecht en het toedienen der overige sacramenten, geloofden wij des te eerder aan hunnen wensch te moeten toegeven, omdat Keizer Paul I, die toen regeerde, ons de gezegde priesters had aanbevolen door zijne goedgunstige depeche van 11 Aug. 1800, waarin hij ons zijne bijzondere welwillendheid voor hen te kennen gaf, en verklaarde, dat het hem aangenaam zoude zijn de societeit van Jezus in zijn rijk onder ons gezag gevestigd te zien. Wij, daarentegen, van onze zijde, aandachtig de groote voordeelen overwegende, die deze uitgestrekte gewesten daarvan zouden kunnen trekken; overwegende van welk nut voor de Katholieke godsdienst die geestelijken zouden zijn, wier zeden en geleerdheid evenzeer beproefd zijn,

---

heeft de Kardinaal Pacca, kamerling der Heilige Kerk, en prosecretaris van Staat, de eenige der kardinalen, die gebleveu was, bijgestaan door den Markies Ercolani, provisioneel thesaurier-generaal; door Monsg. Cristaldi, advokaat-fiscaal, en door Monsg. Barberi, fiscaal-generaal, de acte doen lezen, met de hand van Zijne Heiligheid geteekend, met betrekking tot de teruggave der nog aanwezige kapitalen van het erfdeel der Jezuiten, en de voorloopige vergoeding voor de vervreemde of geruilde goederen. Onmiddellijk daarna werd het executoir besluit gelezen van den thesaurier, aan wien de acte gerigt was. Zoo eindigde deze eeuwig gedenkwaardige en roemrijke plegtigheid.

(*Diario Romano.*)

Getrokken uit den *Moniteur.*

hebben het oorbaar geacht den wensch van een zoo groot en weldadig Vorst in te willigen.

Dien ten gevolge hebben wij door onzen brief, in den vorm van breve, onder dagteekening van 7 Maart 1801, aan gezegden François Kareu, en aan zijne mede-arbeiders, die in Rusland hun verblijf houden, of die uit andere landen zich derwaarts zouden begeven, de magt verleend om zich tot één ligchaam te vormen. Zij zijn vrij om zich te vereenigen in één of meer gebouwen, die hun door hun opperhoofd zijn aangewezen, mits dat deze gebouwen in het Russische Rijk gelegen zijn. Wij hebben tot generaal der gezegde vereeniging aangesteld den bovengenoemden priester François Kareu; wij hebben hen gemagtigd de ordesregel van den heiligen Ignatius de Loyola te hervatten en te volgen, die is goedgekeurd en bevestigd door de apostolische wetten van onzen voorganger Paulus III, zaliger gedachtenis, opdat de leden, in eene geestelijke vereeniging, zich vrijelijk kunnen bezig houden met de jeugd te onderwijzen in de godsdienst en fraaije letteren, de seminarien en collegien besturen, en, met goedkeuring en toestemming van den gewonen geestelijke, hun de biecht afnemen, het woord van God verkondigen en de sacramenten toedienen. Door denzelfden brief nemen wij de vereeniging der societeit van Jezus onder onze bescherming en onmiddellijke afhankelijkheid; wij behouden aan ons zelven en onze opvolgers voor, alles te bevelen, wat ons geschikt zal toeschijnen om de orde te vestigen, om haar te bewaren en te zuiveren van de misbruiken des verderfs, die er zouden kunnen indringen; en daarom hebben wij uitdrukkelijk afgezien van de apostolische wetten, statuten, gebruiken, voorregten en vergunningen toegestaan en bevestigd in tegenstelling met de tegenwoordige vergunningen, en inzonderheid van den apostolischen brief van Clemens XIV, onzen voorganger, die aanvangt met deze woorden: *Dominus ac Redemptor noster*, slechts in zooverre die strijdig zal zijn met onze breve, die aldus begint: *Catholicae*, en die alleen gegeven is voor het Russische Rijk.

Weinig tijds nadat wij de herstelling van de orde der Jezuiten in Rusland hadden bevolen, meenden wij dezelfde gunst

te moeten toestaan aan het Koningrijk Sicilië, op het dringend aanzoek van onzen geliefden zoon in Jezus Christus, den Koning Ferdinand, die ons verzocht, dat de societeit van Jezus zou hersteld worden in zijne domeinen en staten, even als dit in het Russische Rijk was geschied, dewijl hij overtuigd was, dat, in deze droevige tijden, de Jezuiten de meest geschikte meesters waren, om de jonge lieden op te kweeken tot de Christelijke vroomheid en de vreeze Gods, die het beginsel is der wijsheid, en om hen te onderrigten in de wetenschappen en letteren. De pligt van onze herderlijke bediening spoort ons aan de vrome wenschen dezer doorluchtige monarchen te begunstigen, en daar wij slechts den grootsten roem van God en het behoud der zielen in het oog hebben, zijn door onzen brief in den vorm van breve, gedagteekend den 30sten Julij van het jaar onzes Heeren 1804, dezelfde voorregten, die wij aan het Rijk van Rusland hadden toegestaan, ook door ons over het Koningrijk der beide Siciliën uitgestrekt.

De Katholieke wereld verlangt eenstemmig de wederoprigting der societeit van Jezus. Wij ontvangen dagelijks te dien einde de meest dringende aanzoeken van onze eerwaarde broeders de aartsbisschoppen en bisschoppen, en van de meest aanzienlijke personen, vooral sedert dat men de overvloedige vruchten kent, die dit genootschap in de bovengemelde gewesten heeft verschaft. De verspreiding zelfs der steenen van het heiligdom, bij de laatste onheilen, (die men thans liever moet betreuren, dan in het geheugen terug roepen), de vernietiging van de tucht der reguliere orden (roem en steun van de godsdienst en der Katholieke Kerk, op wier herstelling tegenwoordig al onze gedachten en zorgen gerigt zijn) vereischt, dat wij zulk een billijken en algemeenen wensch inwilligen.

Wij zouden ons schuldig rekenen voor God wegens een zwaar misdrijf, indien wij, bij zulke groote gevaren der Christenwereld de hulp verwaarloosden, die de bijzondere Voorzienigheid Gods ons verleent, en indien wij, geplaatst in het vaartuig van Petrus, dat door gestadige stormen wordt geschokt en aangetast, weigerden krachtige en ervarene roeijers te gebruiken, die zich van zelve aanbieden om de golven te bre-

ken eener zee, die ons ieder oogenblik met schipbreuk en dood bedreigt. Door zoo talrijke en magtige beweegredenen aangespoord, hebben wij besloten heden te doen, hetgeen wij reeds van het begin af onzer Pauselijke regering gewenscht hadden tot stand te brengen. Na door vurige gebeden den Goddelijken bijstand te hebben ingeroepen, na de gevoelens en raadgevingen onzer eerwaarde broeders de Kardinalen der Heilige Roomsche Kerk te hebben ingewonnen, hebben wij dan, met onfeilbare kennis besloten, krachtens onze apostolische volmagt, en om voor altijd te gelden, dat al de vergunningen en al de magt, die wij tot dusverre alleen aan het Keizerrijk van Rusland en aan het Koningrijk der beide Siciliën hebben verleend, zich voortaan zal uitstrekken tot onzen geheelen Kerkelijken Staat en tot alle overige Staten. Daarom staan wij toe en vergunnen aan onzen welbeminden zoon Taddeo Barzozowski, op dit oogenblik generaal der societeit van Jezus, en aan de overige leden dezer orde, die door hem wettig zijn afgevaardigd, al de behoorlijke en noodzakelijke magt, opdat de gezegde Staten vrij en naar willekeur kunnen ontvangen en gunstig opnemen al degenen, die verlangen mogten in de reguliere orde der societeit van Jezus te worden toegelaten, en dat zij, onder het gezag van den generaal *ad interim*, naar gelang der behoefte, zullen worden verzameld en verdeeld in één of meer gebouwen, in één of meer collegien, in één of meer wingewesten, waar zij hunne levenswijze zullen inrigten naar den regel, voorgeschreven door den heiligen Ignatius van Loyola, goedgekeurd en bevestigd door de verordeningen van Paulus III. Wij verklaren bovendien (en wij verleenen hun hiertoe de magt), dat zij vrij en naar willekeur zich kunnen toeleggen om de jeugd op te voeden in de grondbeginselen der Katholieke godsdienst, om hen tot goede zeden op te leiden en om de collegien en seminarien te besturen; wij magtigen hen om de biecht af te nemen, het woord Gods te prediken en in de plaatsen van hun verblijf de sacramenten toe te dienen, met toestemming en goedkeuring van den gewonen geestelijke. Wij nemen onder voogdijschap en onder onmiddellijke gehoorzaamheid van ons en van den apostolischen

stoel alle collegien, gebouwen, provincien en leden dezer orde, en al degenen, die zich daarbij zullen voegen, nogtans aan ons voorbehoudende, gelijk ook aan de Opperhoofden der Roomsche Kerk, onze opvolgers, van bepalingen en voorschriften te maken, om de gezegde societeit meer en meer te vestigen, om haar meer kracht te verschaffen, en haar te zuiveren van misbruiken, zoo die ooit (hetgeen God verhoede!) daar mogten binnen sluipen. Thans blijft ons nog overig alle de opperhoofden, provincialen, rectoren, leden en kweekelingen der herstelde societeit van ganscher harte, en in naam des Heeren, te vermanen, dat zij zich op alle plaatsen en ten allen tijde getrouwe navolgers betoonen van hunnen vader. Dat zij naauwkeurig den regel in acht nemen, door hunnen grooten insteller gegeven en voorgeschreven; dat zij met een altijd wassenden ijver gehoor geven aan deze nuttige waarschuwingen, aan deze raadgevingen, die hij aan zijne kinderen heeft achter gelaten!

Eindelijk bevelen wij de societeit en alle hare leden uitdrukkelijk aan, in den naam des Heeren, aan onze geliefde zonen in Jezus Christus, de doorluchtige en edele Vorsten en wereldlijke Heeren, als ook aan onze eerwaardige broeders de aartsbisschoppen en bisschoppen, en aan al degenen, die eenige waardigheid bekleeden. Wij vermanen en bezweren hen, niet alleen om niet te dulden, dat deze geestelijken, op eenigerlei wijze, worden lastig gevallen, maar bovendien om te waken, dat zij met goedheid en liefde, gelijk het behoort, worden behandeld.

Wij bevelen dat deze brief, naar vorm en inhoud, voor altijd en immer, onschendbaar in acht genomen worde; dat hij zijn vol en geheel beslag krijge; dat hij aan geenerlei oordeel of herziening van eenigen regter zal worden onderworpen, met welke magt hij ook bekleed moge zijn, verklarende voor nietig en van geenerlei uitwerking iedere inbreuk, die op de tegenwoordige beschikkingen, wetens of onwetens, mogt worden gemaakt, en dat, niettegenstaande de apostolische wetten en verordeningen, en bepaaldelijk niettegenstaande den brief van Clemens XIV, in den vorm van breve, beginnende met deze

woorden: *Dominus ac Redemptor noster*, uitgevaardigd onder het zegel des Visschers, den 21sten Julij 1773: wij beschouwen die als krachteloos en verzetten ons uitdrukkelijk tegen al wat hij strijdigs met de tegenwoordige wet bevat.

Wij verlangen bovendien, dat hetzelfde vertrouwen zal worden gehecht aan de afschriften, hetzij geschreven of gedrukt, van onze tegenwoordige breve, mits voorzien van de handteekening van eenig openbaar notaris en bekrachtigd door het zegel van een persoon in kerkelijke waardigheid gevestigd. Het zij dan aan niemand vergund de beschikkingen van onze verordening te beperken of tegen te werken: en wanneer iemand zich veroorloofde dit te beproeven, wete hij, dat hij de verontwaardiging zal opwekken van den Almagtigen God en zijne heilige Apostelen Petrus en Paulus.

Gegeven te Rome, op St. Maria Majore van het jaar der vleeschwording onzes Heeren 1814, den 7den Augustus, het vijftiende jaar onzer Pauselijke regering.

(*Get.*) A. card. PRODAT.

R. card. BRASCHI ONESTIS.

Digitized by Google

